

**Donetsk Regional Scientific
Center of NALS of Ukraine**

**Donetsk State University
of Internal Affairs**

ISMA
ANNO 1994

**ISMA University
of Applied Sciences**

**ORGANIZATIONAL
AND LEGAL FUNDAMENTALS
FOR THE FORMATION OF A SECURITY
ENVIRONMENT IN UKRAINE**

Scientific monograph

**IZDEVNIECĪBA
BALTIJA
PUBLISHING**

2023

*Recommended for printing and distribution via Internet
by the Academic Council of Baltic Research Institute
of Transformation Economic Area Problems according
to the Minutes № 11 dated 28.11.2023
by the Academic Council of Donetsk State University
of Internal Affairs according
to the Minutes № 6 dated 28.11.2023*

REVIEWERS:

Bobkova Antonina – Doctor of Law, Professor, Honored Lawyer of Ukraine, Academician of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine, Head of Donetsk Regional Scientific Center of NALS of Ukraine, Chief Research Associate at the Scientific Research Laboratory of Public Security, Donetsk State University of Internal Affairs;

Djakons Romans – Dr.sc.ing., Professor, Academician, President of ISMA University of Applied Sciences;

Nazymko Yehor – Doctor of Law, Professor, Police Major, First Vice Rector of Donetsk State University of Internal Affairs;

Zakharchenko Andrii – Doctor of Law, Professor, Head of the Research Laboratory of Donetsk State University of Internal Affairs.

Organizational and legal fundamentals for the formation of a security environment in Ukraine : Scientific monograph. Riga, Latvia : Baltija Publishing, 2023. 342 p.

© Donetsk Regional Scientific Center of NALS of Ukraine, 2023

© Donetsk State University of Internal Affairs, 2023

ISBN 978-9934-26-363-7

© ISMA University of Applied Sciences, 2023

CONTENTS

INTRODUCTION (Serhii Vitvitskyi)	1
SECTION 1. SECURITY ENVIRONMENT AS A LEGAL CATEGORY: STATEMENT OF THE PROBLEM	
(Tarasenko O. S., Nazymko Ye. S., Zakharchenko A. M.).....	3
1. Analysis of the concept of “security environment” in the context of current legislation and scientific developments	4
2. Prospects for the further use of the “security environment” category in the context of the development of Ukrainian legislation.....	10
SECTION 2. LEGISLATION ON NATIONAL SECURITY OF UKRAINE AS A SYSTEMIC PHENOMENON: THEORETICAL AND LEGAL ANALYSIS (Zahumenna Yu. O.).....	
1. Ensuring national security as one of the leading functions in the system of the modern state	27
2. Conceptualization of national security in Ukraine: theoretical and legal aspects.....	34
SECTION 3. BASICS OF BORDER SECURITY OF UKRAINE (Kiriienko V. M.)	
1. Border security of Ukraine.....	65
2. Potential threats to border security	68
SECTION 4. LEGAL AND ORGANIZATIONAL ASPECTS OF INTERACTION BETWEEN EXECUTIVE AUTHORITIES AND PUBLIC ASSOCIATIONS IN THE FIELD OF PUBLIC ORDER PROTECTION (Yesimov S. S.).....	
1. Participation of the public in ensuring public order	76
2. Participation of public formations in the protection of the state border, provision of civil protection and information security	90

SECTION 5. PROSPECTIVE DIRECTIONS FOR THE DEVELOPMENT
OF LEGISLATION ON ENSURING ROAD TRAFFIC SAFETY

(Chervinchuk A. V., Pylypenko Ye. O.,
Atamanenko Yu. Yu.) 102

1. Analysis of draft regulatory laws regulating public relations
in the field of road safety 103

2. Analysis of draft laws on legal responsibility for offenses
in the field of road safety 118

SECTION 6. PREVENTING DOMESTIC VIOLENCE
AS A DIRECTION OF PROVIDING A SAFE INTERNAL

ENVIRONMENT (Shevchenko S. I.) 144

1. Determinants of the prevalence of domestic violence 145

2. The main areas of prevention of domestic violence..... 156

SECTION 7. ENSURING THE SAFE TNVIRONMENT IN FOREST
RELATIONS BY MEASURES OF ADMINISTRATIVE

RESPONSIBILITY (Bobkova A. H., Koveino Yu. V.) 169

1. The legal basis for ensuring a safe environment in forest relations 169

2. The concept of administrative responsibility for offenses
in forest relations 177

3. Forms of administrative responsibility for violation
of forest legislation..... 181

SECTION 8. ECOCIDE: CRIMINAL LEGAL ANALYSIS
OF CORPUS DELICTI OBLIGATORY FEATURES

(Shamsutdinov O. V.)..... 187

1. Discussion regarding the public danger of ecocide
and the construction of its corpus delicti 189

2. The determination of the subject of ecocide and other corpus
delicti obligatory features of this crime, which are formulated
as “evaluative concepts” 193

SECTION 9. TRAFFICKING IN HUMAN BEINGS AS AN OFFENSE THAT INFRINGES ON A SECURE ENVIRONMENT	
(Shablysty V. V., Berezniak V. S., Katorkin R. A.).....	205
1. Normative principles of preventing and countering criminal offenses related to human trafficking.....	206
2. Criminological characteristics of a person who commits crimes related to human trafficking.....	213
3. Prevention of crimes related to human trafficking	219
SECTION 10. THE PLACE OF FINANCIAL SECURITY IN THE SYSTEM OF ENSURING AND IMPLEMENTING THE ECONOMIC SOVEREIGNTY OF THE STATE	
(Starinskyi M. V., Zavalna Zh. V.)	230
1. The concept of a sovereign state in the modern world.....	231
2. Concept and characteristics of economic sovereignty	235
3. Financial security and its place in ensuring economic sovereignty.....	237
4. The essence of economic security and its role in the functioning of the state	245
SECTION 11. ADMINISTRATIVE AND LEGAL MEANS OF PREVENTION OFFENSES IN THE FINANCIAL AND ECONOMIC SPHERE (Komarnytska I. I.)	
1. Theoretical concepts of crime prevention in the financial sphere and its implementation by means of administrative law.....	258
2. Administrative and legal prevention of offenses in the financial and economic sphere.....	265
SECTION 12. ORGANIZATIONAL AND LEGAL MECHANISM FOR PROTECTING THE SECURITY ENVIRONMENT IN THE INTERNET (Blikhar M. M.).....	
1. Public administration of personal data protection	283
2. Organizational and legal mechanism of protection of personal data	289
3. Legal basis of protection of personal data on the Internet.....	295

SECTION 13. DIGITAL EVIDENCE IN CRIMINAL JUSTICE:
 CHALLENGES OF UTILIZATION (Demydova Ye. Ye., Latysh K. V.,
 Kapustina M. V.) 305

1. Digital information as a possible source of evidence..... 306
2. The ambiguity of terminology use in the field of digital information..... 308
3. Digital evidence evaluation..... 313

SECTION 14. INNOVATIVE DIGITAL TECHNOLOGIES
 IN THE INVESTIGATION AND PREVENTION
 OF CRIMINAL OFFENSES (Nehrebetskyi V. V.) 319

1. The role of biometric technologies in the activities
 of law enforcement agencies 320
2. Digital technologies in the system of mechanisms
 for countering illegal migration and international crimes..... 323
3. Use of digital technologies in criminal registration
 and forensic examination 327

ПЕРЕДМОВА

Від початку широкомасштабної збройної агресії російської федерації проти України перед Українською державою і суспільством постали безпрецедентні виклики і загрози. При цьому поряд із протидією російському військовому вторгненню пріоритетними завданнями держави залишаються підтримання публічної безпеки і порядку, запобігання вчиненню адміністративних і кримінальних правопорушень, стабілізація фінансово-економічної ситуації та вжиття інших заходів щодо забезпечення нормальних умов життєдіяльності.

Як зазначено у Комплексному стратегічному плані реформування органів правопорядку як частини сектору безпеки і оборони України на 2023–2027 роки, схваленому Указом Президента України від 11 травня 2023 року № 273/2023, у суспільства зберігся чіткий запит на рішучі та позитивні зміни в усіх сферах життя, у тому числі правоохоронній, після перемоги України. З урахуванням цього, для підвищення якості життя кожного громадянина важливим є формування та зміцнення безпекового середовища, у якому громадяни відчуватимуть себе захищеними від протиправних посягань, природно-техногенних та інших загроз, та зможуть безперешкодно реалізовувати свої права та законні інтереси.

У межах реалізації державної політики у безпековій сфері Кабінетом Міністрів України створено Міжвідомчу робочу групу з питань забезпечення безпекового середовища в Україні – консультативно-дорадчий орган, основними завданнями якого є сприяння координації дій органів державної влади щодо забезпечення протидії загрозам в усіх сферах суспільного життя держави, зокрема у сфері громадської безпеки і порядку, пожежної та техногенної безпеки, воєнної безпеки, інформаційної безпеки, безпеки освітнього середовища, енергетичної безпеки, кібербезпеки, економічної та фінансової безпеки, екологічної безпеки, безпеки лікарських засобів, безпеки на транспорті під час війни та у післявоєнний період; підготовка пропозицій щодо створення та функціонування безпекового середовища в Україні; визначення шляхів, механізмів та способів вирішення проблемних питань у сфері безпекового середовища, що виникають під час реалізації державної політики; підвищення ефективності діяльності центральних і місцевих органів виконавчої влади із зазначених питань; удосконалення нормативно-правової бази з питань забезпечення безпекового середовища в Україні. Наведене є свідченням державного визнання необхідності послідовного здійснення

комплексу заходів, спрямованих на покращення стану безпекового середовища відповідно до потреб демократичного суспільства.

Важливу роль у зміцненні безпекового середовища виконує Міністерство внутрішніх справ України як головний орган у системі центральних органів виконавчої влади, що забезпечує формування державної політики у сферах протидії злочинності, підтримання публічної безпеки і порядку, захисту державного кордону, захисту населення і територій від надзвичайних ситуацій, протидії нелегальній міграції. Зокрема, у 2023 році Міністерство розпочало роботу над підготовкою проекту рамкового закону «Про організаційно-правові засади формування безпекового середовища в Україні». Також відповідно до вимог Закону України «Про Національну безпеку України» здійснюється підготовка проекту Стратегії громадської безпеки та цивільного захисту України, що передбачає потребу прогнозування (аналізу) майбутнього безпекового середовища.

Отже, з урахуванням наявних воєнно-політичних, економічних, соціальних та інших викликів сьогодення нині існує необхідність удосконалення організаційно-правових засад формування безпекового середовища, в тому числі з використанням можливостей юридичної науки.

У цій монографії, підготовленій колективом науковців, представлено теоретичні напрацювання щодо визначення поняття «безпекове середовище» як правової категорії, а також розглянуто низку актуальних питань стосовно зміцнення безпекового середовища, з урахуванням пріоритетів, визначених на державному рівні.

У межах виконаного дослідження поряд із теоретичними положеннями обґрунтовано низку пропозицій з удосконалення чинного законодавства і правозастосовної практики, зокрема, щодо діяльності правоохоронних органів. Сподіваємося, що пропонована монографія стане підґрунтям для продовження наукових напрацювань за відповідним напрямом, результати яких одержать практичне впровадження та сприятимуть вирішенню завдань державної політики щодо покращення стану безпекового середовища.

Сергій ВІТВИЦЬКИЙ

*ректор Донецького державного
університету внутрішніх справ,
полковник поліції,
доктор юридичних наук, професор,
заслужений юрист України*

БЕЗПЕКОВЕ СЕРЕДОВИЩЕ ЯК ПРАВОВА КАТЕГОРІЯ: ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Тарасенко О. С., Назимко Є. С., Захарченко А. М.

ВСТУП

Одним із основних завдань демократичної правової держави є створення безпечних умов життєдіяльності суспільства, за яких повноцінно реалізуються і захищаються особисті та інші права людини і громадянина. Зазначене одержало відображення в Конституції України, у статті 3 якої, зокрема, передбачено, що людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканість і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю¹.

Нормативні та індивідуальні правові акти, які становлять правову основу відносин щодо забезпечення безпеки у різних сферах суспільного життя, містять багато складних юридичних конструкцій та понять. Серед них останнім часом особливого поширення набуло поняття «безпекове середовище», що вживається у Законі України «Про національну безпеку України»² та низці підзаконних нормативно-правових актів. 12 травня 2023 р. постановою Кабінету Міністрів України № 539 утворено Міжвідомчу робочу групу з питань забезпечення безпекового середовища в Україні, до компетенції якої віднесено, зокрема, проведення аналізу стану справ та причин виникнення проблем у процесі реалізації державної політики у сфері створення та функціонування безпекового середовища³. Разом з тим на цей час визначення поняття «безпекове середовище» у нормативно-правових актах не закріплено, у зв'язку з чим постає питання щодо його змістовного наповнення та перспектив подальшого використання в регулятивних нормах законодавства.

Поняття «безпекове середовище» широко вживається й у працях представників юридичної науки та інших галузей наукового знання.

¹ Конституція України : Прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 р. № 254к/96-ВР. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141. (Із змінами).

² Про національну безпеку України : Закон України 21 червня 2018 р. № 2469-VIII. *Відомості Верховної Ради України*. 2018. № 31. Ст. 241. (Із змінами).

³ Про утворення Міжвідомчої робочої групи з питань забезпечення безпекового середовища в Україні : Постанова Кабінету Міністрів України від 12 травня 2023 р. № 539. *Офіційний вісник України*. 2023. № 55, том 1. Ст. 271.

Зокрема, питання стосовно визначення цього поняття було предметом уваги С. О. Погрібного, І. В. Кріцака, Д. Є. Денищука⁴ та К. Л. Бугайчука⁵. Дослідженню різних аспектів формування безпекового середовища присвячено наукові праці В. П. Бочарнікова та С. В. Свешнікова⁶, Е. В. Копилова⁷, І. А. Левадного, Д. А. Купрієнка, О. В. Боровика⁸, О. О. Резнікової⁹, П. В. Щипанського¹⁰ та інших авторів. При цьому серед науковців немає єдиного розуміння поняття безпекового середовища, що створює підґрунтя для різної інтерпретації наукових та законодавчих положень, які містять це поняття.

Наведене вище вказує на актуальність та доцільність опрацювання питання стосовно сутності безпекового середовища як правової категорії.

1. Аналіз поняття «безпекове середовище» в контексті положень чинного законодавства та наукових напрацювань

Як відзначалось вище, поняття «безпекове середовище» увійшло до чинного законодавства, зокрема, вживається у Законі України «Про національну безпеку України» – базовому законодавчому акті, який визначає основи та принципи національної безпеки і оборони, цілі та основні засади державної політики, що гарантуватимуть суспільству і кожному громадянину захист від загроз. Зокрема, цим Законом передбачено проведення за рішенням Ради національної безпеки і оборони України комплексного огляду сектору безпеки і оборони – процедури оцінювання стану і готовності складових сектору безпеки і

⁴ Погрібний С. О., Кріцак І. В., Денищук Д. Є. Необхідність розроблення концепції безпекового середовища на прикладі МВС України: нормативно-кримінологічні та духовно-ціннісні аспекти. *Нове українське право*. 2022. Вип. 4. С. 95–103.

⁵ Бугайчук К. Л. Безпекове середовище держави в контексті діяльності Міністерства внутрішніх справ України. *Право і безпека*. 2023. № 2 (89). С. 111–120.

⁶ Бочарніков В. П., Свешніков С. В. Безпекове середовище 2030 : монографія. Київ : «Майстер Книг», 2019. 76 с.

⁷ Копилов Е. В. Формування безпекового середовища суспільства й держави в умовах сьогодення. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2022. № 5. С. 34–36.

⁸ Левадний І., Купрієнко Д., Боровик О. Наукова складова розвитку безпекового середовища держави: прикордонний аспект. *Збірник наукових праць Національної академії Державної прикордонної служби України. Серія: військові та технічні науки*. 2022. № 4 (89). С. 51–102.

⁹ Резнікова О. О. Національна стійкість в умовах мінливого безпекового середовища : монографія. Київ : НІСД, 2022. 532 с.

¹⁰ Щипанський П. В., Крикун П. М., Устименко О. В. Нове безпекове середовище – прогнозовані виклики та загрози національній безпеці України. *Збірник наукових праць Центру воєнно-стратегічних досліджень Національного університету оборони України імені Івана Черняховського*. 2015. Випуск 1. С. 107–113.

оборони до виконання завдань за призначенням, за результатами якої розробляються та уточнюються концептуальні документи розвитку складових цього сектору та визначаються заходи, спрямовані на досягнення ними необхідних спроможностей до виконання завдань за призначенням у поточних і прогнозованих умовах безпекового середовища (п. 8 ч. 1 ст. 1). Обумовлено, що Рада національної безпеки і оборони України з урахуванням змін у безпековому середовищі визначає концептуальні підходи, напрями, заходи із забезпечення національної безпеки і оборони, схвалює проекти стратегій, концепцій, державних програм та інших стратегічних документів, якими визначаються основні напрями і завдання державної політики у сферах національної безпеки і оборони (ч. 3 ст. 25). Зміни безпекового середовища віднесено до основних критеріїв для зміни чисельності складових сектору безпеки і оборони (ч. 6 ст. 27). Також Законом встановлено вимогу, згідно з якою опис безпекового середовища (глобальних, регіональних та національних аспектів) у контексті воєнної безпеки має бути однією із складових частин Стратегії воєнної безпеки України (ч. 2 ст. 28).

У розвиток положень вищеназваного Закону щодо проведення комплексного огляду сектору безпеки і оборони Кабінет Міністрів України затвердив Порядок проведення оборонного огляду Міністерством оборони¹¹ та Порядок проведення огляду громадської безпеки та цивільного захисту Міністерством внутрішніх справ¹². Обидва ці документи оперують поняттям «безпекове середовище», встановлюючи вимоги, згідно з якими проведення таких оглядів має охоплювати оцінку стану та перспектив розвитку безпекового середовища (відповідно – у контексті воєнної безпеки та громадської безпеки і цивільного захисту). При цьому на виконання відповідного порядку Міністерством оборони затверджено Методичні рекомендації з організації та проведення оборонного огляду, у додатку до яких наведено визначення поняття безпекового середовища як сукупності зовнішніх і внутрішніх відносин між суб'єктами в усіх сферах

¹¹ Про затвердження Порядку проведення оборонного огляду Міністерством оборони : Постанова Кабінету Міністрів України від 31 жовтня 2018 р. № 941. *Офіційний вісник України*. 2018. № 92. Ст. 56. (Із змінами).

¹² Про затвердження Порядку проведення огляду громадської безпеки та цивільного захисту Міністерством внутрішніх справ : Постанова Кабінету Міністрів України від 22 травня 2019 р. № 507. *Офіційний вісник України*. 2019. № 49. Ст. 12. (Із змінами).

національної безпеки, а також умов, факторів і обставин, які певним чином впливають або можуть впливати на ці відносини¹³.

Поняття безпекового середовища також наявне у багатьох документах програмного характеру, серед яких, зокрема: Стратегія національної безпеки України¹⁴, Концепція забезпечення національної системи стійкості¹⁵, Стратегія забезпечення державної безпеки¹⁶, Стратегія воєнної безпеки України¹⁷, Стратегія боротьби з організованою злочинністю¹⁸, і ін. При цьому у деяких із цих документів окремі розділи присвячено опису безпекового середовища, який дається через характеристику реальних і потенційних загроз суспільним інтересам у відповідних сферах. Кореляція поняття «безпекове середовище» із протидією таким загрозам простежується й у тексті Положення про Міжвідомчу робочу групу з питань забезпечення безпекового середовища в Україні, згідно з яким до основних завдань цієї групи віднесено «сприяння забезпеченню координації дій органів державної влади щодо забезпечення протидії загрозам в усіх сферах суспільного життя держави, зокрема у сфері громадської безпеки і порядку, пожежної та техногенної безпеки, воєнної безпеки, інформаційної безпеки, безпеки освітнього середовища, енергетичної безпеки, кібербезпеки, економічної та фінансової безпеки, екологічної безпеки,

¹³ Методичні рекомендації з організації та проведення оборонного огляду: Затверджено Міністром оборони України 7 червня 2019 р. *Офіційний вебсайт Міністерства оборони України*. URL: [https://www.mil.gov.ua/diyalnist/reformi-ta-planuvannya-usferi-oboroni/plani-ukraina-2020/metodichni-rekomendaczii-z-organizaczii-ta-provedennya-oboronnogo-oglyadu-yaki-zatverdzheno-ministrom-oboroni-ukraini-7-cherhvnya-2019-roku-\(zatverdzeni-mou-vid-10-cherhvnya-2019-%E2%84%96-9262/z\).html](https://www.mil.gov.ua/diyalnist/reformi-ta-planuvannya-usferi-oboroni/plani-ukraina-2020/metodichni-rekomendaczii-z-organizaczii-ta-provedennya-oboronnogo-oglyadu-yaki-zatverdzheno-ministrom-oboroni-ukraini-7-cherhvnya-2019-roku-(zatverdzeni-mou-vid-10-cherhvnya-2019-%E2%84%96-9262/z).html) (дата звернення: 11.09.2023).

¹⁴ Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 14 вересня 2020 року «Про Стратегію національної безпеки України»: Указ Президента України від 14 вересня 2020 р. № 392/2020. *Офіційний вісник України*. 2020. № 75. Ст. 127.

¹⁵ Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 20 серпня 2021 року «Про запровадження національної системи стійкості»: Указ Президента України від 27 вересня 2021 р. № 479/2021. *Офіційний вісник України*. 2021. № 79. Ст. 31.

¹⁶ Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 30 грудня 2021 року «Про Стратегію забезпечення державної безпеки»: Указ Президента України від 16 лютого 2022 р. № 56/2022. *Офіційний вісник України*. 2022. № 17. Ст. 7.

¹⁷ Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 25 березня 2021 року «Про Стратегію воєнної безпеки України»: Указ Президента України від 25 березня 2021 р. № 121/2021. *Офіційний вісник України*. 2021. № 27. Ст. 33.

¹⁸ Про схвалення Стратегії боротьби з організованою злочинністю: Розпорядження Кабінету Міністрів України від 16 вересня 2020 р. № 1126-р. *Урядовий кур'єр*. 2020. 19 вересня.

безпеки лікарських засобів, безпеки на транспорті (далі – безпекове середовище)»¹⁹.

Зважаючи на законодавчу невизначеність та багатоаспектність поняття безпекового середовища, у науковій літературі запропоновано низку авторських визначень цього поняття, які мають певні відмінності.

Зокрема, за висновком В. П. Бочарнікова та С. В. Свешнікова з точки зору держави безпекове середовище – це сукупність зовнішніх і внутрішніх відносин між силами або суб'єктами (державами, коаліціями держав, міжнародними бізнес-структурами, політичними партіями, громадськими об'єднаннями тощо) в усіх сферах національної безпеки, а також умов, факторів і обставин, які певним чином впливають або можуть впливати на ці відносини²⁰.

В. Ю. Богданович, О. А. Ільяшов, В. С. Комаров та В. В. Олексіюк пропонують використовувати таке визначення безпекового середовища: геополітична, політико-дипломатична, воєнна, інформаційна та інші сфери, де зароджуються, існують, накопичуються або проявляються сприятливі умови або небезпечні явища, потенційні та реальні загрози реалізації національних інтересів, у яких держава реалізує свою політику національної безпеки, взаємодіє з міжнародними структурами безпеки, стратегічними партнерами, союзниками, військово-політичними та іншими інститутами та організаціями в інтересах забезпечення свого сталого розвитку в певному часовому інтервалі²¹.

Беручи до уваги напрацювання вищеназваних авторів, С. О. Погрібний, І. В. Кріцак та Д. Є. Денищук сформулювали таке визначення поняття «безпекове середовище держави»: це динамічна сукупність різноманітних відносин та умов, в якій зароджуються, існують, накопичуються або проявляються сприятливі умови або небезпечні явища, потенційні та реальні загрози реалізації національних інтересів,

¹⁹ Про утворення Міжвідомчої робочої групи з питань забезпечення безпекового середовища в Україні : Постанова Кабінету Міністрів України від 12 травня 2023 р. № 539. *Офіційний вісник України*. 2023. № 55. Т. 1. Ст. 271.

²⁰ Бочарніков В. П., Свешніков С. В. *Безпекове середовище 2030 : Монографія*. Київ : «Майстер Книг», 2019. С. 6.

²¹ Богданович В. Ю., Ільяшов О. А., Комаров В. С., Олексіюк В. В. Підхід до оцінювання безпекового середовища в сучасних умовах ведення збройної боротьби. *Збірник наукових праць Центру воєнно-стратегічних досліджень Національного університету оборони України імені Івана Черняховського*. 2021. № 2 (72). С. 33–34.

які впливають на стан захищеності життєво важливих інтересів особи, суспільства і держави²².

Наведене визначення загалом відповідає ідеям, закладеним у положення законодавства, яке оперує поняттям безпекового середовища. Проте все ж варто зауважити, що формулювання, за яким безпекове середовище визначається як «сукупність ... умов, в якій зароджуються, існують, накопичуються або проявляються... умови» є дещо некоректним, і не в повній мірі відповідає усталеним правилам визначення понять.

Поряд із цим є слушною думка К. Л. Бугайчука, котрий наголошує на тому, що термін «безпекове середовище» є поєднанням двох понять – «безпека» та «середовище». Під безпекою частіше всього розуміють стан захищеності життєво важливих інтересів особи, суспільства і держави від зовнішніх і внутрішніх загроз, під середовищем – сукупність певних умов, у яких існує особа, суспільство або держава. Відтак, дослідник дійшов висновку, що поняття «безпекове середовище» (у контексті існування держави або їх сукупності) слід застосовувати, коли йдеться про сукупність умов та факторів її існування, які забезпечують такій державі захист від внутрішніх та зовнішніх загроз²³.

Поділяючи таку позицію, слід відзначити, що у межах чинного законодавства поняття «безпекове середовище» вживається як таке, що стосується як умов безпечного існування держави, так і безпеки окремих осіб та суспільства. Зокрема, у Законі України «Про національну безпеку України» йдеться про забезпечення захищеності інтересів, що життєво важливі для держави, суспільства та особи.

Спираючись на вищевикладене, можна запропонувати уточнене визначення поняття безпекового середовища як сукупності соціальних, економічних, технологічних та інших умов, що впливають на рівень захищеності особи, суспільства і держави від воєнних загроз, загроз криміногенного характеру, надзвичайних ситуацій та інших небезпечних подій і явищ.

Продовжуючи аналіз, слід відзначити, що у науковій літературі та інших джерелах виокремлюють різні типи безпеки: за масштабом (міжнародна, регіональна, локальна); за суб'єктами (особиста, суспільна, національна, колективна); за суспільними сферами

²² Погрібний С. О., Кріцак І. В., Денишук Д. Є. Необхідність розроблення концепції безпекового середовища на прикладі МВС України: нормативно-кримінологічні та духовно-ціннісні аспекти. *Нове українське право*. 2022. Випуск 4. С. 97.

²³ Бугайчук К. Л. Безпекове середовище держави в контексті діяльності Міністерства внутрішніх справ України. *Право і безпека*. 2023. № 2 (89). С. 116.

(політична, економічна, військова, екологічна, радіаційна тощо). З урахуванням цього, С. О. Погрібний, І. В. Кріцак та Д. Є. Денищук обумовлюють, що сукупність факторів (відносини, умови, події та загрози), які утворюють безпекове середовище, можна поділити на умовні групи: ті, що здебільшого залежать від зовнішнього стосовно держави впливу, і ті, проявлення яких формується чинниками всередині держави. Спираючись на зазначене, науковці констатують наявність підстав для введення терміна «внутрішнє безпекове середовище», який вказує на внутрішній аспект національної безпеки держави. При цьому термін «внутрішнє безпекове середовище України» пропонується сприймати в двох смислах – вузькому та широкому. У широкому – до змісту «внутрішнього безпекового середовища» пропонується віднести умови та фактори з різних сфер суспільного життя та елементів національної безпеки (демографічної, екологічної, продовольчої тощо). У вузькому – йтиметься про умови та фактори існування України, що виникають та існують у сферах суспільного життя, за яке відповідає окремий державний орган, зокрема, Міністерство внутрішніх справ України. Водночас дослідники визнають, що поділ на внутрішнє та зовнішнє щодо безпекового середовища певною мірою є умовним, адже різні сфери національної безпеки також мають свій внутрішній аспект²⁴.

Схожої позиції додержується й К. Л. Бугайчук, пропонуючи класифікацію безпекових середовищ залежно від території поширення (глобальне (світове), регіональне, міжрегіональне, національне) та залежно від типу загроз (зовнішнє та внутрішнє). На думку цього дослідника, зовнішнє безпекове середовище характеризується протидією загрозам зовнішнього характеру і в основному є предметом діяльності військових та зовнішньополітичних державних органів. Внутрішнє безпекове середовище характеризується протидією загрозам внутрішнього характеру і формується в результаті діяльності багатьох державних органів (МВС України, СБУ, Мінфін, тощо)²⁵.

Розглянута ідея стосовно класифікації безпекових середовищ заслуговує підтримки. Водночас аналіз законодавства і наукової літератури вказує на можливість виокремлення у межах зовнішнього та внутрішнього безпекового середовища певних сегментів залежно від сфери, де існують відповідні суспільні відносини. Наприклад, у різних

²⁴ Погрібний С. О., Кріцак І. В., Денищук Д. Є. Необхідність розроблення концепції безпекового середовища на прикладі МВС України: нормативно-кримінологічні та духовно-ціннісні аспекти. *Нове українське право*. 2022. Випуск 4. С. 97–98.

²⁵ Бугайчук К. Л. Безпекове середовище держави в контексті діяльності Міністерства внутрішніх справ України. *Право і безпека*. 2023. № 2 (89). С. 116.

джерелах йдеться про стан прикордонного безпекового середовища²⁶, розбудову безпечного освітнього середовища²⁷, і ін. Очевидно, що кожен із сегментів безпекового середовища характеризується низкою особливостей, які за потреби мають враховуватись у нормотворчій та правозастосовній діяльності.

В контексті досліджуваного питання варто також відзначити, що окрім поняття «безпекове середовище» у деяких наукових та інших джерелах використовується поняття «безпековий простір»²⁸. У зв'язку з цим вбачається, що зазначені поняття можуть розглядатись як синонімічні, проте для досягнення єдності термінології у юридичній площині варто віддати перевагу вживанню поняття «безпекове середовище», яке наразі вже має законодавче підґрунтя та отримало часткову розробку у юридичній науці.

2. Перспективи подальшого використання категорії «безпекове середовище» в контексті розвитку законодавства України

Впродовж останніх років поняття безпекового середовища стало все частіше вживатися у сфері діяльності Міністерства внутрішніх справ України. Зокрема, у 2017 році розпорядженням Кабінету Міністрів України № 1023-р схвалено Стратегію розвитку органів системи Міністерства внутрішніх справ на період до 2020 року, у якій зроблено акцент саме на потребі розвитку безпекового середовища. Так, Стратегією безпосередньо передбачено, що роль МВС полягає у створенні умов для розвитку безпечного середовища життєдіяльності як основи безпеки на території України, а також сучасної системи

²⁶ Шинкарук О. М., Лисий М. І., Купрієнко Д. А., Бабій Ю. О., Ігнат'єв А. В., Анашкін О. В. Сучасник стан прикордонного безпекового середовища України. *Збірник наукових праць Харківського національного університету Повітряних Сил*. 2019. № 3. С. 135–145; Левадний І., Купрієнко Д., Боровик О., Білявцев С. Досвід розвитку національного та регіонального прикордонного безпекового середовища держави світу та оцінка доцільності його використання в Україні. *Збірник наукових праць Національної академії Державної прикордонної служби України. Серія: військові та технічні науки*. 2022. № 4 (89). С. 103–139.

²⁷ Про Національну стратегію розбудови безпечного і здорового освітнього середовища у новій українській школі : Указ Президента України від 25 травня 2020 р. № 195/2020. *Офіційний вісник України*. 2020. № 43. Ст. 65.

²⁸ Демчук В. Реформування сфери цивільного захисту як складової безпекового простору в контексті європейської інтеграції України. *Науковий вісник: Державне управління*. 2023. № 1 (13). С. 102–122; Сербіна К. Ю. Необхідність реформування безпекового простору у контексті протидії новим викликам безпеці (на прикладі діяльності організації американських держав). *Актуальні проблеми міжнародних відносин*. 2012. Вип. 107 (2). С. 151–161.

внутрішньої безпеки як фактора стримування збройної агресії російської федерації. Створення безпечного середовища віднесено до пріоритетів розвитку органів системи МВС з конкретизацією, що реалізація цього пріоритету забезпечується шляхом провадження орієнтованої на потреби населення діяльності органів системи МВС, її швидким і компетентним реагування на надзвичайні ситуації і події, що загрожують особистій чи публічній безпеці, вжиття запобіжних заходів та активної участі населення у забезпеченні публічної безпеки і порядку²⁹.

У 2021 році Міністерством внутрішніх справ України підготовлено та оприлюднено проєкт Стратегії громадської безпеки та цивільного захисту України, у якому категорії безпекового середовища також відведено особливе місце. Згідно з цим проєктом саме формування безпекового середовища заявлено стратегічною метою зміцнення громадської безпеки та вдосконалення цивільного захисту. Визначено, що формування безпекового середовища повинно здійснюватися поетапно через реалізацію таких стратегічних пріоритетів:

перший – підвищення спроможностей суб'єктів формування та реалізації державної політики у сфері громадської безпеки та цивільного захисту;

другий – об'єднання зусиль державного, громадського та приватного сектору в зміцненні громадської безпеки та посиленні цивільного захисту;

третій – утвердження в суспільстві культури безпеки³⁰.

18 липня 2023 р. Кабінет Міністрів України затвердив нову редакцію згаданого вище Порядку проведення огляду громадської безпеки та цивільного захисту Міністерством внутрішніх справ. При цьому на відміну від попередньої редакції, у якій поняття «безпекове середовище» зустрічається лише один раз, в оновленій редакції це поняття стало одним з ключових. Наразі згідно з вимогами оновленого Порядку кожний етап проведення огляду громадської безпеки та цивільного захисту охоплює певні аналітичні заходи стосовно оцінки

²⁹ Про схвалення Стратегії розвитку органів системи Міністерства внутрішніх справ на період до 2020 року: Розпорядження Кабінету Міністрів України від 15 листопада 2017 р. № 1023-р. *Офіційний вісник України*. 2018. № 23. Ст. 259.

³⁰ Проєкт Стратегії громадської безпеки та цивільного захисту України. *Офіційний вебпортал МВС України*. URL: <https://mvs.gov.ua/uk/ministry/normativna-baza-mvs/proekti-normativnix-aktiv/strategiya-gromadskoyi-bezpeki-ta-civilnogo-zaxistu-ukrayini-zatverdzeno-vid-29062021> (дата звернення: 12.09.2023).

стану безпекового середовища³¹. Міністерство внутрішніх справ України також поінформувало громадськість про розробку комплексу проектів під назвою «Безпекове середовище», серед яких проекти, спрямовані на гуманітарне розмінування, реінтеграцію ветеранів, контроль за обігом зброї, протидію домашньому насильству, покращення системи моніторингу безпеки³².

Вищевказані обставини привернули увагу представників юридичної науки та створили підґрунтя для підготовки згаданих вище наукових публікацій, у яких простежується спроба умовного виокремлення певних сегментів безпекового середовища, розвиток яких належить до сфери компетенції саме Міністерства внутрішніх справ України. Так, К. Л. Бугайчук констатує, що безпекове середовище в контексті діяльності МВС України – це сукупність внутрішніх сфер суспільно-політичного життя країни, в яких Міністерство внутрішніх справ формує державну політику та реалізує свої повноваження як суб'єкт сектора безпеки та оборони з метою забезпечення сталого розвитку держави, а також захисту життєво важливих інтересів людини та суспільства³³. На ключовій ролі Міністерства внутрішніх справ у формуванні внутрішнього безпекового середовища також наголошують С. О. Погрібний, І. В. Кріцак та Д. Є. Денищук³⁴.

На початку 2023 року у ракурсі активізації зусиль для покращення стану безпекового середовища Міністерство внутрішніх справ України виступило ініціатором розроблення проекту Закону України «Про організаційно-правові засади формування безпекового середовища в Україні». Для підготовки цього законопроекту утворено робочу групу з числа представників Міністерства, а також наукових установ і закладів

³¹ Про внесення змін до Порядку проведення огляду громадської безпеки та цивільного захисту Міністерством внутрішніх справ : Постанова Кабінету Міністрів України від 18 липня 2023 р. № 729. *Офіційний вісник України*. 2023. № 70. Ст. 184.

³² Міністерство внутрішніх справ системно працює над розробкою комплексу проектів під назвою «Безпекове середовище». *Офіційний вебпортал Міністерства внутрішніх справ України*. URL: <https://www.kmu.gov.ua/news/ministerstvo-vnutrishnikh-sprav-sistemno-pratsiue-nad-rozrobkoiu-kompleksu-proektiv-pid-nazvoiu-bezpekove-seredovishche> (дата звернення: 12.09.2023).

³³ Бугайчук К. Л. Безпекове середовище держави в контексті діяльності Міністерства внутрішніх справ України. *Право і безпека*. 2023. № 2 (89). С. 118.

³⁴ Погрібний С. О., Кріцак І. В., Денищук Д. Є. Необхідність розроблення концепції безпекового середовища на прикладі МВС України: нормативно-кримінологічні та духовно-ціннісні аспекти. *Нове українське право*. 2022. Випуск 4. С. 98.

вищої освіти, що входять до сфери його управління³⁵. На цей час робота над законопроектом триває.

У зв'язку з реалізацією вищевказаної ініціативи постає низка теоретичних і прикладних питань, що створюють підґрунтя для наукової дискусії. Адже, як було проілюстровано вище, поняття безпекового середовища у широкому розумінні є складною категорією, що охоплює відносини як у правоохоронній сфері, так і у багатьох інших сферах суспільної життєдіяльності, включно із сферою економіки, екології, охорони здоров'я, тощо. Тобто, йдеться про величезний комплекс суспільних відносин, які на цей час тією чи іншою мірою вже урегульовано значною кількістю чинних законів і підзаконних нормативно-правових актів.

Зважаючи на це, втілення ідеї стосовно розробки базового системоутворюючого Закону України «Про організаційно-правові засади формування безпекового середовища в Україні» пов'язано із потребою вирішення таких питань, як: 1) формулювання оптимального визначення терміну «безпекове середовище» для цілей такого Закону; 2) коректне визначення предмета регулювання цього Закону; 3) застосування оптимального підходу до змістовного наповнення вказаного Закону, з урахуванням необхідності уникнення дублювання чи колізій різних норм, а також уникнення положень декларативного характеру, що фактично не виконують регулятивну функцію.

Пошук відповідей на поставлені питання може бути предметом окремого дослідження. При цьому вбачається, що при опрацюванні зазначених питань варто розглянути й можливі альтернативні варіанти удосконалення безпекового законодавства, одним з яких може стати підготовка проекту Закону про внесення змін до деяких законодавчих актів України з питань формування безпекового середовища, який передбачав би врегулювання окремих нагальних безпекових проблем, що не можуть бути розв'язані за допомогою інших механізмів.

ВИСНОВКИ

1. Проведений аналіз положень чинного законодавства та попередніх наукових напрацювань стосовно категорії «безпекове середовище» дає можливість сформулювати таке узагальнене визначення цього поняття:

³⁵ Про утворення робочої групи з розроблення проекту нормативно-правового акта з питань формування безпекового середовища: Наказ Міністерства внутрішніх справ України від 5 квітня 2023 р. № 219.

безпекове середовище – сукупність соціальних, економічних, технологічних та інших умов, що впливають на рівень захищеності особи, суспільства і держави від воєнних загроз, загроз криміногенного характеру, надзвичайних ситуацій та інших небезпечних подій і явищ.

Наведене визначення пропонується закріпити у ст. 1 Закону України «Про національну безпеку України», який оперує цим поняттям і створює підґрунтя для його використання у підзаконних нормативно-правових актах.

2. Зважаючи на багатоаспектність поняття «безпекове середовище», слухним є запропонований у науковій літературі методологічний підхід щодо умовного розрізнення зовнішнього і внутрішнього безпекового середовища. Водночас у межах зовнішнього та внутрішнього безпекового середовища можливе умовне виокремлення певних сегментів, що характеризуються власними особливостями.

3. В останні роки намітилася тенденція до більш широкого використання терміну «безпекове середовище» у законодавчих актах та перетворення цього терміну на стрижневу правову категорію, яка може бути взята за основу для систематизації «безпекового» законодавства. На це вказує, зокрема, підготовка за ініціативою Міністерства внутрішніх справ України проекту Закону України «Про організаційно-правові засади формування безпекового середовища в Україні». Разом з тим питання щодо систематизації законодавства у вищевказаний спосіб має дискусійний характер і потребує подальшого наукового опрацювання.

АНОТАЦІЯ

Представлене дослідження присвячено опрацюванню питання стосовно сутності безпекового середовища як правової категорії. Проаналізовано положення чинного законодавства України, що оперують поняттям «безпекове середовище», а також висловлені у науковій літературі різні підходи щодо розуміння цього поняття.

Сформульовано узагальнене визначення поняття безпекового середовища як сукупності соціальних, економічних, технологічних та інших умов, що впливають на рівень захищеності особи, суспільства і держави від воєнних загроз, загроз криміногенного характеру, надзвичайних ситуацій та інших небезпечних подій і явищ. Наведене визначення запропоновано закріпити на рівні Закону України «Про національну безпеку України», який оперує цим поняттям і створює підґрунтя для його використання у підзаконних нормативно-правових актах.

Наголошено, що в останні роки намітилася тенденція до більш широкого використання терміну «безпекове середовище» у

законодавчих актах та перетворення цього терміну на стрижневу правову категорію, яка може бути взята за основу для систематизації «безпечового» законодавства України. Висловлено авторський погляд щодо можливих напрямів подальшого розвитку законодавства України питань формування безпечового середовища.

Література

1. Конституція України : прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 р. № 254к/96-ВР. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141. (Із змінами).

2. Про національну безпеку України : Закон України 21 червня 2018 р. № 2469-VIII. *Відомості Верховної Ради України*. 2018. № 31. Ст. 241. (Із змінами).

3. Про утворення Міжвідомчої робочої групи з питань забезпечення безпечового середовища в Україні : Постанова Кабінету Міністрів України від 12 травня 2023 р. № 539. *Офіційний вісник України*. 2023. № 55, том 1. Ст. 271.

4. Погрібний С. О., Кріцак І. В., Денищук Д. Є. Необхідність розроблення концепції безпечового середовища на прикладі МВС України: нормативно-кримінологічні та духовно-ціннісні аспекти. *Нове українське право*. 2022. Випуск 4. С. 95–103.

5. Бугайчук К. Л. Безпечове середовище держави в контексті діяльності Міністерства внутрішніх справ України. *Право і безпека*. 2023. № 2 (89). С. 111–120.

6. Бочарніков В. П., Свешніков С. В. Безпечове середовище 2030 : монографія. Київ : «Майстер Книг», 2019. 76 с.

7. Копилов Е. В. Формування безпечового середовища суспільства й держави в умовах сьогодення. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2022. № 5. С. 34–36.

8. Левадний І., Купрієнко Д., Боровик О. Наукова складова розвитку безпечового середовища держави: прикордонний аспект. *Збірник наукових праць Національної академії Державної прикордонної служби України. Серія: військові та технічні науки*. 2022. № 4 (89). С. 51–102.

9. Резнікова О. О. Національна стійкість в умовах мінливого безпечового середовища : монографія. Київ : НІСД, 2022. 532 с.

10. Щипанський П. В., Крикун П. М., Устименко О. В. Нове безпечове середовище – прогнозовані виклики та загрози національній безпеці України. *Збірник наукових праць Центру воєнно-стратегічних досліджень Національного університету оборони України імені Івана Черняхівського*. 2015. Випуск 1. С. 107–113.

11. Про затвердження Порядку проведення оборонного огляду Міністерством оборони : Постанова Кабінету Міністрів України від

31 жовтня 2018 р. № 941. *Офіційний вісник України*. 2018. № 92. Ст. 56. (Із змінами).

12. Про затвердження Порядку проведення огляду громадської безпеки та цивільного захисту Міністерством внутрішніх справ : Постанова Кабінету Міністрів України від 22 травня 2019 р. № 507. *Офіційний вісник України*. 2019. № 49. Ст. 12. (Із змінами).

13. Методичні рекомендації з організації та проведення оборонного огляду: Затверджено Міністром оборони України 7 червня 2019 р. *Офіційний вебсайт Міністерства оборони України*. URL: [https://www.mil.gov.ua/diyalnist/reformi-ta-planuvannya-u-sferi-oboroni/plani-ukraina-2020/metodichni-rekomendaczii-z-organizaczii-ta-provedennya-oboronogo-oglyadu-yaki-zatverdzheno-ministrom-oboroni-ukraini-7-cherhvnya-2019-roku-\(zatverdzheni-mou-vid-10-cherhvnya-2019-%E2%84%96-9262/z\).html](https://www.mil.gov.ua/diyalnist/reformi-ta-planuvannya-u-sferi-oboroni/plani-ukraina-2020/metodichni-rekomendaczii-z-organizaczii-ta-provedennya-oboronogo-oglyadu-yaki-zatverdzheno-ministrom-oboroni-ukraini-7-cherhvnya-2019-roku-(zatverdzheni-mou-vid-10-cherhvnya-2019-%E2%84%96-9262/z).html) (дата звернення: 11.09.2023).

14. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 14 вересня 2020 року «Про Стратегію національної безпеки України» : Указ Президента України від 14 вересня 2020 р. № 392/2020. *Офіційний вісник України*. 2020. № 75. Ст. 127.

15. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 20 серпня 2021 року «Про запровадження національної системи стійкості» : Указ Президента України від 27 вересня 2021 р. № 479/2021. *Офіційний вісник України*. 2021. № 79. Ст. 31.

16. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 30 грудня 2021 року «Про Стратегію забезпечення державної безпеки» : Указ Президента України від 16 лютого 2022 р. № 56/2022. *Офіційний вісник України*. 2022. № 17. Ст. 7.

17. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 25 березня 2021 року «Про Стратегію воєнної безпеки України» : Указ Президента України від 25 березня 2021 р. № 121/2021. *Офіційний вісник України*. 2021. № 27. Ст. 33.

18. Про схвалення Стратегії боротьби з організованою злочинністю: Розпорядження Кабінету Міністрів України від 16 вересня 2020 р. № 1126-р. *Урядовий кур'єр*. 2020. 19 вересня.

19. Богданович В. Ю., Ільяшов О. А., Комаров В. С., Олексіюк В. В. Підхід до оцінювання безпекового середовища в сучасних умовах ведення збройної боротьби. *Збірник наукових праць Центру воєнно-стратегічних досліджень Національного університету оборони України імені Івана Черняхівського*. 2021. № 2 (72). С. 33–39.

20. Шинкарук О. М., Лисий М. І., Купрієнко Д. А., Бабій Ю. О., Ігнат'єв А. В., Ананьїн О. В. Сучасник стан прикордонного безпекового середовища України. *Збірник наукових праць Харківського національного університету Повітряних Сил*. 2019. № 3. С. 135–145.

21. Левадний І., Купрієнко Д., Боровик О., Білявець С. Досвід розвитку національного та регіонального прикордонного безпекового середовища держави світу та оцінка доцільності його використання в Україні. *Збірник наукових праць Національної академії Державної прикордонної служби України: Серія: військові та технічні науки*. 2022. № 4 (89). С. 103–139.

22. Про Національну стратегію розбудови безпечного і здорового освітнього середовища у новій українській школі : Указ Президента України від 25 травня 2020 р. № 195/2020. *Офіційний вісник України*. 2020. № 43. Ст. 65.

23. Демчук В. Реформування сфери цивільного захисту як складової безпекового простору в контексті європейської інтеграції України. *Науковий вісник: Державне управління*. 2023. № 1 (13). С. 102–122.

24. Сербіна К. Ю. Необхідність реформування безпекового простору у контексті протидії новим викликам безпеці (на прикладі діяльності організації американських держав). *Актуальні проблеми міжнародних відносин*. 2012. Вип. 107 (2). С. 151–161.

25. Про схвалення Стратегії розвитку органів системи Міністерства внутрішніх справ на період до 2020 року : Розпорядження Кабінету Міністрів України від 15 листопада 2017 р. № 1023-р. *Офіційний вісник України*. 2018. № 23. Ст. 259.

26. Проект Стратегії громадської безпеки та цивільного захисту України. *Офіційний вебпортал МВС України*. URL: <https://mvs.gov.ua/uk/ministry/normativna-baza-mvs/proekti-normativnix-aktiv/strategiya-gromadskoyi-bezpeki-ta-civilnogo-zaxistu-ukrayini-zatverdzeno-vid-29062021> (дата звернення: 12.09.2023).

27. Про внесення змін до Порядку проведення огляду громадської безпеки та цивільного захисту Міністерством внутрішніх справ : Постанова Кабінету Міністрів України від 18 липня 2023 р. № 729. *Офіційний вісник України*. 2023. № 70. Ст. 184.

28. Міністерство внутрішніх справ системно працює над розробкою комплексу проєктів під назвою «Безпекове середовище». *Офіційний вебпортал Міністерства внутрішніх справ України*. URL: <https://www.kmu.gov.ua/news/ministerstvo-vnutrishnikh-sprav-systemno-pratsiuie-nad-rozrobkoiu-kompleksu-proektiv-pid-nazvoiu-bezpekove-seredovishche> (дата звернення: 12.09.2023).

29. Про утворення робочої групи з розроблення проєкту нормативно-правового акта з питань формування безпекового середовища : Наказ Міністерства внутрішніх справ України від 5 квітня 2023 р. № 219.

Information about the authors:

Tarasenko Oleksandr Serhiiovych,

PhD in Law,

Director of the Department of Education, Science and Sports
of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine

10, Akademika Bogomoletsa str., Kyiv, 01601, Ukraine

Nazymko Yehor Serhiiovych,

Doctor of Law, Professor,

The First Vice-Rector of the Donetsk State University of Internal Affairs

1, Velyka Perspektyvna str., Kropyvnytskyi, 25000, Ukraine

Zakharchenko Andrii Mykolaiovych,

Doctor of Law, Professor,

The Head of the Research Laboratory of Public Safety

of Local Communities

Donetsk State University of Internal Affairs

1, Velyka Perspektyvna str., Kropyvnytskyi, 25000, Ukraine

ЗАКОНОДАВСТВО ПРО НАЦІОНАЛЬНУ БЕЗПЕКУ УКРАЇНИ ЯК СИСТЕМНИЙ ФЕНОМЕН: ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВИЙ АНАЛІЗ

Загуменна Ю. О.

ВСТУП

Як відомо, категорія безпеки належить до числа фундаментальних явищ для «світу повсякденності» кожної дієздатної людини: вона є неодмінною умовою людського життя і продовження людського роду, формування і розвитку суспільних відносин, прогресу економіки, культури, суспільства і всього людства. При цьому безпеку часто розглядають як системне поєднання трьох ключових явищ, а саме таких, як: а) відсутність загроз; б) готовність і здатність захищатися або усувати ці загрози і відновлювати статус-кво; в) достатній ступінь стійкості до виникаючих загроз, певний імунітет, запас міцності тих або інших об'єктів¹. Відтак, до основних проявів безпеки можна віднести відсутність загроз, почуття впевненості людини та можливості її вільного розвитку, що перебувають між собою в тісному взаємозв'язку. Саме відсутність істотних загроз безпеці створює для людини відчуття впевненості в завтрашньому дні, комфортності існування, прогнозованості свого майбутнього, а тому формує необхідні умови для мирного й стабільного життя, комунікації, само-реалізації та постійного розвитку людей та їхніх колективів².

Тому закономірно, що безпека людини, поряд із її життям і здоров'ям, честю і гідністю, а також людською недоторканністю визнані, зокрема, в Україні найвищою соціальною цінністю на конституційному рівні (частина перша статті 3 Основного Закону України³), а реалізація цієї конституційної норми проголошена

¹ Кравчук О. Ю. Загрози та виклики політичній безпеці України в умовах гібридної війни : дис. ... канд. політ. наук : 23.00.02 «Політичні інститути та процеси». Державний заклад «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського». Одеса, 2019. С. 33–34.

² Lis W. Bezpieczeństwo wewnętrzne i porządek publiczny jako sfera działania administracji publicznej, Lublin : Wydawnictwo KUL, 2015. S. 30.

³ Конституція України : від 28 черв. 1996 року. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141.

головною метою державної політики у галузі національної безпеки⁴. Як слушно наголошує відомий український дослідник-адміністративіст В. Сокурєнко, «питання ... безпеки в усьому цивілізованому співтоваристві держав традиційно розглядаються як неминущі цінності»⁵.

Сучасна наука схильна розглядати безпеку в якості тієї універсальної цінності, яка стосується нескінченної кількості суб'єктів, хоча найбільше значення має, безумовно, безпека особистості, соціальних груп, суспільства і держави⁶. Вона сприймається як така гуманістична цінність, що за сучасних умов в Україні набуває пріоритетного значення разом з іншими фундаментальними суспільними (у тому числі, і правовими) цінностями, зокрема такими, як верховенство права, свобода, рівність, права людини, демократія, національна єдність тощо⁷.

Ключовою формою безпеки, яка є спільною цінністю людей, які мешкають в умовах сучасних державно організованих суспільств, виявляється національна безпека. Законодавством, зокрема, національна безпека України визначається, як «захищеність державного суверенітету, територіальної цілісності, демократичного конституційного ладу та інших національних інтересів України від реальних та потенційних загроз» (пункт 9 частини першої статті 1 Закону України «Про національну безпеку України»)⁸. Її провідними чинниками, через які вона розкривається і характеризується певним змістовним навантаженням, є «національні інтереси», «небезпеки і загрози», «захищеність», «стійкий і прогресивний розвиток» тощо. Означені поняття відображають стан і захищеність суспільства, його динамічні зміни, можливості та здатність суспільства до самозбереження і розвитку⁹.

Дбаючи про власну безпеку, людство в цілому та окремі країни зокрема завжди переймалися розбудовою таких інституційних та

⁴ Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 14 вересня 2020 року «Про Стратегію національної безпеки України»: Указ Президента України від 14 вересня 2020 року № 392/2020. *Урядовий кур'єр* від 16.09.2020. № 179.

⁵ Сокурєнко В. В. Публічне адміністрування сферою оборони в Україні: дис. ... док. юрид. наук: 12.00.07. Нац. академія внутрішніх справ України. Київ, 2016. С. 30.

⁶ Подковенко Т. Національна безпека України: аксіологічний та правовий аспекти. *Актуальні проблеми правознавства*. 2021. № 1 (25). С. 13.

⁷ Волошина Ю. В. Національний суверенітет: праворозуміння та практика забезпечення: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01. Національна академія внутрішніх справ. Київ, 2015. С. 14.

⁸ Про національну безпеку України: Закон України. *Відомості Верховної Ради (ВВР)*. 2018. № 31. Ст. 241.

⁹ Кобко Є. В. Сучасна парадигма національної безпеки України: публічно-правовий аспект. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ*. 2018. № 2. Серія юридична. С. 33.

правових механізмів, які б сприяли організації, підтриманню, зміцненню й гарантованості їхньої безпеки. Зазвичай, світова історія демонструє безліч більш чи менш удалих прикладів та моделей улаштування національної безпеки, відмінних від одного історичного періоду до іншого, від однієї держави до іншої. Але спільним у цих моделях є якраз те, що всі вони так чи інакше, більш чи менш виразно, рельєфно відтворюють основне призначення держави. Таким призначенням останньої, безсумнівно, є безпечне існування соціуму, оскільки саме безпека є основним пунктом «угоди», що незримо укладається між суспільством і «його» державним апаратом; сутність самої держави полягає в гарантуванні й підтриманні нею безпеки всіх громадян на найвищому (національному) рівні; тільки державна влада, будучи монопольною і поширюваною на всю територію країни, здатна виконати це завдання, тоді як недержавні (суспільні) інститути можуть тільки сприяти їй у певних межах; національна безпека стосується всієї держави і всього населення, виходячи з політичного тлумачення сутності нації¹⁰, відповідно до якого нація – це сукупність всього населення країни¹¹.

Та, попри таку увагу, що її підкреслює постійне вдосконалення систем національної безпеки, нарощування її інституційної складової, збільшення її фінансування тощо, реалії вказують на крайню «крихкість» і вразливість національної безпеки, її граничну нестабільність, а звідси – й потребу її повсякчасного (постійного) захисту й підтримки. І досі для багатьох людей сучасний світ – це явно незахищений простір, сповнений загроз і небезпек у найрізноманітніших сферах життя. Відповідно, саме безпека закономірно постає чи не найдефіцитнішим ресурсом сучасного суспільства¹². Як резюмують соціологи з цього приводу, світ людей досяг принципово нового стану, за якого, зокрема,

¹⁰ За цієї концепцією нація тлумачиться переважно, як політична спільнота, що об'єднує всіх громадян в межах кордонів певної держави незалежно від їхнього етнічного та соціального походження, мовно-культурних та інших особливостей. Конопельський В. Я. Конституювання української політичної нації у перехідному суспільстві : автореф. дис. ... канд. політ. наук : 23.00.02 – політичні інститути та процеси. Одеська національна юридична академія. Одеса, 2002. С. 8; Касьянов Г. В. Теорії нації та націоналізму : монографія. Київ : Либідь, 1999. 352 с.

¹¹ Лемак О. В. Забезпечення національної безпеки як функція держави. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія : Право.* 2016. Вип. 38. Т. 2. С. 64–65.

¹² Стан сингулярності: соціальні структури, ситуації, повсякденні практики / С. Макеєв, С. Оксамитна, А. Домаранська, О. Іванов, Т. Костюченко, Л. Малиш, Т. Марценюк, С. Стукало ; за ред. С. Макеєва і С. Оксамитної. Київ : НаУКМА, 2017. С. 20, 37.

ризика множаться, а повсякденність стає дедалі менш безпечною¹³. Дедалі популярнішим стає визначення стану справ у соціумі як ризикованого, сумнівного, хисткого, ненадійного, навіть небезпечного¹⁴.

Отже, як переконливо показує новітній історичний досвід, ті численні виклики, з якими зіткнувся світ у XXI столітті (військові конфлікти, поширення пандемій, зростаючий рівень бідності, природні й техногенні катастрофи, міжнародний тероризм та глибокі фінансово-економічні кризи), системно підривають засади як національної, так і регіональної та міжнародної безпеки, деформують стабільне життя людей та знижують перспективи сталого розвитку, миру та стабільності¹⁵. Тим часом «наявна архітектура безпеки, що ґрунтується на дотриманні принципів і норм міжнародного права та діяльності міжнародних режимів контролю, стає менш надійною, спонукає держави посилювати власні військові потенціали»¹⁶. Так само дедалі частіше й наполегливіше в різноманітних джерелах та в різних країнах світу звучить та обґрунтовується теза про кризу як міжнародних, так і національних безпекових механізмів, їхню застарілість, зужитість, вичерпаність, неадекватність новітнім викликам і загрозам.

Незважаючи на перманентний характер актуальності проблеми гарантування національної безпеки, існують явища та процеси, що здатні ще більше каталізувати увагу держави та суспільства до неї. Такими «тригерами» здебільшого є не *потенційні чи реальні загрози національній безпеці*, а *виклики самому існуванню суспільства та держави, що фактично реалізуються в умовах війни чи іншої загрози масового знищення людей*. Так, проблема гарантування національної безпеки в умовах діючого (з 24 лютого 2022 року) воєнного стану¹⁷ та триваючої (хоч і формально не оголошеної) війни України з РФ стала ледь не основною вимогою й умовою для захисту основної

¹³ Стан сингулярності: соціальні структури, ситуації, повсякденні практики / С. Макеєв, С. Оксамитна, А. Домаранська, О. Іванов, Т. Костюченко, Л. Малиш, Т. Марценюк, С. Стукало; за ред. С. Макеєва і С. Оксамитної. Київ: НаУКМА, 2017. С. 9–10.

¹⁴ Ibid. С. 21.

¹⁵ Аблазов І. В., Гордієнко Л. О. Фактор державоцентричності системи національної безпеки України та використання британського досвіду впровадження концепції безпеки людини. *Політичне життя*. 2020. № 2. С. 111.

¹⁶ Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 30 липня 2021 року «Про Стратегію зовнішньополітичної діяльності України»: Указ Президента України від 26 серпня 2021 року № 448/2021. URL: <https://www.president.gov.ua/documents/4482021-44017>.

¹⁷ Про затвердження Указу Президента України «Про введення воєнного стану в Україні»: Закон України від 24 лютого 2022 року № 2102-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2102-20#Text>.

конституційної цінності в Україні (якою відповідно до статті 3 Основного Закону держави є життя і здоров'я людини, її недоторканність і безпека¹⁸), а також збереження державного суверенітету, територіальної цілісності і незалежності Української держави як ключових національних інтересів.

Разом з тим, ґрунтовне теоретико-правове осмислення феномену національної безпеки передбачає в якості пріоритетного завдання дослідження її інституційно-правової системи, зовнішньою формою вираження (проявом) якої є система відповідного безпекового законодавства. Очевидно, що останнє є складовою системи законодавства України, а відтак потребує з'ясування основних своїх параметрів, що якісно вирізняють цей нормативно-правовий «масив» від інших складників згаданої системи.

Питання системи законодавства про національну безпеку України, його сутнісних рис, особливостей, внутрішньої структури цього законодавства тощо перебувають у полі зору вітчизняних науковців, які представляють різні напрями науково-юридичного дискурсу – від загальнотеоретичного правознавства до галузевих правових наук (передусім конституційного, адміністративного, екологічного, кримінального, воєнного, інформаційного, фінансового права тощо). Це, передусім, роботи В. Андрейцева, В. Антонова, М. Баймуратова, О. Бандурки, А. Бейкуна, П. Богуцького, І. Дороніна, А. Єзерова, Є. Кобко, І. Коржа, К. Косяченко, В. Ліпкана, Н. Нижник, Г. Новицького, А. Остапенко, М. Пендюри, І. Петріва, В. Пилипчука, С. Пономарьова, В. Селіванова, Г. Ситника, В. Сокурєнка, З. Чуйка, О. Чувакова, А. Янчука та ін. Означені наукові праці сформували досить солідний дослідницький корпус, зміст якого вказує на пріоритетні, конститутивні і перспективні риси національного безпекового законодавства. Водночас в цих розвідках ґрунтовному науковому дослідженню піддані його провідні структурні та функціональні особливості як з точки зору його актуального стану, так і динаміки його розвитку, телеологічних та аксіологічних аспектів тощо.

Якщо гранично узагальнено окреслити коло актуальних юридичних (юридико-стратегічних, тактико-законотворчих, конкретно-правореалізаційних та інших) проблем, до яких прикута домінантна увага вітчизняних дослідників-правознавців, які переймаються безпековим законодавством, то тут можна, напевно, виокремити такі ключові змістовні «блоки»: забезпечення конституціоналізації цього

¹⁸ Конституція України від 28 червня 1996 року. *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*. 1996. № 30. Ст. 141.

законодавства, його упорядкування й систематизації, приведення його у відповідність із засадами верховенства права та іншими ключовими принципами права в Україні, узгодження національного безпекового законодавства з вимогами європейської та євроатлантичної інтеграції¹⁹ («європеїзація» цього законодавства, забезпечення взаємосумісності сектору безпеки України з НАТО на рівні принципів, концепцій, доктрин, процедур), що закріплені на конституційному рівні²⁰, розвиток безпекового законодавства в контексті здійснення глибокої правової реформи інституційного механізму гарантування національної безпеки (передусім, проведення реформи СБУ)²¹, підвищення рівня модерності, ефективності та системності законодавства про інформаційну, кібернетичну (кібербезпеку) та воєнну безпеку тощо. Між тим, правова недосконалість, порушення правил юридичної техніки, створення колізійних норм та надання різноманітних (часом – діаметрально протилежних) інтерпретацій (навіть на рівні позитивного права) ключовим безпековим термінам (зокрема, таким, як національна безпека, національні інтереси, загрози національній безпеці та ін.²²) призводять до нарощування індексу ентропії в системі безпекового законодавства України²³.

Не сприяє диференційованому науково-правовому тлумаченню безпекового законодавства України як окремого системного правового явища і схильність окремих учених розглядати це законодавство в єдиному комплексі з оборонним законодавством – відповідно до

¹⁹ Мельник С. М. Адміністрування реформування сектору безпеки і оборони України у контексті розвитку співробітництва з НАТО. *Прикарпатський юридичний вісник*. 2019. № 1 (26). С. 161–165.

²⁰ Про внесення змін до Конституції України (щодо стратегічного курсу держави на набуття повноправного членства України в Європейському Союзі та в Організації Північноатлантичного договору): Закон України від 7 лютого 2019 року № 2680-VIII. Відомості Верховної Ради (ВВР), 2019, № 9, ст. 50.

²¹ Загуменна Ю. Правова реформа у сфері національної безпеки України: теоретико-правовий аспект. *Право України*. 2021. № 2. С. 88–105. URL: <https://search.ebscohost.com/login.aspx?direct=true&profile=ehost&scope=site&authtype=crawler&jrnl=10269932&AN=150055713&h=wE2m1nEPxgjrDLKKUHnwtY70VzBMhD1B4LVzEKcyWtZBJSb5j2syQo0zNx7%2FEc4cgx0XbZtORVGLrYBojOJdg%3D%3D&crl=f>

²² Ліпкан В. А. Національна і міжнародна безпека у визначеннях та поняттях: словник. Вид. 2-ге, доповн. і переробл. Київ: Текст, 2008. 400 с.; Шипілова Л. М. Порівняльний аналіз ключових понять і категорій основ національної безпеки України: автореф. дис. ... канд. політ. наук: 21.01.01. Київ, 2007. 20 с.

²³ Фатхутдінов В. Г. Адміністративно-правове забезпечення громадської безпеки в Україні: автореф. дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.07 – адміністративне право і процес; фінансове право; інформаційне право. Національна академія внутрішніх справ, Київ, 2017. С. 10.

утвердження в новітньому позитивному праві України термінологічного конструкту «сектор безпеки і оборони»²⁴.

Нарешті, сам Закон України «Про національну безпеку України», що претендував на статус системотвірного щодо безпекового законодавства, не виправдав таких очікувань, оскільки насправді не охопив всі сфери, що традиційно належать до складників національної безпеки – економічної, екологічної, кібернетичної, критичної інфраструктури тощо, залишивши їх поза межами регулятивної дії Закону²⁵.

Водночас, з огляду на об'єктивну необхідність розвитку правової науки в галузі національної безпеки, пріоритетними визнаються такі напрями досліджень, як, зокрема: методологія дослідження правових основ національної безпеки і її забезпечення як однієї з основних функцій держави, а також права національної безпеки в системі законодавства і права; правові аспекти і проблеми визначення пріоритетів національних інтересів, динаміка викликів і загроз національним інтересам і національній безпеці; правові основи становлення і розвитку системи забезпечення національної безпеки; теоретико-правові та прикладні проблеми становлення, розвитку та функціонування системи суб'єктів забезпечення національної безпеки, визначення їхнього правового статусу, функцій і компетенцій, координація їхньої діяльності та організація взаємодії, стратегія і тактика гарантування національної безпеки тощо²⁶.

У вітчизняній правовій доктрині обґрунтовуються думки про те, що натепер «можна вести мову про наявність предмету правового регулювання права національної безпеки, як окремої галузі права»²⁷, а відтак «законодавство про національну безпеку утворює самостійну

²⁴ Пономарьов С. П. Адміністративно-правове забезпечення діяльності сектору безпеки і оборони України : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.07 – адміністративне право і процес; фінансове право; інформаційне право. Дніпропетровський держ ун-т внутрішніх справ ; Харківський нац ун-т внутрішніх справ. Дніпро, 2018. С. 56–58; Безега В. В. Адміністративно-правові засади діяльності Національної поліції як суб'єкта сектору безпеки і оборони : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07 – адміністративне право і процес; фінансове право; інформаційне право. Національна академія внутрішніх справ, Київ, 2020. 311 с.

²⁵ Столбовий В. А. Нормативно-правове забезпечення службових правовідносин у сфері національної безпеки України. *Підприємництво, господарство і право*. 2019. № 2. С. 122.

²⁶ Пилипчук В. Пріоритети розвитку правової науки в галузі національної безпеки. *Вісник НАН України*. 2009. № 5. С. 33–34.

²⁷ Пилипчук В. Г., Доронін І. М. Право національної безпеки та військово-правове : теоретичні та прикладні засади становлення і розвитку в Україні. *Інформація і право*. 2018. № 2 (25). С. 66.

галузь у системі законодавства України»²⁸. Наведені з цього приводу аргументи й висновки провідних вітчизняних науковців-правників (П. Богуцького, І. Дороніна, В. Пилипчука та ін.), відповідно, спонукають до уточнення *ознак самостійності (зокрема, і системності) цього правового утворення – системи безпекового законодавства України*. Під такою системою розуміється система актів, що включає в себе Конституцію та закони України, чинні міжнародні договори України, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, а також підзаконні нормативно-правові акти України, прийняті відповідно до Конституції України, що регулюють безпекові суспільні відносини та відповідають національним цінностям і національним інтересам України²⁹.

Нарешті, останнім часом дедалі частіше лунають пропозиції стосовно систематизації безпекового законодавства³⁰, що непрямом підтверджує *певний (наявний) стан його системності* загалом. При цьому часом безпекове законодавство і його систематизація розглядаються в комплексі із оборонним законодавством (законодавством у сфері національної оборони), що, на нашу думку, неадекватно відображає галузеву специфіку обох правових явищ, які не варто змішувати, а тим більше довільно поєднувати.

Втім, наукова концепція системності безпекового законодавства на сьогодні відсутня в українській юридичній науці. Численні гіпотези, концепції, теорії та наукові погляди стосовно права національної безпеки не змогли синтезувати адекватного концептуального бачення системи та структури безпекового законодавства, наблизити теоретичні висновки зі сфери безпекознавства до потреб практичного коригування нормативно-правових актів у галузі національної безпеки на міцному теоретичному підґрунті, усуваючи поширені практики модернізації законодавства у галузі національної безпеки шляхом «спроб і помилок», часто інтуїтивно або через некритичне запозичення певних концептуально-правових рішень.

Все вищезазначене актуалізує теоретико-правовий дискурс щодо осмислення ознак системності та структурованості законодавства про національну безпеку в Україні, його ключових змістовних і

²⁸ Богуцький П. П. Поняття та ознаки права національної безпеки України. *Інформаційна і національна безпека*. 2018. № 3 (26). С. 92–93.

²⁹ Фатхутдінов В. Г. Адміністративно-правове забезпечення громадської безпеки в Україні: автореф. дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.07 – адміністративне право і процес; фінансове право; інформаційне право. Національна академія внутрішніх справ, Київ, 2017. С. 14.

³⁰ *Ibid.* С. 7, 13.

функціональних особливостей у контексті осмислення новітніх законодавчих трендів та об'єктивних суспільних потреб зі зміцнення безпекових засад існування особи, суспільства і держави. Наразі відповідного комплексного дослідження законодавства про національну безпеку України як системного правового явища на рівні загально-теоретичної юриспруденції в Україні не проведено.

Зважаючи на вищевикладене, *метою розділу монографії* є теоретико-правовий аналіз ключових особливостей законодавства про національну безпеку України як системного правового феномену через з'ясування ознак системності у праві як таких, їх екстраполяції на сферу безпекового законодавства з метою доведення (з'ясування, підтвердження тощо) його системного характеру, а так само виявлення основних характерних особливостей системності цього законодавства, що вказує як на його спільні риси з іншими системними утвореннями в системі законодавства України як певної цілісності, так і на відмінні особливості саме цього системного правового феномену (безпекового законодавства).

1. Забезпечення національної безпеки як однієї з провідних у системі функцій сучасної держави

В юридичній літературі досить давно сформувалося бачення функції гарантування національної безпеки як однієї з провідних у системі функцій сучасної держави взагалі³¹ або навіть і головної (генеральної)

³¹ Андрусенко О. М. До питання про зовнішні функції сучасної держави. *Наукові записки Національного університету «Києво-Могилянська академія». Юридичні науки*. 2006. Т. 53. С. 43–46; Волинець В. Функція гарантування національної безпеки в контексті державно-правового розвитку сучасної України. *Юридична Україна*. 2013. № 1. С. 9–16; Джураєва О. О. Функції сучасної держави : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01. Одеська нац. юрид. академія. Одеса, 2006. 20 с.; Дзевелюк М. В. Традиції та новачі в розвитку функцій сучасної держави: дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01. Одеська нац. юрид. академія. Одеса, 2017. 209 с.; Доронін І. М. Національна безпека України в інформаційну епоху : теоретико-правове дослідження : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.01. Науково-дослідний інститут інформатики і права НАПрН України. Київ, 2020. С. 85–116; Медвідь Ф., Чорна М. Безпекова політика України в умовах зовнішньої агресії : нормативно-правове забезпечення. *Наукові записки Інституту політології та етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса*. № 5–6 (79–80). С. 119; Прокопенко О. Г. Функції сучасної держави: загальнотеоретична характеристика. *Держава і право : зб. наукових праць. Юридичні і політичні науки. Випуск 15*. Київ : Ін-т держави і права ім. В. М. Корещького НАН України. 2002. С. 41–48; Скрипнюк О. В. Курс сучасного конституційного права України : Академічне видання. Харків : Право, 2009. С. 146; Україна в системі міжнародної безпеки : монографія / за заг. ред. О. С. Власюка. Київ : НІПІМБ, 2009. С. 38–39.

її функції³². З цього погляду, саме гарантування (забезпечення) національної безпеки створює передумови для існування всіх інших функцій держави; безпекова функція визнається «підставою, умовою та критерієм для обсягів державного регулювання, тобто втручання держави у суспільне й особисте життя»³³. Ця функція, зокрема, спрямована на захист національних інтересів і гарантування в державі безпеки особи, суспільства і самої держави від зовнішніх і внутрішніх загроз в усіх сферах життєдіяльності. З точки зору українського дослідника О. Лемака, вона «полягає у забезпеченні безпеки відповідних національних інтересів (цінностей) у військово-силовій, екологічній, економічній, політичній, інформаційній сферах або об'єктів захисту, відповідно, територіальної, екологічної, економічної, політичної та інформаційної безпеки держави за умови виникнення негативних тенденцій до створення потенційних або реальних загроз національним інтересам»³⁴.

Як багатоаспектне явище, національна безпека знаходить своє безпосереднє вираження в таких її різновидах, як: державна, воєнна, політична, економічна, інформаційна, екологічна, науково-технологічна, продовольча тощо³⁵. Систематика таких форм національної безпеки досі все ще не має усталеного вигляду і переконливої наукової концептуалізації та, відповідно, по-різному об'єктивується на рівні як національного, так і зарубіжного позитивного права. Проте, попри неоднакові способи законодавчої інсталяції в різних країнах, повсюдно вона «дає змогу розглядати національну безпеку як єдину систему видів безпеки, кожен із яких виступає самостійним підвидом з характерними для нього особливостями. Практика свідчить, що усі

³² Доронін І. М. Безпекова сутність функцій держави. *Інформація і право*. 2020. № 1 (32). С. 66–79; Доронін І. М. Національна безпека України в інформаційну епоху : теоретико-правове дослідження : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.01. Науково-дослідний інститут інформатики і права НАПрН України. Київ, 2020. С. 2, 391.

³³ Доронін І. М. Національна безпека України в інформаційну епоху : теоретико-правове дослідження : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.01. Науково-дослідний інститут інформатики і права НАПрН України. Київ, 2020. С. 391.

³⁴ Лемак О. В. Забезпечення національної безпеки як функція держави. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія : Право*. 2016. Вип. 38. Т. 2. С. 67.

³⁵ Антонов В. О. Конституційно-правові основи національної безпеки і оборони України. Конституційне право України. Академічний курс : підруч. для вищ. навч. закл. : у 2 т. 359 / за заг. ред. Ю. С. Шемшученка. Т. 2. Київ : Юридична думка, 2008. С. 760–761.

види та відповідні їм підвиди національної безпеки перебувають у діалектичній взаємодії та взаємозалежності»³⁶.

Поза тим, формально-юридичне закріплення форм та видів національної безпеки засвідчує визнання державою їх об'єктивного існування (диференціації) та дозволяє твердити про «присутність» безпекової функції як системної практично у всіх сферах державної діяльності³⁷. Така функція, по суті, «пронизує» всю цю діяльність держави, незважаючи на її тип, форму, інші характеристики та параметри її організації й функціонування. Тому завжди проблематика формування, забезпечення і реалізації на практиці національної безпеки мала й вочевидь ще довго матиме актуальний характер, пов'язаний як зі станом забезпеченості й гарантованості прав людини, політичною стабільністю і правопорядком в соціумі, так і з ефективністю дій відповідних органів державної влади³⁸.

Ключовий характер безпекової функції в сучасній Україні зумовлений не лише сутнісними (соціально-юридичними), але й певними формально-юридичними обставинами (що знаходять свій прояв на рівні позитивного права). Так, наприклад, в Україні відповідно до статті 17 її Конституції «захист суверенітету і територіальної цілісності України» забезпечення економічної та інформаційної безпеки України є найважливішими функціями держави, справою всього українського народу... Забезпечення державної безпеки і захист державного кордону України покладаються на відповідні військові формування та правоохоронні органи держави, організації і порядок діяльності яких визначаються законом»³⁹. При цьому Конституція України чітко встановлює, що: 1) основи національної безпеки визначаються винятково законами України (пункт 17 частини першої статті 92 Конституції України); 2) певні обмеження прав і свобод людини можуть здійснюватися в інтересах національної безпеки (статті 32, 34, 36, 37, 39, 44

³⁶ Антонов В. О. Конституційно-правові засади національної безпеки України : монографія / наук. ред. Ю. С. Шемшученко. Київ : ТАЛКОМ, 2017. С. 136.

³⁷ Мельничук С. М. Правові форми реалізації функцій сучасної держави Україна : загальнотеоретична характеристика : монографія. Івано-Франківськ : Видавець Кушнір Г. М., 2018. С. 58.

³⁸ Кравчук О. Ю. Загрози та виклики політичній безпеці України в умовах гібридної війни : дис. ... канд. політ. наук : 23.00.02 «Політичні інститути та процеси». Державний заклад «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського». Одеса, 2019. С. 88.

³⁹ Конституція України від 28 червня 1996 року. *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*. 1996. № 30. Ст. 141.

Конституції України); 3) Президент України забезпечує національну безпеку (пункт 1 частини першої статті 106 Конституції України)⁴⁰.

При цьому на рівні Основного Закону України безпосередньо згадуються як сама національна безпека, так і найважливіші її форми – економічна (частина перша статті 17 Конституції України), інформаційна (частина перша статті 17 Конституції України), державна (частина третя статті 17, частина перша статті 37 Конституції України), екологічна (пункт 6 частини першої статті 92 Конституції України), особиста (частина восьма статті 126 Конституції України) та громадська (пункт 7 частини першої статті 138 Конституції України) безпека⁴¹, та, відповідно, встановлюється тісний правовий зв'язок між явищем національної безпеки (як самої, так і її конкретно визначених форм) із функціями держави, способом її правової регламентації, а також – із можливостями правового обмеження певних прав і свобод людини. Це, на наш погляд, засвідчує фундаментальність правового феномену національної безпеки та необхідність її системної юрисдикції в межах національного правопорядку.

Закон України «Про національну безпеку України» закріплює визначення таких видів національної безпеки, як: «воєнна безпека», «громадська безпека», «державна безпека» і пропонує дефініцію категорії «національна безпека» як родового поняття⁴².

Офіційно на нормативно-правовому рівні – Стратегією національної безпеки України – пріоритетами забезпечення національної безпеки є: відстоювання незалежності й державного суверенітету; відновлення територіальної цілісності у межах міжнародно визнаного державного кордону України; суспільний розвиток, насамперед розвиток людського капіталу; захист прав, свобод і законних інтересів громадян України; європейська і євроатлантична інтеграція⁴³. Вбачається, що в конструюванні означених пріоритетів нормотворцем застосовано аксіологічний підхід. При цьому реалізація більшості згаданих пріоритетів забезпечується конкретними напрямками державної політики, що мають правовий характер. До останніх можна віднести такі, як: відновлення миру, територіальної цілісності та державного суверенітету на

⁴⁰ Конституція України від 28 червня 1996 року. *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*. 1996. № 30. Ст. 141.

⁴¹ *Ibid*.

⁴² Ганьба О. Б. Правові відносини у сфері прикордонної безпеки України : теоретичні і прикладні проблеми : монографія. Вінниця : ТОВ «ТВОРИ», 2020. С. 124.

⁴³ Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 14 вересня 2020 року «Про Стратегію національної безпеки України»: Указ Президента України від 14 вересня 2020 року № 392/2020. *Урядовий кур'єр* від 16.09.2020. № 179.

тимчасово окупованих територіях України на основі міжнародного права; здійснення міжнародно-правових, політико-дипломатичних, безпекових, гуманітарних та економічних заходів, спрямованих на припинення РФ незаконної окупації низки територій України; повна імплементація Угоди про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони, та модернізація її параметрів там, де необхідно, за результатами всебічного огляду досягнення цілей Угоди відповідно до статті 481, з метою набуття повноправного членства України в ЄС; розвиток особливого партнерства з НАТО з метою набуття повноправного членства України в цій організації; захист особи, суспільства та держави від правопорушень, зокрема корупційних, забезпечення відновлення порушених прав, відшкодування заподіяної шкоди та ін.⁴⁴

Разом з тим, саме злочини проти основ національної безпеки (статті 109–114² Кримінального кодексу України) законодавець ототожнив із групою особливо небезпечних державних злочинів⁴⁵. Такий підхід зумовлений тим, що безпосереднім об'єктом таких злочинів є «суспільні відносини у сфері охорони внутрішньої безпеки держави, які в залежності від конкретного роду посягань можуть складати такі елементи, як конституційний лад, державна влада, територіальна цілісність і недоторканність, політична, економічна, екологічна безпека й обороноздатність»⁴⁶. Як видно, і в цьому випадку юридикація відповідного блоку правовідносин національної безпеки зумовлена їх високим аксіологічним статусом та важливістю для підтримання правопорядку та забезпечення поступального розвитку особистості, суспільства і держави.

⁴⁴ Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 14 вересня 2020 року «Про Стратегію національної безпеки України»: Указ Президента України від 14 вересня 2020 року № 392/2020. *Урядовий кур'єр* від 16.09.2020. № 179.

⁴⁵ Кримінальний кодекс України від 5 квітня 2001 року № 2341-III. *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*, 2001, № 25–26, ст. 131; Чуваков О. А. Кримінально-правова протидія злочинам проти основ національної безпеки України: теорія і практика: дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.08 – кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право (081 – Право). Одеський національний університет імені І. І. Мечникова МОН України; Інститут держави і права ім. В. М. Корецького НАН України. Київ, 2017. С. 90.

⁴⁶ Чуваков О. А. Кримінально-правова протидія злочинам проти основ національної безпеки України: теорія і практика: дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.08 – кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право (081 – Право). Одеський національний університет імені І. І. Мечникова МОН України; Інститут держави і права ім. В. М. Корецького НАН України. Київ, 2017. С. 396.

Державна політика України у сфері забезпечення національної безпеки базується на певних правових принципах. Натепер вони є формально визначеними на рівні позитивного права. До них, зокрема, належать такі, як: верховенство права, підзвітність, законність, прозорість та дотримання засад демократичного цивільного контролю за функціонуванням сектору безпеки і оборони та застосуванням сили; дотримання норм міжнародного права, участь в інтересах України у міжнародних зусиллях з підтримання миру і безпеки, міждержавних системах та механізмах міжнародної колективної безпеки; розвиток сектору безпеки і оборони як основного інструменту реалізації державної політики у сферах національної безпеки і оборони (частина друга статті 3 Закону України «Про національну безпеку») ⁴⁷. Відомий учений-правознавець П. Богущкий систематизував принципи права національної безпеки так: верховенства права; конституційної законності; охорони та гарантування прав і свобод людини відповідно до вимог Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод та практики Європейського суду з прав людини; пріоритетності охорони загальнозначущих для суспільства і держави національних інтересів; відповідності галузевих норм і приписів вимогам міжнародного права та міжнародних договорів, учасником яких є Україна. Наведені принципи слід вважати визначальними для права національної безпеки ⁴⁸. І, нарешті, децю ширшу систему принципів забезпечення національної безпеки України обґрунтував український учений-конституціоналіст В. Антонов, виокремивши з-поміж них такі: забезпечення прав і свобод людини і громадянина; верховенство права та дотримання законності; забезпечення балансу життєво важливих інтересів людини, суспільства і держави; своєчасність і адекватність вжиття заходів захисту національних інтересів від реальних і потенційних загроз; надання пріоритету договірним (мирним) засобам у розв'язанні конфліктів; розмежування повноважень у розв'язанні конфліктів; розмежування повноважень та взаємодія органів державної влади у забезпеченні національної безпеки; демократичний цивільний контроль над Воєнною організацією держави та іншими структурами в системі забезпечення національної безпеки; адекватне оперативне реагування на надзвичайні ситуації; дотримання норм міжнародного

⁴⁷ Про національну безпеку України: Закон України. *Відомості Верховної Ради (ВВР)*. 2018. № 31. Ст. 241.

⁴⁸ Богущкий П. П. Теоретичні основи становлення і розвитку права національної безпеки України: дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.01 «Теорія та історія держави і права; історія політичних і правових учень» (081 – Право). Науково-дослідний інститут інформатики і права НАПрН України. Київ, 2020. С. 135–136.

права і належне виконання взятих державою на себе зобов'язань; повага України до суверенітету та територіальної цілісності інших держав; участь України у міжнародних миротворчих структурах безпеки, у тому числі у світовому розподілі сфер відповідальності щодо підтримання миру та міжнародної безпеки; постійне підтримання миру та міжнародної безпеки; постійне підтримання на належному рівні професіоналізму суб'єктів системи забезпечення національної безпеки; відповідальність суб'єктів системи забезпечення національної безпеки за прийняття рішень у сфері національної безпеки Української держави⁴⁹. Більшість означених принципів втілені у змістові Закону України «Про національну безпеку», а також в інших актах безпекового законодавства, інші (як-от, наприклад, принцип постійного підтримання на належному рівні професіоналізму суб'єктів системи забезпечення національної безпеки) все ще потребують переосмислення з точки зору доцільності їх безпосередньої законодавчої інсталяції. Проте, взяті в сукупності, всі вищезначені правові принципи є нічим іншим, як найголовнішими, найзагальнішими, вихідними керівними ідеями, на яких ґрунтується державна політика в галузі національної безпеки України.

У зв'язку з цим, як справедливо зауважує українська вчена-юристка Т. Подковенко, формування та реалізація в Україні державної політики національної безпеки є чи не найголовнішою проблемою ефективного управління суспільством. При цьому сама «українська політична практика засвідчує, що технологія реалізації доктрин, стратегій, концепцій і програм державної політики у сфері національної безпеки об'єктивно має інтегрувати всі компоненти політичної активності держави і базуватися на ґрунтовних теоретичних засадах та історичному досвіді»⁵⁰. Відтак, слід погодитися з позицією В. Сокурєнко, який вважає, що забезпечення національної безпеки об'єктивно виступає одним з пріоритетних напрямів державної політики, що нині досягається з використанням мало не усіх наявних сил, засобів та ресурсів держави⁵¹.

Отже, як випливає з наведеного, здійснення державної політики у галузі національної безпеки передбачає розробку, прийняття і

⁴⁹ Антонов В. О. Конституційно-правові засади національної безпеки України : монографія / наук. ред. Ю. С. Шемшученко. Київ : ТАЛКОМ, 2017. С. 259–260.

⁵⁰ Подковенко Т. Національна безпека України : аксіологічний та правовий аспекти. *Актуальні проблеми правознавства*. 2021. № 1 (25). С. 12.

⁵¹ Сокурєнко В. В. Законодавчі основи публічного адміністрування сферою оборони України. *Наукові праці Національного університету «Одеська юридична академія»*. 2014. Т. 14. С. 173.

реалізацію спеціального законодавства у сфері регулювання правових відносин з національної безпеки України – безпекового законодавства України. Проте, як зауважував П. Богуцький, «правову форму і правовий зміст національної безпеки представити як систему досить складно. Існує певна неузгодженість між сприйняттям національної безпеки як системи, в умовах якої формується стан захищеності особи й суспільства, і правовим вирішенням національної безпеки на онтологічному рівні»⁵².

2. Концептуалізація національної безпеки в Україні: теоретико-правові аспекти

Національна безпека як правовий феномен має багатоманітні (зовнішні) системні зв'язки з іншими правовими явищами, станами та процесами, передусім із правопорядком і законністю, з реальністю людських прав і свобод, із межами правового регулювання, із механізмами правового регулювання і правореалізації, з якісними проявами (сторонами) функціонування політичної системи та її центрального елемента – держави. Будучи універсальним (з точки зору регулювання в усіх без винятку типах і видах правових систем та правових сімей) юридичним феноменом, національна безпека може досліджуватися – як системний об'єкт – з точки зору системи відповідних (безпекових) правовідносин, системи безпекового права та законодавства, системи управління у галузі національної безпеки тощо.

Найтіснішими системними зв'язками система безпекового законодавства як системний правовий феномен, безумовно, пов'язана із *системою безпекового права*. Останнє виступає внутрішнім змістом, а система безпекового законодавства зовнішньою формою його існування. Але цим їх зв'язок не вичерпується. Безпекове право є об'єктивно існуючим правовим феноменом, тоді як безпекове законодавство вмістить у собі – у «знятому» (перетвореному) вигляді – значний елемент суб'єктивності. Це означає, що безпекове законодавство не створюється і не функціонує поза активною роллю суб'єктів правотворчої діяльності, проте останні повинні відобразити в такому законодавстві не лише об'єктивні (пізнані, осмислені й усвідомлені) потреби юридизації сфери національної безпеки, але й системні зв'язки між різними безпековими феноменами (у тому числі

⁵² Богуцький П. П. Теоретичні основи становлення і розвитку права національної безпеки України : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.01 «Теорія та історія держави і права; історія політичних і правових учень» (081 – Право). Науково-дослідний інститут інформатики і права НАПрН України. Київ, 2020. С. 91.

забезпечити максимально системне правове регулювання безпекових правовідносин).

Крім того, системні зв'язки між безпековим правом і безпековим законодавством полягають у тому, що перше виступає своєрідною доктринальною матрицею, ідеальним прообразом для другого. І безпекове право, і безпекове законодавство мають схожу, але все ж не подібну внутрішню структуру (яка не збігається в них, адже основною, первинною, вихідною «клітинкою» такої структури для безпекового права виступає безпеково-правова норма, а для законодавства – нормативно-правовий припис або стаття нормативного акта), причому структура безпекового права активно впливає на визначення й удосконалення структури безпекового законодавства.

Безпекове законодавство відзначається істотно вищим динамізмом порівняно із безпековим правом: воно спричиняється безупинним удосконаленням системи та структури безпекового законодавства, його інститутів та окремих нормативно-правових актів чи їх частин залежно від потреб правової практики. Істотно вищою є й залежність змін безпекового законодавства від розвитку правових доктрин і концепцій у галузі національної безпеки, що часто адаптують та абсорбують в юридичній матерії набутки інших суспільних дисциплін, що переймаються дослідженням безпекових питань у суспільстві.

Об'єктивно і безпекове право, і безпекове законодавство тісно пов'язані з *міжнародним правом*, зокрема через систему міжнародних договорів, ратифікація яких спричиняє їх «умонтування» (включення) до національної системи безпекового законодавства. Приведення безпекового законодавства в межах країни у відповідність до певних, задалегідь визначених міжнародно-правових безпекових стандартів можна так само розглядати як прояв існування системних юридичних зв'язків між безпековим правом і безпековим законодавством.

У науковій літературі закономірно наголошується на тому, що системність являє собою «здатність об'єкта бути системою завдяки наявності певного системоутворюючого фактора»⁵³. Отже, для виокремлення системи у праві мусить існувати певний чітко визначений системотвірний правовий феномен. У сфері національної безпеки таким *системотвірним чинником є саме явище національної безпеки, наділене якостями системного феномену*.

⁵³ Сурмін Ю. П. Система. *Енциклопедія державного управління* : у 8 т. / наук.-ред. колегія: Ю. В. Ковбасюк (голова) та ін. Київ : НАДУ, 2011. Т. 2 : Методологія державного управління / наук.-ред. колегія : Ю. П. Сурмін (співголова), П. І. Надолішній (співголова) та ін. Київ : Нац. акад. держ. упр. при Президентові України, 2011. С. 562.

Системність цього феномену має декілька вимірів прояву: 1) онтологічний (системний характер відносин, що охоплюються національною безпекою; системний характер об'єктів національної безпеки; системний характер управлінської підсистеми національної безпеки; системний характер нормативної підсистеми національної безпеки); 2) гносеологічний (системний характер пізнання національної безпеки як системного феномену, системний характер конструювання національної безпеки як реальності, що суб'єктивно відтворюється людьми у процесі соціальної діяльності, зокрема у процесі законотворення та правозастосування); 3) просторово-континуальний (змінюваність систем національної безпеки в різні історичні епохи, обмеженість цих систем та водночас їхня відкритість і вплив на структурування і підтримання у функціональному стані системи міжнародної безпеки як явища наднаціонального порядку).

Торкаючись питання правомірності віднесення безпекового законодавства до сфери системних правових феноменів, маємо насамперед указати на те, що відповідне законодавство охоплює своїм регулятивним та охоронним правовими впливами національну безпеку як *певну соціальну систему*. Національна безпека як соціальне явище має також складну структуру, елементи і зв'язки якої за своєю суттю є також складними як за структурою, обсягом, зв'язками, так і закономірностями свого розвитку⁵⁴. В. Ліпкан уважає, що система національної безпеки є множиною потреб, інтересів і цінностей особи, суспільства і держави, загроз та небезпеки внутрішніх і зовнішніх, об'єктивних і суб'єктивних, природних, техногенних та антропогенних чинників, що впливають на стан національної безпеки⁵⁵.

Довідкова література пропонує таке трактування системи національної безпеки: це відкрита, динамічна соціальна система, головною метою якої є створення умов для реалізації національних інтересів, забезпечення цілісності суспільства та держави⁵⁶. Деталізуючи цю дефініцію, В. Антонов пропонує під системою національної безпеки розуміти сукупність окремих порівняно самостійних і необхідним чином взаємопов'язаних і відокремлених елементів, що утворюють певну цілісність, яка забезпечує розвиток та захищеність життєво

⁵⁴ Антонов В. О. Конституційно-правові засади національної безпеки України : монографія / наук. ред. Ю. С. Шемшученко. Київ : ТАЛКОМ, 2017. С. 95.

⁵⁵ Ліпкан В. Теоретичні основи та елементи національної безпеки України : монографія. Київ : Текст, 2003. С. 261.

⁵⁶ Государственное управление в сфере национальной безопасности : словарь-справочник / под ред. Г. П. Сытника. Киев : НАГУ при Президенте Украины, 2012. С. 349–352.

важливих інтересів людини і громадянина, суспільства і держави, від внутрішніх і зовнішніх загроз⁵⁷. Розвиваючи цей підхід, учений зазначає, що система національної безпеки: 1) складається з певної кількості елементів, які знаходяться в ієрархії певним чином організованих систем; 2) у просторовому вимірі, з одного боку, у менш обсяговому вимірі є складовою соціальної системи, а з другого – у більш відносному обсяговому вимірі, постає як система, до якої входять менш обсягові системи субрегіональної, регіональної та глобальної безпеки; 3) її елементи самі є складними системами зі своєю структурою, зв'язками та закономірностями свого розвитку⁵⁸.

Системність безпекового законодавства є похідною властивістю від властивостей об'єкта, на який спрямоване це законодавство. Таким об'єктом виступає сфера національної безпеки. Справа в тому, що, оскільки сама безпека передбачає стан упорядкованості, урегульованості, організованості, то тим самим вона найвиразніше протистоїть тенденціям дезорганізації і хаосу в суспільних відносинах. Із цього засновку можна зробити висновок про принципову – як об'єктивну, так і суб'єктивну – «налаштованість» (націленість) національної безпеки на системне упорядкування охоплених нею суспільних відносин, нормативною «надбудовою» над якими виявляється регулююче та охороняюче їх право (право національної безпеки та його зовнішнє вираження – безпекове законодавство) – в усій сукупності його джерел (система джерел безпекового права), якій кореспондує система безпекового законодавства країни.

Безумовно, «кожна країна індивідуально визначає сукупність сфер, навколо яких вона розбудовує систему національної безпеки, перелік об'єктів і суб'єктів її забезпечення, виходячи із особливостей власної політичної та правової систем, тих завдань, які ставляться перед державою на національному і міжнародному рівнях, а також її власних можливостей та ресурсів»⁵⁹. Але при цьому завжди в конструюванні національної безпеки явно чи латентно присутній системний підхід. Він втілений на різних щаблях – від створення інституційних механізмів національної безпеки і до надання цим механізмам необхідної захищеності, урегульованості, організованості й упорядкованості правовими засобами. Адже національна безпека не з'являється й не існує сама по собі – вона, як зазначалося вище, є результатом свідомої

⁵⁷ Антонов В. О. Конституційно-правові засади національної безпеки України : монографія / наук. ред. Ю. С. Шемшученко. Київ : ТАЛКОМ, 2017. С. 97.

⁵⁸ Ibid. С. 98.

⁵⁹ Павлютін Ю. М. Система національної безпеки : політико-правовий аналіз. *Честь і закон*. 2020. № 3 (74). С. 85.

конструктивної діяльності різних соціальних суб'єктів і як змінюваний, динамічний стан потребує повсякчасного поновлення, забезпечення, підтримання.

Але національна безпека сама по собі є не тільки системним соціальним, а ще й правовим феноменом. Адже право наповнює весь простір та всі рівні сфери національної безпеки. Воно сягає національної безпеки у найвищому – конституційному – вимірі свого існування. Відтак, у праві національна безпека зазнає своєї нормативної інституціоналізації і найвищого прояву останньої – конституціоналізації. Отже, саме «розвиток конституціоналізму підняв на вищий щабель проблеми національної безпеки України та удосконалення механізму її правового забезпечення, починаючи від концептуальних засад»⁶⁰. Ця думка підтверджується висновками вчених щодо того, що практично всі інститути конституційного права мають вплив на забезпечення національної безпеки⁶¹, а основи національної безпеки визнаються одним з найважливіших інститутів конституційного права⁶². Відтак, «реагування на зовнішні та внутрішні загрози національній безпеці, протидія і запобігання руйнації стану національної безпеки, як діяльність складна та багатовекторна, здійснюється у правовій формі. Право стає центром утворення діяльності стосовно нейтралізації загроз через забезпечення реалізації нормативно-правових приписів і задоволення потреб людини та суспільства у безпековому середовищі відповідно життєдіяльності та існування»⁶³.

Як слушно відзначає В. Пилипчук, «національна безпека як правове поняття має певну універсальність – обстоювання ідеї єдності станів безпеки. Ця єдність є основою для розвитку національних і міжнародних правових систем. Водночас національна безпека, маючи таку характерну рису, як єдність, завжди залишається поліпредметною.

⁶⁰ Андрейцев В. І. Правове забезпечення національної безпеки в умовах євроінтеграції. *Національна безпека України: актуальні проблеми правового забезпечення* : матеріали Всеукр. наук.-практ. круглого столу, 27 жовт. 2017 р. м. Дніпро / М-во освіти і науки України, Національний гірничий університет, Євраз. асоц. правн. шк. та правників ; відп. ред.: В. І. Андрейцев, Р. С. Кірін. Дніпро : Літограф, 2017. С. 3.

⁶¹ Загуменна Ю. О. Функція гарантування національної безпеки як одна з провідних у системі функцій сучасної держави. *Право.ua*. 2023. № 1. С. 23–32. URL: <http://dspace.univd.edu.ua/xmlui/handle/123456789/16332>

⁶² Конституційне право України : навчальний посібник / Ю. М. Бисага та ін. Ужгород : Ліра, 2007. С. 30.

⁶³ Богущкий П. П. Теоретичні основи становлення і розвитку права національної безпеки України : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.01 «Теорія та історія держави і права; історія політичних і правових учень» (081 – Право). Науково-дослідний інститут інформатики і права НАПрН України. Київ, 2020. С. 105.

Цю суперечність можна розв'язати, якщо віднести до сфери повноважень національної безпеки і законодавчо зафіксувати такі питання: визначення загрози безпеці, з'ясування її розмірів і способів реагування на неї, розподіл компетенції владних інституцій у цьому процесі»⁶⁴. Отже, системний феномен національної безпеки має прояв у: множинності (а не в одиничності, як уважалося донедавна) станів безпеки; поєднанні міжнародного та національного рівнів правового регулювання; залежності інституційної та функціональної підсистем гарантування цієї безпеки від системи загроз безпеці тощо.

З точки зору діяльнісного підходу, *національна безпека постає як система правових відносин*, які виникають, розвиваються чи припиняються у зв'язку з необхідністю досягнення й забезпечення стану захищеності держави, суспільства, людини та громадянина, а саме: їхніх інтересів та цінностей; гарантованих їм прав і свобод, зокрема державного суверенітету, конституційного ладу, територіальної цілісності, економічного, науково-технічного, оборонного потенціалу держави тощо від внутрішніх і зовнішніх загроз і небезпек, попередження та нейтралізації їх негативного впливу для реалізації національних інтересів, цілей і досягнення сталого розвитку суспільства, і які, відповідно, потребують правової охорони та захисту⁶⁵. Такі правовідносини: а) виступають різновидом правових відносин; б) виникають, змінюються та припиняються на основі регулятивних, охоронних і спеціалізованих норм права (норми-декларації, норми-принципи, норми-дефініції) та під час процесу забезпечення національної безпеки; в) є вольовими відносинами (у них закріплено волю держави на притягнення до юридичної відповідальності правопорушника); г) складаються між суб'єктами цих відносин – фізичними особами, юридичними особами, громадськими об'єднаннями та суб'єктами владних повноважень; д) опосередковані державною політикою національної безпеки; е) виступають органічним складовим елементом державної політики національної безпеки; є) є сферою реалізації безпекової функції держави; ж) становлять основу розвитку безпекового суспільства та усіх нормативно визначених сфер у його межах; з) відображають особливості застосування імперативних, диспозитивних, рекомендаційних та заохочувальних методів правового регулювання при здійсненні та реалізації безпекових прав і свобод, з

⁶⁴ Пилипчук В. Пріоритети розвитку правової науки в галузі національної безпеки. *Вісник НАН України*. 2009. № 5. С. 31.

⁶⁵ Мосейко А. Г. Національна безпека України як об'єкт публічного адміністрування. *Вісник ЛДУВС ім. Е. О. Дідоренка*. 2019. Вип. 2 (86). С. 46.

урахуванням особливостей і юридичних властивостей суб'єктів відносин у сфері національної безпеки⁶⁶. Обсяг та специфіка цих відносин дозволяють стверджувати про наявність системних зв'язків між ними, що дозволяє інтерпретувати сукупність відповідних – безпекових – правових відносин, як своєрідну підсистему правових відносин, що об'єктивно існують та розвиваються в суспільстві загалом.

З точки зору системності безпекових відносин, цілями формування сучасних основ нормативно-правового забезпечення національної безпеки визначаються: юридичне визначення та закріплення наявних у галузі національної безпеки відносин; визначення основ правового регулювання цих відносин; формування нових відносин, які не врегульовані чинним законодавством, але є украй потрібними в умовах сьогодення; ліквідацію відносин та ситуацій, віджилих, що гальмують розвиток системи національної безпеки⁶⁷.

Безпекове законодавство регулює суспільні відносини, що складаються між суб'єктами забезпечення (гарантування) національної безпеки з приводу належного функціонування її об'єктів. Тим самим передбачається існування щільних зв'язків і взаємовпливів між об'єктами та суб'єктами цієї безпеки, що зумовлює складний комплексний характер заходів, спрямованих на формування національної безпеки, які мають охоплювати політичні, економічні, соціальні, інформаційні, психологічні та інші аспекти. У сфері національної безпеки взаємодія суб'єктів та об'єктів цієї безпеки зумовлена певною метою та спрямована на отримання таких результатів, як зниження ризиків та наслідків настання кризових ситуацій, забезпечення безперервності функціонування держави та суспільства за будь-яких умов, зміцнення стійкості основних об'єктів та їх складових частин щодо деструктивних впливів (подразників) як внутрішнього, так і зовнішнього походження, у т. ч. через посилення наявних та формування нових системних зв'язків⁶⁸.

На інший аспект системності феномену національної безпеки вказує Є. Кобко, маючи на увазі розширення предметних меж національної

⁶⁶ Фатхутдінов В. Г. Адміністративно-правове забезпечення громадської безпеки в Україні: автореф. дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.07 – адміністративне право і процес; фінансове право; інформаційне право. Національна академія внутрішніх справ, Київ, 2017. С. 12–13.

⁶⁷ Янчук А. В., Пригунов П. Я., Колесник В. Т. Формування основ нормативно-правового забезпечення національної безпеки України. *Інвестиції: практика та досвід*. 2016. № 20. С. 86.

⁶⁸ Резнікова О. О. Національна стійкість в умовах мінливого безпекового середовища: монографія. Київ: НІСД, 2022. С. 52.

безпеки як феномену, складу її суб'єктів та об'єктів: «Донедавна національна безпека розумілася виключно як збереження суверенітету і територіальної цілісності держави, забезпечення її дієздатності перед загрозою застосування збройної сили з боку інших суб'єктів міжнародних відносин. Однак реалії останніх років зумовили інше трактування змісту національної безпеки. Сьогодні вона вбачається як комплексна системна проблема, яка повинна розглядатися у ширшому контексті та враховувати наявність різноманітних чинників, а не лише загроз воєнного нападу, захоплення території і фізичного знищення населення»⁶⁹. Із цієї позиції випливають такі висновки: 1) об'єктивне розширення меж національної безпеки за рахунок відмови від ототожнення її виключно з державною та включення до системи об'єктів цієї безпеки недержавних сфер, таких, як безпека особистості, соціальних груп, суспільства в цілому; 2) у системі національної безпеки має розглядатися ширша система чинників, що впливають на неї, а не лише реальні та потенційні загрози; 3) важливою умовою оптимального зміцнення національної безпеки є збалансоване зміцнення усіх її складових (державної, економічної, соціальної, духовної, екологічної, техногенної тощо), натомість вивищення якогось із цих компонентів може розбалансувати стан безпеки інших компонентів і тим самим завдати шкоди підтриманню національної безпеки загалом.

Попри те, що законодавчого визначення системи національної безпеки не існує⁷⁰, вона, будучи складною соціальною системою, об'єктивно потребує задля свого належного функціонування в упорядкованому, планомірному та регульованому стані належної системи нормативно-правового забезпечення, яка є «підрозділом» ширшої системи – системи забезпечення (гарантування) національної безпеки, під якою в літературі розуміють «складову системи національної безпеки, сукупність взаємопов'язаних та взаємообумовлених механізмів (інституційних, організаційних, правових та ін.) та суб'єктів забезпечення національної безпеки (посадових осіб держави, органів державної влади і місцевого самоврядування, державних установ, сил і засобів сектору безпеки, інститутів громадянського суспільства,

⁶⁹ Кобко Є. В. Сучасна парадигма національної безпеки України: публічно-правовий аспект. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ*. 2018. № 2. Серія юридична. С. 31.

⁷⁰ Смолянюк В. Ф. Системні засади національної безпеки України. *Вісник Національного університету «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого»*. Серія: Політологія: зб. наук. пр. / Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого; редкол.: А. П. Гетьман та ін. Харків, 2018. Т. 2, № 37. С. 108.

окремих громадян), які на основі чинного законодавства трансформують політику національної безпеки у цілеспрямовану скоординовану діяльність (заходи політичного, правового, організаційного, воєнного та ін. характеру) з метою реалізації національних інтересів (насамперед, виявлення, прогнозування, попередження та нейтралізації загроз безпеці людини, суспільства й держави)»⁷¹.

З точки зору Є. Кобка, систему забезпечення національної безпеки складає «створена державою відповідна система як державних, так і недержавних інститутів, які із застосуванням теоретико-методологічних, нормативно-правових, інформаційно-аналітичних, організаційно-управлінських, розвідувальних принципів покликані вирішувати завдання забезпечення національної безпеки у визначений законодавством спосіб»⁷². При цьому, як зазначають дослідники, для забезпечення її цілісності, важливе значення мають також прямі та зворотні зв'язки між суб'єктами та об'єктами національної безпеки, взаємодія з владно-політичною організацією держави в цілому, а також вплив на неї з боку внутрішнього і зовнішнього середовища⁷³. Додамо, що з правового боку, ця система забезпечення по-перше, сама має бути визначена законодавством, а, по-друге, вона неодмінно включає в якості своєї підсистеми систему правового забезпечення національної безпеки.

Отже, *система правового забезпечення національної безпеки є складовою системи забезпечення національної безпеки, яка своєю чергою є підсистемою системи національної безпеки*. Із цього логічного ряду випливає певна супідрядність і залежність системи нижчого порядку від цілей і завдань функціонування системи вищого порядку: у нашому випадку система правового забезпечення національної безпеки підпорядкована цілям функціонування системи забезпечення національної безпеки як цілям вищої в ієрархічному порядку системи. Водночас, існування останньої без нормативної її

⁷¹ Государственное управление в сфере национальной безопасности: словарь-справочник / под ред. Г. П. Сытника. Киев: НАГУ при Президенте Украины, 2012. С. 355.

⁷² Кобко Є. В. Система забезпечення національної безпеки України: елементи та характер їх реалізації в сучасних умовах. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2018. № 4. С. 114.

⁷³ Кобко Є. В. Система забезпечення національної безпеки України: елементи та характер їх реалізації в сучасних умовах. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2018. № 4. С. 114; Концептуальні засади розвитку системи забезпечення національної безпеки України: аналіт. доп. / О. О. Резнікова, В. Ю. Цюкало, В. О. Паливода, С. В. Дрьомов, С. В. Сьомін. Київ: Нац. ін-т стратегічних досліджень, 2015. С. 6.

складової не тільки буде неповною, але й неможливою за сучасних умов, що щільно юридизують дедалі ширше коло суспільних відносин, що формуються довкола безпекових питань, важливих для створення нормальних умов життєдіяльності особи, суспільства і держави.

Тому, не можна не погодитися з висновком, що «нова парадигма національної безпеки має формуватися на міцній нормативній основі, спрямованій на попередження, локалізацію або ліквідацію джерел виникнення загроз життєво важливих (національних) інтересів держави, суспільства і особистості»⁷⁴. Така система виступає в якості нормативно-забезпечувальної підсистеми (по відношенню до генеральної системи національної безпеки як макроявища), але з точки зору внутрішньої будови виявляється так само складною системою, але іншого інституційного рівня.

Системність безпекового законодавства зумовлюється його спрямованістю на *взаємоузгоджене регулювання об'єктів національної безпеки*. Характерно, що на відміну від Закону України «Про основи національної безпеки» 2003 року, в чинному Законі України «Про національну безпеку України» дефініція об'єктів цієї безпеки та визначення їх системи відсутні, що часом породжує спроби ототожнити ці об'єкти з національними інтересами⁷⁵, що, з нашої точки зору, є дискусійним підходом. У безпекознавстві ж до числа об'єктів національної безпеки відносять явища, процеси, відносини на національному рівні, які потребують захисту та збереження. У більш узагальненому вигляді об'єктами національної безпеки визначаються людина, суспільство, держава⁷⁶.

На нашу думку, об'єктами національної безпеки є ті явища та процеси соціальної дійсності, на відвернення загроз (реальних чи потенційних) існуванню (функціонуванню) яких спрямовується діяльність суб'єктів забезпечення національної безпеки. Відтак, сама національна безпека в об'єктному сенсі становить собою взаємопов'язану сукупність об'єктів правового впливу та правової охорони у сфері безпекових суспільних відносин. Так, на думку О. Дзьобаня та С. Гордієнка, головними об'єктами національної безпеки слід вважати: 1) особистість з усією сукупністю її прав і свобод; 2) суспільство з

⁷⁴ Кобко Є. В. Сучасна парадигма національної безпеки України : публічно-правовий аспект. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. Серія юридична*. 2018. № 2. С. 36.

⁷⁵ Лемак О. В. Забезпечення національної безпеки як функція держави. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія : Право*. 2016. Вип. 38. Т. 2. С. 66.

⁷⁶ Резнікова О. О. Національна стійкість в умовах мінливого безпекового середовища : монографія. Київ : НІСД, 2022. С. 56.

усією сукупністю його матеріальних і духовних цінностей; 3) державу (включаючи сюди її конституційний лад, суверенітет, територіальну цілісність, недоторканність кордонів тощо)⁷⁷. Близькою до цих думок є позиція С. Пономарьова⁷⁸.

Відповідно до системи об'єктів національної безпеки має бути структурована і діяльність державних органів, покликаних здійснювати державно-владні повноваження, спрямовані на її забезпечення, підтримання, зміцнення, планування, контроль і нагляд тощо. Зокрема, вона, передусім, має бути зосереджена на прогнозуванні, своєчасному виявленні, попередженні і нейтралізації зовнішніх і внутрішніх загроз національній безпеці, захисті суверенітету і територіальної цілісності України, безпеці її прикордонного простору, піднесенні економіки країни, забезпеченні конституційних прав і свобод людини і громадянина, викориненні злочинності, вдосконаленні системи державної влади, зміцненні законності і правопорядку та збереженні соціально-політичної стабільності суспільства, зміцненні позицій України у світі, радикальному поліпшенні екологічної ситуації⁷⁹.

Системність цих об'єктів вдало підкреслена В. Антоновим: 1) при аналізі об'єктів національної безпеки їх слід розглядати як системне утворення, де склад його елементів не є визначеним, оскільки кожний із елементів необхідно розглядати та аналізувати не як ізольований один від одного, а з урахуванням його місця в означеній системі загалом; 2) кожен такий об'єкт слід розглядати як підсистему більш широкої системи, утвореної в результаті об'єднання (взаємодії) об'єкта із певним довколишнім середовищем; 3) необхідним є врахування нових властивостей (якостей), які виникають у процесі об'єднання об'єктів національної безпеки в систему і які не зводяться до їх арифметичної суми; 4) між об'єктами національної безпеки як системи існують відносини взаємозалежності і взаємопідпорядкування, які виражаються у тому, що зміни в одному з об'єктів такої системи призводять або можуть призвести до певних змін і в інших об'єктах національної безпеки⁸⁰. На наш погляд, системність об'єктів

⁷⁷ Національна безпека : світоглядні та теоретико-методологічні засади : монографія / за заг. ред. О. П. Дзьобаня. Харків : Право, 2021. С. 399.

⁷⁸ Пономарьов С. П. Адміністративно-правове забезпечення діяльності сектору безпеки і оборони України : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.07 – адміністративне право і процес; фінансове право; інформаційне право. Дніпропетровський держ ун-т внутрішніх справ / Харківський нац ун-т внутрішніх справ. Дніпро, 2018. С. 125–126.

⁷⁹ Правові основи військового будівництва та військових відносин : зб. законодавчих актів з питань національної безпеки і оборони / ред. рада : Г. Г. Крючков (голова), Б. П. Андрусюк, В. П. Горбулін та ін. Київ : Парлам. вид-во, 2006. С. 71.

⁸⁰ Антонов В. О. Конституційно-правові засади національної безпеки України : монографія / наук. ред. Ю. С. Шемшученко. Київ : ТАЛКОМ, 2017. С. 252–253.

національної безпеки значною мірою обумовлює системність і національної безпеки як універсального соціального явища і, своєю чергою, зумовлює необхідність вжиття заходів щодо захисту зазначених об'єктів в їх системній єдності з боку держави, зокрема – найперше законодавчими засобами.

Розмаїття об'єктів національної безпеки дозволяє їх класифікувати (звичайно, досить умовно) на особистісні, соціальні та державні (відповідно до універсальної класифікації об'єктів національної безпеки, здійсненої в статті 8 Закону 2003 року⁸¹). Всі вони так чи інакше включають у себе різноманітні «інституціональні, нормативні, ідеологічні складові, поєднують матеріальні та ідеалістичні фактори, які у своєму різноманітті утворюють певну цілісність, що має ознаки системи»⁸². У науковій літературі слушно підкреслюється, що всі ці об'єкти формуються, функціонують, змінюються та відмирають (припиняють своє функціонування) за певними правовими нормами, що так чи інакше взаємодіють між собою та, своєю чергою, теж складають певну системну єдність, обумовлену системою об'єктів, на регулювання функціонування яких вони спрямовані. При цьому й кореляція функціонування об'єктів національної безпеки відбувається через єдність відповідного правового «простору», де право виконує свої функції регулювання та охорони. Зрозуміло, що тому воно ж виявляється ключовим чинником не лише структурування об'єктів національної безпеки, але і їх функціонування та взаємодії як між собою, так і із зовнішнім середовищем⁸³.

Іншими словами, системі об'єктів національної безпеки, які так чи інакше мусять знайти своє законодавче закріплення, має кореспондувати система суб'єктів забезпечення (гарантування, підтримання) цієї безпеки.

Системність забезпечення національної безпеки проектується і на таку сторону цієї системи, як її *управлінська підсистема*⁸⁴. Як зазначає П. Богущкий, саме «онтологічні основи формування права національної безпеки як системної цілісності обумовлюють питання

⁸¹ Про основи національної безпеки України : Закон України від 19 червня 2003 року № 964-IV. *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*. 2003. № 39. Ст. 351.

⁸² Богущкий П. П. Теоретичні основи становлення і розвитку права національної безпеки України : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.01 «Теорія та історія держави і права; історія політичних і правових учень» (081 – Право). Науково-дослідний інститут інформатики і права НАПрН України. Київ, 2020. С. 105.

⁸³ *Ibid.* С. 105–106.

⁸⁴ Система і компетенція державних органів зі спеціальним статусом у сфері національної безпеки України : монографія / В. Г. Пилипчук, О. П. Дзьобань, В. Я. Настюк ; Акад. прав. наук України, Ін операт. діяльн. та держ. безпеки. Харків : Право, 2009. 196 с.

про інституційні характеристики і функціональне призначення такої цілісності, що не лише в теорії, але й на практиці дозволяє розкрити особливості змісту взаємодії права, держави і суспільства в напрямі забезпечення національної безпеки. Така взаємодія відбувається через нормативно-правове визначення тих інститутів держави і громадянського суспільства, які мають реалізувати свої функції для досягнення стану безпеки, захисту національних інтересів, серед яких головними є забезпечення прав людини й основоположних свобод»⁸⁵.

Управлінська система у сфері національної безпеки є підсистемою ширшої системи, що відповідає за забезпечення функціонування національної безпеки, тобто за належний стан безпекових відносин. Будучи врегульованою нормами права, вона має організований, комплексний та правовий характер. Водночас, це правове утворення об'єктивно має системний характер. Це підтверджується та юридично визнається, зокрема, й на рівні Закону України «Про національну безпеку України», де сектор безпеки і оборони прямо визначається як «система органів державної влади, Збройних Сил України, інших утворених відповідно до законів України військових формувань, правоохоронних та розвідувальних органів, державних органів спеціального призначення з правоохоронними функціями, сил цивільного захисту, оборонно-промислового комплексу України, діяльність яких перебуває під демократичним цивільним контролем і відповідно до Конституції та законів України за функціональним призначенням спрямована на захист національних інтересів України від загроз, а також громадяни та громадські об'єднання, які добровільно беруть участь у забезпеченні національної безпеки України» (пункт 16 частини першої статті 1 Закону⁸⁶). Водночас, на рівні термінологічного роз'яснення у статті 1 цього Закону вказано, що до «сил безпеки» віднесено: правоохоронні органи, розвідувальні органи, державні органи спеціального призначення з правоохоронними функціями, сили цивільного захисту, інші органи, на які Конституцією та Законами України покладено функції із забезпечення національної безпеки держави⁸⁷.

⁸⁵ Богущкий П. П. Теоретичні основи становлення і розвитку права національної безпеки України : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.01 «Теорія та історія держави і права; історія політичних і правових учень» (081 – Право). Науково-дослідний інститут інформатики і права НАПрН України. Київ, 2020. С. 97–98.

⁸⁶ Про національну безпеку України : Закон України. *Відомості Верховної Ради (ВВР)*. 2018. № 31. Ст. 241.

⁸⁷ Доронін І. М. Національна безпека України в інформаційну епоху : теоретико-правове дослідження : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.01. Науково-дослідний інститут інформатики і права НАПрН України. Київ, 2020. С. 265–266.

Характерно також, що на рівні цього ж Закону управлінська система вже позбавлена ознак моноцентризму (винятково державної складової), хоча і не позбулася певних «залишкових» ознак державоцентричності, оскільки недержавні суб'єкти гарантування національної безпеки законодавчо виписані гранично поверхово та декларативно. Отже, ще й досі діє правило: «коли йдеться про формування сучасного нормативно-правового забезпечення національної безпеки України, слід зважати на те, що головним суб'єктом національної безпеки є держава, яка виконує функції в цій сфері через відповідні органи законодавчої, виконавчої та судової влади»⁸⁸.

Проте, розглядаючи систему законодавства у сфері національної безпеки, варто вказати, що дедалі активнішу участь в управлінській підсистемі національної безпеки беруть недержавні суб'єкти. Мова йде про громадян та про громадські організації, що цілковито виправдано з точки зору конституційного формулювання про те, що забезпечення її економічної та інформаційної безпеки є найважливішими функціями держави, справою всього Українського народу (частина перша статті 17 Конституції України⁸⁹). Закономірно, що народове законодавство надає інституційні механізми активної участі у здійсненні цієї забезпечувальної функції. Відтак, громадяни та громадські об'єднання, які добровільно беруть участь у забезпеченні національної безпеки України, включені відповідно до пункту 16 частини першої статті 1 Закону до складу сектору безпеки і оборони України⁹⁰.

Останнім часом дедалі частіше наголошується на активізації участі недержавних суб'єктів у здійсненні різноманітних функцій національної безпеки – від участі в її плануванні, прогнозуванні і до участі в її правовому забезпеченні. Адже «ігнорування владою суспільно корисних ініціатив, відсутність механізмів участі громадськості та об'єднань громадян у процесі ухвалення рішень призводять до стагнації суспільства, зростання корупції, створюють загрозу демократичному розвитку країни»⁹¹. Крім того, як підкреслює О. Корнієвський, елементом національної безпеки є суспільна безпека, а

⁸⁸ Янчук А. В., Пригунов П. Я., Колесник В. Т. Формування основ нормативно-правового забезпечення національної безпеки України. *Інвестиції : практика та досвід*. 2016. № 20. С. 85.

⁸⁹ Конституція України від 28 червня 1996 року. *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*, 1996, № 30, ст. 141.

⁹⁰ Про національну безпеку України : Закон України. *Відомості Верховної Ради (ВВР)*. 2018. № 31. Ст. 241.

⁹¹ Корнієвський О. А. Громадські об'єднання у системі національної безпеки України : автореф. дис. ... д-ра політ. наук : 23.00.02 – політичні інститути та процеси. Національний педагогічний університет імені М. П. Драгоманова. Київ, 2011. С. 1.

«найважливішим критерієм суспільної безпеки є наявність ефективно функціонуючої системи забезпечення безпеки суспільства, яка являє собою сукупність суспільно корисних громадських ініціатив та об'єднань громадян, діяльність яких зорієнтована на консолідацію громадян навколо національних інтересів, фундаментальних загальноцивілізованих та національних цінностей, утвердження свободи і демократії, підтримку громадянського миру і злагоди, досягнення стабільності та безпечного рівня життєдіяльності»⁹².

Формат такої участі та її межі, природно, відображають стан готовності громадянського суспільства та його інституцій взяти на себе певні функції щодо правового оформлення національної безпеки, позбавляючи її властивостей державоцентризму. Фактично йдеться про формування недержавної системи забезпечення національної безпеки, що видається особливо важливим за умов слабкості державних інституцій, а також за умов необхідності мобілізації усіх ресурсів країни для протидії зовнішній агресії (особливо в умовах збройного конфлікту). Це вказує і на рівень саморегуляції національної безпеки. Проте, така саморегуляція системи національної безпеки має певні межі: вона, зокрема, об'єктивно не може замінити цілеспрямованої діяльності держави та її органів щодо створення «законодавчої рамки» забезпечення національної безпеки, особливо у випадках виникнення та існування реальних загроз.

ВИСНОВКИ

Пізнання феномену національної безпеки як правового неодмінно передбачає з'ясування не лише історико-правових та суб'єктно-правових (у сенсі природного права, забезпечення суб'єктивних прав у сфері національної безпеки), але і позитивно-правових аспектів буття цього явища. Конструктивне вирішення цього дослідницького завдання не видається можливим поза застосуванням позитивістської парадигми пізнання правових явищ, що передбачає концентрацію уваги на системно-правових, структурно-правових та функціонально-правових проявах і рисах цього феномену, зокрема на системності права національної безпеки та законодавства у галузі національної безпеки (безпекового законодавства).

Експлікація феномену означеної галузі законодавства видається можливою через з'ясування ключових рис його як системного

⁹² Корнієвський О. А. Громадські об'єднання у системі національної безпеки України : автореф. дис. ... д-ра політ. наук : 23.00.02 – політичні інститути та процеси. Національний педагогічний університет імені М. П. Драгоманова. Київ, 2011. С. 23.

правового явища, дослідження системності законодавства, спрямованого на врегулювання безпекових правовідносин.

Якщо джерела права національної безпеки та особливості їх системи вже були предметом науково-правових досліджень, то цього не можна сказати про системність безпекового законодавства, що є його неодмінною властивістю, а відтак має становити окрему ділянку наукового аналізу.

Під системою законодавства про національну безпеку України запропоновано розуміти взаємопов'язану сукупність всіх чинних нормативно-правових актів та офіційно укладених міжнародних договорів, які прийняті (або ратифіковані) в установленому порядку суб'єктами правотворчості (державними органами, безпосередньо народом або іншими уповноваженими суб'єктами) в межах визначеної компетенції, на основі Конституції України у сфері регулювання безпекових правовідносин (правовідносин, що складаються та діють у зв'язку з необхідністю підтримання та забезпечення національної безпеки як певного упорядкованого правового стану) з метою забезпечення і захисту національних інтересів України, із дотриманням принципів ієрархічності та субординаційності відповідних нормативно-правових актів.

Поняття «система безпекового законодавства» та «система нормативно-правових актів у сфері національної безпеки» є нетотожними за змістом. Це зумовлюється включенням до системи безпекового законодавства міжнародних договорів, що є окремими, самостійними джерелами права, відмінними за своєю правовою природою від нормативно-правових актів.

Означена система безпекового законодавства виступає саме як правовий феномен з урахуванням таких її характеристик:

1) структурно вона складається з багатьох різномірних, але взаємопов'язаних та супідрядних частин – підсистем: конституційної підсистеми (що складається з Конституції України та законів про внесення змін до неї, що мають юридичну силу, тотожну за юридичною силою з Конституцією України); підсистеми безпекових законів; підсистеми безпекових підзаконних нормативно-правових актів, а також підсистеми міжнародних договорів у сфері національної безпеки, ратифікованих Верховною Радою України. Усі ці підсистеми безпекового законодавства взаємодіють між собою завдяки системним – горизонтальним та вертикальним – зв'язкам, що відображають субординацію та координацію всередині означеної системи;

2) ця система змінюється унаслідок впливу на неї з боку інших галузей законодавства (передусім конституційного, адміністративного, кримінального, військового, інформаційного, екологічного,

господарського та ін.), так і з боку новоприйнятих актів у системі самого безпекового законодавства. Водночас, і вона здатна активно впливати на ці галузі;

3) змінює стан своєї системності та регулюючий вплив (що позначає прийняття системотвірних актів у цій сфері – законів «Про національну безпеку» або тотожних їм за правовим значенням та обсягом правового регулювання) та безупинно перебуває в стані змінюваної системності (періодично на рівні правової доктрини з'являються й аргументуються ідеї щодо систематизації безпекового законодавства в межах його окремих інститутів, підгалузей або і в цілому стосовно здійснення загальногалузевої систематизації);

4) це – змінювана система, зміни в якій відбуваються під впливом розвитку (удосконалення, модернізації тощо) безпекового права, інших галузей права та законодавства, правових доктрин, судової практики, міжнародних правових стандартів тощо;

5) вона відзначається структурованістю (за ієрархією включає в себе акти різної юридичної сили; за горизонтальними зв'язками включає різноманітні акти тотожної (однакової) юридичної сили);

6) характеризується певним (нестабільним) рівнем гармонізації та внутрішньої узгодженості включених до цієї системи актів як «по вертикалі», так і «по горизонталі»;

7) динаміка підтримання цілісності цієї системи залежить від суб'єктів правотворчості, що втілюють актуальні та/або перспективні суспільні потреби щодо зміни у правовому регулюванні безпекових відносин на рівні окремих актів цього законодавства;

8) вона здатна активно впливати на стан урегульованості, упорядкованості й організованості безпекових правовідносин як загалом, так і в межах окремих підсистем (воєнної, інформаційної, економічної, екологічної тощо безпеки);

9) режим функціонування цієї системи (кумулятивна дія всіх включених до неї чинних нормативно-правових актів та міжнародних договорів безпекового профілю) суміщається з її перманентним розвитком, удосконаленням, оновленням, процесами диференціації (розширення сфери безпекових відносин) та інтеграції (упорядкування великої кількості безпекових нормативно-правових актів) актів, включених до цієї системи, систематизацією безпекового законодавства в тій чи іншій формі (інкорпорація, консолідація, кодифікація);

10) єдність системи безпекового законодавства забезпечується наявністю спільних регулятивно-охоронних цілей, принципів та функцій цієї системи.

Системність безпекового законодавства є якісною характеристикою цієї галузі законодавства, що вказує на те, що це законодавство є

закономірно існуючим комплексним (цілісним) правовим утворенням, що має системну природу, яка проявляється як у наявності в цього законодавства системних правових зв'язків (координаційних та субординаційних) між окремими його складовими частинами (елементами), так і в тісних зв'язках цієї галузі з іншими системними правовими утвореннями, що входять до складу системи законодавства України (інші галузі та інститути законодавства). Такі зв'язки мають сталий правовий характер та зумовлюють особливості структурної побудови системи безпекового законодавства України в конкретно-історичних умовах його стану та розвитку.

Системність безпекового законодавства України є об'єктивно існуючою властивістю цієї підгалузі національного законодавства. Така властивість цього правового утворення формується в силу, з одного боку, системності законодавства в цілому, складовою частиною якого виступає безпекове законодавство, а, з другого боку, програмується, визначається системним характером безпекового права як змісту безпекового законодавства.

Поряд із сталими горизонтальними і вертикальними, зовнішніми і внутрішніми правовими зв'язками, що синтезують безпекове законодавство в системний правовий феномен, його системність забезпечують такі правові характеристики, як цілі, принципи та функції.

Під цілями безпекового законодавства слід розуміти очікуваний (бажаний) стан урегульованості актами цього законодавства відповідної сфери правовідносин. Це насамперед досягнення стану захищеності особою, суспільством та державою від будь-яких внутрішніх і зовнішніх, реальних чи потенційних загроз.

Під принципами законодавства у сфері національної безпеки слід розуміти фундаментальні засадничі положення (ідеї), в яких втілюються сутність, призначення та імперативна динамічна спрямованість цієї галузі законодавства, та, які мають об'єктивно забезпечити відносно сталу спрямованість законодавчого регулювання безпекових правовідносин з метою досягнення цілей законодавчого регулювання у сфері національної безпеки України. До цих принципів слід віднести: верховенство права, підзвітність, законність, прозорість та дотримання засад демократичного цивільного контролю за функціонуванням сектору безпеки і оборони та застосуванням сили; дотримання норм міжнародного права, участь в інтересах України у міжнародних зусиллях з підтримання миру і безпеки, міждержавних системах та механізмах міжнародної колективної безпеки; розвиток сектору безпеки і оборони як основного інструменту реалізації державної політики у сферах національної безпеки і оборони.

Функції законодавства про національну безпеку є основними напрямками впливу цього законодавства на сферу безпекових правовідносин. Їх систему складають такі функції: регульовальна, охоронна, інтегративна, узгоджувальна, гарантувально-забезпечувальна, превентивна, інформаційно-орієнтаційна, прогностична.

Системність безпекового законодавства зумовлюється: системним характером правового явища національної безпеки як базового, відправного феномену; системністю безпекових правовідносин, на які спрямовується регульовальний та охоронний вплив безпекового законодавства; наявністю сталих правових зв'язків з іншими системними правовими утвореннями у системі законодавства України (передусім із системами конституційного, адміністративного, військового, екологічного, інформаційного, господарського, кібернетичного тощо законодавства); наявністю системи об'єктів правового впливу, на регулювання та охорону спрямовується активна дія безпекового законодавства; наявністю управлінської підсистеми в системі забезпечення національної безпеки, яка регулюється системою безпекового законодавства.

АНОТАЦІЯ

У розділі здійснено теоретико-правовий аналіз ключових особливостей законодавства про національну безпеку України як системного правового феномену через з'ясування ознак системності у праві як таких, їх екстраполяції на сферу безпекового законодавства з метою доведення його системного характеру, а так само виявлення основних характерних особливостей системності цього законодавства, що вказує як на його спільні риси з іншими системними утвореннями в системі законодавства України як певної цілісності, так і на відмінні особливості саме цього системного правового феномену (безпекового законодавства). Під системою законодавства про національну безпеку України запропоновано розуміти взаємопов'язану сукупність всіх чинних нормативно-правових актів та офіційно укладених міжнародних договорів, які прийняті (або ратифіковані) в установленому порядку суб'єктами правотворчості (державними органами, безпосередньо народом або іншими уповноваженими суб'єктами) в межах визначеної компетенції, на основі Конституції України у сфері регулювання безпекових правовідносин (правовідносин, що складаються та діють у зв'язку з необхідністю підтримання та забезпечення національної безпеки як певного упорядкованого правового стану) з метою забезпечення і захисту національних інтересів України, із дотриманням принципів ієрархічності та субординаційності відповідних нормативно-правових актів. Показано, що системність безпекового законодавства є якісною характеристикою цієї галузі

законодавства, що вказує на те, що це законодавство є закономірно існуючим комплексним (цілісним) правовим утворенням, що має системну природу, яка проявляється як у наявності в цього законодавства системних правових зв'язків (координаційних та субординаційних) між окремими його складовими частинами (елементами), так і в тісних зв'язках цієї галузі з іншими системними правовими утвореннями, що входять до складу системи законодавства України (інші галузі та інститути законодавства). З'ясовано, що такі зв'язки мають сталий правовий характер та зумовлюють особливості структурної побудови системи безпекового законодавства України в конкретно-історичних умовах його стану та розвитку. Зроблено висновок, що системність безпекового законодавства України є об'єктивно існуючою властивістю цієї підгалузі національного законодавства. Показано, що така властивість цього правового утворення формується в силу, з одного боку, системності законодавства в цілому, складовою частиною якого виступає безпекове законодавство, а, з другого боку, програмується, визначається системним характером безпекового права як змісту безпекового законодавства. Виявлено, що, поряд із сталими горизонтальними і вертикальними, зовнішніми і внутрішніми правовими зв'язками, що синтезують безпекове законодавство в системний правовий феномен, його системність забезпечують такі правові характеристики, як цілі, принципи та функції. Доведено, що системність безпекового законодавства зумовлюється: системним характером правового явища національної безпеки як базового, відправного феномену; системністю безпекових правовідносин, на які спрямовується регулювальний та охоронний вплив безпекового законодавства; наявністю сталих правових зв'язків з іншими системними правовими утвореннями у системі законодавства України (передусім із системами конституційного, адміністративного, військового, екологічного, інформаційного, господарського, кібернетичного тощо законодавства); наявністю системи об'єктів правового впливу, на регулювання та охорону спрямовується активна дія безпекового законодавства; наявністю управлінської підсистеми в системі забезпечення національної безпеки, яка регулюється системою безпекового законодавства.

Література

1. Аблазов І. В., Гордієнко Л. О. Фактор державоцентричності системи національної безпеки України та використання британського досвіду впровадження концепції безпеки людини. *Політичне життя*. 2020. № 2. С. 111–117.
2. Андрейцев В. І. Правове забезпечення національної безпеки в умовах євроінтеграції. *Національна безпека України : актуальні*

проблеми правового забезпечення: матеріали Всеукр. наук.-практ. круглого столу, 27 жовт. 2017 р. м. Дніпро / МОН України, Національний гірничий університет, Євраз. асоц. правн. шк. та правників ; відп. ред.: В. І. Андрейцев, Р.С. Кірін. Дніпро : Літограф, 2017. С. 3–8.

3. Андрусенко О. М. До питання про зовнішні функції сучасної держави. *Наукові записки Національного університету «Києво-Могилянська академія». Юридичні науки*. 2006. Т. 53. С. 43–46.

4. Антонов В. О. Конституційно-правові засади національної безпеки України : монографія / наук. ред. Ю. С. Шемшученко. Київ : ТАЛКОМ, 2017. 576 с.

5. Антонов В. О. Конституційно-правові основи національної безпеки і оборони України. Конституційне право України. Академічний курс : підруч. для вищ. навч. закл. : у 2 т. / за заг. ред. Ю. С. Шемшученка. Т. 2. Київ : Юридична думка, 2008. С. 760–799.

6. Антонов М. До питання про «системний» характер права. *Філософія права і загальна теорія права*. 2015. № 1–2. С. 342–351.

7. Барчук А. О. Надзвичайні закони в системі законодавства : теоретико-правові аспекти : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01 – теорія та історія держави і права; історія політичних і правових учень. Національна академія внутрішніх справ. Київ, 2019. 18 с.

8. Басай О. В. Загальні засади (принципи) цивільного законодавства України : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.03 – цивільне право і цивільний процес; сімейне право; міжнародне приватне право. Національний університет «Одеська юридична академія». Одеса, 2014. 36 с.

9. Безега В. В. Адміністративно-правові засади діяльності Національної поліції як суб'єкта сектору безпеки і оборони : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07 – адміністративне право і процес; фінансове право; інформаційне право. Національна академія внутрішніх справ, Київ, 2020. 311 с.

10. Білоконь М. Пріоритетні напрями і концепти нормативного забезпечення діяльності сектору безпеки і оборони як комплексного, багатовимірного, соціально-суспільного державного утворення. *Розвиток законодавства України у сфері оборони* : проблеми адаптації до стандартів НАТО та шляхи їх вирішення : матеріали науково-практичної конференції. м. Київ, 23 квітня 2021 року / упоряд.: П. П. Богущкий, В. Г. Пилипчук, С. О. Дорогих. Київ : Міністерство оборони України, 2021. С. 238–242.

11. Бобровник С. В. Богиніч О. Л. Система законодавства України: актуальні проблеми та перспективи розвитку. Київ : Наукова думка, 1994. 121 с.

12. Богущкий П. П. Поняття та ознаки права національної безпеки України. *Інформаційна і національна безпека*. 2018. № 3 (26). С. 84–93.

13. Богуцький П. П. Теоретичні основи становлення і розвитку права національної безпеки України : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.01 «Теорія та історія держави і права; історія політичних і правових учень» (081 – Право). Науково-дослідний інститут інформатики і права НАПрН України. Київ, 2020. 410 с.

14. В Україні розпочали підготовку стратегії продовольчої безпеки держави. URL: <https://agravery.com/uk/posts/show/v-ukraini-rozpozcali-pidgotovku-strategii-prodovolcoibezpeki-derzavi>.

15. Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод. і допов.) / уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. Київ ; Ірпінь : ВТФ «Перун», 2005. 1728 с.

16. Волошина Ю. В. Національний суверенітет : праворозуміння та практика забезпечення : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01. Національна академія внутрішніх справ. Київ, 2015. 20 с.

17. Волинець В. Функція гарантування національної безпеки в контексті державно-правового розвитку сучасної України. *Юридична Україна*. 2013. № 1. С. 9–16.

18. Галюк Р. Г. Систематизація українського права поняття та види : автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Харків, 2015. 20 с.

19. Ганьба О. Б. Правові відносини у сфері прикордонної безпеки України : теоретичні і прикладні проблеми : монографія. Вінниця : ТОВ «ТВОРИ», 2020. 448 с.

20. Гетьман Є. А. Кодифікація законодавства України поняття, особливості, види : автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Харків, 2010. 20 с.

21. Государственное управление в сфере национальной безопасности : словарь-справочник / под ред. Г. П. Сытника. Киев : НАГУ при Президенте Украины, 2012. 496 с.

22. Граціанов А. І. Процес систематизації та уніфікації законодавства і розвиток правової системи України : автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Київ, 2004. 18 с.

23. Джураєва О. О. Функції сучасної держави : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01. Одеська нац. юрид. академія. Одеса, 2006. 20 с.

24. Дзевелюк М. В. Традиції та новації в розвитку функцій сучасної держави: дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01. Одеська нац. юрид. академія. Одеса, 2017. 209 с.

25. Доронін І. М. Безпекова сутність функцій держави. *Інформація і право*. 2020. № 1 (32). С. 66–79.

26. Доронін І. М. Національна безпека України в інформаційну епоху : теоретико-правове дослідження : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.01. Науково-дослідний інститут інформатики і права НАПрН України. Київ, 2020. 539 с.

27. Доронін І. Організаційно-правові аспекти трансформації сектору національної безпеки і оборони України у контексті євроатлантичної інтеграції. *Розвиток законодавства України у сфері оборони: проблеми адаптації до стандартів НАТО та шляхи їх вирішення* : матеріали науково-практичної конференції. м. Київ, 23 квітня 2021 року / упоряд.: П. П. Богуцький, В. Г. Пилипчук, С. О. Дорогих. Київ, 2021. С. 15–20.

28. Загуменна Ю. О. Функція гарантування національної безпеки як одна з провідних у системі функцій сучасної держави. *Право.ua*. 2023. № 1. С. 23–32. URL: <http://dSPACE.univd.edu.ua/xmlui/handle/123456789/16332>

29. Загуменна Ю. О. Правова реформа у сфері національної безпеки України : теоретико-правовий аспект. *Право України*. 2021. № 2. С. 88–105. URL: <https://search.ebscohost.com/login.aspx?direct=true&profile=ehost&scope=site&authType=crawler&jrnl=10269932&AN=150055713&h=wE2m1nEPxgjrDLKKUHnwtY70VzBMhD1B4LVzEKcyWtZBJSb5j2syQo0zNx7%2FEc4cgx0XbZtORVGLrYBoijOJdg%3D%3D&crl=f>

30. Зверев Є. О. Тлумачення міжнародних договорів національними судами : європейський досвід та українська практика : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01 – теорія та історія держави і права; історія політичних і правових учень. Нац. ун-т «Києво-Могилянська академія». Київ, 2015. 227 с.

31. Касьянов Г. В. *Теорії нації та націоналізму* : монографія. Київ : Либідь, 1999. 352 с.

32. Загуменна Ю. О. Співвідношення понять «система безпекового законодавства» та «система нормативно-правових актів у сфері національної безпеки». *Державотворення та правотворення в контексті євроінтеграції*: збірник тез доповідей учасників VIII Всеукраїнського круглого столу (м. Львів, 08 грудня 2022 року) / упорядники: Д. Є. Забзалюк, В. О. Кучер. Львів : ЛьвДУВС, 2022. С. 59–65. URL: https://dSPACE.univd.edu.ua/xmlui/bitstream/handle/123456789/15835/Spivv_idnoshennia%20poniat_Zahumenna_2022.pdf?sequence=1.

33. Кириченко В. М., Куракін О. М. Теорія держави і права : модульний курс : навчальний посібник. Київ : Центр учбової літератури, 2010. 264 с.

34. Кобко Є. Правове регулювання національної безпеки України : сучасний стан і напрями вдосконалення. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ*. 2018. Вип. 108. № 3 (1). С. 98–107.

35. Кобко Є. В. Система забезпечення національної безпеки України : елементи та характер їх реалізації в сучасних умовах. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2018. № 4. С. 112–116.

36. Кобко Є. В. Сучасна парадигма національної безпеки України : публічно-правовий аспект. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. Серія юридична*. 2018. № 2. С. 30–39.

37. Кодифікація законодавства України : теорія, методологія, техніка / Ю. С. Шемшученко, О. І. Ющик, Л. М. Горбунова, М. О. Теплюк, Л. В. Гульченко, В. І. Риндюк ; за заг. ред. О. І. Ющика. Київ : Парламентське вид-во, 2007. 208 с.

38. Конопельський В. Я. Конституювання української політичної нації у перехідному суспільстві : автореф. дис. ... канд. політ наук : 23.00.02 – політичні інститути та процеси. Одеська національна юридична академія. Одеса, 2002. 16 с.

39. Конституційне право України : навчальний посібник / Ю. М. Бисага та ін. *Ужгород : Ліра, 2007*. 372 с.

40. Конституція України : від 28 черв. 1996 р. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141.

41. Концептуальні засади розвитку системи забезпечення національної безпеки України : аналіт. доп. / О. О. Резнікова, В. Ю. Цюкало, В. О. Паливода, С. В. Дрьомов, С. В. Сьомін. Київ : Нац. ін-т стратегічних досліджень, 2015. 58 с.

42. Корнієвський О. А. Громадські об'єднання у системі національної безпеки України : автореф. дис. ... д-ра політ. наук : 23.00.02 – політичні інститути та процеси. Національний педагогічний університет імені М. П. Драгоманова. Київ, 2011. 40 с.

43. Кравчук О. Ю. Загрози та виклики політичній безпеці України в умовах гібридної війни : дис. ... канд. політ. наук : 23.00.02 «Політичні інститути та процеси». Державний заклад «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського». Одеса, 2019. 211 с.

44. Філософський енциклопедичний словник / НАН України, Ін-т філософії імені Г. С. Сковороди; редкол.: В. І. Шинкарук (голова) та ін. Київ : Абрис, 2002. VI, 742 с.

45. Кримінальний кодекс України від 5 квітня 2001 року № 2341-III. *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*. 2001. № 25–26. Ст. 131.

46. Крутов В. В. Від патріотичного виховання, боротьби з тероризмом... до недержавної системи національної безпеки : монографія. Київ : Преса України, 2009. 592 с.

47. Лемак О. В. Забезпечення національної безпеки як функція держави. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія : Право*. 2016. Вип. 38. Т. 2. С. 64–67.

48. Лепех Л. Л. Соціальна та юридична ефективність механізму правового регулювання : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01 «Теорія та історія держави і права; історія політичних і правових учень».

Науково-дослідний інститут публічного права, Національний університет «Львівська політехніка», Міністерство освіти і науки України. Київ, 2019. 234 с.

49. Ліпкан В. А. Національна і міжнародна безпека у визначеннях та поняттях : словник. Вид. 2-ге, доповн. і переробл. Київ : Текст, 2008. 400 с.

50. Ліпкан В. Теоретичні основи та елементи національної безпеки України : монографія. Київ : Текст, 2003. 599 с.

51. Медвідь Ф., Чорна М. Безпекова політика України в умовах зовнішньої агресії: нормативно-правове забезпечення. *Наукові записки Інституту політології та етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса*. № 5–6 (79–80). С. 118–126.

52. Мельник С. М. Адміністрування реформування сектору безпеки і оборони України у контексті розвитку співробітництва з НАТО. *Прикарпатський юридичний вісник*. 2019. № 1 (26). С. 161–165.

53. Мельничук С. М. Правові форми реалізації функцій сучасної держави Україна: загальнотеоретична характеристика : монографія. Івано-Франківськ : Видавець Кушнір Г. М., 2018. 436 с.

54. Мосейко А. Г. Національна безпека України як об'єкт публічного адміністрування. *Вісник ЛДУВС ім. Е. О. Дідоренка*. 2019. Вип. 2 (86). С. 42–52.

55. *Національна безпека : світоглядні та теоретико-методологічні засади* : монографія / за заг. ред. О. П. Дзьобаня. Харків : Право, 2021. 776 с.

56. Павлютін Ю. М. Система національної безпеки : політико-правовий аналіз. *Честь і закон*. 2020. № 3 (74). С. 84–90.

57. Пархоменко Н. М. Договір у системі права України : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01 – теорія та історія держави і права, історія політичних і правових учень. Інститут держави і права ім. В. М. Корецького НАН України. Київ, 1998. 16 с.

58. Пархоменко Н. М. Джерела права : проблеми теорії та методології : монографія / Інститут держави і права ім. В. М. Корецького НАН України. Київ : Юрид. думка, 2008. 336 с.

59. Пилипчук В. Пріоритети розвитку правової науки в галузі національної безпеки. *Вісник НАН України*. 2009. № 5. С. 30–35.

60. Пилипчук В. Г., Доронін І. М. Право національної безпеки та військове право: теоретичні та прикладні засади становлення і розвитку в Україні. *Інформація і право*. 2018. № 2 (25). С. 62–72.

61. Погребняк С. П. Основоположні принципи права (змістовна характеристика) : монографія. Харків : Право, 2008. 240 с.

62. Подковенко Т. Національна безпека України : аксіологічний та правовий аспекти. *Актуальні проблеми правознавства*. 2021. № 1 (25). С. 11–18.

63. Пономарьов С. П. Адміністративно-правове забезпечення діяльності сектору безпеки і оборони України : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.07 – адміністративне право і процес; фінансове право; інформаційне право. Дніпропетровський держ ун-т внутрішніх справ; Харківський нац ун-т внутрішніх справ. Дніпро, 2018. 513 с.

64. Правові основи військового будівництва та військових відносин : зб. законодавчих актів з питань національної безпеки і оборони / ред. рада : Г. Г. Крючков (голова), Б. П. Андресюк, В. П. Горбулін та ін. Київ : Парлам. вид-во, 2006. 869 с.

65. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України (щодо заборони виготовлення та поширення інформаційної продукції, спрямованої на пропагування дій держави-агресора) : Закон України від 3 березня 2022 року № 2109-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2109-20#Text>.

66. Про внесення змін до деяких законів України щодо здійснення моніторингу потенційних загроз національній безпеці України у сфері економіки : Закон України від 1 квітня 2022 року № 2182-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2182-20#Text>.

67. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України (щодо посилення кримінальної відповідальності за виготовлення та поширення забороненої інформаційної продукції) : Закон України від 3 березня 2022 року № 2110-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2110-20#Text>.

68. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо створення умов для забезпечення продовольчої безпеки в умовах воєнного стану : Закон України від 24 березня 2022 року № 2145-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-20#Text>.

69. Про внесення змін до Закону України «Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України» у зв'язку з військовою агресією Російської Федерації проти України : Закон України від 15 березня 2022 року № 2138-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2138-20#Text>.

70. Про внесення змін до Конституції України (щодо стратегічного курсу держави на набуття повноправного членства України в Європейському Союзі та в Організації Північноатлантичного договору) : Закон України від 7 лютого 2019 року № 2680-VIII. *Відомості Верховної Ради (ВВР)*. 2019. № 9. Ст. 50.

71. Про внесення змін до Кримінального кодексу України щодо посилення відповідальності за злочини проти основ національної

безпеки України в умовах дії режиму воєнного стану : Закон України від 3 березня 2022 року № 2113-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2113-20#Text>.

72. Про затвердження Указу Президента України «Про введення воєнного стану в Україні» : Закон України від 24 лютого 2022 року № 2102-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2102-20#Text>.

73. Про затвердження Указу Президента України «Про загальну мобілізацію» : Закон України від 3 березня 2022 року № 2105-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2105-20#Text>.

74. Про національну безпеку України : Закон України. *Відомості Верховної Ради (ВВР)*. 2018. № 31. Ст. 241.

75. Про основи національної безпеки України : Закон України від 19 червня 2003 року № 964-IV. *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*. 2003, № 39, ст. 351.

76. Про основні засади примусового вилучення в Україні об'єктів права власності Російської Федерації та її резидентів : Закон України від 3 березня 2022 року № 2116-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2116-20#Text>.

77. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 30 грудня 2021 року «Про звіт за результатами проведення огляду громадської безпеки та цивільного захисту» : Указ Президента України від 14 січня 2022 року № 11/2022. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/11/2022#n5>.

78. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 15 жовтня 2021 року «Про Стратегію біобезпеки та біологічного захисту» : Указ Президента України від 17 грудня 2021 року № 668/2021. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/668/2021#Text>.

79. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 25 березня 2021 року «Про Стратегію воєнної безпеки України» : Указ Президента України від 25 березня 2021 року № 121/2021. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/121/2021#Text>.

80. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 11 серпня 2021 року «Про Стратегію економічної безпеки України на період до 2025 року» : Указ Президента України від 11 серпня 2021 року № 347/2021. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/347/2021#Text>.

81. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 30 грудня 2021 року «Про Стратегію забезпечення державної безпеки» : Указ Президента України від 16 лютого 2022 року № 56/2022. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/56/2022#Text>.

82. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 30 липня 2021 року «Про Стратегію зовнішньополітичної діяльності

України»: Указ Президента України від 26 серпня 2021 року № 448/2021. URL: <https://www.president.gov.ua/documents/4482021-40017>.

83. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 15 жовтня 2021 року «Про Стратегію інформаційної безпеки»: Указ Президента України від 28 грудня 2021 року № 685/2021. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/685/2021#Text>.

84. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 14 вересня 2020 року «Про Стратегію національної безпеки України»: Указ Президента України від 14 вересня 2020 року № 392/2020. *Урядовий кур'єр* від 16.09.2020. № 179.

85. Про схвалення Стратегії екологічної безпеки та адаптації до зміни клімату на період до 2030 року: Розпорядження Кабінету Міністрів України від 20 жовтня 2021 року № 1363-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1363-2021-%D1%80#Text>.

86. Прокопенко О. Г. Функції сучасної держави: загальнотеоретична характеристика. *Держава і право: зб. наукових праць. Юридичні і політичні науки. Випуск 15*. Київ: Ін-т держави і права ім. В. М. Корещького НАН України. 2002. С. 41–48.

87. Резнікова О. О. Національна стійкість в умовах мінливого безпекового середовища: монографія. Київ: НІСД, 2022. 532 с.

88. Риндюк В. І. Упорядкування законодавства України: теоретико-методологічний та техніко-юридичний аспекти: дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.01 – теорія та історія держави і права; історія політичних і правових учень. ДВНЗ «Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана»; Інститут держави і права імені В. М. Корещького НАН України. Київ, 2021. 466 с.

89. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням Президента України щодо відповідності Конституції України (конституційності) Закону України «Про тимчасову заборону підвищення цін і тарифів на житлово-комунальні послуги та послуги громадського транспорту, що надаються громадянам України» (справа про комунальні послуги) від 2 березня 1999 року N 2-рп/99. *Офіційний вісник України* від 26.03.1999. 1999 р., № 10, стор. 61, стаття 396, код акта 7032/1999.

90. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним зверненням Київської міської ради професійних спілок щодо офіційного тлумачення частини третьої статті 21 Кодексу законів про працю України (справа про тлумачення терміну «законодавство») від 09.07.1998 року № 12-рп/98. *Офіційний вісник України* від 27.08.1998. 1998 р., № 32, стор. 59, стаття 1209, код акта 5855/1998.

91. Свешніков С. В., Бочарніков В. П., Пеньковський В. І. Закон України «Про національну безпеку України» і потреби нормативно-

правового забезпечення воєнної політики. *Наука і оборона*. 2018. № 4. С. 3–7.

92. Система і компетенція державних органів зі спеціальним статусом у сфері національної безпеки України : монографія / В. Г. Пилипчук, О. П. Дзьобань, В. Я. Настюк ; Акад. прав. наук України ; Ін операт. діяльн. та держ. безпеки. Харків : Право, 2009. 196 с.

93. Скрипнюк О. В. Курс сучасного конституційного права України : академічне видання. Харків : Право, 2009. 468 с.

94. Смолянук В. Ф. Системні засади національної безпеки України. *Вісник Національного університету «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого»*. Серія : Політологія : зб. наук. пр. / Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого ; редкол.: А. П. Гетьман та ін. Харків, 2018. Т. 2, № 37. С. 107–126.

95. Сокурєнко В. В. Законодавчі основи публічного адміністрування сферою оборони України. *Наукові праці Національного університету «Одеська юридична академія»*. 2014. Т. 14. С. 173–182.

96. Сокурєнко В. В. Публічне адміністрування сферою оборони в Україні : дис. ... док. юрид. наук : 12.00.07. Нац. академія внутрішніх справ України. Київ, 2016. 40 с.

97. Стан сингулярності : соціальні структури, ситуації, повсякденні практики / С. Макеєв, С. Оксамитна, А. Домаранська, О. Іванов, Т. Костюченко, Л. Малиш, Т. Марценюк, С. Стукало ; за ред. С. Макеєва, С. Оксамитної. Київ : НАУКМА, 2017. 180 с.

98. Столбовий В. А. Нормативно-правове забезпечення службових правовідносин у сфері національної безпеки України. *Підприємництво, господарство і право*. 2019. № 2. С. 120–124.

99. Сурмін Ю. П. Система. Енциклопедія державного управління : у 8 т. / наук.-ред. колегія: Ю. В. Ковбасюк (голова) та ін. Київ : НАДУ, 2011. Т. 2 : Методологія державного управління / наук.-ред. колегія : Ю. П. Сурмін (співголова), П. І. Надолішній (співголова) та ін. Київ : Нац. акад. держ. упр. при Президентові України, 2011. С. 561–565.

100. Теорія держави і права. Академічний курс : підручник / за ред. О. В. Зайчука, Н. М. Оніщенко. Київ : Юрінком Інтер, 2006. 688 с.

101. Теорія держави і права : підручник / О. В. Петришин, С. П. Погребняк, В. С. Смородинський та ін. ; за ред. О. В. Петришина. Харків : Право, 2015. 368 с.

102. Тополєвський Р. Б. Системні зв'язки юридичних джерел права : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01 «Теорія та історія держави і права, історія політичних і правових учень». Нац. ун-т внутр. справ. Харків, 2004. 19 с.

103. Україна в системі міжнародної безпеки : монографія / за заг. ред. О. С. Власюка. Київ : НІПМБ, 2009. 528 с.

104. Фатхутдінов В. Г. Адміністративно-правове забезпечення громадської безпеки в Україні : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.07 – адміністративне право і процес; фінансове право; інформаційне право. Національна академія внутрішніх справ, Київ, 2017. 38 с.

105. Федоренко В. Л. Система конституційного права України : теоретико-методологічні аспекти : монографія. Київ : Ліра К, 2009. 580 с.

106. Хомюк Н. С. Сучасна система джерел права України : загальнотеоретичні аспекти : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01 – теорія та історія держави і права; історія політичних і правових учень. Львівський національний університет імені І. Франка. Львів, 2015. 217 с.

107. Чуваков О. А. Кримінально-правова протидія злочинам проти основ національної безпеки України : теорія і практика : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.08 – кримінальне право та криминологія; кримінально-виконавче право (081 – Право). Одеський національний університет імені І. І. Мечникова МОН України ; Інститут держави і права ім. В. М. Корецького НАН України. Київ, 2017. 468 с.

108. Шипілова Л. М. Порівняльний аналіз ключових понять і категорій основ національної безпеки України : автореф. дис. ... канд. політ. наук : 21.01.01. Київ, 2007. 20 с.

109. Янчук А., Блистів Т., Колесник В., Пригунов П. Нормативно-правове забезпечення національної безпеки. *Зовнішня торгівля : економіка, фінанси, право*. 2016. № 1. С. 5–16.

110. Янчук А. В., Пригунов П. Я., Колесник В. Т. Формування основ нормативно-правового забезпечення національної безпеки України. *Інвестиції : практика та досвід*. 2016. № 20. С. 86.

111. Lis W. Bezpieczeństwo wewnętrzne i porządek publiczny jako sfera działania administracji publicznej, Lublin :Wydawnictwo KUL, 2015. 495 S.

Information about the author:

Zahumenna Yuliia Oleksandrivna,

Ph.D. in Law, Associate Professor,

Professor at the Department of Theory and History
of State and Law, Kharkiv National

University of Internal Affairs

27, L. Landau avenue, Kharkiv, 61080, Ukraine

ОСНОВИ ПРИКОРДОННОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ

Кірієнко В. М.

ВСТУП

Україна, яка розташована в самому центрі Європи, багата на культурний спадок, займає важливе геополітичне становище. Нині вона піддається російській військовій агресії, що створює загрозу прикордонній безпеці держави.

Політичні, економічні та військові аспекти цієї геополітичної складової мають значний вплив на обстановку на державному кордоні України та вимагають зосередження діяльності Державної прикордонної служби України (ДПСУ) на своєчасному виявленні та нейтралізації загроз прикордонній безпеці.

Російська Федерація (РФ) історично відіграла важливу роль у регіоні та відносинах з Україною. Не завжди ці відносини були дружніми, і це стало особливо явним після здобуття Україною незалежності в 1991 році. Зокрема, анексія Криму в 2014 році та події на сході України, де розгорнулася війна в ході російської військової агресії, дали Україні серйозний урок щодо необхідності зміцнення обороноздатності та забезпечення безпеки країни.

Повномасштабне військове вторгнення РФ на початку 2022 року ще раз підкреслило актуальність питань, пов'язаних із забезпеченням безпеки держави та захистом державного кордону. Ця подія стала нагадуванням про те, як важливо мати потужні Збройні Сили та ефективну систему контролю та захисту на державному кордоні.

Україна відповідає на ці виклики різними способами: по-перше, країна розвиває свої військові та оборонні можливості, вдосконалює озброєння, та підвищує професіоналізм своїх військових. Це включає в себе не лише збільшення кількості та якості озброєння, але й підвищення рівня підготовки військовослужбовців та проведення реформ у секторі безпеки і оборони. По-друге, Україна активно співпрацює з міжнародними партнерами, зокрема з НАТО та країнами Європейського Союзу, щоб отримувати підтримку та допомогу в обороні країни. Зміцнення співпраці з міжнародними союзниками дозволяє Україні забезпечувати достойну збройну відповідь агресору та здійснювати заходи із забезпечення прикордонної безпеки.

Україна продовжує робити все можливе для зміцнення своєї обороноздатності та забезпечення безпеки своїх громадян. Всебічна підтримка союзників та плідна співпраця з ними є ключовим фактором

у досягненні цієї мети, адже вона дозволяє Україні робити кроки у напрямку зміцнення національної безпеки та збереження державної незалежності.

1. Аспекти прикордонної безпеки України

Прикордонна безпека України є важливою складовою забезпечення національної безпеки і впливає на різні аспекти життєдіяльності країни, а саме:

– *економічну стабільність*, оскільки незаконний обіг товарів, контрабанда, корупція на кордоні можуть завдавати серйозної шкоди економіці України. Забезпечення безпеки на державному кордоні допомагає контролювати торгівлю та створює надійні умови для інвестицій та ведення бізнесу. Крім того, захищений кордон сприяє збереженню та розвитку прикордонних регіонів, які, в майбутньому, можуть стати важливими центрами економічного розвитку;

– *політичну незалежність*, оскільки забезпечення прикордонної безпеки має важливе значення для збереження суверенітету та політичної незалежності України. За відсутності контролю на державному кордоні, інші країни, такі як РФ, мають змогу втручатися у внутрішні справи України та намагатися підірвати її суверенітет. Тому забезпечення безпеки на кордоні є важливим акцентом для захисту національних інтересів та незалежності в цілому; *соціальну безпеку громадян*, адже безпека на державному кордоні прямо впливає на життя громадян. Вона гарантує, що населення не буде відчувати загрозу від можливих зовнішніх конфліктів, незаконної міграції або злочинності, пов'язаної з прикордонними регіонами;

– *запобігання тероризму та організованій злочинності*. Контроль на державному кордоні забезпечує перешкоджання незаконному потоку зброї, наркотичних засобів та терористичних елементів через державний кордон України. Це має вирішальне значення для забезпечення безпеки громадян та міжнародної стабільності;

– *забезпечення гуманітарної допомоги*, адже прикордонна безпека важлива для забезпечення гуманітарної допомоги та захисту біженців у випадках кризових ситуацій на суміжній території;

– *міжнародні відносини* – ефективне співробітництво з сусідніми країнами у питаннях прикордонної безпеки сприяє створенню довіри та сприятливих умов для розвитку міжнародних відносин.

Розглядаючи прикордонну безпеку як важливу складову національної безпеки, можна визначити, що *прикордонна безпека* – це захищеність життєво важливих інтересів особи, суспільства і держави в її прикордонному просторі, при якому суспільству, державі та особі створюються умови для реалізації їх інтересів, пов'язаних із свободою

пересування через державний кордон¹, шляхом оперативного виявлення та припинення порушень законів, а також вжиття заходів щодо протидії загрозам національній безпеці на державному кордоні України та систематичної роботи з вирішення причин, що призводять до їх виникнення.

Таким чином, важливо розглядати прикордонну безпеку як необхідну складову національної безпеки, яка охоплює наукову теорію, концепцію, політику, стратегію та тактику, а також включає в себе комплексну систему державних і громадських інститутів та організацій, призначених для забезпечення прикордонної безпеки, та засоби для її досягнення.

Поняттю *прикордонна безпека* було приділено увагу багатьох науковців. Так, М. М. Литвин визначає її як захищеність життєво важливих інтересів особи, суспільства і держави в її прикордонному просторі, при якому суспільству, державі і особі не завдається шкода, а навпаки, створюються умови для реалізації їх інтересів, пов'язаних із свободою пересування через державний кордон, оперативно виявляються та припиняються правопорушення, здійснюється протидія загрозам національній безпеці на кордоні та планомірна діяльність з усунення причин їх виникнення².

Узагальнюючи своє дослідження концепції *прикордонної безпеки*, М. М. Литвин зазначає, що вона полягає у захисті важливих інтересів особи, суспільства і держави на кордоні, забезпеченні безпечного перетину кордону та протидії загрозам національній безпеці, враховуючи планомірну діяльність для усунення їх причин.

У свою чергу О. Г. Мельников стверджує, що *прикордонна безпека* – це сукупність політичних, економічних, військових та правоохоронних заходів, спрямованих на забезпечення суверенітету, недоторканості і територіальної цілісності держави, які реалізуються шляхом здійснення прикордонної політики держави. Заходи з реалізації прикордонної безпеки зумовлюються пріоритетністю національних інтересів, всебічним аналізом глобальних викликів та загроз у прикордонній сфері та необхідністю вжиття своєчасних адекватних заходів з їх мінімізації. Прикордонна безпека є невід'ємною складовою національної безпеки щодо захисту і забезпечення своїх національних інтересів і національної безпеки у сфері захисту і охорони державного

¹ Про національну безпеку України : Закон України від 21.06.2018р. № 2469-VIII URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2469-19#Text>

² Литвин М. М. Шляхи реалізації правоохоронних функцій Державної прикордонної служби України. *Зб. наук. пр. Нац. акад. Держ. прикордон. служби України*. Хмельницький : Вид-во Нац. акад. ДПСУ, 2008. № 43. Ч. 2. С. 19–21.

кордону. Головними об'єктами прикордонної безпеки є права й свободи людини, духовні і матеріальні цінності суспільства, конституційний лад, суверенітет, територіальна цілісність, економічні, політичні та військові інтереси держави. Головними суб'єктами прикордонної безпеки є органи державної влади, органи місцевого самоврядування, громадські організації і громадяни України³.

Отже, О. Г. Мельников у своїх дослідженнях підкреслив, що прикордонна безпека є комплексною системою заходів, спрямованих на захист суверенітету та територіальної цілісності держави, через реалізацію прикордонної політики. Важливість згаданої сфери полягає у повсякденному врахуванні національних інтересів, аналізі глобальних загроз та своєчасному реагуванні на них.

Прикордонна безпека також забезпечує захист прав і свобод людини, національних цінностей та інтересів, і в її здійсненні беруть участь різні суб'єкти, включаючи органи місцевого самоврядування, громадські організації і громадян України.

Отже, дослідниками було виділено ключові засади державної політики у сфері забезпечення прикордонної безпеки. Ці засади є важливими для забезпечення національної безпеки України, та визначають основні кроки, необхідні для досягнення цієї мети. Зокрема, прогнозування розвитку обстановки є фундаментальною складовою, яка допомагає адаптувати стратегію до змін у прикордонному регіоні. Удосконалення правового регулювання прикордонної політики визначає основи дій та взаємодії між державними органами.

Захист державного кордону України є невід'ємною частиною загальнодержавної системи забезпечення національної безпеки і полягає у скоординованій діяльності військових формувань та правоохоронних органів держави, організація і порядок діяльності яких визначаються законом. Ця діяльність провадиться в межах наданих ним повноважень шляхом вжиття комплексу політичних, організаційно-правових, дипломатичних, економічних, військових, прикордонних, імміграційних, розвідувальних, контррозвідувальних, оперативнорозшукових, природоохоронних, санітарно-карантинних, екологічних, технічних та інших заходів⁴ з метою забезпечення недоторканості та територіальної цілісності України, збереження суверенітету та захисту прав і свобод її громадян, а також забезпечення безпеки

³ Мельников О. Г. Інтегрований прикордонний менеджмент – європейська модель управління кордонами для України. *Вісн. Держ. прикордон. служби України*. 2008. № 3. С. 46–51.

⁴ Про державний кордон України : Закон України від 4 листопада 1991 р. № 1777-ХІІ. *Відомості Верховної Ради України*. 1992 № 2. Ст. 2.

інфраструктури, недопущення незаконної міграції, збереження природного середовища, контролю за рухом товарів і осіб через кордон, запобігання розповсюдженню захворювань, захисту від загроз біологічного, хімічного та радіаційного характеру, забезпечення екологічної стабільності та інших аспектів, пов'язаних із забезпеченням національної безпеки України.

Забезпечення державної безпеки та захист державного кордону України є однією з найважливіших функцій держави і має велике значення для забезпечення територіальної цілісності та суверенітету країни. Відповідно до Конституції України, ці завдання покладаються на відповідні військові формування та правоохоронні органи держави, організація і порядок діяльності яких визначаються законом⁵. Оскільки згідно із Законом⁶ Державна прикордонна служба України (ДПСУ) відіграє ключову роль у забезпеченні національної безпеки та в охороні державного кордону, важливим її завданням є протидія загрозам, які можуть виникати на державному кордоні. Зростання активності ворожих спеціальних служб в прикордонній зоні України зумовлене умовами повномасштабного військового вторгнення РФ і має на меті вчинення дестабілізуючих дій, що становлять загрозу безпеці України в прикордонних регіонах. Серед основних загроз можна виділити такі:

- *тероризм;*
- *диверсійно-розвідувальна діяльність;*
- *пропаганда.*

2. Потенційні загрози прикордонній безпеці

Україна стала об'єктом численних прикордонних конфліктів, які включають в себе виникнення загрози тероризму, адже тероризм – це одна з найбільших загроз прикордонній безпеці України та стабільності в цій частині світу.

Тероризм – це суспільно небезпечна діяльність, яка полягає у свідомому, цілеспрямованому застосуванні насильства шляхом захоплення заручників, підпалів, убивств, тортур, залякування населення та органів влади або вчинення інших посягань на життя чи здоров'я ні в чому не винних людей або погрози вчинення злочинних дій з метою досягнення злочинних цілей⁷. Така діяльність може мати руйнівні

⁵ Конституція України : Закон України від 28 червня 1996 року № 254к/96-ВР. Верховна Рада України. Відомості Верховної Ради України. 1996. № 30. Ст. 17.

⁶ Про Державну прикордонну службу України : Закон України від 3 квітня 2003 р. № 661-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/661-15#Text>

⁷ Про боротьбу з тероризмом : Закон України від 20 березня 2003 року № 638-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/638-15#Text>

соціальні, економічні та політичні наслідки для суспільства та може бути спрямована на різні цілі, включаючи політичні, релігійні, ідеологічні чи інші мотиви. Боротьба з тероризмом вимагає застосування спільних зусиль та координації між державами та міжнародними організаціями, а також розвитку соціальних та політичних механізмів для запобігання радикалізації та вчиненню актів тероризму.

Тероризм, як злочинна (терористична) діяльність, також охоплює широкий спектр вчинків і методів, призначених для досягнення своїх цілей і створення паніки, тривоги та хаосу в суспільстві. Основні аспекти терористичної діяльності включають:

– *захоплення заручників* – ця форма тероризму полягає у захопленні невинних осіб і вимаганні відкупу, видачі ув'язнених осіб, або виконання інших вимог в обмін на їхнє визволення. Цей метод може мати серйозні фізичні і психологічні наслідки для жертви, і він завдає значної шкоди громадянській безпеці та соціальній стабільності;

– *підпали* – терористи вчиняють акти підпалу, щоб завдавати шкоди будівлям, інфраструктурі або символам суспільства. Це може призвести до матеріальних збитків та загрози безпеці громадян;

– *убивства та тортури* – терористи намагаються досягнути своїх цілей, вчиняючи фізичні та психологічні тортури, а також вбивства ні в чому не винних людей. Це є однією з найжахливіших форм терористичної діяльності;

– *заякування населення та органів влади* – терористи можуть поширювати погрози та публічні заяви, спрямовані на громадян і владу. Це може викликати паніку та хаос в суспільстві, підірвати довіру до уряду і створити загрозу громадянській безпеці;

– *інші форми посягань на життя та здоров'я* – терористи можуть вчиняти інші дії, такі як вибухи, напади, викрадення, використання хімічних чи біологічних засобів, щоб завдати шкоди громадянам чи структурам влади;

– *погрози вчинення злочинних дій* – часто терористи висувують погрози щодо можливого вчинення подібних дій в майбутньому, щоб створити паніку та нестабільність в суспільстві.

Найбільш гостро Україна зіштовхнулася з проявами тероризму на початку 2022 року, коли відбулося широкомасштабне російське вторгнення, і ця загроза, нажаль, лише загострюється.

Ще однією загрозою тероризму для України є його негативний зовнішній вплив на ситуацію в державі, адже РФ використовуючи свої політичні та військові ресурси, намагається спровокувати терористичні акти та дестабілізувати прикордонні регіони України. Ця стратегія має на меті ослабити українську державу та негативно вплинути на її внутрішні справи.

Для забезпечення прикордонної безпеки України необхідно вживати комплексних заходів. Перш за все, Україна повинна підтримувати міжнародні зусилля в боротьбі з тероризмом, співпрацюючи з європейськими країнами та міжнародними організаціями. Також, важливо підвищити ефективність розвідувального органу ДПСУ та підвищити взаємодію правоохоронних органів задля виявлення та протидії терористичній діяльності. Заохочення до співпраці громадян та інформаційна робота з громадськістю можуть виявитися корисними в попередженні терористичних актів.

Отже, тероризм є серйозною загрозою прикордонній безпеці України та стабільності в регіоні в цілому. Україна повинна продовжувати співпрацю з міжнародними партнерами та зміцнювати свої внутрішні безпекові заходи для боротьби з цією загрозою.

Диверсійно-розвідувальна діяльність ворожих спеціальних служб на державному кордоні України також є однією з найбільш небезпечних загроз для національної безпеки та суверенітету України. Ця загроза має багато вимірів та потенційно може призвести до настання небезпечних наслідків. Розглянемо основні деталі цієї загрози:

– *шпигунство та розвідка* – ворожі агенти та спецслужби можуть використовувати різні методи для збору розвідувальної інформації на кордоні. Це може включати в себе встановлення шпигунських мереж, використання сучасних технологій для збору електронної інформації, а також вербування людей на державному кордоні для отримання певної інформації;

– *провокування конфліктів* – ворожі агенти можуть намагатися провокувати конфлікти на державному кордоні, спричиняючи певні соціальні напруження та провокаційні інциденти, які можуть призвести до більш серйозних конфліктів. Це може включати в себе провокативні дії, дезінформацію та психологічну війну;

– *підривна діяльність* – ворожі агенти можуть намагатися підірвати стабільність на державному кордоні шляхом фінансування або підтримки сепаратистських чи терористичних груп, які діють на території України;

– *інфільтрація в установи влади* – ворожі спеціальні служби можуть намагатися інфільтрувати своїх агентів в державні установи, Збройні сили чи правоохоронні органи з метою впливу на прийняття рішень та дестабілізації ситуації.

Умови повномасштабного військового вторгнення РФ підсилюють загрозу диверсійно-розвідувальної діяльності для України, оскільки ворожі спеціальні служби можуть використовувати диверсійну та розвідувальну діяльність для підготовки до можливих диверсій та сприятливих умов проведення диверсій на державному кордоні, що однозначно є загрозою прикордонній безпеці України.

Як зазначено в мас-медіа, нині на фоні ракетних ударів по території України ворог активно застосовує диверсійно-розвідувальні групи. Нині діяльність агентури та диверсійно-розвідувальних груп противника продовжується:

– у західних областях України – з метою проведення диверсій на маршрутах постачання гуманітарної та військової допомоги від країн-партнерів,

– у центральних та південних областях: з метою уточнення координат військових об'єктів та об'єктів критичної інфраструктури для нанесення ракетних або авіаційних ударів⁸.

У боротьбі з ворожою диверсійно-розвідувальною діяльністю важливо мати підтримку та довіру місцевого населення, що сприятиме ефективній реалізації заходів безпеки та проведенню контррозвідувальних операцій з метою забезпечення безпеки на державному кордоні України.

Прикордонна безпека України завжди була актуальною та надзвичайно важливою темою для забезпечення національної безпеки та стабільності країни. Однак з розвитком інформаційних технологій (ІТ) і появою нових форм маніпуляційної діяльності з боку сусідніх країн, особливо РФ, проблема забезпечення безпеки на державному кордоні стала більш складнішою. В умовах повномасштабного військового вторгнення пропаганда стала однією з основних загроз прикордонній безпеці України.

На сьогодні законодавче визначення терміну «Пропаганда» відсутнє. Згідно з визначенням, наведеним у Вікіпедії, це – форма комунікації, спрямована на поширення в суспільстві світогляду, твердження, фактів, аргументів, чуток та інших відомостей для впливу на суспільну думку на користь певної спільної справи чи громадської позиції⁹.

Пропаганда, яка спрямована проти України, використовується для досягнення різних цілей, включаючи дестабілізацію політичної ситуації, поділ суспільства та підлив довіри до влади. Основними джерелами такої пропаганди є російські мас-медіа, соціальні мережі, та інформаційні агентства, які контролюються чи підтримуються

⁸ Тригуб О. На фоні ракетних ударів по території України ворог активно застосовує диверсійно-розвідувальні групи. URL: <https://armyinform.com.ua/2022/06/23/na-foni-raketnyh-udariv-po-terytoriyi-ukrayiny-vorog-aktyvno-zastosovuye-dyversijno-rozviduvalni-grupy/>

⁹ Пропаганда. *Вікіпедія: вільна енциклопедія*. URL: <https://uk.wikipedia.org/w/index.php?curid=7452>

російською владою. Її основними методами є розповсюдження дезінформації, рейкових новин та маніпуляція громадською думкою.

Однією з важливих сфер, в якій пропаганда може зашкодити прикордонній безпеці України, є маніпуляція свідомістю етнічних та національних меншин, розпалювання між ними конфліктів. Російська пропаганда намагається змалювати в Україні існуючі суперечності та підбурювати до ворожнечі між різними групами населення, сприяючи таким чином ескалації конфліктів. Це може відбуватися як на внутрішньому рівні, так і на прикордонних територіях, де населення за національним складом різне.

Крім того, ворожа пропаганда негативно впливає на довіру населення до українських владних структур та силових органів. Розповсюдження дезінформації про дії української влади та звинувачення у корупції або нездатності забезпечити безпеку призводять до падіння публічної підтримки та довіри до національних інституцій. З цими викликами важливо ефективно боротися та зміцнювати інформаційну оборону для забезпечення прикордонної безпеки.

ВИСНОВКИ

Прикордонна безпека України завжди була одним з ключових національних пріоритетів. Зважаючи на геополітичне розташування країни, її сусідство з РФ та іншими країнами, Україна стикається з різноманітними загрозами, серед яких основними є тероризм, диверсійно-розвідувальна діяльність та пропаганда.

Зазначено, що тероризм є однією з найбільш серйозних загроз прикордонній безпеці України. В умовах повномасштабного військового вторгнення Україна стала свідком зростання активності терористичної діяльності на тимчасово окупованих РФ територіях. Також організації, які пов'язані з тероризмом використовують прикордонні регіони для переміщення бойовиків, зброї та фінансів, щоб мати можливість здійснювати терористичні акти на території України. Для боротьби з тероризмом Україна співпрацює з міжнародними союзниками та приділяє велику увагу заходам з посилення державного кордону та контрдиверсійним заходам.

Диверсійно-розвідувальна діяльність інших країн, зокрема РФ, є також серйозною загрозою для прикордонної безпеки України. РФ вживає різні методи, включаючи кібератаки, шпигунство та дезінформацію, щоб ослабити українську обороноздатність. Ця діяльність також може бути спрямована на підрив економіки та суспільства України. Для протидії диверсійно-розвідувальній діяльності Україна розширює співпрацю з міжнародними партнерами та вдосконалює контррозвідувальні

заходи. Інформаційна війна та пропаганда є іншою важливою складовою загрози прикордонній безпеці України. РФ активно використовує пропаганду для впливу на українське суспільство та відсторонення його від інтеграції в Європейський Союз (ЄС). Ця пропаганда розповсюджується через російські мас-медіа, соціальні мережі та інші канали.

Україна залишається в центрі геополітичних подій, і прикордонна безпека залишається пріоритетом, країна продовжує боротьбу з тероризмом, диверсійно-розвідувальною діяльністю та пропагандою, вдосконалюючи свої методи та співпрацюючи з міжнародними партнерами. Розвиток і вдосконалення системи прикордонного контролю та безпеки, зміцнення обороноздатності та внутрішніх механізмів реагування є важливими кроками на шляху до забезпечення стабільності та безпеки в регіоні та за його межами.

Здійснюючи боротьбу зі згаданими загрозами, Україна не лише зміцнює власну безпеку, але і відстоює цінності демократії, свободи та прав людини на міжнародному рівні. Це завдання важливе для забезпечення миру та стабільності в регіоні і має значення для всього світу.

АНОТАЦІЯ

У розділі аналізуються потенційні загрози прикордонній безпеці України, забезпечення якої є важливим завданням в контексті сучасних геополітичних викликів, з яким зіштовхнулася Україна.

Наголошено, що прикордонні регіони України, особливо в умовах повномасштабного військового вторгнення РФ, залишаються вразливими перед можливими терористичними актами.

Інший аспект стосується диверсійно-розвідувальної діяльності з боку іноземних агентів, де РФ може використовувати прикордонні райони для проведення розвідувальної діяльності та здійснення диверсій з метою дестабілізації безпеки на державному кордоні України.

Найсуттєвішою загрозою може бути загроза, пов'язана з пропагандою, яка впливає на свідомість місцевого населення та може розпалювати антиукраїнські настрої через розповсюдження дезінформації та рейкових новин.

Результати проведеного дослідження свідчать про необхідність постійного моніторингу та аналізу можливих загроз прикордонній безпеці України, а також активних заходів для їх протидії. Це питання не тільки стосується національної безпеки, але й має важливий вплив на стабільність та безпеку в регіоні та світі в цілому. Україна повинна

продовжувати працювати над зміцненням своєї прикордонної безпеки та сприяти стабільності в глобальному масштабі.

Література

1. Про національну безпеку України : Закон України від 21.06.2018 р. № 2469-VIII URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2469-19#Text> (дата звернення 19.09.2023).

2. Литвин М. М. Шляхи реалізації правоохоронних функцій Державної прикордонної служби України. *Зб. наук. пр. Нац. акад. Держ. прикордон. служби України*. Хмельницький : Вид-во Нац. акад. ДПСУ, 2008. № 43. Ч. 2. С. 19–21.

3. Мельников О. Г. Інтегрований прикордонний менеджмент – європейська модель управління кордонами для України. *Вісн. Держ. прикордон. служби України*. 2008. № 3. С. 46–51.

4. Про державний кордон України : Закон України від 4 листопада 1991 р. № 1777-XII. *Верховна Рада України. Відомості Верховної Ради України*. 1992 № 2. Ст. 2.

5. Конституція України : Закон України від 28 червня 1996 року № 254к/96-ВР / Верховна Рада України. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 17.

6. Про Державну прикордонну службу України : Закон України від 3 квітня 2003 р. № 661-IV URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/661-15#Text> (дата звернення: 19.09.2023).

7. Про боротьбу з тероризмом : Закон України від 20 березня 2003 року № 638-IV URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/638-15#Text> (дата звернення: 19.09.2023).

8. Тригуб О. На фоні ракетних ударів по території України ворог активно застосовує диверсійно-розвідувальні групи. URL: <https://armyinform.com.ua/2022/06/23/na-foni-raketnyh-udariv-po-terytoriyi-ukrayiny-vorog-aktyvno-zastosovuye-dyversijno-rozviduvalni-grupy/>

9. Пропаганда. *Вікіпедія: вільна енциклопедія*. URL: <https://uk.wikipedia.org/w/index.php?curid=7452> (дата звернення: 19.09.2023).

Information about author:

Kirienko Viktor Mykolaiovych,

Postgraduate Student

State Scientific Institution “Institute of Information, Security and Law
of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine”

4, Nestorivsky i ave., Kyiv, 04053, Ukraine

**ПРАВОВІ ТА ОРГАНІЗАЦІЙНІ АСПЕКТИ
ВЗАЄМОДІЇ ОРГАНІВ ВИКОНАВЧОЇ ВЛАДИ
З ГРОМАДСЬКИМИ ОБ'ЄДНАННЯМИ
У СФЕРІ ОХОРОНИ ПУБЛІЧНОГО ПОРЯДКУ ТА БЕЗПЕКИ**

Єсімов С. С.

ВСТУП

Публічний (громадський) порядок та безпеку неможливо забезпечити тільки силами держави в особі її уповноважених органів, без участі суспільства. Існуючий нині рівень взаємодії органів виконавчої влади з громадськими об'єднаннями у сфері охорони публічного порядку та безпеки не дозволяє ефективно та повно реалізувати свій потенціал. Проблема недостатньої взаємодії органів виконавчої влади та громадських об'єднань неодноразово порушувалася в офіційних документах. Незважаючи на дію Національної стратегії сприяння розвитку громадянського суспільства в Україні на період 2021–2026 років, проблема продовжує зберігати свою актуальність, попри впровадження та реалізацію нових форм взаємодії¹. Водночас, очікуваний від перетворень ефект не досягнуто.

Причиною цього є неналежне правове регулювання, суттєві прогалини в законодавстві, що перешкоджає створенню працюючої системи співробітництва та координації держави та суспільства у сфері забезпечення публічного порядку. Сама понятійна парадигма публічного порядку потребує коригування, аби модернізувати надалі правову та організаційну основи співробітництва держави та суспільства у цій сфері.

Важливе значення для розробки проблеми мали праці вчених: В. Б. Авер'янова, О. Ф. Андрійко, В. М. Бевзенка, А. І. Берлача, Ю. П. Битяка, І. Л. Бородіна, П. В. Діхтєвського, І. С. Гриценка, Є. В. Додіна, Р. А. Каложного, Л. Є. Кисіль, С. В. Ківалова, М. І. Козюбри, Т. О. Коломоєць, В. К. Колпакова, С. М. Корнеєва, О. В. Кузьменко, В. І. Курила, Є. В. Курінного, В. В. Луця, Р. С. Мельника, В. Я. Настюка, Н. Р. Нижник, Н. М. Оніщенко, О. І. Остапенка, А. О. Селіванова, М. М. Тищенко, О. І. Харитонової, Я. М. Шевченко, Ю. С. Шемчушенка

¹ Про Національну стратегію сприяння розвитку громадянського суспільства в Україні на 2021–2026 роки : Указ Президента України від 27.09.2021 р. № 487/2021. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/487/2021#Text>

і інших. Водночас, зміна соціальної парадигми, викликана військовою агресією росії щодо України, змінює українське суспільство, ставить питання щодо забезпечення національної безпеки і окремих її елементів, у тому числі публічного порядку. Це вимагає проведення теоретико-правових досліджень з метою ефективного використання наявних сил і засобів.

1. Участь громадськості у забезпеченні публічного порядку

Участь інститутів громадянського суспільства у охороні публічного порядку перестала бути штучно створеним процесом. Виразно простежується тенденція збільшення соціальної активності громадян і громадських об'єднань. Соціальна активність не має системного характеру, реалізуючись у сферах, що найбільш турбують суспільство, таких як протидія злочинності та боротьба з наркоманією, пошук зниклих безвісти тощо.

Залишаються поза увагою інші соціально значущі події та правопорушення, наприклад, що відбуваються в кіберпросторі, які можуть торкатися прав і законних інтересів великої кількості людей. Для активного та дієвого співробітництва держави в особі органів виконавчої влади із суспільством є об'єктивні передумови. Суспільство та держава взаємно зацікавлені у забезпеченні законності та правопорядку.

Найбільш активно залучає громадські об'єднання для участі у охороні публічного порядку Національна поліція. Правова регламентація діяльності поліції здійснюється нормами Закону «Про Національну поліцію»². Поліція призначена для захисту життя, здоров'я, прав і свобод громадян України, іноземних громадян, осіб без громадянства, для протидії злочинності, охорони власності, для забезпечення публічної безпеки та правопорядку.

Відповідно до Положення про Міністерство внутрішніх справ України зазначене Міністерство в ході діяльності також може проводити спільні заходи з іншими органами виконавчої влади, місцевими органами виконавчої влади, органами місцевого самоврядування, громадськими об'єднаннями та підприємствами, установами, організаціями³.

² Про Національну поліцію : Закон України від 02.07.2015 р. № 580-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/580-19#Text>

³ Про затвердження Положення про Міністерство внутрішніх справ України : Постанова Кабінету Міністрів України від 28.10.2015 р. № 878. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/878-2015-%D0%BF#Text>

Слід зазначити, що у проекті Стратегії громадської безпеки та цивільного захисту України закріплено, що основним елементом побудови системи громадської безпеки є організація взаємодії громадських об'єднань, громадян та сил забезпечення громадської (публічної) безпеки. Такими об'єднаннями є громадські формування з охорони публічного порядку і державного кордону.

Ще одним органом виконавчої влади, який бере активну участь в охороні публічного порядку є Національна гвардія України.

Закон «Про Національну гвардію України» встановлює, що Національна гвардія є військовим формуванням з правоохоронними функціями, військовослужбовці забезпечують виконання завдань з охорони публічного порядку, боротьби з тероризмом, сприяють органам Державної прикордонної служби в охороні Державного кордону України⁴.

Порядок організації взаємодії Національної гвардії України та Національної поліції України під час забезпечення (охорони) публічної (громадської) безпеки і порядку встановлює, що Національна гвардія здійснює свою діяльність у взаємодії із громадськими об'єднаннями⁵.

Незважаючи на наявність у нормативно-правових актах норм про взаємодію із громадськими об'єднаннями, на практиці Національна гвардія практично не залучає представників громадських об'єднань для сприяння реалізації своїх завдань. Частково це зумовлено тим, що в тексті Закону «Про Національну гвардію України» немає згадки про взаємодію з громадськими об'єднаннями, а отже, з формальної точки зору, така взаємодія не передбачається.

Взаємодія Національної гвардії та громадських об'єднань у сфері охорони публічного (громадського) порядку на сьогодні практично не врегульована.

Аналіз заходів, що проводяться, показує, що члени громадських формувань та військовослужбовці Національної гвардії фактично виконують разом обов'язки з охорони публічного порядку, однак ініціатором залучення членів громадських формувань є не Національна гвардія, а Національна поліція.

Громадські об'єднання беруть участь у охороні публічного порядку у взаємодії з Державною службою України з надзвичайних ситуацій (далі – ДСНС). Діяльність цього органу виконавчої влади регулюється

⁴ Про Національну гвардію України : Закон України від 13.03.2014 р. № 876-VII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/876-18>

⁵ Про затвердження Порядку організації взаємодії Національної гвардії України та Національної поліції України під час забезпечення (охорони) публічної (громадської) безпеки і порядку : Наказ МВС України від 10.08.2016 р. № 773. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1223-16#Text>

Кодексом цивільного захисту, де встановлюється, що ДСНС України здійснює управління, координацію, контроль та реагування у галузі техногенної безпеки та цивільного захисту⁶.

Постанова Кабінету Міністрів України «Про затвердження Положення про єдину державну систему цивільного захисту» передбачає, що в числі заходів цивільного захисту, що здійснюються для підтримання порядку в районах, що постраждали під час військових конфліктів або надзвичайних ситуацій природного та техногенного характеру, провадиться створення сил охорони публічного порядку, відновлення та охорона публічного порядку⁷.

На підставі Порядку утворення та функціонування пожежно-рятувальних підрозділів для забезпечення добровільної пожежної охорони створюються громадські об'єднання добровільної пожежної охорони, підготовку яких здійснюють працівники ДСНС⁸.

Переходячи до вивчення конкретних форм взаємодії та організації роботи громадських об'єднань у сфері охорони публічного порядку, слід зазначити, що найбільш активно діють громадські формування з охорони громадського порядку і державного кордону.

Аналіз організації роботи зазначених громадських об'єднань та форм їх взаємодії з державними органами неможливий без докладного вивчення цього типу громадських об'єднань, які досить недавно з'явилися у правовій системі, і ще не встигли стати об'єктом повноцінного наукового дослідження.

Вперше у законодавстві термін «громадські формування з охорони громадського порядку і державного кордону» вжито у тексті Закону «Про участь громадян в охороні громадського порядку і державного кордону». Слід зазначити, що у проектах закону ідея створення умов участі громадян в охороні публічного порядку передбачалась у різних колективних формах, але громадське формування з охорони громадського порядку було закладено спочатку, як основна форма участі⁹.

⁶ Кодекс цивільного захисту України : Закон України від 02.10.2012 р. № 5403-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/5403-17>

⁷ Про затвердження Положення про єдину державну систему цивільного захисту : Постанова Кабінету Міністрів України від 09.01.2014 р. № 11. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/11-2014-%D0%BF#Text>

⁸ Про затвердження Порядку утворення та функціонування пожежно-рятувальних підрозділів для забезпечення добровільної пожежної охорони : Постанова Кабінету Міністрів України від 07.04.2023 р. № 314. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/314-2023-%D0%BF#n7>

⁹ Про участь громадян в охороні громадського порядку і державного кордону : Закон України від 20.06.2000 р. № 1835-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/1835-14>

У проєкті закону «Про участь громадян України у забезпеченні правопорядку» у статті, присвяченій суб'єктам забезпечення правопорядку, йшлося про такі колективні форми, як громадські та державно-громадські об'єднання. Однак у випадку з державно-громадськими об'єднаннями ситуація більш зрозуміла – подальший текст проєкту закону розкривав, що під ними розуміються громадські формування з охорони громадського порядку, тоді як щодо громадських об'єднань йдеться лише про норму щодо порядку їх створення відповідно до закону «Про громадські об'єднання»¹⁰.

Ані матеріали зазначеного законопроєкту, ані подальша практика правозастосування, аж до ухвалення Закону «Про участь громадян в охороні громадського порядку і державного кордону», не дають відповіді на це питання, хоча в регіонах повсюдно надавали перевагу звичним з радянських часів добровільним народним дружинам, функціонал яких був вивчений та зрозумілий.

На наш погляд, причин популярності громадських формувань з охорони громадського порядку було кілька. Перша причина полягала в тому, що при організації громадського формування з охорони громадського порядку можна було використати багатий досвід, оскільки попередня система використання громадських формувань була налагодженою та ефективною, люди мали певний практичний досвід діяльності такого роду, що дозволяло інтегрувати його в забезпечення публічного (громадського) порядку в Незалежній Україні.

Друга причина полягала в тому, що хоча прямої заборони на діяльність саме громадських об'єднань із забезпечення публічного порядку не було, до ухвалення Закону «Про участь громадян в охороні громадського порядку і державного кордону» у 2000 році така можливість не розглядалася, оскільки не було необхідного правового регулювання.

У діючих нормах закріплено основні напрями діяльності громадських формувань з охорони публічного порядку: сприяння поліції та іншим правоохоронним органам у діяльності з охорони громадського порядку; діяльність із запобігання та припинення правопорушень; діяльність з правової просвіти населення та навчання правил поведінки у громадських місцях.

Громадяни можуть на загальних зборах, які проводяться за місцем проживання, або у місцях роботи та навчання ініціювати процес створення громадського формування з охорони громадського порядку.

¹⁰ Про громадські об'єднання: Закон України від 20.03.2012 р. № 4582-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/4572-17>

У разі ухвалення рішення про створення про це мають бути повідомлені органи місцевого самоврядування та органи Національної поліції.

Порядок створення, реорганізації та ліквідації вищевказаних формувань встановлюється Законом «Про участь громадян в охороні громадського порядку і державного кордону» з урахуванням положень Закону «Про громадські об'єднання». Після створення громадські формування з охорони громадського порядку можуть здійснювати інформування правоохоронних органів про загрози публічному порядку та виявлені правопорушення; у разі звернення правоохоронних органів – надання сприяння у сфері охорони публічного порядку; здійснювати інші права.

Законом закріплено низку вимог до осіб, які планують бути учасниками та засновниками громадських формувань з охорони громадського порядку. Ці особи не повинні мати непогашених і незнятих судимостей, щодо них не повинно вестися кримінальне переслідування. Засновники та члени громадських формувань з охорони громадського порядку не повинні мати психічних захворювань, бути обмеженими або повністю недієздатними, а також страждати на наркоманію та алкоголізм. Заборонено участь громадян інших держав у діяльності громадських формувань з охорони громадського порядку.

Також закріплено право для установ, у межах яких утворено громадське формування з охорони громадського порядку, у межах компетенції надати учасникам таких об'єднань пільги та компенсації за рахунок власних коштів.

Організаційно-правова форма громадського формування з охорони громадського порядку – громадське об'єднання. Згідно з вимогами законодавства про створення громадського формування з охорони громадського порядку необхідно повідомляти орган місцевого самоврядування. Це робиться для того, щоб визначити територіальні межі діяльності громадського формування з охорони громадського порядку.

Доцільно порівняти чинні до 2000 року та у подальшому норми, що регулюють відносини за участю відповідних громадських об'єднань. Так, основними напрямками діяльності добровільних народних дружин (діяли до 2000 року) були: сприяння правоохоронним органам у їх діяльності з охорони громадського порядку; боротьба із злочинністю на території діяльності народної дружини; охорона громадського порядку за надзвичайних ситуацій; поширення правових знань, роз'яснення норм поведінки у громадських місцях.

Наведений перелік схожий з переліком напрямів діяльності громадських формувань з охорони громадського порядку. По суті,

додавалась лише участь добровільної народної дружини в охороні громадського порядку у разі надзвичайних ситуацій.

Однак при подальшому аналізі правового статусу цих громадських об'єднань бачимо, що незважаючи на подібність, функціонал громадських формувань з охорони громадського порядку значно урізаний. У частині обмежень для членів народних дружин, список повторює сукупність вимог для членів громадських формувань з охорони громадського порядку.

Єдиний перелік прав, що надавалися народній дружині: інформувати органи внутрішніх справ (міліцію) та інші правоохоронні органи про правопорушення та про загрози громадському порядку; сприяти органам внутрішніх справ (поліції) та іншим правоохоронним органам при їх зверненні на заходи з охорони громадського порядку; здійснювати інші права.

Щодо цього переліку виникає важливе питання. Справа в тому, що народна дружина могла сприяти тільки в тих випадках, коли правоохоронні органи безпосередньо звернулися¹¹.

Як бачимо з напрямів діяльності, визначених у Законі «Про участь громадян в охороні громадського порядку і державного кордону», ключове значення займає взаємодія з поліцією.

М. В. Завальний вказує, що основними завданнями, які стоять перед громадськими формуваннями з охорони громадського порядку, є забезпечення безпеки, охорона громадського порядку, сприяння правоохоронним органам¹². Проте, вже при аналізі формальної сторони цієї проблеми виникає питання про повноту нормативного регулювання взаємодії громадських формувань з охорони громадського порядку та поліції. Положення Закону «Про участь громадян в охороні громадського порядку і державного кордону» практично не дають розуміння – для яких конкретно практичних цілей, і в яких випадках можуть бути використані громадські формування.

На рівні спеціального Закону «Про участь громадян в охороні громадського порядку і державного кордону» поняття «громадський порядок» не має нормативного визначення, що породжує питання, а що власне захищають громадські формування з охорони громадського порядку.

¹¹ Добровільні народні дружини / Юридична енциклопедія : у 6 т. / ред. кол.: Ю. С. Шемшученко (відп. ред.) та ін. Київ : Українська енциклопедія ім. М. П. Бажана, 1998. С. 321 с.

¹² Завальний М. В. Перспективи залучення громадян до охорони громадського порядку в Україні. *Наше право*. 2020. № 3. С. 40–41.

Закон України «Про особливості забезпечення громадського порядку та громадської безпеки у зв'язку з підготовкою та проведенням футбольних матчів» визначає громадський порядок як сукупність суспільних відносин, що забезпечують нормальні умови життєдіяльності людини, діяльності підприємств, установ і організацій під час підготовки та проведення футбольних матчів шляхом встановлення, дотримання і реалізації правових та етичних норм¹³. Громадська безпека і порядок у Законі «Про національну безпеку України» визначена як захищеність життєво важливих для суспільства та особи інтересів, прав і свобод людини і громадянина, забезпечення яких є пріоритетним завданням діяльності сил безпеки, інших державних органів, органів місцевого самоврядування, їх посадових осіб та громадськості, які здійснюють узгоджені заходи щодо реалізації і захисту національних інтересів від впливу загроз¹⁴;

Наведене розуміння терміна «громадський порядок» не підходить для цілей правового регулювання участі громадських об'єднань у діяльності щодо забезпечення громадського порядку саме через те, що воно є широким. Тому потрібно ввести до законодавства більш вузьке за значенням поняття, яке відповідатиме суто практичній меті – визначити сферу та межі діяльності громадських формувань з охорони громадського порядку.

Виходячи з цього доцільно визначити громадський порядок як такий стан суспільства, при якому забезпечується реальне здійснення прав і обов'язків громадян, а їх порушення не допускається та припиняється заходами державного примусу, що здійснюються правоохоронними органами.

Така постановка питання у Законі «Про участь громадян в охороні громадського порядку і державного кордону» дозволить, на нашу думку, зафіксувати напрям діяльності громадських формувань, які беруть участь в охороні громадського порядку, та усунути термінологічну прогалину щодо впорядкування діяльності громадських формувань.

Крім термінологічних проблем у правовій площині є й інші проблеми. Зокрема, має місце колізія права, коли Закон «Про участь громадян в охороні громадського порядку і державного кордону» суперечить нормам Закону «Про громадські об'єднання». Зазначений

¹³ Про особливості забезпечення громадського порядку та громадської безпеки у зв'язку з підготовкою та проведенням футбольних матчів: Закон України від 08.07.2011 р. № 3673-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/3673-17>

¹⁴ Про Національну безпеку України: Закон України від 21.06.2018 р. № 2496-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/2469-19>

Закон встановлює, що громадське об'єднання – це добровільне об'єднання фізичних осіб та/або юридичних осіб приватного права для здійснення та захисту прав і свобод, задоволення суспільних, зокрема економічних, соціальних, культурних та інших інтересів.

З позиції формування з охорони громадського порядку, громадське об'єднання – добровільне, самоврядне, неприбуткове формування, створене з ініціативи громадян, які об'єдналися з урахуванням спільності інтересів реалізації спільних цілей.

Реалізація права відбувається шляхом безпосереднього об'єднання фізичних осіб у групи через громадські об'єднання. Із змісту Закону «Про участь громадян в охороні громадського порядку і державного кордону» впливає заборона на втручання органів державної влади у діяльність громадських формувань, крім координації діяльності, а також зворотна заборона на втручання громадських формувань у діяльність органів державної влади та посадових осіб, крім передбачених законом випадків.

Закон «Про участь громадян в охороні громадського порядку і державного кордону» встановлює, що провадження діяльності громадського формування з охорони громадського порядку можливе лише після включення до державного реєстру юридичних осіб, фізичних осіб-підприємців та громадських формувань.

Фактично йдеться про отримання спеціального дозволу, оскільки без нього функціонування громадського формування з охорони громадського порядку буде неможливим.

Ситуація стала можливою через бажання законодавця сформуванню постійно діючої структури з елементами професіоналізму у сфері охорони громадського порядку – громадські формування, а з іншого боку – залишити громадянам можливість самостійно підтримувати громадський порядок, діючи у формі громадських правоохоронних об'єднань, передбачивши спрощений порядок створення.

Відсутність опрацьованих на рівні закону порядків призводить до необхідності прийняття окремих актів на рівні МВС України, покликаних усунути прогалини, які виникають у законодавстві, що є не цілком прийнятним з точки зору законотворчої діяльності, та щодо зручності застосування права.

Ще один проблемний аспект стосується формулювання завдань, які поставлені перед громадськими формуваннями з охорони громадського порядку. Положеннями статті 9 Закону «Про участь громадян в охороні громадського порядку і державного кордону» встановлено, що основними напрямками діяльності таких формувань є сприяння поліції в охороні громадського порядку, попередження та припинення

правопорушень, поширення правових знань та роз'яснення норм поведінки у громадських місцях.

Водночас, через припис частини 4 статті 10 профільного Закону, громадські об'єднання у межах території, на якій вони створені, мають право надання допомоги у боротьбі з кримінальними правопорушеннями у сфері економіки, податкового законодавства, та пияцтвом, наркоманією, порушеннями правил торгівлі, у сфері благоустрою території міст, інших населених пунктів; охорони природи, пам'яток історії та культури; забезпечення безпеки дорожнього руху. Таке формулювання є досить розмитим і незрозумілим для застосування права.

Залишається нерозкритим питання, у чому полягає різниця між сприянням правоохоронним органам в охороні громадського порядку, та попередженням та припиненням правопорушень. Аналізуючи Закон «Про Національну поліцію», можна зробити висновок про те, що поліція здійснює діяльність із запобігання та припинення адміністративних і кримінальних правопорушень, тому фактично ці завдання дублюються за своєю суттю.

Адже сприяючи поліції, громадські формування з охорони громадського порядку зокрема беруть участь в заходах щодо запобігання правопорушенням. Якщо додати до викладеного положення щодо координації, то вийде ситуація, що право сприяти поліції у громадського формування з охорони громадського порядку виникає лише після того, як формування отримає відповідне звернення від органу поліції.

Таке формулювання основних напрямів діяльності та прав громадських формувань з охорони громадського порядку робить їх менш ефективними, ніж подібних з ними по функціоналу добровільних народних дружин, що діяли до прийняття профільного закону. Тому доцільно розглянути досвід добровільних народних дружин для порівняльного аналізу правового регулювання з метою пошуку найбільш оптимального визначення тих завдань, виконання яких можна було б покласти на громадські формування з охорони громадського порядку та способів їх вирішення на підставі діючих у той час відомчих актів МВС України.

Викладені положення спонукають задуматися про потребу проведення реформи системи громадських формувань, які беруть участь в охороні громадського порядку та механізмів їх роботи з правоохоронними органами, подібно до Стратегії реформування державного управління України на 2022–2025 роки¹⁵. Її результатом буде

¹⁵ Деякі питання реформування державного управління України : Розпорядження Кабінету Міністрів України від 21.07.2021 р. № 831-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/831-2021-%D1%80#Text>

завершення роботи з ліквідації надлишкових і дублюючих функцій органів виконавчої влади. Аналогічна реформа назріла щодо громадських об'єднань, які розглядаємо. Зазначимо, що йдеться не лише про зміну самої системи взаємодії з органами публічної влади.

Продовжуючи вивчення взаємодії громадських формувань з охорони громадського порядку та поліції, необхідно розглянути проблему кадрового забезпечення та питання підготовки членів громадських об'єднань, які беруть участь у охороні публічного порядку. Порядок організації і проведення правової та спеціальної підготовки членів громадських формувань з охорони громадського порядку затверджено 28 березня 2023 року¹⁶.

Раніше було наведено перелік формальних вимог до учасників та засновників громадських формувань, які беруть участь в охороні громадського порядку. Аналіз наведених вимог змушує задуматися про їхню повноту та про можливість достовірної перевірки. Не встановлено обов'язку щодо ведення особових справ учасників громадських формувань з охорони громадського порядку, що знижує ефективність контролю за особами, які є їх учасниками.

Відсутні вимоги до стану здоров'я, тому з формальної точки зору членом громадського формування з охорони громадського порядку може бути особа з інвалідністю, позбавлена можливості пересуватися самостійно. Очевидно, що ефективність протидії можливим правопорушенням з її боку буде досить низькою. Звідси виникає необхідність встановлення певних вимог щодо стану здоров'я учасника громадського формування з охорони громадського порядку.

Слід також зазначити прогалину, пов'язану з відсутністю вказівки на вік особи, яка може бути учасником громадського формування. Така ситуація неприпустима, оскільки діяльність такого роду може покладатися лише на повнолітніх громадян, адже охорона суспільного ладу завжди пов'язана з відповідальністю, усвідомлення якої неповнолітнім часто є проблематичним. Шкода може бути заподіяна самому неповнолітньому, а тому доступ до участі в діяльності громадських формувань з охорони громадського порядку повинні мати лише повнолітні особи, які відповідають вимогам щодо стану здоров'я.

Оскільки порушується питання фізичної протидії вчиненню правопорушення, необхідно проаналізувати проблему застосування фізичної сили учасниками громадських формувань з охорони громадського

¹⁶ Про затвердження Порядку організації і проведення правової та спеціальної підготовки членів громадських формувань з охорони громадського порядку : Наказ МВС України від 09.03.2023 р. № 172. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0502-23#Text>

порядку. Це важливо, оскільки застосування фізичної сили завжди пов'язане із заподіянням певних фізичних страждань особі, щодо якої застосовують силу, а тому порядок застосування має регламентувати підстави та межі застосування фізичної сили.

Водночас, зазначимо, що положення Закону «Про участь громадян в охороні громадського порядку і державного кордону» містять порядок застосування фізичної сили та спеціальних засобів, встановлений для учасників громадського формування з охорони громадського порядку. Доцільно вказати, що підставою застосування фізичної сили є необхідна оборона чи стан крайньої необхідності. Фактично підстави застосування фізичної сили членом громадського формування з охорони громадського порядку і державного кордону нічим не відрізняються від підстав, які є у будь-якого громадянина щодо статті 27 Конституції України, статті 17 Кодексу України про адміністративні правопорушення та статті 36 Кримінального кодексу України^{17, 18, 19}.

Зазначені нормативні акти закріплюють, що якщо шкода здоров'ю була заподіяна з метою усунення безпосередньо загрози особі або оточуючим особам, небезпека не могла бути усунена іншими способами, або заподіяння шкоди було обумовлено необхідною обороною – захистом особи та особистих прав оборонця, а також інших осіб, суспільства чи держави, таке заподіяння шкоди не є правопорушенням чи злочином відповідно.

Проте члени громадських формувань мають особливий порядок застосування фізичної сили, відмінний від порядку, який застосовують звичайні громадяни. Щодо учасників громадських формувань з охорони громадського порядку відповідні норми встановлено профільним законом. Тому ми змушені розглядати досвід подібних об'єднань для формування розуміння тих принципів, якими керувався законодавець при розробці порядку застосування фізичної сили для тих осіб, які не є правоохоронцями, але водночас беруть участь в охороні громадського порядку.

Стаття 14 Закону «Про участь громадян в охороні громадського порядку і державного кордону» встановлює, що перед тим як член громадського формування застосує фізичну силу, він повинен повідомити того, щодо кого він планує це зробити, що він є членом

¹⁷ Конституція України: Закон України від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%D1%80#Text>

¹⁸ Кодекс України про адміністративні правопорушення: Закон України від 07.12.1984 р. № 8073-Х. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80731-10#Text>

¹⁹ Кримінальний кодекс України: Закон України від 05.04.2001 р. № 2341-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/2341-14>

громадського формування, дозволити громадянину припинити протиправні дії, спрямовані на заподіяння шкоди життю та здоров'ю члена формування чи інших осіб. Виняток робиться тільки в тому випадку, якщо є підстави вважати, що використання такого довгого формулювання спричинить загрозу життю або здоров'ю громадян, або самого члена громадського формування, або настануть інші тяжкі наслідки.

Член громадського формування враховує навколишнє оточення, ступінь небезпеки, а також силу опору, що надає правопорушник. На члена громадського формування покладається обов'язок надати медичну допомогу особі, щодо якої було застосовано фізичну силу, а за необхідності забезпечити надання професійної медичної допомоги.

Встановлено правило, згідно з яким член громадського формування негайно після застосування фізичної сили, внаслідок якої було завдано шкоди здоров'ю, повідомляє командира громадського формування про цей факт, після чого він має три години, щоб поінформувати про те, що сталося, орган поліції.

Окремо виділяється заборона на застосування фізичної сили щодо вагітних жінок, інвалідів, неповнолітніх, крім випадків скоєння ними збройного чи групового нападу, а також випадків, коли їхні дії можуть завдати шкоди життю та здоров'ю члена формування чи інших громадян. Якщо порівняти наведений порядок із порядком, викладеним у діючому до 2015 року Законі «Про міліцію», можна виявити практично ідентичні положення.

На цей час згідно з положеннями ст. 43 Закону України «Про Національну поліцію» («Порядок застосування поліцейських заходів примусу») поліцейський зобов'язаний повідомити, що він є поліцейським, попередити про можливість застосування фізичної сили та дати можливість виконати законні вимоги поліції. Він не попереджає про свої наміри застосувати фізичну силу, якщо зволікання призведе до створення загрози для життя та здоров'я самого поліцейського, або громадян, та спричинить інші тяжкі наслідки.

На поліцейського покладається обов'язок враховувати обстановку, що склалася, ступінь можливої небезпеки, яка виходить від осіб, щодо яких планується застосування фізичної сили, а також обов'язок прагнути до мінімізації збитків. Поліцейський повинен надати першу допомогу постраждалому внаслідок застосування фізичної сили, а за необхідності забезпечити отримання кваліфікованої медичної допомоги в короткий термін.

Порівняння порядків застосування фізичної сили поліцією та членами громадського формування свідчить про їхню подібність, вони містять однакові положення та однакові принципи. Однак актуальним залишається питання, наскільки застосовним є запозичення механізмів

використання фізичної сили, які використовуються поліцією, для членів громадських формувань. Для поліцейського застосування фізичної сили має характер адміністративного припинення, тоді як для члена громадського формування – це спосіб захисту життя та здоров'я.

Має бути така диференціація – член громадського формування повинен мати право застосувати фізичну силу для захисту життя та здоров'я, захисту майна. Це має бути чітко прописано у законі. Водночас порядок застосування фізичної сили має бути спрощений, оскільки член громадського формування, перебуваючи на чергуванні, має нарукану пов'язку із зазначенням статусу, та інші елементи форменого одягу, що дозволяють візуально визначити, що особа є представником громадського формування з охорони громадського порядку і державного кордону.

Забезпечення публічного порядку без опрацьованої системи застосування фізичної сили може спричинити порушення прав громадян, що охороняються законом, а в деяких випадках призвести до негативних наслідків для самих членів громадських формувань з охорони громадського порядку.

Застосування фізичної сили немає сенсу без продовження права на затримання фізичних осіб. КУпАП та Закон «Про Національну поліцію» встановлюють, що затримання – короткочасне обмеження волі фізичної особи. Якщо стосовно поліцейських діє Закон «Про Національну поліцію», то для членів громадського формування з охорони громадського порядку аналогічного регулювання не передбачено.

На нашу думку, право на затримання особи, яка вчинила кримінальне правопорушення, мають не тільки уповноважені на те представники влади, але й інші особи, у тому числі постраждалі від злочину, або які стали безпосередніми очевидцями, або особи, яким стало достовірно відомо про вчинення.

Судова практика формує відкритий перелік осіб, які мають право здійснювати затримання. Однак важливою умовою, за якої виникає таке право, є достовірна інформація про наявність у діях особи складу кримінального правопорушення. Такий підхід є вірним, оскільки обмеження функціоналу учасника громадського формування з охорони громадського порядку порівняно зі звичайним громадянином, якого він, за ідеєю, має якраз захищати, є не лише неефективним, а й таким, що порушує власні права, оскільки зменшує можливості щодо інших громадян. Проте розширення повноважень тягне необхідність розгляду питання якості підготовки членів громадських формувань з охорони громадського порядку.

Зазначений порядок міститься у наказі МВС України від 9 березня 2023 року № 172 «Про затвердження Порядку організації і проведення

правової та спеціальної підготовки членів громадських формувань з охорони громадського порядку». Підготовка члена громадського формування здійснюється у ході теоретичних і практичних занять. Проведення занять здійснює працівник територіального підрозділу Національної поліції. Доцільно до проведення занять залучати науково-педагогічних працівників вишів МВС України.

Доцільно переглянути Порядок підготовки, переробивши у бік підвищення практичної спрямованості, збільшивши кількість часу, що приділяється практичній підготовці громадян, які беруть участь в охороні громадського порядку. Доцільно використати тренувальні, навчальні центри поліції чи інші місця підготовки поліцейських, у тому числі заклади відомчої освіти МВС.

У 2020 році показники участі громадян в охороні публічного порядку дещо знизилися, незважаючи на збільшення кількості громадських об'єднань, які беруть участь у охороні громадського порядку. Це пояснюється тим, що в цей період стався сплеск епідемії коронавірусної інфекції COVID-19, що призвело до зниження кількості випадків, коли поліцейські залучали представників громадськості до виконання завдань з охорони публічного порядку. У низці регіонів вводилися обмеження з пересування громадян, що також позначилося на статистиці. Можна зробити висновок про те, що інститути, що розглядаються, активно розвиваються, демонструючи цю тенденцію навіть у непростий період, пов'язаний із введенням низки санітарно-епідеміологічних обмежень та в умовах правового режиму воєнного стану.

Слід зазначити наявність потреби у комплексній зміні підходу до взаємодії громадських формувань з органами виконавчої влади у сфері охорони публічного порядку, що пов'язано з якістю правової складової діяльності та комплексом організаційних проблем.

Розгляд положень законодавства про громадські формування з охорони громадського порядку і державного кордону показує, що навіть у тих аспектах, де є опрацьоване правове регулювання, таке законодавство потребує коригування, оскільки має місце запозичення чи наявність протиріч у відомчому регулюванні.

Незважаючи на наявність формально самостійного статусу громадського формування та заборони на втручання у діяльність органів державної влади, на практиці є проблема впливу державних органів на діяльність громадських об'єднань. Вона обумовлена необхідністю контролювати ті структури, які задіяні в охороні публічного порядку. Якщо такий контроль не здійснюватиметься, це може знизити якість охорони публічного порядку, призвести до порушення прав і законних інтересів членами громадських формувань, залучених до охорони публічного порядку.

Для вирішення цієї проблеми доцільно закріпити на законодавчому рівні таку організаційно-правову форму, яка дозволила б органам виконавчої влади контролювати діяльність громадських формувань, які беруть участь в охороні публічного порядку. Одночасно має бути переглянуто законодавство, що має сприяти підвищенню захищеності населення, реальному здійсненню його прав.

Необхідно також звернути увагу на проблему поінформованості населення щодо функціонування громадських формувань, які беруть участь в охороні громадського порядку і державного кордону.

2. Участь громадських формувань у охороні державного кордону, забезпеченні цивільного захисту та інформаційної безпеки

Перелік громадських формувань з охорони громадського порядку не вичерпується лише формуваннями з охорони публічного порядку, взаємодіючими переважно з поліцією. На основі Закону «Про державний кордон» було створено систему взаємодії із громадськими об'єднаннями, що дозволяє залучати їх для забезпечення охорони Державного кордону України.

Нормативно-правовою базою для взаємодії уповноважених державних органів із цими формуваннями є Закон «Про участь громадян в охороні громадського порядку і державного кордону», яким закріплено, що взаємодія прикордонних органів і громадських формувань з охорони державного кордону є частиною комплексу заходів, метою яких є залучення громадян до захисту Державного кордону України та для реалізації завдань оперативно-службової діяльності прикордонних органів.

Залучення громадських формувань до охорони та захисту державного кордону забезпечується шляхом проведення підрозділами Державної прикордонної служби України (далі – ДПС України) комплексу різних заходів, спрямованих на виконання завдань з охорони державного кордону.

Результатом проведення таких заходів стає підвищення якості діяльності прикордонного органу, відповідальних за роботу з членами громадського формування, покращується підготовка членів громадських формувань, напрацьовується методика використання членів громадських формувань в охороні державного кордону, проводиться аналіз ефективності взаємодії.

Необхідно зазначити, що це позитивно впливає на якість взаємодії підрозділів ДПС України з органами виконавчої влади та органами місцевого самоврядування, що дозволяє створити оптимальні умови для участі громадських формувань у заходах з охорони державного кордону. Додатково здійснюється ведення облікової документації та

проводяться контрольні заходи щодо аналізу діяльності громадських формувань. Перед громадськими формуваннями, які залучаються для охорони державного кордону, стоять завдання: здійснення контролю за забезпеченням режиму державного кордону, прикордонного режиму та режиму у пунктах пропуску через державний кордон; здійснення розшуку осіб, які за відсутності законних підстав перетинають державний кордон; інформування громадян щодо правил режиму державного кордону, прикордонного режиму, режиму у пунктах пропуску через кордон.

Громадські формування створюються при підрозділах прикордонних органів, яким сприяють регіональні та місцеві органи влади. Практично відбувається утворення паралельної системи громадських формувань, які підпадають під правове регулювання Закону «Про участь громадян у охороні громадського порядку і державного кордону», та різних відомчих нормативно-правових актів, наприклад, Інструкції про роботу з громадськими формуваннями з охорони державного кордону; Інструкції про порядок взаємодії дільничних інспекторів прикордонної служби Державної прикордонної служби України та дільничних офіцерів поліції Національної поліції України²⁰.

У частині керівництва громадськими формуваннями, які залучаються до охорони державного кордону, передбачається, що керівництво здійснюється прикордонним органом через підлеглі підрозділи, у яких створено формування, що є протиріччям тим ідеям, які закладено у Законі «Про громадські об'єднання».

Розрізняється обсяг документаційної роботи між формуваннями з охорони громадського порядку та охорони державного кордону. Для громадських формувань з охорони громадського порядку передбачено формування плану роботи, тоді як для громадських формувань з охорони державного кордону крім плану роботи передбачається видання щорічного наказу про організацію прикордонної діяльності, підготовка планів основних організаційних і оперативно-розшукових заходів, складання щорічного переліку тем, рекомендованих до вивчення членами громадських формувань.

Слід зазначити, що використання громадських формувань, що залучаються для охорони державного кордону, у межах оперативно-розшукових заходів не допускається через норми Закону «Про

²⁰ Про затвердження Інструкції про роботу з громадськими формуваннями з охорони державного кордону: Наказ МВС України від 15.09.2014 р. № 948. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1210-14#Text>

оперативно-розшукову діяльність»²¹. Законом передбачено залучення окремих громадян для участі у підготовці або проведенні оперативно-розшукових заходів, причому за згодою, а в низці випадків – за наявності укладеного контракту.

У випадку з громадськими формуваннями, які залучаються для охорони державного кордону, такого не відбувається, що є ще однією прогалиною у правовому регулюванні діяльності цього суб'єкта. Однак якщо питання керівництва громадським формуванням з охорони державного кордону мають більш формальний характер, то тут йдеться про безпосередню протидію озброєним порушникам державного кордону та прямий ризик для життя членів формування, а тому участь в оперативно-розшукових заходах ризикована.

Враховуючи це, для членів громадських формувань працівниками ДПС України проводяться заняття з низки дисциплін. До них входять основи законодавства України, правила охорони державного кордону, медична підготовка, топографія, навчання з використання технічних засобів зв'язку, застосування технічних засобів охорони кордону. Керівництво навчанням покладається на начальника підрозділу прикордонного органу. Інформації щодо тривалості проведення навчальних занять у відкритому доступі немає.

Структури, подібні до громадських формувань з охорони громадського порядку і державного кордону існують у країнах Європейського Союзу. Реалізуються форми участі громадян в охороні громадського порядку як громадська поліція (community-oriented policing) та поліція на службі суспільства “community policing”. Формування довірчих відносин між поліцією та суспільством дозволяє підвищити свідомість громадян, які відчують відповідальність за забезпечення публічного порядку у своєму районі. Концепція «community policing» достатньо добре досліджена в українській науковій літературі, у тому числі питання щодо взаємодії поліції з населенням у забезпеченні публічного порядку²².

В Україні на сьогоднішній день громадські формування з охорони громадського порядку і державного кордону орієнтовано переважно на припинення правопорушень. Тому роз'яснювальна робота з населенням має стати одним із основних напрямів діяльності громадських

²¹ Про оперативно-розшукову діяльність : Закон України від 18.02.1992 р. № 2135-ХІІ. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/2135-12>

²² Демський Н. В. Реалізація підрозділами превентивної діяльності Національної поліції принципу взаємодії з населенням у сфері профілактики правопорушень. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2023. № 4. С. 359–362.

формувань, які беруть участь в охороні громадського порядку і державного кордону.

Підбиваючи підсумки порівняльного аналізу статусу громадських формувань з охорони громадського порядку і державного кордону, слід зазначити, що правове регулювання їх діяльності недосконале. Відсутність правової регламентації посилюється недостатнім теоретичним опрацюванням щодо специфіки цього виду громадських об'єднань, а тому цей інститут потребує реформування.

Не можна не відзначити ще низку громадських об'єднань, взаємодія яких із Державною службою з надзвичайних ситуацій України передбачена Кодексом цивільного захисту України. Стаття 63 зазначеного Кодексу встановлює, що органи державної влади сприяють дотриманню прав громадських формувань пожежної охорони та надають підтримку при здійсненні діяльності.

Положення про Державну службу України з надзвичайних ситуацій передбачає, що на ДСНС України покладається завдання щодо нагляду та контролю у галузі цивільного захисту²³.

Положення про єдину державну систему цивільного захисту встановлює, що до комплексу заходів, що проводяться ДСНС у сфері цивільного захисту, спрямованих на підтримання порядку на територіях, що постраждали під час військових конфліктів, або від надзвичайних ситуацій природного та техногенного характеру, відносяться формування підрозділів охорони публічного порядку, забезпечення їх необхідними матеріально-технічними засобами, проведення навчальних заходів з питань цивільного захисту, а також участь у відновленні та охороні публічного порядку. Натомість громадські формування до діяльності із забезпечення цивільного захисту практично не залучаються.

Добровільні формування цивільного захисту утворюються під час загрози або виникнення надзвичайних ситуацій для проведення допоміжних робіт із запобігання або ліквідації наслідків таких ситуацій, наслідків збройного конфлікту чи терористичних актів, для проведення відновлювальних робіт за рішенням Ради міністрів Автономної Республіки Крим, центрального органу виконавчої влади, місцевої державної адміністрації, органу місцевого самоврядування.

²³ Про затвердження Положення про Державну службу України з надзвичайних ситуацій: Постанова Кабінету Міністрів України від 16.12.2015 р. № 1052. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1052-2015-%D0%BF?find=1&text=%D1%86%D0%B8%D0B2%D1%96%D0%BB%D1%8CD0%BD%D0%B8#Text>

ДСНС України здійснює взаємодію із двома типами громадських об'єднань, що передбачено Кодексом цивільного захисту України. До них належать громадські організації та громадські формування.

Кодекс цивільного захисту України встановлює, що громадські формування в ряді випадків можуть залучатися до участі в заходах захисту територій та населення від надзвичайних ситуацій. Вони діють під керівництвом органів виконавчої влади та повинні мати відповідну підготовку.

Кодекс цивільного захисту України також встановлює особливості діяльності громадських організацій. Передбачається, що це засноване на членстві громадське об'єднання цивільного захисту, створене фізичними особами або юридичними особами – громадськими об'єднаннями для здійснення спільної діяльності, захисту спільних інтересів та досягнення статутних цілей. Для цього вони організують та створюють підрозділи добровільної пожежної охорони, забезпечують підготовку добровільних пожежників та їхнє матеріальне стимулювання, формують підрозділи цивільного захисту за напрямками, передбаченими спеціальними планами цивільного захисту. Порядок утворення та функціонування пожежно-рятувальних підрозділів для забезпечення добровільної пожежної охорони визначається нормативним актом.

Громадське об'єднання цивільного захисту не має членства, формується з метою профілактики та гасіння пожеж, участі у здійсненні аварійно-рятувальних робіт у територіальних межах адміністративного утворення.

Законодавець відносить до таких об'єднань добровільні пожежні команди та добровільні пожежні дружини, які беруть участь у профілактиці, гасінні пожеж та проведенні аварійно-рятувальних робіт на визначених територіях. Учасниками такої організації є добровільні пожежники, які проживають або перебувають у зоні територіальної відповідальності установи або підприємства.

Закон «Про громадські об'єднання» визначає, що громадські організації ставлять за мету діяльності надання конкретного виду послуг, який відповідає інтересам учасників та статутним цілям такого об'єднання. Діяльність із гасіння пожеж досить проблематично віднести до категорії послуг, а тому видається, що такий формат організаційно-правової форми є невірним.

Діяльність громадських організацій зводиться до функції щодо навчання добровільних пожежних, стимулювання участі у забезпеченні пожежної безпеки, у тому числі матеріальне, захисту законних прав та інтересів добровільних пожежних і інших членів громадських організацій цивільного захисту у відносинах з органами державної влади, органами місцевого самоврядування.

На громадські формування покладається безпосередня діяльність з гасіння та запобігання пожежам, рятування людей та власності під час займання, організації аварійно-рятувальних робіт і забезпечення надання першої допомоги постраждалим. Структура обов'язків добровільного пожежника передбачає набагато більший спектр завдань, ніж у члена громадського формування, при цьому маючи на увазі вищу міру відповідальності. Для добровільних пожежників встановлено обов'язок несення чергування відповідно до графіка чергувань, обов'язок прибути на місце займання та брати участь у гасінні.

Підсумовуючи дослідження питань взаємодії громадських об'єднань та ДСНС України, не можемо не відзначити наявність значної кількості підзаконних нормативно-правових актів, що регулюють окремі аспекти протипожежної безпеки, цивільного захисту та інших сфер, до яких залучаються громадські об'єднання. Це ускладнює правозастосовну практику, що призводить до зниження ефективності взаємодії між цими суб'єктами, як наслідок, погіршує якість виконання поставлених завдань. Додатково ускладнює роботу відсутність чітко сформульованих правових норм.

У ракурсі здійснюваного дослідження окрему увагу варто приділити питанню щодо участі громадських формувань у галузі забезпечення інформаційної безпеки. Вказане обумовлено тим, що розвиток технологій призвів до появи нових загроз цифрового простору. Суспільство опинилося у ситуації, коли звичні механізми протидії поширенню небажаної інформації виявилися малоєфективними. Значний обсяг даних розміщується в Інтернеті, а доступ до інформації може отримати будь-яка людина, яка має мобільний телефон із підключенням до Інтернету.

Найбільш ефективним є блокування доступу до сайтів та сторінок, на яких розміщено заборонений законодавством України контент, а в ряді випадків передбачено кримінальне та адміністративне переслідування осіб, які розповсюджують незаконний контент у мережі Інтернет. Завдання забезпечення інформаційної безпеки такого роду було покладено на Міністерство інформаційної політики України, а після ліквідації – Міністерство культури і інформаційної політики та Центр протидії дезінформації^{24, 25}.

²⁴ Питання діяльності Міністерства інформаційної політики України : Постанова Кабінету Міністрів України від 14.01.2015 р. № 2. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2-2015-%D0%BF#Text>

²⁵ Деякі питання діяльності Міністерства культури та інформаційної політики : Постанова Кабінету Міністрів України від 16.10.2019 р. № 885. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/885-2019-%D0%BF#Text>

З 2021 року Центр протидії дезінформації забезпечує здійснення заходів щодо протидії поточним і прогнозованим загрозам національній безпеці та національним інтересам України в інформаційній сфері, забезпечення інформаційної безпеки України, виявлення та протидії дезінформації, ефективної протидії пропаганді, деструктивним інформаційним впливам і кампаніям, запобігання спробам маніпулювання громадською думкою²⁶.

До завдань Центру протидії дезінформації належить сприяння взаємодії держави та інституцій громадянського суспільства щодо протидії дезінформації та деструктивним інформаційним впливам і кампаніям, організація та участь в інформаційно-просвітницьких заходах з питань підвищення медіа-грамотності суспільства.

Однак силами одного органу виконавчої влади забезпечити виконання зазначеного завдання неможливо. Тому виникла потреба у залученні громадських об'єднань. Такі громадські об'єднання були утворені та отримали назву кіберформувань. Законом «Про участь громадян в охороні громадського порядку і державного кордону» встановлено закритий перелік громадських об'єднань, які можуть залучатися до охорони публічного порядку, тому постає проблема визначення організаційно-правової форми кіберформувань.

Закон «Про участь громадян в охороні громадського порядку і державного кордону» не передбачає ситуацій, коли громадське формування «не прив'язане» до конкретної території, що породжує певні складнощі у діяльності кіберформувань, оскільки визначити їхню діяльність із прив'язкою до якогось району складно, у зв'язку з тим, що мережа Інтернет покриває всю територію України та усього світу.

Одним з варіантів врегулювання цієї проблеми є ухвалення відповідних нормативно-правових актів на регіональному (місцевому) рівні. Таким шляхом пішли у Львові, у межах якого кіберформування передбачалося визначити як об'єднання однодумців, організоване на добровільній основі з метою здійснення дій щодо виявлення протиправного контенту в мережі Інтернет, що вимагає прийняття відповідних заходів реагування у межах чинного законодавства України.

Прийняття відповідного нормативного акту на загальнодержавному рівні передбачає Доктрина інформаційної безпеки України та Стратегія інформаційної безпеки^{27, 28}. Формування повинно охоплювати групу

²⁶ Питання Центру протидії дезінформації : Указ Президента України від 05.07.2021 р. № 185/2021. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/187/2021#Text>

²⁷ Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 29 грудня 2016 року «Про Доктрину інформаційної безпеки України» : Указ Президента України від 25.02.2017 р. № 47/2017. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/47/2017>

людей, які мають спільну мету. Потрібно визначити статус кіберформувань, обсяги та межі їх прав, обов'язків і відповідальності, перелік вимог до членів для здійснення такої діяльності. Окремим питанням є порядок роботи членів кіберформувань.

Однак, як відзначалось вище, специфіка кіберформувань, на відміну від громадських формувань з охорони громадського порядку, полягає в тому, що вони діють не в межах своєї території, а в усьому Інтернеті, який дуже складно обмежити територіальними межами, говорячи про розмежування територіальної підвідомчості.

Найбільш ефективним був би такий механізм – створення кіберформувань відбувається в порядку повідомлення через територіальний орган державного органу виконавчої влади у галузі культури і інформаційної політики, з подальшою реєстрацією відповідно до Закону «Про державну реєстрацію юридичних осіб, фізичних осіб-підприємців та громадських формувань»²⁹.

Актуальними також є питання забезпечення членів формування необхідним обладнанням, а також проведення занять з методології виявлення забороненого контенту в мережі Інтернет. Доцільно передбачити можливість залучати пожертвування та отримувати матеріальну допомогу від органів виконавчої влади та місцевого самоврядування.

ВИСНОВКИ

Серед громадських об'єднань, що розглядаються в теорії адміністративного права як його суб'єкти, особливе місце належить громадським формуванням, які беруть участь в охороні громадського порядку і державного кордону. Ця група громадських формувань має ознаки наявності державно-владних повноважень, що виражається у законодавчо встановлених заходах відповідальності за невиконання законних вимог їх членів, можливості здійснювати правотворчу функцію. Такі громадські об'єднання перебувають у тісному взаємозв'язку з органами виконавчої влади, які є ініціаторами створення, а також мають правомочність призначення командира (керівника) громадського формування, що є не характерним для всіх інших громадських об'єднань. Тенденція зростання кількості громадських

²⁸ Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 15 жовтня 2021 року «Про Стратегію інформаційної безпеки»: Указ Президента України від 28.12.2021 р. № 685/2021. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/685/2021#Text>

²⁹ Про державну реєстрацію юридичних осіб, фізичних осіб-підприємців та громадських формувань: Закон України від 15.05.2003 р. № 755-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/755-1>

формувань з охорони публічного порядку та державного кордону свідчить про наявність певного запиту у суспільстві щодо підвищення рівня участі інститутів громадянського суспільства у охороні публічного порядку.

Розглядаючи механізми взаємодії органів виконавчої влади та громадських формувань у сфері охорони публічного порядку і безпеки, можна зробити висновок про відсутність сформованої системи планування спільної діяльності. До процесу взаємодії не допускаються представники інших громадських об'єднань та громадяни, що знижує залучення суспільства до забезпечення публічного порядку. Встановлюється необхідність використання методів форсайту для формування механізмів планування спільної діяльності, пов'язаних із залученням професійної спільноти та розробкою концепції охорони публічного порядку на тривалий термін.

АНОТАЦІЯ

В умовах воєнного стану діяльність інститутів громадянського суспільства, створених для забезпечення публічного порядку і безпеки, сприяння нормальному функціонуванню державних інститутів, важко переоцінити. Діяльність громадських формувань за правильної організації може сприяти збільшенню можливостей правоохоронних органів для протидії кримінальним та адміністративним правопорушенням. Громадські формування з охорони публічного порядку утворюють окрему, відокремлену від інших громадських об'єднань групу. У їх правовому статусі є ознаки державно-владних повноважень, що проявляється у наявності законодавчо встановлених заходів відповідальності за невиконання законних вимог членів формувань, а також можливості здійснювати правотворчу функцію. Такі формування функціонують у тісному взаємозв'язку з органами виконавчої влади, що проявляється в утворенні рішенням органу виконавчої влади та подальшому управлінні цим органом діяльністю такого об'єднання. Зазначені ознаки не властиві громадським об'єднанням інших видів.

В умовах воєнного стану є необхідність розвитку нової організаційно-правової форми громадських об'єднань, які беруть участь в охороні публічного порядку – державно-громадські об'єднання. На цей час немає нормативного акту який встановлює порядок створення державно-громадських об'єднань, що дало би можливість визначити правовий статус, зміцнити взаємодію між органами виконавчої влади та громадськими об'єднаннями за рахунок більш чіткішої регламентації порядку взаємодії.

В умовах воєнного стану діяльність громадських формувань з охорони громадського порядку і державного кордону, участь

громадських формувань у забезпеченні цивільного захисту та інформаційної безпеки набуває особливу актуальність, оскільки помножує зусилля Сил оборони України в тилу та у районах, прилеглих до території бойових дій.

Література

1. Про Національну стратегію сприяння розвитку громадянського суспільства в Україні на 2021–2026 роки : Указ Президента України від 27.09.2021 р. № 487/2021. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/487/2021#Text>

2. Про Національну поліцію : Закон України від 02.07.2015 р. № 580-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/580-19#Text>

3. Про затвердження Положення про Міністерство внутрішніх справ України : Постанова Кабінету Міністрів України від 28.10.2015 р. № 878. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/878-2015-%D0%BF#Text>

4. Про Національну гвардію України : Закон України від 13.03.2014 р. № 876-VII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/876-18>

5. Про затвердження Порядку організації взаємодії Національної гвардії України та Національної поліції України під час забезпечення (охорони) публічної (громадської) безпеки і порядку : Наказ МВС України від 10.08.2016 р. № 773. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1223-16#Text>

6. Кодекс цивільного захисту України : Закон України від 02.10.2012 р. № 5403-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/5403-17>

7. Про затвердження Положення про єдину державну систему цивільного захисту : Постанова Кабінету Міністрів України від 09.01.2014 р. № 11. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/11-2014-%D0%BF#Text>

8. Про затвердження Порядку утворення та функціонування пожежно-рятувальних підрозділів для забезпечення добровільної пожежної охорони : Постанова Кабінету Міністрів України від 07.04.2023 р. № 314. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/314-2023-%D0%BF#n7>

9. Про участь громадян в охороні громадського порядку і державного кордону : Закон України від 20.06.2000 р. № 1835-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/1835-14>

10. Про громадські об'єднання : Закон України від 20.03.2012 р. № 4582-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/4572-17>

11. Добровільні народні дружини / Юридична енциклопедія : у 6 т. / ред. кол.: Ю. С. Шемшученко (відп. ред.) та ін. Київ : Українська енциклопедія ім. М. П. Бажана, 1998. Т. 2: Д-Й. 744 с.

12. Завальний М. В. Перспективи залучення громадян до охорони громадського порядку в Україні. *Наше право*. 2020. № 3. С. 38–44.

13. Про особливості забезпечення громадського порядку та громадської безпеки у зв'язку з підготовкою та проведенням футбольних матчів : Закон України від 08.07.2011 р. № 3673-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/3673-17>

14. Про Національну безпеку України : Закон України від 21.06.2018 р. № 2496-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/2469-19>

15. Деякі питання реформування державного управління України : Розпорядження Кабінету Міністрів України від 21.07.2021 р. № 831-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/831-2021-%D1%80#Text>

16. Про затвердження Порядку організації і проведення правової та спеціальної підготовки членів громадських формувань з охорони громадського порядку : Наказ МВС України від 09.03.2023 р. № 172. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0502-23#Text>

17. Конституція України : Закон України від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%D1%80#Text>

18. Кодекс України про адміністративні правопорушення : Закон України від 07.12.1984 р. № 8073-X. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80731-10#Text>

19. Кримінальний кодекс України : Закон України від 05.04.2001 р. № 2341-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/2341-14>

20. Про затвердження Інструкції про роботу з громадськими формуваннями з охорони державного кордону : Наказ МВС України від 15.09.2014 р. № 948. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1210-14#Text>

21. Про оперативно-розшукову діяльність : Закон України від 18.02.1992 р. № 2135-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/2135-12>

22. Демський Н. В. Реалізація підрозділами превентивної діяльності національної поліції принципу взаємодії з населенням у сфері профілактики правопорушень. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2023. № 4. С. 359–362.

23. Про затвердження Положення про Державну службу України з надзвичайних ситуацій: Постанова Кабінету Міністрів України від 16.12.2015 р. № 1052. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1052-2015-%D0%BF?find=1&text=%D1%86%D0%B8%D0%B2%D1%96%D0%BB%D1%8CD0%BD%D0%B8#Tex>

24. Питання діяльності Міністерства інформаційної політики України : Постанова Кабінету Міністрів України від 14.01.2015 р. № 2. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2-2015-%D0%BF#Text>

25. Деякі питання діяльності Міністерства культури та інформаційної політики : Постанова Кабінету Міністрів України від 16.10.2019 р. № 885. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/885-2019-%D0%BF#Text>

26. Питання Центру протидії дезінформації : Указ Президента України від 05.07.2021 р. № 185/2021. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/187/2021#Text>

27. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 29 грудня 2016 року «Про Доктрину інформаційної безпеки України» : Указ Президента України від 25.02.2017 р. № 47/2017. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/47/2017>

28. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 15 жовтня 2021 року «Про Стратегію інформаційної безпеки» : Указ Президента України від 28.12.2021 р. № 685/2021. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/685/2021#Text>

29. Про державну реєстрацію юридичних осіб, фізичних осіб–підприємців та громадських формувань : Закон України від 15.05.2003 р. № 755-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/755-15>

Information about the author:

Yesimov Serhii Serhiyovych,

Candidate of Legal Sciences, Associate Professor,
Professor at the Department of Administrative Law Disciplines,
Lviv State University of Internal Affairs
26, Gorodotska str., Lviv, 79001, Ukraine

ПЕРСПЕКТИВНІ НАПРЯМИ РОЗВИТКУ ЗАКОНОДАВСТВА З ПИТАНЬ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ БЕЗПЕКИ ДОРОЖНЬОГО РУХУ

Червінчук А. В., Пилипенко Є. О., Атаманенко Ю. Ю.

ВСТУП

Розглядаючи питання зміцнення безпекового середовища в контексті внутрішньої безпеки держави, неможливо оминати увагою одну з найвагоміших складових публічного порядку та безпеки – безпеки дорожнього руху.

24 лютого 2022 року у зв'язку із повномасштабною військовою агресією росії проти України Указом Президента України № 64/2022¹ на всій території нашої держави було введено воєнний стан. Рівень дорожньо-транспортного травматизму в Україні і в довоєнні часи був одним із найвищих серед європейських країн, а воєнні дії, вимушена внутрішня та зовнішня міграція, руйнування транспортної інфраструктури ще погіршили стан безпеки дорожнього руху, а тим самим і стан безпекового середовища у державі в цілому. Лише протягом восьми місяців 2023 року було скоєно 15041 дорожньо-транспортну пригоду (ДТП), що у порівнянні з минулим роком є більшим на 38 % (за 8 місяців 2022 року було скоєно 10 909 ДТП); кількість загиблих складає 1870 осіб, що на 16 % більше за попередній рік (у 2022 році у ДТП загинуло 1607 осіб), і кількість травмованих осіб складає 18 986 осіб, що на 39 % більше за 2022 рік (13 675 осіб було травмовано за аналогічний період 2022 року). Такі показники свідчать про катастрофічний стан транспортної безпеки на території нашої держави. Зважаючи на це, навіть в умовах війни Верховна Рада України як законодавчий орган держави продовжує роботу із законодавчого врегулювання суспільних відносин у сфері забезпечення безпеки дорожнього руху та побудови безпекового середовища для кожного члена нашого суспільства.

Протягом 2023 року у Верховній Раді України було зареєстровано близько двадцяти законопроектів, що спрямовані на врегулювання суспільних відносин у сфері безпеки дорожнього руху та сприяння зменшенню кількості випадків дорожньо-транспортного травматизму. Умовно їх можна поділити на дві групи: 1) проекти регулятивних

¹ Про введення воєнного стану в Україні: Указ Президента України № 64/2022 від 24.02.2022 року. URL: <https://www.president.gov.ua/documents/642022-41397>

законів, що регламентують суспільні відносини у сфері безпеки дорожнього руху; 2) законопроекти щодо юридичної відповідальності за правопорушення у сфері безпеки дорожнього руху. Задля визначення потенційного впливу на дорожню безпеку проектів законів необхідно дослідити позитивні й дискусійні сторони кожного з них.

1. Аналіз проектів регулятивних законів, що регламентують суспільні відносини у сфері безпеки дорожнього руху

Проект Закону України «Про внесення змін до Закону України «Про дорожній рух» щодо забезпечення планування заходів для підвищення безпеки дорожнього руху» № 8353 від 12 січня 2023 року²

Зазначеним законопроектом запропоновано зміни до ст. 43 «Планування заходів щодо підвищення безпеки дорожнього руху» Закону України «Про дорожній рух»³, адже, на думку суб'єкта законодавчої ініціативи існуюча система планування заходів щодо підвищення безпеки дорожнього руху є недосконалою, не враховує необхідності взаємозв'язку між загальнодержавними, регіональними та місцевими планувальними документами. Також, діючий правовий механізм планування заходів у сфері забезпечення безпеки дорожнього руху не враховує необхідності контролю затвердження та виконання запланованих заходів. Вказане призводить до того, що у більшості територіальних громад взагалі не приймаються планувальні документи щодо підвищення безпеки дорожнього руху. В населених пунктах, де такі документи приймаються, вони враховують лише окремі напрями щодо підвищення безпечності доріг, рідше щодо підвищення безпечної поведінки учасників дорожнього руху. Виконання заходів по затвердженим планувальним документам відбувається формально. Прийняття законопроекту дозволить змінити підхід до планування заходів у сфері підвищення безпеки дорожнього руху, забезпечить відповідність заходів загальнодержавного, регіонального та місцевого рівнів та врахування проблем територіальних громад, регіонів при плануванні загальнодержавних заходів.

² Про внесення змін до Закону України «Про дорожній рух» щодо забезпечення планування заходів для підвищення безпеки дорожнього руху : проект Закону України від 12.01.2023 року № 8353. URL: <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/Card/41179>

³ Про дорожній рух : Закон України від 30.06.1993 року № 3353-XII. Дата оновлення: 01.08.2023. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3353-12#Text> (дата звернення: 20.09.2023).

Згідно із законопроектом пропонується викласти в новій редакції статтю 43 Закону України «Про дорожній рух», зокрема: 1) передбачити необхідність затвердження планувальних документів щодо підвищення безпеки дорожнього руху на загальнодержавному, регіональному та місцевому рівнях; 2) визначити, що планувальні документи обов'язково включають напрями щодо підвищення ефективності превентивної та поставарійної діяльності в сфері забезпечення безпеки дорожнього руху; 3) передбачити необхідність звітування про виконання планувальних документів на всіх рівнях управління безпекою дорожнього руху та оприлюднення як самих планувальних документів, так і звітів про їх виконання.

Основні положення вищезазначеного законопроекту загалом заслуговують підтримки, але від містить низку недоліків редакційно-технічного характеру. Під час доопрацювання цього законопроекту задля дотримання лаконічності викладення правових норм та уникнення зайвих повторів ідентичних фраз доцільно об'єднати абзаци, що мають загальну ідею. Крім того, варто врахувати, що ухвалення рішень з питань підвищення безпеки дорожнього руху як на загальнодержавному, так і регіональному та місцевому рівнях має бути виваженим і науково обґрунтованим, планувальні документи повинні передбачати наукову складову. Зокрема, доцільно у загальнодержавній та регіональних стратегіях визначати пріоритетні напрями наукових досліджень у сфері безпеки дорожнього руху, планах усіх рівнів – конкретні наукові заходи, програмах – джерела та обсяги фінансування наукових робіт та заходів.

З урахуванням цього, статтю 43 Закону України «Про дорожній рух» пропонується викласти в такій редакції:

«Стаття 43. Планування заходів щодо підвищення безпеки дорожнього руху

Планування заходів щодо підвищення безпеки дорожнього руху здійснюється на загальнодержавному, регіональному та місцевому рівнях.

Планування заходів щодо підвищення безпеки дорожнього руху здійснюється шляхом розроблення та затвердження стратегій підвищення безпеки дорожнього руху, планів заходів по їх виконанню та програм підвищення безпеки дорожнього руху.

Стратегії підвищення безпеки дорожнього руху, плани заходів по їх виконанню, програми підвищення безпеки дорожнього руху відповідних рівнів затверджуються відповідно Кабінетом Міністрів України, обласними, районними, сільськими, селищними, міськими радами.

Стратегія підвищення безпеки дорожнього руху:

визначає основні проблеми щодо забезпечення безпеки дорожнього руху в державі, регіоні, в межах територіальної громади;

містить аналіз цілей, заходів, які вживались, та їх результатів за попередній період, причин, що не дозволили досягти визначених цілей та невиконання заходів;

визначає цілі, які планується досягти;

визначає напрями діяльності, які дозволять досягнути поставлених цілей.

План заходів по виконанню стратегії підвищення безпеки дорожнього руху передбачає конкретні визначені заходи, розроблені по кожному із напрямів стратегії підвищення безпеки дорожнього руху, їх виконавців, строки виконання та передбачуваний результат виконання.

Програма підвищення безпеки дорожнього руху визначає заходи, передбачені стратегією підвищення безпеки дорожнього руху та планом заходів по її виконанню, які потребують додаткового фінансування для їх досягнення. Програмою підвищення безпеки дорожнього руху визначаються конкретні заходи, їх виконавці, строки виконання, передбачуваний результат виконання, вартість таких заходів, джерела їх фінансування.

Планувальні документи загальнодержавного, регіонального та місцевого рівнів у сфері підвищення безпеки дорожнього руху повинні включати заходи щодо:

забезпечення безпеки автомобільних доріг з високою частотою аварій або потенційними факторами ризику аварій та вжиття інших заходів, направлених на підвищення безпечності автомобільних доріг;

заміни, технічного обслуговування та огляду транспортних засобів та інших дій, направлених для підвищення безпеки транспортних засобів;

навчання водіїв, працівників у сфері транспорту, дітей у дитячих садочках, школах, закладах вищої освіти та інші заходи, що стосуються підвищення безпечної поведінки учасників дорожнього руху;

підвищення безпеки пасажирських перевезень автомобільним транспортом;

безпечного транспортування небезпечних речовин та інші заходи, що стосуються підвищення безпеки перевезення вантажів;

аварійно-рятувальних робіт, надання домедичної та медичної допомоги постраждалим внаслідок дорожньо-транспортних пригод;

гарантування належної компенсації потерпілим від дорожньо-транспортної пригоди;

нормативно-правових документів, необхідних для підвищення безпеки дорожнього руху;

наукового забезпечення підвищення безпеки дорожнього руху.

Стратегія підвищення безпеки дорожнього руху, план заходів по її виконанню, програма підвищення безпеки дорожнього руху

затверджуються один раз на п'ять років та підлягають оприлюдненню на офіційному вебсайті визначеного Кабінетом Міністрів України центрального органу виконавчої влади. Сільські, селищні, міські ради, районні та області ради зобов'язані направити для оприлюднення визначеному Кабінетом Міністрів України центральному органу виконавчої влади планувальні документи протягом десяти днів з дати їх затвердження.

Про стан безпеки дорожнього руху та виконання планувальних документів Кабінет Міністрів України щорічно звітує перед Верховною Радою України.

Сільський, селищний, міський голова щорічно звітує про стан безпеки дорожнього руху та виконання планувальних документів на сесії сільської, селищної, міської ради. Звіт сільського, селищного, міського голови разом із рішенням сільської, селищної, міської ради про схвалення чи несхвалення звіту направляється районній раді та визначеному Кабінетом Міністрів України центральному органу виконавчої влади.

Голова районної державної адміністрації щорічно звітує про стан безпеки дорожнього руху та виконання планувальних документів на сесії районної ради. Звіт голови районної державної адміністрації включає інформацію про звіти сільських, селищних, міських голів. Звіт голови районної державної адміністрації разом із рішенням районної ради про схвалення чи несхвалення звіту направляється обласній раді та визначеному Кабінетом Міністрів України центральному органу виконавчої влади.

Голова обласної державної адміністрації щорічно звітує про стан безпеки дорожнього руху та виконання планувальних документів на сесії обласної ради. Звіт голови обласної державної адміністрації включає інформацію про звіти голів районних державних адміністрацій. Звіт голови обласної державної адміністрації разом із рішенням обласної ради про схвалення чи несхвалення звіту направляється визначеному Кабінетом Міністрів України центральному органу виконавчої влади.

Звіти про стан безпеки дорожнього руху та про виконання планувальних документів повинні включати інформацію про результати виконання кожного із заходів, передбачених планувальними документами, про заходи, по яким не досягнуто запланованих показників, причини недосягнення та заходи, які заплановані вжити для їх досягнення.

Визначений Кабінетом Міністрів України центральний орган виконавчої влади оприлюднює планувальні документи та звіти про їх

виконання разом з відповідними рішеннями місцевих рад протягом десяти днів з дати їх надходження».

Оскільки запропонованою редакцією ст. 43 передбачається, що Кабінетом Міністрів України визначається центральний орган виконавчої влади, який оприлюднює стратегії, плани та програми відповідних рівнів, а також звіти про їх виконання разом з відповідними рішеннями місцевих рад, слід також доповнити ст. 4 Закону України «Про дорожній рух» положеннями щодо відповідної компетенції Кабінету Міністрів України, зокрема:

«Стаття 4. Компетенція Кабінету Міністрів України у сфері дорожнього руху

До компетенції Кабінету Міністрів України у сфері дорожнього руху належить:

підготовка проектів законів, нормативно-правових актів з питань дорожнього руху та його безпеки, а також відповідальності за їх порушення на території України;

розробка і затвердження державних програм розвитку дорожнього руху та його безпеки на автомобільних дорогах, вулицях і залізничних переїздах, вимог екологічної безпеки, а також програм координації використання всіх видів транспорту загального користування (автомобільний, залізничний, повітряний, водний);

визначення порядку оприлюднення планувальних документів у сфері підвищення безпеки дорожнього руху на загальнодержавному, регіональному та місцевому рівнях, звітів про їх виконання».

Проект Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів щодо забезпечення вивчення правил безпеки дорожнього руху» № 8356 від 12 січня 2023 року⁴

Одним із напрямів впровадження культури безпечної поведінки на дорозі є забезпечення вивчення Правил дорожнього руху, починаючи з дошкільного віку. Вивчення правил безпечної поведінки має базуватися на тій ролі, яку діти виконують у дорожньому русі: пішоходи, велосипедисти, пасажери. У навчанні мають бути враховані вікові особливості дітей дошкільного віку, дітей молодшої та старшої школи. Набуття компетентності безпечного дорожнього руху має стати одним із результатів навчання, що забезпечить успішну соціалізацію дітей. На цей час вивчення Правил дорожнього руху в закладах освіти не

⁴ Про внесення змін до деяких законодавчих актів щодо забезпечення вивчення правил безпеки дорожнього руху : проект Закону України від 12.01.2023 року № 8356. URL: <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/Card/41186>

ставить метою набуття дітьми компетентності безпечної поведінки на дорогах, що впливає як на рівень знань, що отримують діти, так і на можливість практичного їх застосування.

Проектом Закону передбачається внесення змін до законів України «Про освіту» «Про дошкільну освіту», «Про загальну середню освіту», до яких пропонується внести норми щодо відображення у стандартах освіти обов'язковості набуття дітьми знань стосовно безпечного дорожнього руху. Необхідне залучення до вивчення Правил дорожнього руху батьків, які своїми настановами та поведінкою мають сприяти набуття дітьми вказаної компетентності.

Зокрема, згідно із законопроектом у Законі України «Про освіту»⁵ пропонується доповнити перелік ключових компетентностей, що мають формуватися в межах повної загальної середньої освіти, із внесенням до нього такої компетентності, як «компетентність безпечного дорожнього руху». Визначено, що педагогічні, науково-педагогічні та наукові працівники зобов'язані сприяти формуванню навичок безпеки дорожнього руху.

З урахуванням цього, варто відзначити, що безпека дорожнього руху визначається як стан захищеності життя, здоров'я людей, їхніх інтересів, а також інтересів інших осіб під час переміщення людей і вантажів гужовим та механічними транспортними засобами, а також без транспортних засобів дорогами, що регламентовано спеціальними правовими нормами, урегульовано спеціальними технічними засобами та державними органами. Разом з тим, відповідно до ст. 1 Закону України «Про освіту» компетентність – це динамічна комбінація знань, умінь, навичок, способів мислення, поглядів, цінностей, інших особистих якостей, що визначає здатність особи успішно соціалізуватися, провадити професійну та/або подальшу навчальну діяльність. Враховуючи, що компетентність ототожнює певну сукупність вмінь та навичок особи у конкретній сфері діяльності, то більш коректним з точки зору відображення процесу здобуття конкретною особою нових знань буде застосування такого словосполучення: «компетентність у сфері безпеки дорожнього руху».

Здобувачі освіти беруть участь у дорожньому русі безпосередньо як його учасники. Щодо формування конкретних навичок поведінки (доведених до автоматизму способів виконання певних дій) мова йде саме про дії фізичної особи, про удосконалення її поведінки, участі у

⁵ Про освіту: Закон України від 05.09.2017 року № 2145-VIII. Дата оновлення: 02.07.2023. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19#Text> (дата звернення: 23.09.2023).

певній діяльності чи процесі, а не формування навичок певного стану захищеності прав і свобод людини, чим характеризується безпека дорожнього руху. У зв'язку з цим, більш коректним у формулюванні правової норми є застосування такого словосполучення, як «безпечної участі у дорожньому русі» після слів «формуванню навичок...».

Згідно з вищеназваним законопроектом до статті 22 Закону України «Про дошкільну освіту»⁶ запропоновано внести доповнення, які визначають, що базовий компонент дошкільної освіти містить вимоги до рівня знань дитини про безпеку дорожнього руху.

Разом з тим, враховуючи, що базовий компонент містить вимоги до рівня знань дитини за всіма елементами освітньої програми, виділення базового компоненту окремо за критерієм рівня знань про безпеку дорожнього руху є недоречним та таким, що зайво нагромаджує правову норму.

Формування у дитини навичок безпечної участі у дорожньому русі має бути невід'ємною частиною саме освітньої програми, вимоги до формування якої передбачені ст. 23 Закону України «Про дорожній рух»⁷.

Аналізований законопроект також передбачає закріплення обов'язку батьків та осіб, які їх замінюють «настановленням і особистим прикладом формувати у дитини навички безпеки дорожнього руху».

Між тим, відповідно до вимог ст.ст. 150, 151 Сімейного кодексу України (СК України)⁸ батьки зобов'язані виховувати дитину, дбати про її здоров'я, духовний та моральний розвиток, забезпечити здобуття дитиною освіти та готувати її до самостійного життя. У зв'язку із цим, батьки чи особи, що їх замінюють, повинні формувати у дитини навички безпечної їх участі у дорожньому русі. Тому конкретний спосіб формування таких навичок зазначати у статті немає потреби, адже батьки на власний розсуд мають право обирати форми та методи виховання, крім тих, які суперечать закону, моральним засадам суспільства.

⁶ Про дошкільну освіту : Закон України від 11.07.2001 року № 2628-III. Дата оновлення 31.03.2023. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2628-14#Text> (дата звернення: 23.09.2023).

⁷ Про дорожній рух : Закон України від 30.06.2023 року № 3353-XII. Дата оновлення: 01.08.2023. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3353-12#Text> (дата звернення: 20.09.2023).

⁸ Сімейний кодекс України : Закон України від 10.01.2002 року № 2947-III. Дата оновлення: 03.08.2023. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2947-14#Text> (дата звернення: 23.09.2023).

Також відповідно до законопроекту статтю 44 Закону України «Про повну загальну середню освіту»⁹ («Державні стандарти») пропонується доповнити положеннями такого змісту:

«Державні стандарти повинні передбачати знання всіма учнями закладів освіти, які завершують здобуття повної загальної середньої освіти, Правил дорожнього руху в частині, яка стосується пішоходів, пасажирів, велосипедистів.

Державні стандарти для початкової, базової середньої і профільної середньої освіти містять опис вимог до рівня знань учнів щодо безпеки дорожнього руху пішоходів, пасажирів, велосипедистів».

У зв'язку з цим вбачається, що безпечна поведінка на дорозі з боку учасників дорожнього руху залежить не тільки від знання Правил дорожнього руху, але й правил експлуатації певного виду транспортних засобів, їх будови, основ керування і вимог до безпеки дорожнього руху, порядку надання домедичної допомоги іншим учасникам дорожнього руху у разі такої потреби.

Метою загальної середньої освіти є забезпечення всебічного розвитку, навчання, виховання, виявлення обдарувань, соціалізації особистості, яка здатна до життя в суспільстві. У свою чергу, задоволення потреб у вільному пересуванні, перевезенні пасажирів та вантажів на сучасному етапі розвитку суспільства досягається автомобільними транспортними засобами. Тому більшість громадян намагається досягти автономної мобільності шляхом придбання власного авто-транспортного, про що свідчить постійне зростання кількості приватних легкових автомобілів в Україні.

У зв'язку із цим, державний стандарт здобуття повної загальної середньої освіти повинен охоплювати вивчення не тільки правил дорожнього руху, а повністю теоретичної частини програми підготовки водіїв категорії «В», затвердженої постановою Кабінету Міністрів України від 02.03.2010 року № 229 (в редакції постанови Кабінету Міністрів України від 06.10.2021 року № 1045)¹⁰, яка охоплює вивчення таких розділів, як: основи законодавства у сфері безпеки дорожнього руху; етика (психологічні основи) водія транспортного засобу; будова і технічне обслуговування транспортного засобу; основи керування

⁹ Про повну загальну середню освіту : Закон України від 16.01.2020 року № 463-IX. Дата оновлення: 05.06.2023. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/463-20#Text> (дата звернення: 23.09.2023).

¹⁰ Про затвердження Типової навчальної програми підготовки та перепідготовки водіїв транспортних засобів : Постанова Кабінету Міністрів України від 02.03.2010 року № 229. Дата оновлення: 24.07.2022. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/229-2010-%D0%BF#Text>

транспортними засобами і вимоги до безпеки дорожнього руху; надання домедичної допомоги.

Водночас враховуючи, що державні стандарти для початкової, базової середньої і профільної середньої освіти містять опис вимог за всіма елементами відповідних освітніх програм, виділення окремо вимог до рівня знань щодо безпеки дорожнього руху є недоречним та таким, що зайво нагромаджує правову норму.

Проект Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо безпечності транспортних засобів» № 8369 від 19 січня 2023 року¹¹

Проект Закону розроблено з метою забезпечення безпеки дорожнього руху в Україні, основними завданнями якого є зменшення кількості аварій, що спричинені відсутністю потрібного виду шин в обумовлені сезони року.

Цим проектом запропоновані зміни до ст. 29 Закону України «Про дорожній рух» в частині зобов'язання встановлення шин у відповідності із сезоном і заборони руху транспортного засобу, якщо встановлено невідповідні шини, а також зміни до ст. 121 Кодексу України про адміністративні правопорушення (КУпАП)¹² щодо встановлення відповідальності за порушення вимог Закону України «Про дорожній рух». Зокрема, у статті 29 Закону України «Про дорожній рух» запропоновано визначити, що з 1 листопада по 31 березня не допускається участь у дорожньому русі транспортних засобів, які мають максимальну технічно допустиму масу не більше ніж 3,5 тонни, які не обладнані усесезонними та/або зимовими шинами на всіх колесах транспортного засобу. З 1 листопада по 31 березня не допускається участь у дорожньому русі транспортних засобів, які мають максимальну технічно допустиму масу більше ніж 3,5 тонни, які не обладнані зимовими шинами на всіх колесах транспортного засобу.

З урахуванням наведеного вище, слід зазначити, що ст. 29 Закону України «Про дорожній рух»¹³ за своїм змістом визначає умови саме

¹¹ Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо безпечності транспортних засобів: Проект Закону України від 19.01.2023 року № 8369. URL: <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/Card/41201>

¹² Кодекс України про адміністративні правопорушення: Закон України від 07.12.1984 року № 8073-X. Дата оновлення: 20.08.2023. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80731-10#Text> (дата звернення: 23.09.2023).

¹³ Про дорожній рух: Закон України від 30.06.1993 року № 3353-XII. Дата оновлення: 01.08.2023. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3353-12#Text> (дата звернення: 20.09.2023).

допуску транспортних засобів до участі у дорожньому русі. Запропоновані проектом Закону зміни стосуються умов, відповідно до яких вводиться заборона руху для певного транспортного засобу (зокрема, заборона рухатися транспортним засобом в певну пору року без встановлених відповідно до цієї пори року шин певного типу). У зв'язку із цим, питання щодо встановлення відповідних до пори року шин на транспортних засобах є доцільним врегулювати у ст. 37 Закону України «Про дорожній рух», що встановлює підстави для заборони експлуатації транспортних засобів.

Оскільки диспозиція норми, що встановлює відповідальність за керування транспортним засобом з технічною несправністю має відповідати нормі, що регламентує та закріплює на законодавчому рівні вимоги до технічного стану транспортного засобу та його обладнання, ч. 1 ст. 121 КУпАП має передбачати відповідальність за встановлення на транспортному засобі шин, тип яких не відповідає сезону, а не за необладнання зимовими та/ або усесезонними шинами у період з 1 листопада по 31 березня, як це зазначено в проекті Закону.

Проект Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо безпечного перевезення тварин в транспортних засобах» № 9016 від 14 лютого 2023 року¹⁴

Зазначеним законопроектом пропонується внести зміни до ст. 16 Закону України «Про дорожній рух» в частині доповнення ще одним зобов'язанням водія у вигляді здійснення перевезення в транспортних засобах тварин у спосіб, що не заважає керуванню транспортним засобом, а також внести зміни до ст. 121 КУпАП в частині встановлення адміністративної відповідальності за порушення правил перевезення тварин та призначення покарання у вигляді штрафу в розмірі тридцяти неоподатковуваних мінімумів доходів громадян.

Оскільки тварини – це живі істоти з фізіологічними потребами, під час здійснення їх перевезення транспортними засобами треба створювати сприятливі умови, за яких буде відсутня загроза їх життю та здоров'ю, а також забезпечити безпеку для особи, що супроводжує тварин.

Водночас відповідно до статті 180 Цивільного кодексу України (ЦКУ)¹⁵ тварини є особливим об'єктом цивільних прав. На них

¹⁴ Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо безпечного перевезення тварин в транспортних засобах : Проект Закону України від 14.02.2023 року № 9016. URL: <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/Card/41320>

поширюється правовий режим речі, крім випадків, встановлених законом. Тобто, тварини є майном людини, її власністю. У зв'язку із цим, враховуючи також положення чинних нормативно-правових актів України у сфері безпеки дорожнього руху, у тому числі, що регламентують порядок перевезення вантажів, у разі транспортування тварин транспортними засобами, мова йде саме про перевезення певного виду вантажу.

Разом із цим чинною редакцією статті 16 Закону України «Про дорожній рух» будь-яких зобов'язань водіїв щодо безпечного перевезення вантажів не передбачено.

Слід зазначити, що вимоги до перевезення тварин автомобільним транспортом встановлюються окремим нормативно-правовим актом – Правилами транспортування тварин, затвердженими постановою Кабінету Міністрів України від 16.11.2011 року № 1402.

Враховуючи вищевикладене, задля зобов'язання водія здійснювати перевезення тварин з урахуванням вимог чинного законодавства, частину 2 статті 16 Закону України «Про дорожній рух» від 30.06.1993 року № 3353-ХІІ слід доповнити абзацом такого змісту: «під час перевезення вантажів, у тому числі тварин, враховувати їх особливості та вимоги до транспортування».

Оскільки при транспортуванні тварин все ж таки мова йде про перевезення певного виду вантажу, то вимоги до його перевезення мають закріплюватись розділом 22 «Перевезення вантажу» Правил дорожнього руху, затверджених постановою Кабінету Міністрів України від 10.10.2001 року № 1306¹⁶. У зв'язку із цим, розділ 22 Правил дорожнього руху необхідно доповнити новим пунктом 22.8 такого змісту: «У разі перевезення домашніх тварин у салоні транспортного засобу допускається перевозити дрібних тварин у кошиках, сумках із суцільним дном, птахів у клітках, собак у намордниках за наявності повідка, за умови, що тварини не забруднюють салон та речі пасажирів і розташовуються на підлозі, а за наявності підстилки – на сидінні (під час перевезення в таксі)».

Крім того, оскільки при транспортуванні тварин мова йде про перевезення певного виду вантажу, то у випадку порушення правил щодо їх перевезення, особа має притягатись до адміністративної

¹⁵ Цивільний кодекс України : Закон України від 16.01.2003 року № 435-IV. Дата оновлення: 03.09.2023. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text> (дата звернення: 23.09.2023).

¹⁶ Про Правила дорожнього руху : Постанова Кабінету Міністрів України від 10.10.2001 року № 1306. Дата оновлення: 18.08.2023. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1306-2001-%D0%BF#Text> (дата звернення: 23.09.2023).

відповідальності за ч. 1 ст. 122 КУпАП, адже порушення правил перевезення вантажів вже охоплюється диспозицією чинної на сьогодні ч. 1 ст. 122 КУпАП.

У такому випадку, необхідності щодо доповнення ст. 121 окремою частиною, яка встановлює відповідальність за порушення правил перевезення тварин, немає.

Проекти законів України «Про внесення змін до статті 29 Закону України «Про дорожній рух» щодо допуску участі у дорожньому русі транспортних засобів з правим розташуванням керма в період дії воєнного стану» № 9182 від 04 квітня 2023 року¹⁷, № 9238 від 25 квітня 2023 року¹⁸

Зазначені законопроекти спрямовані на подолання перешкод в імпортуванні автомобілів з правим розташуванням керма для потреб Збройних Сил України. Проектами передбачено внесення до Закону України «Про дорожній рух» змін стосовно можливості допуску участі у дорожньому русі транспортних засобів з правим розташуванням керма в період дії воєнного стану.

У зв'язку з вищевказаним варто відзначити, що норми Закону України «Про дорожній рух» як загального закону регулюють найбільш значимі, типові, усталені відносини в суспільстві, мають загальний характер і містять первинні норми права. Закон має базовий характер і не повинен враховувати особливості окремих життєвих випадків у регульованій ним сфері суспільних відносин. Натомість для регламентації обмеженої (спеціальної) сфери суспільних відносин видаються спеціальні закони, до яких належить зокрема й Закон України «Про правовий режим воєнного стану». Зважаючи, що запропоновані зміни до Закону України «Про дорожній рух» стосуються виключно правового режиму воєнного стану, врегулювання суспільних відносин у сфері експлуатації транспортних засобів з правим розташуванням керма в цей період доцільніше здійснювати нормами спеціального Закону України «Про правовий режим воєнного

¹⁷ Про внесення змін до статті 29 Закону України «Про дорожній рух» щодо допуску участі у дорожньому русі транспортних засобів з правим розташуванням керма в період дії воєнного стану: Проект Закону України від 04.04.2023 року № 9182. URL: <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/Card/41697>

¹⁸ Про внесення змін до статті 29 Закону України «Про дорожній рух» щодо надання дозволу військовослужбовцям у період дії правового режиму воєнного стану використовувати у дорожньому русі транспортні засоби з правим розташуванням керма: Проект Закону України від 25.04.2023 року № 9238. URL: <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/Card/41817>

стану»¹⁹. Зокрема, доцільно було б ч. 1 ст. 12¹ «Діяльність Кабінету Міністрів України в умовах воєнного стану» доповнити підпунктом б такого змісту: «встановлює особливі умови допуску транспортних засобів до участі у дорожньому русі та допуску осіб до керування транспортними засобами, необхідні для зміцнення обороноздатності та національної безпеки України».

Проект Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо моменту виникнення права власності на транспортний засіб» № 9498 від 17 липня 2023 року²⁰

Проектом Закону передбачено визначення моменту виникнення права власності на транспортний засіб та пропонується внесення змін до ЦК України та СК України щодо набуття права власності на транспортний засіб з моменту державної реєстрації, перереєстрації транспортного засобу у визначений законом спосіб та за згодою другого з подружжя у нотаріальній формі. А саме, цим законопроектом ст. 334 ЦК України пропонується доповнити ч. 5 такого змісту: «Право власності у набувача транспортного засобу за договором виникає з моменту державної реєстрації, перереєстрації у встановленому законом порядку такого транспортного засобу».

Слід зазначити, що предметом права власності в контексті запропонованого законопроекту є транспортні засоби. У ЦК України поняття «транспортний засіб» не визначено. Але у ч. 1 ст. 798²¹ передбачено, що предметом договору найму транспортного засобу можуть бути повітряні, морські, річкові судна, а також наземні самостійні транспортні засоби тощо. Водночас, згідно із чинним законодавством не усі транспортні засоби підлягають державній реєстрації.

Так, відповідно до п. 11 ч. 47 «Правила реєстрації цивільних повітряних суден в Україні» Авіаційних правил України, у Державному реєстрі цивільних повітряних суден України не підлягають реєстрації: повітряні судна, зліт яких здійснюється за допомогою ніг пілота (дельтаплани, пароплани, мотопароплани тощо); метеорологічні

¹⁹ Про правовий режим воєнного стану : Закон України від 12.05.2015 року № 389-VIII. Дата оновлення: 20.08.2023. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19#Text> (дата звернення: 23.09.2023).

²⁰ Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо моменту виникнення права власності на транспортний засіб : Проект Закону України від 17.07.2023 року № 9498. URL: <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/Card/42319>

²¹ Цивільний кодекс України : Закон України від 16.01.2003 року № 435-IV. Дата оновлення: 03.09.2023. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text> (дата звернення: 23.09.2023).

радіозонди та кулі-пілоти, що використовуються виключно для метеорологічних потреб; безпілотні некеровані аеростати без корисного вантажу; безпілотні повітряні судна, максимальна злітна вага яких не перевищує 20 кілограмів і які використовуються для розваг та спортивної діяльності²².

Згідно із ч. 2 ст. 35 Закону України «Про внутрішній водний транспорт» обов'язковій реєстрації в Судновій книзі України підлягають: 1) малі моторні судна, оснащені механічним двигуном (двигунами) загальною максимальною потужністю 10 кіловатів і більше; 2) малі судна довжиною більше 4 метрів незалежно від наявності механічного двигуна (крім веслових байдарок (каяків), каное, гондол, катамаранів (водних велосипедів) та копій історичних суден); 3) малі судна, що використовуються для рибогосподарської діяльності, перевезення вантажів та/або пасажирів з метою здійснення підприємницької діяльності (крім веслових байдарок (каяків), каное, гондол, катамаранів (водних велосипедів) та копій історичних суден); 4) водні мотоцикли, прогулянкові вітрильні судна довжиною від 4 до 20 метрів. Реєстрація інших малих суден, спортивних суден, історичних копій суден, інших суден, що не підлягають обов'язковій реєстрації, здійснюється у Судновій книзі України за бажанням судновласника²³.

Відповідно до ч. 3 ст. 34 Закону України «Про дорожній рух» державній реєстрації та обліку підлягають призначені для експлуатації на вулично-дорожній мережі загального користування транспортні засоби усіх типів: автомобілі, автобуси, мотоцикли всіх типів, марок і моделей, самохідні машини, причепа та напівпричепа до них, мотоколяски, інші прирівняні до них транспортні засоби та мопеди, що використовуються на автомобільних дорогах державного значення. Тобто немеханічні транспортні засоби, а саме ті, що приводиться в рух за допомогою мускульної сили людини або електродвигуна потужністю менше 3 кВт, державній реєстрації не підлягають²⁴. Крім того, ч. 11 ст. 34 Закону України «Про дорожній рух» визначає, що власники транспортних засобів та особи, які використовують їх на законних

²² Про затвердження Авіаційних правил України, Частина 47 «Правила реєстрації цивільних повітряних суден в Україні»: Наказ Державної авіаційної служби України 05.02.2019 року № 153. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0240-19?find=1&text#Text> (дата звернення: 23.09.2023).

²³ Про внутрішній водний транспорт: Закон України від 03.12.2020 року № 1054-IX. Дата оновлення: 31.03.2023. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1054-20#Text> (дата звернення: 23.09.2023).

²⁴ Про дорожній рух: Закон України від 30.06.1993 року № 3353-XII. Дата оновлення: 01.08.2023. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3353-12#Text> (дата звернення: 20.09.2023).

підставах, зобов'язані зареєструвати (перереєструвати) належні їм транспортні засоби протягом десяти діб після придбання, митного оформлення, одержання транспортних засобів або виникнення обставин, що потребують внесення змін до реєстраційних документів. Тобто обов'язок здійснення державної реєстрації виникає після набуття права власності. Перенесення набуття права власності за момент реєстрації транспортного засобу спричинить правову невизначеність щодо прав та обов'язків володільця транспортного засобу до реєстрації, зокрема й під час його експлуатації, а також цивільно-правової відповідальності у разі завдання шкоди внаслідок дорожньо-транспортних пригод²⁵.

Суб'єкт законодавчої ініціативи обґрунтовує доцільність ухвалення законопроекту, посилаючись на рішення Верховного Суду у справі № 683/2694/16-ц²⁶, яким нібито зроблено правовий висновок, що право власності на транспортний засіб виникає з моменту його державної реєстрації, а не з моменту передачі за договором купівлі-продажу. Однак у тексті рішення відсутні прямі твердження про виникнення права власності з моменту державної реєстрації транспортного засобу. Натомість Верховний Суд дійшов висновку, що договір купівлі-продажу, вчинений у простій письмовій формі, без реального зняття з реєстрації, перереєстрації транспортного засобу у вищезазначеному порядку не породжує правових наслідків у вигляді переходу права власності від продавця до покупця.

Щодо змін до СК України, то проектом Закону пропонується ч. 3 ст. 65 викласти у такій редакції: «Для укладення одним із подружжя договорів, які потребують нотаріального посвідчення і (або) державної реєстрації, а також договорів стосовно цінного майна, а також транспортних засобів, згода другого з подружжя має бути подана письмово».

Проте, зважаючи, що правочини стосовно транспортних засобів, які не підлягають обов'язковій державній реєстрації, можуть вчинятися як в письмовій, так і в усній формі, письмова згода другого з подружжя має бути подана лише на укладення договорів стосовно транспортних засобів, що підлягають державній реєстрації. Також ця умова щодо обов'язкової державної реєстрації транспортного засобу має бути відображена у ст. 65 СК України і тому ч. 3 зазначеної статті доцільно

²⁵ Про дорожній рух : Закон України від 30.06.1993 року № 3353-ХІІ. Дата оновлення: 01.08.2023. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3353-12#Text> (дата звернення: 20.09.2023).

²⁶ Постанова Верховного Суду України від 30.10.2019 року за справою № 683/2694/16-ц. URL: <https://verdictum.ligazakon.net/document/85354738>

викласти у такій редакції: «Для укладення одним із подружжя договорів, які потребують нотаріального посвідчення і (або) державної реєстрації, а також договорів стосовно цінного майна, а також транспортних засобів, що підлягають державній реєстрації, згода другого з подружжя має бути подана письмово».

2. Аналіз законопроектів щодо юридичної відповідальності за правопорушення у сфері безпеки дорожнього руху

Проект Закону України «Про внесення змін до Кодексу України про адміністративні правопорушення (щодо посилення відповідальності за керування транспортними засобами у стані алкогольного, наркотичного чи іншого сп'яніння або під впливом лікарських препаратів, що знижують їх увагу та швидкість реакції)» № 9076 від 03 березня 2023 року²⁷

Цим проектом Закону пропонується посилити відповідальність за повторне та систематичне керування транспортними засобами у стані сп'яніння шляхом збільшення розмірів санкцій.

Відповідно до ст. 23 КУпАП адміністративне стягнення застосовується з метою виховання особи, яка вчинила адміністративне правопорушення, в дусі додержання законів України, поваги до правил співжиття, а також запобігання вчиненню нових правопорушень як самим правопорушником, так і іншими особами²⁸. Тому санкція статті, що передбачає відповідальність за певне правопорушення має бути доцільною та співмірною до протиправного діяння та можливих наслідків.

Запропоноване у проекті Закону № 9076 посилення санкції за керування транспортним засобом у стані сп'яніння (ст. 130 КУпАП) в частині збільшення строку позбавлення права керування транспортними засобами до п'яти років суперечить принципу співмірності стягнення вчиненому протиправному діянню, адже з підвищенням строку позбавлення права керування санкція ч. 1 ст. 130 КУпАП стає більш суворю від покарання за порушення правил безпеки

²⁷ Про внесення змін до Кодексу України про адміністративні правопорушення (щодо посилення відповідальності за керування транспортними засобами у стані алкогольного, наркотичного чи іншого сп'яніння або під впливом лікарських препаратів, що знижують їх увагу та швидкість реакції) : Проект Закону України від 14.02.2023 року № 9076. URL: <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/Card/41320>

²⁸ Кодекс України про адміністративні правопорушення : Закон України від 07.12.1984 року № 8073-Х. Дата оновлення: 20.08.2023. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80731-10#Text> (дата звернення: 23.09.2023).

дорожнього руху або експлуатації транспорту у стані сп'яніння, що спричинило потерпілому середньої тяжкості тілесне ушкодження (ч. 1 ст. 286-1 КК України), за яке передбачене позбавлення права керувати транспортними засобами на строк від трьох до п'яти років.

Крім того, посилення відповідальності за вчинення правопорушення, передбаченого ст. 130 КУпАП не має очікуваного позитивного впливу на правопорушників та інших осіб в частині попередження вчинення ними подібних порушень в майбутньому. Так, протягом останніх п'яти років відповідальність за керування транспортними засобами у стані сп'яніння підвищувалася двічі, однак суттєвого впливу на стан аварійності з вини нетверезих водіїв це не дало. Аналізуючи співвідношення загальної кількості ДТП з постраждалими до кількості ДТП з причини керування транспортним засобом у стані сп'яніння, можна сказати, що цей показник залишається незмінно стабільним і суттєвих змін щодо його зменшення не спостерігається (наприклад, у 2018 році – 3,98 %, у 2019 році – 4,66, у 2020 році – 3,48, у 2021 році – 3,43; у 2022 році – 4,24)²⁹.

У зв'язку із цим, посилення відповідальності за вчинення правопорушення, передбаченого ст. 130 КУпАП є недоцільним та таким, що суперечить вимогам ст. 23 КУпАП.

Натомість, для упередження фактів керування транспортними засобами у стані сп'яніння доцільніше не вдаватися до постійного збільшення санкцій частин ст. 130 КУпАП, а забезпечити виконання принципу невідворотності покарання за вчинені проступки, що можливо здійснити шляхом розширення повноважень поліцейських щодо перевірки стану водіїв. Зокрема, доцільно ст. 35 Закону України «Про Національну поліцію», що визначає перелік випадків, коли поліцейський має право зупинити транспортний засіб, доповнити таким випадком: «проведення перевірок водіїв на стан алкогольного, наркотичного чи іншого сп'яніння або під впливом лікарських препаратів, що знижують їх увагу та швидкість реакції».

²⁹ Статистика ДТП в Україні. Офіційний сайт патрульної поліції Національної поліції України. URL: <https://patrolpolice.gov.ua/statystyka/>

Проект Закону України «Про внесення змін до статті 124 Кодексу України про адміністративні правопорушення щодо відповідальності за порушення правил дорожнього руху, що спричинило легкі тілесні ушкодження» № 9089 від 09 березня 2023 року³⁰

Цим проектом Закону запропоновано внести зміни до ст. 124 КУпАП в частині доповнення її частиною 2 такого змісту: «Порушення учасниками дорожнього руху правил дорожнього руху, що спричинило легкі тілесні ушкодження іншим учасникам дорожнього руху, – тягне за собою накладення штрафу в розмірі трьохсот неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або позбавлення права керування транспортними засобами на строк від шести місяців до одного року».

Запровадження саме адміністративної відповідальності за спричинення легких тілесних ушкоджень внаслідок порушень правил дорожнього руху викликає певні дискусії, адже жодна із чинних норм Кодексу України про адміністративні правопорушення не передбачає відповідальності за діяння, наслідком яких є тілесні ушкодження.

За порушення правил безпеки дорожнього руху або експлуатації транспорту особою, яка керує транспортним засобом, що спричинило потерпілому тяжкі або середньої тяжкості тілесне ушкодження, смерть однієї чи кількох осіб наразі передбачена кримінальна відповідальність та Кримінальним кодексом України і такі діяння визнаються злочинами³¹.

Розмірковуючи над видом юридичної відповідальності за порушення правил безпеки дорожнього руху, доречно звернути увагу на Постанову Голови Верховного Суду України від 07 вересня 2005 року, в якій підкреслено, що «розмежування кримінальної та адміністративної відповідальності здійснюється за ступенем суспільної небезпечності вчинених дій»³².

Саме низький рівень соціальної небезпеки відмежовує адміністративні проступки від кримінальних правопорушень, хоч адміністративна і кримінальна відповідальність мають багато спільних ознак: як

³⁰ Про внесення змін до статті 124 Кодексу України про адміністративні правопорушення щодо відповідальності за порушення правил дорожнього руху, що спричинило легкі тілесні ушкодження : Проект Закону України від 09.03.2023 року № 9089. URL: <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/Card/41516>

³¹ Кримінальний кодекс України : Закон України від 05.04.2001 року № 2341-III. Дата оновлення: 11.08.2023. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text> (дата звернення: 23.09.2023).

³² Судова практика Верховного Суду України у справах про адміністративні правопорушення / за заг. ред. П. П. Пилипчука. Київ : Ін Юре, 2007. С. 202.

юридична відповідальність вони мають публічну природу та захищають публічний інтерес. Заподіяння протиправною поведінкою тілесних ушкоджень легкого ступеню не може свідчити про низький рівень соціальної небезпеки. Адже ця обставина є обов'язковою умовою настання кримінальної відповідальності за низку правопорушень, передбачених нормами Кримінального кодексу України. Зокрема, ст. 125, ч. 2 ст. 345, ч. 2 ст. 345¹, ч. 2 ст. 346, ч. 2 ст. 350, ч. 2 ст. 377, ч. 2 ст. 398, ч. 2 ст. 406. А відтак відповідальність учасників дорожнього руху за заподіяння потерпілому легких тілесних ушкоджень має також визначатися кримінальним законодавством.

Отже, порушення правил дорожнього руху, що спричинило потерпілому легкі тілесні ушкодження, зважаючи на рівень суспільної небезпеки, має тягнути за собою основне кримінальне покарання у виді штрафу в розмірі не більше трьох тисяч неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або інше покарання, не пов'язане з позбавленням волі та за класифікацією кримінальних правопорушень відноситься до кримінальних проступків. Як додаткове покарання до винної особи може застосовуватися позбавлення права керувати транспортними засобами.

Проект Закону України «Про внесення змін до статті 265⁴ Кодексу України про адміністративні правопорушення щодо заборони тимчасового затримання транспортних засобів інспекторами з паркування під час дії правового режиму воєнного або надзвичайного стану» № 9092 від 10 березня 2023 року³³

З метою врегулювання питання щодо заборони тимчасового затримання транспортних засобів інспекторами з паркування під час запровадження в Україні чи в окремих її місцевостях правового режиму воєнного або надзвичайного стану суб'єктом законодавчої ініціативи запропоновано доповнення ст. 265⁴ КУпАП приміткою такого змісту: «Тимчасове затримання транспортних засобів інспекторами з паркування не застосовується в місцевостях, у яких запроваджено правовий режим воєнного стану або правовий режим надзвичайного стану».

Відповідно до Закону України «Про правовий режим воєнного стану» від 12 травня 2015 року № 389-VIII, воєнний стан – це особливий правовий режим, що вводиться в Україні або в окремих її

³³ Про внесення змін до статті 265⁴ Кодексу України про адміністративні правопорушення щодо заборони тимчасового затримання транспортних засобів інспекторами з паркування під час дії правового режиму воєнного або надзвичайного стану : Проект Закону України від 10.03.2023 року. № 9092. URL: <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/Card/41655>

місцевостях у разі збройної агресії чи загрози нападу, небезпеки державній незалежності України, її територіальній цілісності та передбачає надання відповідним органам державної влади, військовому командуванню, військовим адміністраціям та органам місцевого самоврядування повноважень, необхідних для відвернення загрози, відсічі збройної агресії та забезпечення національної безпеки, усунення загрози небезпеки державній незалежності України, її територіальній цілісності, а також тимчасове, зумовлене загрозою, обмеження конституційних прав і свобод людини і громадянина та прав і законних інтересів юридичних осіб із зазначенням строку дії цих обмежень³⁴.

Надзвичайний стан, відповідно до Закону України «Про правовий режим надзвичайного стану» від 16 березня 2000 року № 1550-III, це особливий правовий режим, який може тимчасово вводитися в Україні чи в окремих її місцевостях при виникненні надзвичайних ситуацій техногенного або природного характеру не нижче загальнодержавного рівня, що призвели чи можуть призвести до людських і матеріальних втрат, створюють загрозу життю і здоров'ю громадян, або при спробі захоплення державної влади чи зміни конституційного ладу України шляхом насильства і передбачає надання відповідним органам державної влади, військовому командуванню та органам місцевого самоврядування відповідно до цього Закону повноважень, необхідних для відвернення загрози та забезпечення безпеки і здоров'я громадян, нормального функціонування національної економіки, органів державної влади та органів місцевого самоврядування, захисту конституційного ладу, а також допускає тимчасове, обумовлене загрозою, обмеження у здійсненні конституційних прав і свобод людини і громадянина та прав і законних інтересів юридичних осіб із зазначенням строку дії цих обмежень³⁵.

Тобто, виходячи із визначень воєнного та надзвичайного станів, можна зробити висновок, що завданням їх введення в державі, окрім безпосередньо основних, є, у тому числі, захист життя і здоров'я громадян, усунення небезпеки, що може їм загрожувати.

У цьому контексті позбавлення права тимчасового затримання транспортних засобів інспекторами з паркування у період воєнного чи надзвичайного стану в Україні є недоречним, адже таке рішення у

³⁴ Про правовий режим воєнного стану: Закон України від 12.05.2015 року № 389-VIII. Дата оновлення: 20.08.2023. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19#Text> (дата звернення: 23.09.2023).

³⁵ Про правовий режим надзвичайного стану: Закон України від 16.03.2000 року № 1550-III. Дата оновлення: 31.03.2023. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1550-14#Text> (дата звернення: 23.09.2023).

кінцевому результаті може привести до настання негативних наслідків: спричинити загрозу безпеці дорожнього руху, завдати шкоди життю чи здоров'ю людини, її майну.

Слід зауважити, що на сьогодні інспектори з паркування можуть тимчасово затримати транспортний засіб виключно у разі такого розміщення транспортного засобу, що суттєво перешкоджає дорожньому руху або створює загрозу безпеці руху, зокрема, якщо транспортний засіб: 1) поставлено на проїзній частині у два і більше рядів; 2) розташовано у заборонених Правилами дорожнього руху місцях зупинки або стоянки; 3) своїм розташуванням робить неможливим рух інших транспортних засобів або створює перешкоду для руху пішоходів, у тому числі осіб з інвалідністю на спеціальних засобах пересування та пішоходів із дитячими колясками; 4) розташовано на виділеній смузі для руху громадського маршрутного транспорту; 5) розташовано на позначеній відповідними дорожніми знаками та/або дорожньою розміткою велодоріжці; 6) перешкоджає руху або роботі снігоприбирального та іншого технологічного комунального транспорту у разі запровадження надзвичайного стану або у разі оголошення окремої місцевості зоною надзвичайної екологічної ситуації; 7) порушує схему паркування транспортних засобів таким чином, що він блокує проїзд по двох або більше смугах руху.

Будь-яке із вищеперелічених випадків розміщення транспортного засобу є таким, що грубо порушує Правила дорожнього руху, ставить під загрозу безпеку дорожнього руху, створює неможливість безпечного та безперешкодного пересування інших транспортних засобів: індивідуальних, загального користування (автобусів, тролейбусів, трамваїв тощо), а особливо спеціальних транспортних засобів (швидких, пожежних автомобілів, автомобілів поліцейських підрозділів тощо), необхідність оперативного прибуття яких значно підвищується в умовах правових режимів воєнного або надзвичайного стану.

Крім того, позбавлення інспекторів з паркування права тимчасово затримувати транспортні засоби у період воєнного/надзвичайного стану призведе до зайвого навантаження поліцейських підрозділів, які у подібних ситуаціях задіяні для виконання інших невідкладних завдань, спрямованих на підтримання публічної безпеки і порядку та боротьбу зі злочинністю.

Сумнівним виглядає твердження авторів законопроекту, що під час повітряної тривоги водії змушені швидко залишати транспортні засоби для пошуку укриття з метою збереження власного життя та здоров'я, при цьому часто порушуючи правила зупинки або стоянки в межах відповідного населеного пункту. Адже, зупинка транспортного засобу під час сигналу сповіщення «Повітряна тривога» (який є поширеним в

умовах воєнного стану) не виключає обов'язку водія/особи, яка керує транспортним засобом розмістити автомобіль таким чином, щоб це відповідало вимогам Правил дорожнього руху, не створювало загрозу безпеці дорожнього руху та не заважало безпечному та безперешкодному пересуванню інших транспортних засобів, учасників дорожнього руху, адже в Україні на законодавчому рівні не встановлений обов'язок повного припинення руху транспортних засобів, у тому числі, загального користування під час сигналу повітряної тривоги. У зв'язку із цим, навіть під час дії сигналу сповіщення «Повітряна тривога» учасники дорожнього руху повинні дотримуватись Правил дорожнього руху і разом з тим мати змогу безперешкодного та безпечного пересування.

Сутність правових режимів полягає у забезпеченні необхідного порядку в державі та суспільстві, тому надання особі можливості нехтування певними вимогами Правил дорожнього руху у період воєнного/надзвичайного стану призведе до правового нігілізму з боку певної категорії осіб, які, прикриваючись наявним особливим станом, свідомо порушуватимуть вимоги чинних нормативно-правових актів, тим самим ставлячи під загрозу публічну безпеку і порядок, життя та здоров'я інших людей чи збереженість їх майна.

Тому, враховуючи все вищезазначене, статтю 265⁴ «Тимчасове затримання транспортних засобів інспекторами з паркування» слід залишити у чинній редакції.

Проект Закону України «Про внесення змін до Кримінального кодексу України щодо уточнення застосування кримінальної відповідальності за незаконне заволодіння транспортним засобом» № 9094 від 13 березня 2023 року³⁶

Метою цього законопроекту є уточнення закріпленого у Кримінальному кодексі України (КК України) визначення поняття «транспортний засіб» для кваліфікації злочинів, пов'язаних із незаконним заволодінням транспортним засобом. А саме, пропонується внести зміни до примітки до статті 286 КК України, доповнивши визначення поняття транспортний засіб такою ознакою, як державна реєстрація та взяття на облік у встановленому законодавством порядку.

³⁶ Про внесення змін до Кримінального кодексу України щодо уточнення застосування кримінальної відповідальності за незаконне заволодіння транспортним засобом : Проект Закону України від 13.03.2023 року № 9094. URL: <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/Card/41512>

Слід зазначити, що порушення правил безпеки дорожнього руху або експлуатації транспорту особою, яка керує транспортним засобом, що спричинило суспільно небезпечні наслідки, є кримінальним правопорушенням проти безпеки руху та експлуатації транспорту. Об'єктивна сторона правопорушення, передбаченого ст. 286 КК України, характеризується вчиненням такого діяння з боку водія/особи, яка керує транспортним засобом, що суперечить вимогам Правил дорожнього руху, затверджених постановою Кабінету Міністрів України від 10 жовтня 2001 року № 1306³⁷. Тобто особа свідомо своїми діями, керуючи транспортним засобом, порушує вимоги Правил дорожнього руху (наприклад, порушує вимоги вибору безпечної швидкості руху, правил обгону, проїзду перехресть чи пішохідних переходів, початку руху та зміни його напрямку тощо). Саме за порушення Правил дорожнього руху, які особа вчинила, керуючи транспортним засобом, якщо вони спричинили настання суспільно небезпечних наслідків, особа притягатиметься до кримінальної відповідальності за відповідною частиною статті 286 КК України. Факт самої наявності реєстрації транспортного засобу жодним чином не впливає на стан транспортного засобу, на керувальні здібності водія/особи, яка керує транспортним засобом, та на дотримання ним вимог Правил дорожнього руху.

Враховуючи, що сам факт наявності чи відсутності реєстрації транспортного засобу жодним чином не впливає на об'єктивну складову кримінального правопорушення, передбаченого ст. 286 КК України, то й акцентування уваги на цьому факті є зайвим.

Крім того, обов'язковість реєстрації транспортного засобу, яка пропонується законопроектом № 9094, призведе до серйозної проблеми – унеможливлення притягнення особи до кримінальної відповідальності за правопорушення, передбачене ст. 286 КК України, у разі, якщо вона (особа) вчинила таке правопорушення, керуючи незареєстрованим транспортним засобом, адже наявність реєстрації стане обов'язковим фактором у притягненні до відповідальності.

³⁷ Кримінальний кодекс України : Закон України від 05.04.2001 року № 2341-III. Дата оновлення: 11.08.2023. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text> (дата звернення: 23.09.2023).

Проект Закону України «Про внесення змін до Кодексу України про адміністративні правопорушення щодо повноважень інспекторів з паркування у сфері забезпечення безпеки дорожнього руху» № 9092-1 від 27 березня 2023 року³⁸

Зазначений законопроект передбачає позбавлення інспекторів з паркування повноважень щодо застосування заходів забезпечення провадження у справах про адміністративні правопорушення в частині здійснення тимчасового затримання транспортних засобів шляхом доставки для зберігання на спеціальний майданчик чи стоянку за допомогою спеціального автомобіля – евакуатора. Водночас статтю 265² КУпАП «Тимчасове затримання транспортних засобів працівниками уповноважених підрозділів Національної поліції» пропонується доповнити приміткою, яка визначає перелік випадків, за яких розміщення транспортного засобу вважається таким, що суттєво перешкоджає дорожньому руху або створює загрозу безпеці руху.

У зв'язку з такою ініціативою вбачається, що позбавлення інспекторів з паркування можливості здійснення тимчасового затримання транспортних засобів та покладення відповідних повноважень виключно на поліцейські підрозділи в умовах введеного в Україні правового режиму воєнного стану є недоречним та невчасним з огляду на необхідність задіяння підрозділів Національної поліції України для виконання невідкладних завдань, спрямованих на порятунок життя людей, підтримання публічної безпеки і порядку, а також боротьбу зі злочинністю.

Водночас варто відзначити, що чинний на сьогодні перелік випадків розміщення транспортних засобів, які суттєво перешкоджають дорожньому руху або створюють загрозу безпеці руху, затверджений приміткою ст. 265⁴ КУпАП, містить майже вичерпний перелік місць, де відповідно до Правил дорожнього руху заборонено зупинку транспортних засобів, що дає підстави уповноваженим особам здійснювати тимчасове затримання транспортного засобу. Однак не кожне таке порушення створює реальні перешкоди, може призвести до блокування чи загрози для руху інших учасників дорожнього руху. Тому перелік підстав для тимчасового затримання транспортного засобу за порушення правил зупинки та стоянки потрібно конкретизувати з метою уникнення можливих зловживань з боку уповноважених суб'єктів

³⁸ Про внесення змін до Кодексу України про адміністративні правопорушення щодо повноважень інспекторів з паркування у сфері забезпечення безпеки дорожнього руху : Проект Закону України від 27 березня 2023 року № 9092-1. URL: <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/Card/41639>

владних повноважень. Зокрема, вищевказаний перелік пропонується викласти в такій редакції: «Для цілей цього Кодексу розміщення транспортного засобу є таким, що суттєво перешкоджає дорожньому руху або створює загрозу безпеці руху, якщо транспортний засіб: 1) поставлено на проїзній частині у два і більше рядів; 2) розташовано на залізничних переїздах; 3) розташовано на трамвайних коліях; 4) розташовано на естакадах, мостах, шляхопроводах і під ними, у тунелях; 5) розташовано на пішохідних переходах; 6) розташовано на перехрестях; 7) розташовано в місцях зупинки маршрутних транспортних засобів; 8) розташовано на місцях виконання дорожніх робіт і в зоні їх виконання; 9) у місцях, де буде неможливим зустрічний роз'їзд або об'їзд транспортного засобу, що зупинився; 10) розташовано в місці виїзду з прилеглих територій; 11) розташовано на позначених відповідними дорожніми знаками та/або дорожньою розміткою місцях, призначених для паркування транспортних засобів, оснащених електричними двигунами (одним чи декількома); 12) своїм розташуванням робить неможливим рух інших транспортних засобів або створює перешкоду для руху пішоходів, у тому числі осіб з інвалідністю на спеціальних засобах пересування та пішоходів із дитячими колясками; 13) розташовано на виділеній смузі для руху громадського маршрутного транспорту; 14) розташовано на позначеній відповідними дорожніми знаками та/або дорожньою розміткою велодоріжці; 15) перешкоджає руху або роботі снігоприбирального та іншого технологічного комунального транспорту у разі запровадження надзвичайного стану або у разі оголошення окремої місцевості зоною надзвичайної екологічної ситуації; 16) порушує схему паркування транспортних засобів таким чином, що він блокує проїзд по двох або більше смугах руху».

Проект Закону України «Про внесення змін до статті 127 Кодексу України про адміністративні правопорушення щодо відповідальності пішоходів за пересування у темну пору доби чи в умовах недостатньої видимості без використання світлоповертальних елементів» № 9203 від 12 квітня 2023 року³⁹

Цей законопроект покликаний зменшити кількість ДТП шляхом спонукання пішоходів (через запровадження відповідної

³⁹ Про внесення змін до статті 127 Кодексу України про адміністративні правопорушення щодо відповідальності пішоходів за пересування у темну пору доби чи в умовах недостатньої видимості без використання світлоповертальних елементів : Проект Закону України від 12.04.2023 року № 9203. URL: <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/Card/41777>

адміністративної відповідальності) користуватися світлоповертальними елементами у темну пору доби та в умовах недостатньої видимості. А саме, проєкт Закону пропонує внести зміни до ч. 1 ст. 127 КУпАП щодо запровадження відповідальності за пересування пішоходами проїзною частиною або узбіччям у темну пору доби чи в умовах недостатньої видимості без використання світлоповертальних елементів (стрічки, наклейки, жилету тощо) або одягу, який має світлоповертальні елементи.

Запропоновані законопроектом доповнення диспозиції ч. 1 ст. 127 КУпАП повністю ідентичні змісту пункту 4.4. Правил дорожнього руху, затверджених постановою Кабінету Міністрів України від 10 жовтня 2001 року № 1306.

Водночас, як наголошувалося вище, закон повинен мати загальний характер і не повинен містити зайвої деталізації та враховувати особливості окремих життєвих випадків у регульованій ним сфері суспільних відносин. Тому запропонований суб'єктом законодавчої ініціативи текст має бути більш уніфікованим. Зокрема, доречно диспозицію ч. 1 ст. 127 КУпАП доповнити фразою: «невикористання світлоповертальних елементів в передбачених правилами дорожнього руху випадках». Також слід зазначити, що чинна редакція Закону України «Про дорожній рух», зокрема, ст. 17, яка визначає права і обов'язки пішохода, не містить вимог щодо використання пішоходами у темну пору доби чи в умовах недостатньої видимості світлоповертальних елементів. Обов'язки щодо їх використання передбачені лише Правилами дорожнього руху – підзаконним нормативно-правовим актом.

Зважаючи, що найважливіші суспільні відносини регулюються нормативно-правовими актами вищої юридичної сили – законами, а збереження життя та здоров'я людей належить саме до таких суспільних відносин, ст. 17 Закону України «Про дорожній рух» доцільно доповнити відповідними положеннями, зокрема, встановити такий обов'язок для пішохода: «рухаючись проїзною частиною чи узбіччям у темну пору доби та в умовах недостатньої видимості, використовувати світлоповертальні елементи для своєчасного виявлення себе іншими учасниками дорожнього руху».

Проект Закону України «Про внесення змін до статті 127 Кодексу України про адміністративні правопорушення щодо відповідальності за залучення дітей до порушення правил дорожнього руху» № 9289 від 11 травня 2023 року⁴⁰

Завданням цього законопроекту є забезпечення підвищення безпеки дорожнього руху, виконання заходів, направлених на охорону дитинства, гарантованих Конституцією України. Проектом передбачається доповнити ст. 127 КУпАП новим кваліфікованим складом адміністративного правопорушення, що передбачає відповідальність за непокору пішоходів сигналам регулювання дорожнього руху, перехід ними проїзної частини у невстановлених місцях або безпосередньо перед транспортними засобами, що наближаються, невиконання інших правил дорожнього руху; порушення правил дорожнього руху особами, які керують велосипедами, гужовим транспортом, і погоничами тварин, якщо такі правопорушення вчинені з втягненням неповнолітнього віком до шістнадцяти років.

Слід зазначити, що втягнення неповнолітнього в правопорушення, відповідно до п. 3 ст. 35 КУпАП⁴¹, є обставиною, що обтяжує відповідальність за будь-який адміністративний проступок. Однак при накладенні стягнення за правопорушення у сфері забезпечення безпеки дорожнього руху, відповідно до ст. 33 КУпАП, вона не враховується. За загальним правилом адміністративній відповідальності підлягають особи, які досягли на момент вчинення адміністративного правопорушення шістнадцятирічного віку. У разі вчинення неповнолітніми віком від чотирнадцяти до шістнадцяти років порушень Правил дорожнього руху, відповідальність за які передбачена КУпАП, адміністративні стягнення можуть бути накладені на батьків або осіб, які їх замінюють, відповідно до ч. 2 ст. 184 КУпАП⁴². Отже, чинним адміністративним законодавством передбачені різні види відповідальності за вчинення порушень Правил дорожнього руху дітьми віком від 14 років. Тому ст. 127 КУпАП доцільно доповнити частиною третьою, якою передбачити відповідальність за втягнення до порушення Правил

⁴⁰ Про внесення змін до статті 127 Кодексу України про адміністративні правопорушення щодо відповідальності за залучення дітей до порушення правил дорожнього руху : Проект Закону України від 11.05.2023 року № 9289. URL: <https://itd.rada.gov.ua/bill/Info/Bills/Card/41922>

⁴¹ Кодекс України про адміністративні правопорушення : Закон України від 07.12.1984 року № 8073-X. Дата оновлення: 20.08.2023. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80731-10#Text> (дата звернення: 22.09.2023).

⁴² Ibid.

дорожнього руху дітей віком до 14 років, котрі, відповідно до ч. 2 ст. 6 СК України, вважаються малолітніми⁴³.

Втягування малолітніх дітей у вчинення адміністративних правопорушень як пішоходів, велосипедистів чи погоничів тварин має бути самостійною диспозицією правової норми, а не кваліфікуючою ознакою порушення правил дорожнього руху дорослою особою.

Крім того, втягнення малолітніх осіб у вчинення адміністративних правопорушень як пішоходів, велосипедистів чи погоничів тварин може здійснюватися як одночасно з порушенням Правил дорожнього руху дорослою особою, так і окремо від цієї дорослої особи, наприклад за її настанови. Ці неправомірні дії можуть примусити інших учасників дорожнього руху різко змінити швидкість, напрямок руху або вжити інших заходів щодо забезпечення особистої безпеки або безпеки інших громадян, тобто створити аварійну обстановку і за такі діяння повинна бути передбачена адміністративна відповідальність за окремою частиною ст. 127 КУпАП.

Проект Закону України «Про внесення змін до Кодексу України про адміністративні правопорушення щодо удосконалення адміністративної відповідальності за керування або експлуатацію транспортних засобів із перевищенням допустимого рівня шуму» № 9564 від 04 серпня 2023 року⁴⁴

Метою законопроекту є удосконалення адміністративної відповідальності за керування або експлуатацію транспортних засобів із перевищенням допустимого рівня шуму.

Запропонованим законопроектом КУпАП доповнюється новою окремою нормою (ст. 121⁴), що передбачатиме адміністративну відповідальність за керування водіями або експлуатацію транспортних засобів із перевищенням встановленого законодавством допустимого рівня шуму.

Слід зазначити, що чинне адміністративне законодавство України, зокрема, ст. 81 КУпАП вже передбачає встановлення адміністративної відповідальності за експлуатацію громадянами автотранспортних та інших пересувних засобів і установок, у яких рівень впливу фізичних

⁴³ Сімейний кодекс України : Закон України від 10.01.2002 року № 2947-III. Дата оновлення: 03.08.2023. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2947-14#Text> (дата звернення: 21.09.2023).

⁴⁴ Про внесення змін до Кодексу України про адміністративні правопорушення щодо удосконалення адміністративної відповідальності за керування або експлуатацію транспортних засобів із перевищенням допустимого рівня шуму : Проект Закону України від 04.08.2023 року № 9564. URL: <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/Card/42425>

факторів (до яких також відноситься і шум), здійснюваного ними під час роботи, перевищує установлені нормативи⁴⁵. А тому доповнення КУпАП новою статтею, що передбачатиме відповідальність за експлуатацію транспортних засобів із перевищенням встановленого законодавством допустимого рівня шуму є таким, що зайво нагромаджує нормативно-правовий акт та дублює вже існуючі правові норми.

Натомість, доцільним є внесення певних змін і доповнень до ст. 81 КУпАП із викладенням її у такій редакції:

«Стаття 81. Експлуатація автотранспортних та інших пересувних засобів з перевищенням нормативів вмісту забруднюючих речовин у відпрацьованих газах, а також впливу інших фізичних факторів

Експлуатація громадянами автотранспортних та інших пересувних засобів і установок, у яких вміст забруднюючих речовин у відпрацьованих газах, а також рівень впливу фізичних факторів, зокрема шуму, здійснюваного ними під час роботи, перевищують установлені нормативи, –

тягне за собою накладення штрафу в розмірі тридцяти неоподатковуваних мінімумів доходів громадян.

Повторне протягом року вчинення порушень, передбачених частиною першою цієї статті, –

тягне за собою накладення штрафу в розмірі п'ятдесяти неоподатковуваних мінімумів доходів громадян».

Щодо доповнення ст. 265² КУпАП новою підставою для тимчасового затримання транспортних засобів працівниками уповноважених підрозділів Національної поліції, а саме у разі керування або експлуатації транспортних засобів із перевищенням допустимого рівня шуму, слід зазначити, що тимчасове затримання транспортних засобів як захід забезпечення провадження в справах про адміністративні правопорушення у разі вчинення проступків, передбачених ч.ч. 1, 2, 3, 4, 6 і 7 ст. 121, ст. 121³ та ст. 122⁵, не забезпечує досягнення мети такого заходу – припинення адміністративних правопорушень, тобто усунення порушення вимог щодо переобладнання транспортних засобів; порушення порядку встановлення і використання спеціальних світлових і звукових сигнальних пристроїв; усунення технічних несправностей і невідповідності вимогам правил, норм, що стосуються забезпечення безпеки дорожнього руху, а також неуккомплектованості

⁴⁵ Кодекс України про адміністративні правопорушення : Закон України від 07.12.1984 року № 8073-Х. Дата оновлення: 20.08.2023. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80731-10#Text> (дата звернення: 22.09.2023).

відповідно до призначення тощо. Тому в цих випадках більш дієвим стане застосування іншого заходу забезпечення провадження в справах про адміністративні правопорушення – заборони експлуатації транспортного засобу.

Також, для належного законодавчого врегулювання питання притягнення особи до відповідальності за керування або експлуатацію транспортних засобів із перевищенням допустимого рівня шуму необхідно:

1) внести зміни до ст. 121 «Порушення правил керування або експлуатації транспортного засобу, правил користування ременями безпеки або мотошоломами» із закріпленням у ній таких положень:

«Керування водієм транспортним засобом, експлуатація якого заборонена в установленому порядку або транспортним засобом, що підлягає обов'язковому технічному контролю, але своєчасно його не пройшов, –

тягне за собою накладення штрафу в розмірі сорока неоподаткованих мінімумів доходів громадян»;

2) внести зміни до ст. 260 «Заходи забезпечення провадження в справах про адміністративні правопорушення», передбачивши можливість застосування такого заходу, як заборона експлуатації транспортного засобу;

3) доповнити КУпАП новою ст. 265⁶ такого змісту:

«Стаття 265⁶. Заборона експлуатації транспортних засобів

У разі наявності підстав вважати, що водієм вчинено порушення, передбачене ст. 81, ч.ч. 1, 2, 3, 4, 6 і 7 ст. 121, ст. 121¹, ст. 121³, ст. 122⁵, поліцейський забороняє експлуатацію транспортного засобу до усунення причини такого порушення шляхом винесення припису, форма якого затверджується Кабінетом Міністрів України.

У приписі про заборону експлуатації транспортного засобу зазначається час та місце його винесення, відомості про транспортний засіб, технічні несправності та/або інші причини, які стали підставою для заборони експлуатації транспортного засобу. Припис підписується поліцейським, який його виніс і вручається особі, яка притягається до адміністративної відповідальності. У разі відмови від отримання припису його примірник надсилається особі, яка притягається до адміністративної відповідальності за місцем її проживання протягом трьох днів.

Інформація про заборону експлуатації транспортних засобів вноситься до Єдиної інформаційної системи Міністерства внутрішніх справ України.

Подальший рух транспортного засобу, експлуатація якого заборонена, до місця стоянки або ремонту дозволяється лише у разі дотримання запобіжних заходів, визначених правилами дорожнього руху.

Після усунення технічних несправностей та/або інших причини, які стали підставою для заборони експлуатації, транспортний засіб подається для огляду до уповноваженого підрозділу Національної поліції або суб'єкта проведення обов'язкового технічного контролю. Про усунення технічних несправностей та/або інших причини, які стали підставою для заборони експлуатації транспортного засобу складається акт, який є підставою для внесення до Єдиної інформаційної системи Міністерства внутрішніх справ України інформації про зняття заборони експлуатації цього транспортного засобу»;

4) доповнити ст.ст. 16, 37 Закону України «Про дорожній рух» в частині закріплення обов'язку водія щодо недопущення випадків керування транспортними засобами із перевищенням допустимого рівня шуму, а також визначення підставою для заборони експлуатації транспортного засобу – порушення допустимого рівня шуму;

5) передбачити у ст. 24 Закону України «Про забезпечення санітарного та епідемічного благополуччя населення» заборону експлуатації транспортного засобу із перевищенням допустимого рівня шуму як у населених пунктах, так і поза ними.

Проект Закону України «Про внесення змін до Кодексу України про адміністративні правопорушення щодо встановлення відповідальності за навмисне кероване занесення транспортного засобу (дрифтування)» № 9642 від 22 серпня 2023 року⁴⁶

Законопроект спрямований на посилення захисту учасників дорожнього руху від небезпечних дій водіїв, що здійснюють дрифтування, та посилення захисту людей від впливу шуму, що виникає при дрифтуванні. Зокрема, пропонується доповнити КУпАП новою ст. 122⁶, якою запровадити адміністративну відповідальність за дрифтування; внести зміни до ст. 22 КУпАП з метою унеможливлення звільнення відповідних порушників від адміністративної відповідальності.

Зокрема, суб'єктом законодавчої ініціативи запропонована така редакція ст. 122⁶ КУпАП:

«Стаття 122⁶. Навмисне кероване занесення (дрифтування) транспортного засобу

Порушення водієм Правил дорожнього руху, що виражається у навмисному керованому занесенні автомобіля (дрифтуванні), –

⁴⁶ Про внесення змін до Кодексу України про адміністративні правопорушення щодо встановлення відповідальності за навмисне кероване занесення транспортного засобу (дрифтування) : Проект Закону України від 22.08.2023 року № 9642. URL: <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/Card/42555>

тягне за собою накладення штрафу в розмірі п'ятисот неоподатковуваних мінімумів доходів громадян.

Повторне протягом року вчинення порушення, передбаченого частиною першою цієї статті, –

тягне за собою накладення штрафу на водія в розмірі однієї тисячі неоподатковуваних мінімумів доходів громадян з позбавленням права керування транспортними засобами на строк від шести місяців до одного року.

Примітка.

Під навмисним керованим занесенням (дрифтуванням) для цілей цієї статті слід розуміти навмисне вчинення на керованому транспортному засобі маневрів, що спричиняють занесення осі автомобіля під час повороту автомобіля на максимально можливій швидкості».

Говорячи про кероване занесення транспортного засобу (дрифтування) слід зауважити, що в даному випадку мова йде саме про один із проявів агресивного керування транспортним засобом. Також про агресивну поведінку водія за кермом можуть свідчити й інші його дії, зокрема: перешкоджання обгону чи випередженню, постійне перестроювання за умов щільності транспортного потоку, різке гальмування, що не викликане необхідністю запобігання дорожньо-транспортній пригоді, об'їзд транспортних засобів, що зупинилися на виконання вимог правил дорожнього руху.

У зв'язку із цим, адміністративна відповідальність має встановлюватись не лише за кероване занесення транспортного засобу (дрифтування) як прояв агресивного керування, що створює загрозу для учасників дорожнього руху, але й інші випадки прояву агресії з боку особи, яка керує транспортним засобом.

Отже, нову ст. 122⁶ КУпАП слід викласти у такій редакції:

«Стаття 122⁶. Агресивне керування транспортним засобом

Агресивне керування транспортним засобом, а саме перешкоджання обгону чи випередженню, постійне перестроювання за умов щільності транспортного потоку, різке гальмування, що не викликане необхідністю запобігання дорожньо-транспортній пригоді, об'їзд транспортних засобів, що зупинилися на виконання вимог правил дорожнього руху, а також здійснення на керованому транспортному засобі маневрів, що спричиняють занесення його осі під час повороту (дрифтування), –

тягне за собою накладення штрафу в розмірі п'ятисот неоподатковуваних мінімумів доходів громадян.

Повторне протягом року вчинення порушення, передбаченого частиною першою цієї статті, –

тягне за собою накладення штрафу на водія в розмірі однієї тисячі неоподатковуваних мінімумів доходів громадян з позбавленням права

керування транспортними засобами на строк від шести місяців до одного року».

Проект Закону України «Про внесення змін до частини другої статті 250 Кодексу України про адміністративні правопорушення щодо обов'язкової участі прокурора у розгляді судом справ про адміністративні правопорушення, передбачених статтею 130 Кодексу України про адміністративні правопорушення» № 10002 від 05 вересня 2023 року⁴⁷

Проектом Закону передбачається у ч. 2 ст. 250 КУпАП доповнити перелік статей, у яких при провадженні у справах про адміністративні правопорушення участь прокурора у розгляді справи судом є обов'язковою, зокрема статтею 130 КУпАП.

Метою запропонованого законопроекту є фактична реалізація положень п. 1 ст. 6 Європейської конвенції з прав людини⁴⁸.

Слід зауважити, що суб'єкт законодавчої ініціативи апелює до Рішення Європейського суду з прав людини у справі «Бантиш та інші проти України» (Заява № 13063/18 та 3 інші заяви) від 06.10.2022 року, яким Суд визнав порушення державою Україна п. 1 ст. 6 Конвенції у зв'язку з небезсторонністю суду з огляду на відсутність сторони обвинувачення під час провадження у справі про адміністративне правопорушення⁴⁹.

Наразі рішення Європейського суду з прав людини піднімають структурну проблему адміністративно-деліктного законодавства, яка обумовлена відсутністю сторони обвинувачення під час провадження у справах про адміністративні правопорушення. У зв'язку із цим, адміністративно-деліктному законодавству України не властива змагальність. Зараз чинні норми КУпАП на стадії розгляду справи про адміністративне правопорушення не передбачають можливості підтримання протоколу про адміністративне правопорушення особою, яка його склала. Така можливість відсутня як під час розгляду справи

⁴⁷ Про внесення змін до частини другої статті 250 Кодексу України про адміністративні правопорушення щодо обов'язкової участі прокурора у розгляді судом справ про адміністративні правопорушення, передбачених статтею 130 Кодексу України про адміністративні правопорушення: Проект Закону України від 05.09.2023 року № 10002. URL: <https://tid.rada.gov.ua/billInfo/Bills/Card/42713>

⁴⁸ Європейська конвенція з прав людини: Конвенція, Міжнародний документ від 04.11.1950 року. Дата оновлення: 01.08.2021. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text (дата звернення: 23.09.2023).

⁴⁹ Рішення Європейського суду з прав людини у справі «Бантиш та інші проти України» (Заява № 13063/18 та 3 інші заяви) від 06.10.2022 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_i08#Text

адміністративним органом, так і в суді. Опитування особи, яка склала протокол про адміністративне правопорушення як свідка є неприпустимим, оскільки така особа не є неупередженою (Постанова Верховного Суду від 29.04.2020 року справа № 161/5372/17)⁵⁰. Таким чином об'єктивність розгляду справи уповноваженим органом чи посадовою особою може піддаватися сумніву через відсутність змагальності сторін, безсторонності органу (посадової особи), уповноваженої розглядати справу.

Обов'язковість участі прокурора у розгляді судом справ про адміністративні правопорушення визначена лише у випадках, коли матеріали складені за вчинення правопорушень, передбачених ст. 172⁴–172⁹, 172⁹⁻² КУпАП, але все одно така участь не передбачає здійснення ним функції публічного обвинувачення, адже у ст. 250 КУпАП передбачені такі заходи прокурорського нагляду та визначені такі права: порушувати провадження в справі про адміністративне правопорушення; знайомитися з матеріалами справи; перевіряти законність дій органів (посадових осіб) при провадженні в справі; брати участь у розгляді справи; заявляти клопотання; давати висновки з питань, що виникають під час розгляду справи; перевіряти правильність застосування відповідними органами (посадовими особами) заходів впливу за адміністративні правопорушення; вносити подання, оскаржувати постанову і рішення по скарзі в справі про адміністративне правопорушення, а також вчиняти інші передбачені законом дії⁵¹.

Крім того, за даними Національної поліції України протягом 2022 року за правопорушення, передбачені ст. 130 поліцейськими було складено 133 870 протоколів⁵². Участь прокурора у кожній такій справі суттєво підвищить навантаження на органи прокуратури, спонукає до збільшення кількості прокурорів та як наслідок – спричинить підвищення видатків із державного бюджету України. Також слід зазначити, що покладення функції державного обвинувачення на прокурора наразі є неможливим, адже згідно зі ст. 22 Закону України

⁵⁰ Постанова Верховного Суду від 29.04.2020 року за справою № 161/5372/17. URL: https://verdictum.ligazakon.net/document/88986779?utm_source=jurliga.ligazakon.net&utm_medium=news&utm_content=j101

⁵¹ Кодекс України про адміністративні правопорушення: Закон України від 07.12.1984 року № 8073-Х. Дата оновлення: 20.08.2023. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80731-10#Text> (дата звернення: 22.09.2023).

⁵² Відповідь Департаменту інформаційно-аналітичної підтримки Національної поліції України від 30.08.2023 року № 211зі/27/01/2-2023 на запит Червінчука А. В. щодо кількості оформлених адміністративних матеріалів у сфері забезпечення безпеки дорожнього руху поліцейськими територіальних підрозділів Національної поліції України у 2022–2023 роках.

«Про прокуратуру» прокурор підтримує державне обвинувачення в судовому провадженні лише щодо кримінальних правопорушень⁵³.

Враховуючи все вищезазначене, доцільно ст. 250 КУпАП «Прокурорський нагляд за виконанням законів при провадженні в справах про адміністративні правопорушення» залишити у чинній редакції.

Однак, для забезпечення принципів справедливості, об'єктивності, неупередженості та змагальності сторін необхідно надати можливість особі, яка склала протокол про адміністративне правопорушення брати участь у розгляді справи. Зважаючи, що нормами КУпАП визначено суб'єктами, які мають право складати протокол про адміністративне правопорушення не лише представників органів державної влади, а й місцевого самоврядування, громадських організацій тощо та враховуючи, що вказані особи здійснюють свої функції на початковій стадії притягнення до юридичної відповідальності, але не усі вони є представниками органів державної влади, доцільно надати цим особам загальне визначення – суб'єкти владних повноважень.

Суб'єкт владних повноважень як учасник провадження у справах про адміністративні правопорушення повинен мати певні права та обов'язки, регламентовані окремою статтею КУпАП. Тому, необхідно доповнити КУпАП новою статтею 268¹ такого змісту:

«Стаття 268¹. Суб'єкт владних повноважень

Суб'єкт владних повноважень – представник органу державної влади, іншого державного органу, органу місцевого самоврядування, громадської організації або органу громадської самодіяльності, інші суб'єкти, які мають право складати протоколи про адміністративні правопорушення відповідно до статті 255 цього Кодексу. Суб'єктом владних повноважень може бути особа, яка склала протокол про адміністративне правопорушення або інша особа, визначена керівником відповідного органу.

Суб'єкт владних повноважень має право: знати час і місце розгляду справи про адміністративне правопорушення та бути присутнім при її розгляді, знайомитися з матеріалами справи, надавати пояснення, заявляти клопотання, ставити питання іншим особам, які беруть участь у провадженні, брати участь у дослідженні доказів, оскаржити постанову по справі.

Суб'єкт владних повноважень зобов'язаний: виявляти повагу до представників органу (посадової особи), що розглядає справу та до

⁵³ Про прокуратуру : Закон України від 14.10.2014 року № 1697-VII. Дата оновлення: 09.07.2023. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1697-18#Text> (дата звернення 22.09.2023).

інших учасників провадження; сприяти своєчасному, всебічному, повному та об'єктивному встановленню всіх обставин справи; не приховувати докази; надавати органу (посадові особи), що розглядає справу, повні і достовірні пояснення з питань, необхідних для з'ясування обставин справи про адміністративне правопорушення».

Крім того, зважаючи на пропозицію визначення нового учасника провадження у справах про адміністративні правопорушення – суб'єкта владних повноважень, надання йому відповідних прав та обов'язків, необхідно також передбачити й можливість оскарження ним постанови по справі про адміністративне правопорушення у відповідній нормі, а саме ст. 287 КУпАП «Право оскарження постанови по справі про адміністративне правопорушення».

ВИСНОВКИ

Під час дії правового режиму воєнного стану та у повоєнний період питання безпеки дорожнього руху повинно вважатися одним із пріоритетних напрямів національної безпеки України після захисту державного суверенітету, територіальної цілісності, демократичного конституційного ладу.

Для поширення в Україні європейських принципів забезпечення безпечної мобільності пропонується: 1) закріпити в національному законодавстві принцип нульової толерантності до смертності і травматизму на автомобільних шляхах; 2) законодавчо врегулювати створення та діяльність координаційного органу з організації безпеки дорожнього руху на загальнодержавному рівні, покликаного координувати впровадження та досягнення заходів, спрямованих на реформування сфери дорожнього руху, розроблення та впровадження комплексу заходів, спрямованих на підвищення рівня його безпеки; 3) розглянути можливість створення аналогічних органів на регіональному та територіальному рівнях.

Напрацювання кардинально нового законодавства у сфері дорожнього руху та його безпеки з урахуванням сучасного стану суспільних відносин у сфері безпеки дорожнього руху та міжнародного досвіду на зміну застарілого Закону України «Про дорожній рух» має стати головним орієнтиром законотворчої діяльності Верховної Ради України у найближчий період.

АНОТАЦІЯ

Розділ монографії присвячений дослідженню нормотворчих ініціатив у сфері забезпечення безпеки дорожнього руху як складового елементу безпекового середовища держави в умовах дії правового режиму воєнного стану. Охарактеризовано основні законопроекти, які мають врегулювати суспільні відносини у сфері транспортної безпеки

та позитивно вплинути на зменшення показників дорожньо-транспортного травматизму, у тому числі, кількості загиблих і травмованих, що сприятиме зміцненню безпекового середовища загалом.

За результатами дослідження безпеки дорожнього руху та необхідність її забезпечення визначено як один із основних напрямів національної безпеки України. Окреслено першочергові напрями щодо покращення стану безпеки дорожнього руху в Україні відповідно до міжнародних стандартів.

Література

1. Європейська конвенція з прав людини : Конвенція, Міжнародний документ від 04.11.1950 року. Дата оновлення: 01.08.2021. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text (дата звернення: 23.09.2023).

2. Кодекс України про адміністративні правопорушення : Закон України від 07.12.1984 року № 8073-Х. Дата оновлення: 20.08.2023. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80731-10#Text> (дата звернення: 22.09.2023).

3. Кримінальний кодекс України : Закон України від 05.04.2001 року № 2341-III. Дата оновлення: 11.08.2023. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text> (дата звернення: 23.09.2023).

4. Сімейний кодекс України : Закон України від 10.01.2002 року № 2947-III. Дата оновлення: 03.08.2023. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2947-14#Text> (дата звернення: 21.09.2023).

5. Цивільний кодекс України : Закон України від 16.01.2003 року № 435-IV. Дата оновлення: 03.09.2023. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text> (дата звернення: 23.09.2023).

6. Про дорожній рух : Закон України від 30.06.1993 року № 3353-XII. Дата оновлення: 01.08.2023. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3353-12#Text> (дата звернення: 20.09.2023).

7. Про внутрішній водний транспорт : Закон України від 03.12.2020 року № 1054-IX. Дата оновлення: 31.03.2023. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1054-20#Text> (дата звернення: 23.09.2023).

8. Про освіту : Закон України від 05.09.2017 року № 2145-VIII. Дата оновлення: 02.07.2023. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19#Text>

9. Про повну загальну середню освіту : Закон України від 16.01.2020 року № 463-IX. Дата оновлення: 05.06.2023. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/463-20#Text> (дата звернення: 23.09.2023).

10. Про дошкільну освіту : Закон України від 11.07.2001 року № 2628-III. Дата оновлення 31.03.2023. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2628-14#Text> (дата звернення: 23.09.2023).

11. Про правовий режим воєнного стану : Закон України від 12.05.2015 року № 389-VIII. Дата оновлення: 20.08.2023. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19#Text> (дата звернення: 23.09.2023).

12. Про правовий режим надзвичайного стану : Закон України від 16.03.2000 року № 1550-III. Дата оновлення: 31.03.2023. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1550-14#Text> (дата звернення: 23.09.2023).

13. Про прокуратуру : Закон України від 14.10.2014 року № 1697-VII. Дата оновлення: 09.07.2023. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1697-18#Text> (дата звернення 22.09.2023).

14. Про внесення змін до Закону України «Про дорожній рух» щодо забезпечення планування заходів для підвищення безпеки дорожнього руху : проєкт Закону України від 12.01.2023 року № 8353. URL: <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/Card/41179>

15. Про внесення змін до деяких законодавчих актів щодо забезпечення вивчення правил безпеки дорожнього руху : проєкт Закону України від 12.01.2023 року № 8356. URL: <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/Card/41186>

16. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо безпечності транспортних засобів : Проєкт Закону України від 19.01.2023 року № 8369. URL: <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/Card/41201>

17. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо безпечного перевезення тварин в транспортних засобах : Проєкт Закону України від 14.02.2023 року № 9016. URL: <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/Card/41320>

18. Про внесення змін до Кодексу України про адміністративні правопорушення (щодо посилення відповідальності за керування транспортними засобами у стані алкогольного, наркотичного чи іншого сп'яніння або під впливом лікарських препаратів, що знижують їх увагу та швидкість реакції) : Проєкт Закону України від 14.02.2023 року № 9076. URL: <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/Card/41320>

19. Про внесення змін до статті 124 Кодексу України про адміністративні правопорушення щодо відповідальності за порушення правил дорожнього руху, що спричинило легкі тілесні ушкодження : Проєкт Закону України від 09.03.2023 року № 9089. URL: <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/Card/41516>

20. Про внесення змін до статті 265⁴ Кодексу України про адміністративні правопорушення щодо заборони тимчасового затримання транспортних засобів інспекторами з паркування під час дії правового режиму воєнного або надзвичайного стану : Проєкт Закону України від

10.03.2023 року. № 9092. URL: <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/Card/41655>

21. Про внесення змін до Кримінального кодексу України щодо уточнення застосування кримінальної відповідальності за незаконне заволодіння транспортним засобом : Проект Закону України від 13.03.2023 року № 9094. URL: <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/Card/41512>

22. Про внесення змін до Кодексу України про адміністративні правопорушення щодо повноважень інспекторів з паркування у сфері забезпечення безпеки дорожнього руху : Проект Закону України від 27.03.2023 року № 9092-1. URL: <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/Card/41639>

23. Про внесення змін до статті 29 Закону України «Про дорожній рух» щодо допуску участі у дорожньому русі транспортних засобів з правим розташуванням керма в період дії воєнного стану : Проект Закону України від 04.04.2023 року № 9182. URL: <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/Card/41697>

24. Про внесення змін до статті 127 Кодексу України про адміністративні правопорушення щодо відповідальності пішоходів за пересування у темну пору доби чи в умовах недостатньої видимості без використання світлоповертальних елементів : Проект Закону України від 12.04.2023 року № 9203. URL: <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/Card/41777>

25. Про внесення змін до статті 29 Закону України «Про дорожній рух» щодо надання дозволу військовослужбовцям у період дії правового режиму воєнного стану використовувати у дорожньому русі транспортні засоби з правим розташуванням керма : Проект Закону України від 25.04.2023 року № 9238. URL: <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/Card/41817>

26. Про внесення змін до статті 127 Кодексу України про адміністративні правопорушення щодо відповідальності за залучення дітей до порушення правил дорожнього руху : Проект Закону України від 11.05.2023 року № 9289. URL: <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/Card/41922>

27. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо моменту виникнення права власності на транспортний засіб : Проект Закону України від 17.07.2023 року № 9498. URL: <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/Card/42319>

28. Про внесення змін до Кодексу України про адміністративні правопорушення щодо удосконалення адміністративної відповідальності за керування або експлуатацію транспортних засобів із перевищенням допустимого рівня шуму : Проект Закону України від

04.08.2023 року № 9564. URL: <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/Card/42425>

29. Про внесення змін до Кодексу України про адміністративні правопорушення щодо встановлення відповідальності за навмисне кероване занесення транспортного засобу (дрифтування): Проект Закону України від 22.08.2023 року № 9642. URL: <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/Card/42555>

30. Про внесення змін до частини другої статті 250 Кодексу України про адміністративні правопорушення щодо обов'язкової участі прокурора у розгляді судом справ про адміністративні правопорушення, передбачених статтею 130 Кодексу України про адміністративні правопорушення : Проект Закону України від 05.09.2023 року № 10002. URL: <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/Card/42713>

31. Про затвердження Типової навчальної програми підготовки та перепідготовки водіїв транспортних засобів : Постанова Кабінету Міністрів України від 02.03.2010 року № 229. Дата оновлення: 24.07.2022. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/229-2010-%D0%BF#Text>

32. Про Правила дорожнього руху : Постанова Кабінету Міністрів України від 10.10.2001 року № 1306. Дата оновлення: 18.08.2023. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1306-2001-%D0%BF#Text>

33. Про введення воєнного стану в Україні : Указ Президента України № 64/2022 від 24.02.2022 року. URL: <https://www.president.gov.ua/documents/642022-41397>

34. Про затвердження Авіаційних правил України, Частина 47 «Правила реєстрації цивільних повітряних суден в Україні» : Наказ Державної авіаційної служби України 05.02.2019 року № 153. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0240-19?find=1&text#Text> (дата звернення: 23.09.2023).

35. Рішення Європейського суду з прав людини у справі «Бантиш та інші проти України» (Заява № 13063/18 та 3 інші заяви) від 06.10.2022 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_i08#Text

36. Постанова Верховного Суду від 29.04.2020 року за справою № 161/5372/17. URL: https://verdictum.ligazakon.net/document/88986779?utm_source=jurliga.ligazakon.net&utm_medium=news&utm_content=jl01

37. Постанова Верховного Суду України від 30.10.2019 року за справою № 683/2694/16-ц. URL: <https://verdictum.ligazakon.net/document/85354738>

38. Судова практика Верховного Суду України у справах про адміністративні правопорушення / ра заг. ред. П. П. Пилипчука. Київ : Ін Юре, 2007. С. 202.

39. Статистика ДТП в Україні. Офіційний сайт патрульної поліції Національної поліції України. URL: <https://patrolpolice.gov.ua/statystyka/>

40. Відповідь Департаменту інформаційно-аналітичної підтримки Національної поліції України від 30.08.2023 року № 211зі/27/01/2-2023 на запит Червінчука А. В. щодо кількості оформлених адміністративних матеріалів у сфері забезпечення безпеки дорожнього руху поліцейськими територіальних підрозділів Національної поліції України у 2022–2023 роках.

Information about the authors:
Chervinchuk Andrii Vasylovych,

PhD in Law, Senior Researcher,
Head of the Research Laboratory on Problematic Issues of Law
Enforcement Activities of the Kryvyi Rih Educational
and Scientific Institute,
The Donetsk State University of Internal Affairs
21, Stepana Tilhy, Kryvyi Rih, 50065, Ukraine
ORCID ID 0000-0001-7893-6632

Pylypenko Yevheniia Oleksiivna,

PhD in Law, Senior Researcher,
Senior Research of the Research Laboratory on Problematic Issues of
Law Enforcement Activities of the Kryvyi Rih Educational
and Scientific Institute,
The Donetsk State University of Internal Affairs
21, Stepana Tilhy, Kryvyi Rih, 50065, Ukraine
ORCID ID 0000-0002-4044-5421

Atamanenko Yuliia Yuriivna,

PhD of Technical Sciences, Senior Researcher,
Senior Research of the Research Laboratory on Problematic Issues of
Law Enforcement Activities of the Kryvyi Rih Educational
and Scientific Institute,
The Donetsk State University of Internal Affairs
21, Stepana Tilhy, Kryvyi Rih, 50065, Ukraine
ORCID ID 0000-0001-7423-9880

ЗАПОБІГАННЯ ДОМАШНЬОМУ НАСИЛЬСТВУ ЯК НАПРЯМ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ВНУТРІШНЬОГО БЕЗПЕКОВОГО СЕРЕДОВИЩА

Шевченко С. І.

ВСТУП

У ст. 3 Конституції України проголошено, що людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю¹. Діяння у вигляді домашнього насильства грубо порушує вказані положення Основного закону, адже посягає на суспільні відносини, що забезпечують захист життя та здоров'я людини, заподіює шкоди честі та гідності.

Як зазначається у звітах Національної поліції України, наразі спостерігається тривожна динаміка поширення кількості діянь у вигляді домашнього насильства (лише за рік здійснено 97,2 тис. виїздів на повідомлення про факти вчинення домашнього насильства). Для подолання цього негативного явища у Національній поліції створено 45 секторів протидії домашньому насильству, у складі яких функціонують 87 мобільних груп з протидії домашньому насильству. Крім того, створено ще 54 такі позаштатні групи. Основною метою згаданих груп є ефективне реагування винятково на факти вчинення домашнього насильства для його припинення та надання допомоги постраждалим особам, здійснення превентивних заходів стосовно кривдників².

Тривожна картина поширеності домашнього насильства підтверджується і звітами Офісу Генерального прокурора України. Так, лише у 2022 р. за ст. 126-1 КК України було обліковано 1498 кримінальних правопорушень (у 1341 з них особам вручено повідомлення про підозру)³.

¹ Конституція України : Закон України від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР. *База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України.* URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр>.

² Звіт Національної поліції України про результати роботи у 2021 р. URL: https://www.kmu.gov.ua/storage/app/sites/1/17-civik-2018/zvit2021/Zvit_NPU_2021_.pdf.

³ Єдиний звіт про кримінальні правопорушення за січень-грудень 2022 року. *Офіс Генерального прокурора* : офіційний вебсайт. URL: https://old.gp.gov.ua/ua/file_downloader.html?_m=fslib&_t=fsfile&_c=download&file_id=225262.

Окремо варто зауважити, що з початком широкомасштабної війни, яку російська федерація розпочала проти України у лютому 2022 р., проблема поширення домашнього насильства набирає нових обертів, адже ряд громадян України опинились на тимчасово окупованих територіях України, а відтак вони не можуть отримати відповідний захист держави від протиправних посягань. Крім того, війна породжує комплекс причин, які активізують девіантну поведінку аб'юзерів⁴.

Наведене вкотре свідчить про необхідність активізації роботи із запобігання домашньому насильству. Для реалізації цього напряму кримінологічної діяльності різні суб'єкти протидії злочинності (як загальні, так і спеціальні) повинні об'єднатись навколо визначеної проблеми та виробити низку взаємоузгоджених заходів, спрямованих на покращення ситуації⁵.

Дослідженню питання запобігання домашньому насильству присвячені роботи таких вітчизняних учених, як В. С. Березняк, О. Ю. Бусол, А. А. Вознюк, В. В. Голіна, А. О. Джужа, О. М. Джужа, О. М. Дубенко, О. О. Дудоров, А. В. Кирилюк, О. В. Ковальова, М. Г. Колодяжний, І. М. Копотун, Ю. В. Кузьменко, К. Л. Левченко, О. М. Литвинов, В. Б. Любчик, Т. П. Мінка, А. М. Орлеан, Ю. Ю. Орлов, Р. А. Сербин, О. В. Старчук, Н. І. Устрицька, А. Є. Фоменко, М. І. Хавронюк, В. В. Черней, С. С. Чернявський, В. В. Шаблистий, С. М. Школа, О. С. Юнін, С. В. Якімова, Г. З. Яремко та ін.

Не дивлячись на це, аналіз основних напрямів запобігання домашньому насильству як акту, що посягає на внутрішнє безпекове середовище, з урахуванням впливу на динаміку поширення цього діяння фактора війни, на науковому рівні майже не проводився.

1. Детермінанти поширення домашнього насильства

Домашнє насильство – одне з найбільш поширених правопорушень, що посягає на суспільні відносини, які забезпечують охорону здоров'я людини. Лише протягом січня-серпня 2022 р. на території України зареєстровано 1880 випадків вчинення кримінальних правопорушень

⁴ Березняк В. С., Шаблистий В. В., Каторкін Р. А. Кримінологічні аспекти деліктної поведінки дітей в Україні / Juvenile policy as a component of supporting Ukraine's national security and defense (dedicated to the 53rd anniversary of the UN General Assembly adoption of the Declaration of the Rights of the Child and the 56th anniversary of the establishment of Dnipropetrovsk State University of Internal Affairs): Scientific monograph. Riga, Latvia: "Baltija Publishing", 2023. P. 80. URL: <http://baltijapublishing.lv/omp/index.php/bp/catalog/view/287/7882/16460-1>.

⁵ Запобігання та протидія дискримінації в Україні. Множинна дискримінація: навч. посіб. / кол. авт.; ред. А. Є. Фоменко. Дніпро: Видавець Біла К. О., 2022. С. 38.

(що вже на 382 більше, ніж за весь 2022 р.), передбачених за ст. 126-1 закону про кримінальну відповідальність, в яких 1490 особам вручено повідомлення про підозру⁶. При цьому варто розуміти, що справжня картина ще тривожніша з таких причин:

1) викладені дані не враховують випадки вчинення адміністративних правопорушень, передбачених ст. 173-2 КУпАП (нагадаємо, менш суспільно небезпечні випадки домашнього насильства віднесені законодавцем до числа адміністративних правопорушень)⁷;

2) через підступну окупацію окремих територій нашої держави російською федерацією (анексія АР Крим та м. Севастополя, окупація частин Донецької і Луганської областей – у 2014 р., окупація територій України в ході широкомасштабної війни, яку держава-терорист розпочала проти нашої Батьківщини у лютому 2022 р.) випадки вчинення домашнього насильства у відповідних адміністративно-територіальних одиницях не реєструються;

3) домашнє насильство – протиправне діяння, якому характерний високий рівень латентності (у багатьох випадках жертва домашнього насильства перебуває у сильній психоемоційній залежності від кривдника, тому вимушена терпіти відповідні форми домашнього насильства)⁸. Нажаль, насильство над жінками (саме жінки, як правило, стають постраждалими від цього акту делінквентної поведінки) найчастіше вважається приватною справою. Значна кількість осіб жіночої статі не мають бажання звертатися у правоохоронні органи з приводу домашнього насильства. Крім того, поширеними є випадки, коли родичі або інші представники близького оточення радять постраждальій від домашнього насильства особі утриматись від розголошення зазначеної проблеми. Неповідомлення про факти насильства, у свою чергу, не дозволяє провести розслідування, притягнути до відповідальності та покарати кривдника так, як цього вимагає закон. Більшість випадків не доходять до суду, а коли доходять, то злочинці, як правило, отримують мінімальне покарання. Непрояв співчуття до жертв насильства під час слідства і судового процесу часто призводить до повторної віктимізації. Це утримує жінок від повідомлення про факти насильства над ними, також враховуючи, що за відсутності

⁶ Єдиний звіт про кримінальні правопорушення за січень-серпень 2023 року. *Офіс Генерального прокурора* : офіційний вебсайт. URL: https://old.gp.gov.ua/ua/file_downloader.html?_m=fslib&_t=fsfile&_c=download&file_id=236295.

⁷ Шевченко С. І. Адміністративно-правове регулювання поліцейської діяльності щодо забезпечення публічного порядку : дис. ... канд. юрид. наук. Дніпро, 2018. С. 101.

⁸ Юнін О. С. Державна політика України у сфері запобігання домашньому насильству: сучасний стан та перспективи вдосконалення. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2021. № 4 (114). С. 16.

адекватного захисту, оприлюднення факту насильства підвищує ризик його подальшого повторення⁹.

Що ж стосується масштабів поширення випадків вчинення домашнього насильства, то лише у 2021 р. кількість зареєстрованих кримінальних правопорушень, передбачених ст.126-1 КК України, вища за кількість зареєстрованих всіх кримінальних правопорушень проти статевої свободи та статевої недоторканості особи (623 випадки), злочинів та кримінальних проступків проти безпеки виробництва (719 випадків) та майже дорівнює кількості кримінальних правопорушень проти волі, честі та гідності особи (1535 випадків). Відповідні показники вкотре демонструють всю масштабність проблеми поширення домашнього насильства в нашій державі¹⁰.

Домашнє насильство – глобальна проблема, яка притаманна всім сучасним державам світу. Водночас, як і будь-який інший акт суспільно небезпечної (шкідливої) поведінки, домашнє насильство – результат впливу цілої низки чинників, що безпосередньо формують кримінально протиправну поведінку або створюють оптимальні умови для її реалізації.

Станом на сьогоднішній день на науковому рівні досі не вироблено єдиної позиції щодо кількості детермінантів та їх змісту. Зауважимо, що навіть далеко не всі науковці притримуються думки щодо вдалості використання категорії «детермінант»¹¹.

Поняття «детермінант злочинності» більшістю кримінологів розуміється як явища криміногенного характеру, які породжують злочини, що підвищують ймовірність масової кримінальної поведінки, що створюють сприятливі умови для реалізації злочинних намірів¹².

Зауважимо, що до числа детермінантів злочинності науковці, як правило, відносять умови, причини та корелянти. Водночас, у багатьох випадках зв'язок причин та умов вчинення кримінальних правопорушень є

⁹ Фішер Х. Посібник для парламентарів щодо застосування Конвенції Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу із цими явищами (Стамбульська Конвенція). 2015. С. 16. URL: <https://assembly.coe.int/LifeRay/EGA/WomenFFViolence/HandbookParliamentarians-UA.pdf>.

¹⁰ Sydorova E., Yunin O., Zhuravlov D., Fomenko A., Shevchenko S. Historical prerequisites for the formation of the foundations of the modern humanitarian policy of Ukraine. *Amazonia Investiga*, 2022. № 11 (58). P. 30. DOI: <https://doi.org/10.34069/AI/2022.58.10.3>.

¹¹ Березняк В. С. Сучасні погляди на поняття екстрадиція у науці кримінально-процесуального права. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2014. № 4. С. 377.

¹² Фіалка М. І. Фонові явища та детермінанти злочинності: співвідношення та взаємозалежність термінів. *Фонові для злочинності явища: запобігання та протидія* : зб. тез доп. Всеукр. наук.-практ. конф. (м. Харків, 27 квіт. 2018 р.). Харків, 2018. С. 103.

настільки тісним, що розмежувати їх між собою майже неможливо. Розглянемо детальніше основні детермінанти домашнього насильства.

Відповідно до Концепції Державної соціальної програми запобігання та протидії домашньому насильству та насильству за ознакою статі на період до 2025 року, схваленої розпорядженням Кабінету Міністрів України від 10.10.2018 № 728-р, до основних причин домашнього насильства та насильства за ознакою статі належать:

1) поширеність стереотипів щодо соціальної ролі жінки та чоловіка, переваги однієї статі над іншою у сенсі співвідношення фізичної сили;

2) переважна безкарність осіб, які вчинили домашнє насильство та насильство за ознакою статі, та поширеність такого явища;

3) стереотипні уявлення суспільства щодо приватності проблеми домашнього насильства;

4) застосування моделі насильницької поведінки дітьми, які зазнали домашнього насильства у будь-якій формі або стали свідками такого насильства (21 відсоток тих, хто зазнав фізичного насильства у дитинстві, теж застосовують фізичну силу до дітей);

5) низький рівень довіри населення до органів влади, інших органів та установ, на які покладаються функції із здійснення заходів у сфері запобігання та протидії домашньому насильству та насильству за ознакою статі;

б) низька доступність осіб, постраждалих від домашнього насильства та насильства за ознакою статі, до якісних комплексних послуг у зв'язку з недосконалістю механізму взаємодії суб'єктів, що здійснюють заходи у сфері запобігання та протидії домашньому насильству та насильству за ознакою статі, недостатністю у таких суб'єктів спеціальних знань і навичок, психологічним вигоранням, обмеженою кількістю людських ресурсів, зокрема фахівців із соціальної роботи, психологів, спеціалізованих установ для постраждалих осіб;

7) недосконалий механізм притягнення до відповідальності осіб, винних у вчиненні домашнього насильства, насильства за ознакою статі;

8) відсутність системності наукових досліджень та аналізу тенденцій у розв'язанні проблем домашнього насильства, зокрема стосовно дітей, насильства за ознакою статі, недосконалість системи збору даних за необхідними показниками¹³.

Таким чином, законодавець до числа основних детермінантів домашнього насильства відносить стереотипність мислення (як відомо,

¹³ Концепція Державної соціальної програми запобігання та протидії домашньому насильству та насильству за ознакою статі на період до 2025 року, схвалена розпорядженням Кабінету Міністрів України від 10.10.2018 р. № 728-р. База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/728-2018-%D1%80#Text>.

безліч громадян живуть за принципами «б'є – значить любить», «чоловік – голова родини, тоді як місце жінки виключно на кухні» тощо), недосконалість системи освіти (діти – майбутнє будь-якої держави, тому недостатня робота з молодим поколінням у закладах освіти призводить до їх маргіналізації), недоліки у законодавчих актах, що передбачають відповідальність за насильство, неналежну увагу до проблеми поширення домашнього насильства з боку науковців тощо¹⁴.

Без сумніву, кожен з цих детермінантів прямо або опосередковано впливає на негативну динаміку поширення кримінальних правопорушень, передбачених ст. 126-1 КК України.

Окремо зауважимо, що на негативну динаміку поширення домашнього насильства прямо впливає війна, яку російська федерація розпочала проти України. Як зазначається у згаданій вище Концепції, збройна агресія російської федерації у Донецькій та Луганській областях підвищує ризики випадків домашнього насильства та насильства за ознакою статі, вчиненого учасниками бойових дій із посттравматичним стресовим розладом¹⁵.

Згаданий вище детермінант з'явився досить давно – на початку 2014 р., коли держава-терорист підступно окупувала АР Крим та м. Севастополь, окремі території Луганської та Донецької областей, розв'язала гібридну війну проти нашої Батьківщини¹⁶. Втім, 24 лютого 2022 р. роль впливу цього фактору на динаміку поширення домашнього насильства стала більш вагомю, що прямо пов'язано з розгортанням рф широкомасштабної війни проти України.

Як було вказано вище, війна створює цілий комплекс причин, які негативно впливають на динаміку відповідного акту делінквентної поведінки. Так, наприклад:

1) війна – причина соціально-економічного занепаду. Зрозуміло, що в умовах широкомасштабної війни ряд громадян втратили власні кошти

¹⁴ Lukina T., Shevchenko S., Shulga N. et al. State educational policy for ensuring the quality of pedagogy: global trends and Ukrainian experience. *Ad Alta: Journal of interdisciplinary research*. 2021. № 11 (1). P. 39.

¹⁵ Концепція Державної соціальної програми запобігання та протидії домашньому насильству та насильству за ознакою статі на період до 2025 року, схвалена розпорядженням Кабінету Міністрів України від 10.10.2018 р. № 728-р. *База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/728-2018-%D1%80#Text>.

¹⁶ Каторкін Р. А. Досвід правового регулювання питання ухилення від призову на строкову військову службу, військову службу за призовом осіб офіцерського складу окремих країн пострадянського простору. *Jurnalul juridic national: teorie si practica: nauково-практичний журнал Республіки Молдова*. 2017. № 6 (28). С. 104.

та майно, що негативним чином впливає на атмосферу, яка панує у родині;

2) через дії агресора значна кількість українців опинилася у правовому вакуумі¹⁷. Так, на тимчасово окупованих територіях постраждала від домашнього насильства особа не може отримати відповідну правову допомогу, через що аб'юзер відчуває безкарність власних дій та продовжує свою антисоціальну поведінку;

3) домашня ізоляція осіб на тимчасово окупованих територіях¹⁸ – в умовах окупації окремих територій України ворогом ряд українців опинилися у ситуації, коли зберегти життя, здоров'я та свободу можна лише у випадку максимального уникнення виходів за межі власного помешкання. Наразі на практиці трапляються безліч випадків, коли через антисоціальні (навіть жорстокі та варварські) дії рашистів люди змушені переховуватись вдома, уникаючи контактів з соціумом. Зрозуміло, що така обстановка негативним чином впливає на відносини всередині сім'ї, через що суттєво зростають шанси вчинення акту домашнього насильства.

Таким чином, війна – сприятливий фактор поширення діяння у виді домашнього насильства. Для зниження рівня впливу цього детермінанту вбачається доцільним проведення кримінологічного моніторингу, результати якого дозволять скоригувати заходи, спрямовані на запобігання домашньому насильству.

Викладений вище перелік детермінантів не є вичерпним. Так, наприклад, Р. Пейс пропонує виокремлювати 10 найпоширеніших факторів домашнього насильства. Зокрема, до їх числа належать:

1) бідність і безробіття – люди, які перебувають у тяжкому фінансовому становищі частіше стають жертвами домашнього насильства. Половина жінок та дітей, які не мають місця постійного проживання є жертвами домашнього насильства. Цей факт пояснюється тим, що постраждали від домашнього насильства, які проживають за межею бідності, не мають доступних засобів для того, щоб вийти з токсичних відносин. Такі особи не мають доступу до юридичної допомоги або коштів на зміну місця проживання. У таких випадках аб'юзери нерідко вдаються до економічного насильства для того, щоб унеможливити

¹⁷ Каторкін Р. А. Кримінальна відповідальність за ухилення від призову на строкову військову службу, військову службу за призовом осіб офіцерського складу : монографія; за заг. ред. д-ра юрид. наук, проф. В. В. Шаблістого. Дніпро : Видавець Біла К. О., 2022. С. 83.

¹⁸ Shevchenko S., Sidorenko N. E-government and ICT as instruments of corruption prevention bin the context of the global trend of public service transparency. *Public administration aspects* 8.5. 2020. P 73.

працевлаштування постраждалої від домашнього насильства особи та, тим самим, зберегти наявну залежність останньої від кривдника¹⁹.

Дійсно, відсутність у постраждалої від домашнього насильства особи достатніх коштів створює у неї міцний психоемоційний бар'єр, який не дозволяє прийняти рішення щодо виходу з токсичних відносин. За таких умов постраждала особа не може спроектувати для себе алгоритм подальших дій, через що вона доходить висновку про необхідність змиритися з ситуацією, яка склалася.

Окремо зауважимо, що брак фінансів може відігравати негативний вплив і на особу кримінального правопорушника²⁰. Так, зазначений фактор нерідко стає причиною домашніх скандалів, які, врешті-решт, переростають у акти домашнього насильства.

2) освіта – у всьому світі освіта суттєво впливає на рівень поширення домашнього насильства. Кожен додатковий рік навчання підвищує рівень обізнаності жінок та їх здатність уникнути небажаних сексуальних домагань та контактів. Жінки, які мають достатній рівень освіти частіше розглядають себе в якості рівноправних членів сім'ї, є більш незалежними, що дозволяє їм уникати різноманітних факторів домашнього насильства²¹.

Додамо, що відсутність належного рівня освіти не тільки підвищує шанси особи стати постраждалою від домашнього насильства через брак інформації щодо правильності дій у тих чи інших ситуаціях, але і сприяє розвитку у людини якостей аб'юзера: неповага до соціуму, нехтування правилами етичної поведінки, невміння мирно вирішувати конфлікти, невігластво тощо.

3) батьківство у молодому віці. У молодому віці особа ще не здобула необхідні навички виховання дитини та певний життєвий досвід, що може призвести до: агресії, гніву, розчарування та депресії²².

Зрозуміло, що батьківство у ранньому віці зовсім не свідчить про факт того, що особа стане однією зі сторін домашнього насильства. Втім, як відомо, батьківство – це високий рівень відповідальності, справитись із яким молодим особам (у першу чергу мова йде про

¹⁹ Pace Rachael. 10 Most Common Causes of Domestic Violence in Relationship. URL: <https://www.marriage.com/advice/domestic-violence-and-abuse/causes-of-domestic-violence/>.

²⁰ Artyukhov A., Volk I., Surowiec A., Skrzypek-Ahmed S., Bliumska-Danko K., Dluhopolskyi O., Shablysty V. Quality of education and science in the context of Sustainable Development Goals–From Millennium Goals to Agenda 2030: Factors of innovation activity and socio-economic impact. *Sustainability*. 2022. № 14. 11468. P. 2.

²¹ Pace Rachael. 10 Most Common Causes of Domestic Violence in Relationship. URL: <https://www.marriage.com/advice/domestic-violence-and-abuse/causes-of-domestic-violence/>.

²² Ibid.

малолітніх та неповнолітніх) доволі складно через несформованість психіки та відсутність достатнього життєвого досвіду (а інколи і коштів)²³. Як наслідок, на тлі невдач та браку досвіду підвищується вірогідність того, що така особа стане однією зі сторін домашнього насильства (кривдником або постраждалою від домашнього насильства)²⁴.

4) поведінка збереження стосунків – однією з причин домашнього насильства є думка про те, що насильство може допомогти врятувати шлюб. Нерідко особи вдаються до домашнього насильства, тому що вважають, що це єдиний спосіб утримати партнера. Загрози, що виникають для стосунків, спонукають людину розробляти відповідну стратегію утримання. Така поведінка хоча і є неправильно, проте вона має на меті зберегти відносини²⁵.

Зазначений детермінант вже було частково проаналізовано нами вище. Варто додати, що страх прийняти рішення вийти зі стосунків із аб'юзером нерідко базується на економічній або психоемоційній залежності від нього.

5) історичні фактори – свобода для жінок та рівність все ще залишаються предметом дискусій, цінністю, за яку борються. На зміну мислення соціуму потрібен час. Раніше у суспільстві домінували чоловіки. Навіть якщо в багатьох державах світу проголошені принципи рівності чоловік та жінок – одразу неможливо викоринити одну з головних причин насильства. Як наслідок, комплекс переваги та вроджене зло шовінізму є однією з головних причин домашнього насильства²⁶.

Подолати цей детермінант можливо лише за умови проведення різними суб'єктами протидії домашньому насильству (як загальними, так і спеціальними) потужних інформаційно-роз'яснювальних кампаній²⁷. Популяризація гендерної рівності – запорука зниження рівня поширеності даного акту делінквентної поведінки.

6) культурні фактори – у багатьох випадках, коли одружуються представники різних культур, ці особи не ознайомлені з відмінностями у їх культурах. Спочатку такі відмінності можуть здаватися

²³ Шаблістий В. В. Проблеми кримінально-правової охорони суспільних відносин. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія «Право»*. 2010. Випуск 8. С. 122.

²⁴ Юнін О. С. Пріоритетність захисту прав та законних інтересів людини в діяльності поліції. *Митна справа*. 2013. № 1 (85). Ч. 2. Кн. 1. С. 403.

²⁵ Pace Rachael. 10 Most Common Causes of Domestic Violence in Relationship. URL: <https://www.marriage.com/advice/domestic-violence-and-abuse/causes-of-domestic-violence/>.

²⁶ Ibid.

²⁷ Березняк В. С. Сучасні тенденції розвитку та застосування екстрадиції: європейський ордер на арешт. *Право України*. 2006. № 11. С. 149.

захоплюючими, цікавими або навіть дотепними, але з часом вони можуть призвести до актів домашнього насильства. Те, що може здаватися прийнятним в одній культурі подекуди є недопустимим в іншій. Цей факт створює значну причину домашнього насильства²⁸.

Згадані відмінності можуть стосуватись різних напрямів суспільного життя: традиції та звички, релігійні переконання, уявлення про спільне проведення часу тощо.

Для уникнення відповідних ризиків важливо проводити інформаційно-роз'яснювальні бесіди з молоддю у закладах освіти. Зокрема, необхідним є доведення інформації про те, що шлюб – це наявність певних обов'язків. Перш ніж наважитись на цей крок особа має бути впевнена у своєму партнері та керуватись не тільки серцем, але і розумом.

7) самооборона – нерідко один з подружжя вдається до домашнього насильства для того, щоб уникнути спалаху агресії від свого партнера або діє у відповідь на жорстоке поведіння²⁹.

Додамо, що одним з поширених детермінантів домашнього насильства є провокуючі дії особи, постраждалої від домашнього насильства. Вказані провокації можуть виражатись як в образливих словах, так і діях, що провокують агресивну поведінку аб'юзера.

8) алкоголізм та наркотики – вживання цих речовин є потужною причиною домашнього насильства. Надмірне споживання алкоголю або споживання наркотиків нерідко призводить до того, що особа починає образливо ставитись до іншої³⁰.

Повністю погоджуємось із наведеною тезою. Алкоголь та наркотики негативно впливають на свідомість і психіку людини, підвищуючи рівень її маргіналізації³¹. Маючи приховані антисоціальні установки людина під впливом названих речовин, як правило, починає діяти агресивно. Відтак, цей фактор у багатьох випадках виступає в якості детермінанта домашнього насильства.

Станом на сьогоднішній день у Єдиному державному реєстрі судових рішень ціла низка прикладів, коли аб'юзер в момент вчинення згаданого акту делінквентної поведінки перебував у стані алкогольного або наркотичного сп'яніння. Ба більше, в окремих випадках саме

²⁸ Pace Rachael. 10 Most Common Causes of Domestic Violence in Relationship. URL: <https://www.marriage.com/advice/domestic-violence-and-abuse/causes-of-domestic-violence/>.

²⁹ Ibid.

³⁰ Ibid.

³¹ Каторкін Р. А. Історико-правовий нарис кримінальної відповідальності за ухилення від призову на військову службу на землях сучасної України в період XVI–XIX століть. *Вісник Кримінологічної асоціації України* : зб. наук. праць. 2017. № 1 (15). С. 200.

алкогольна (або наркотична) залежність (необхідність отримати чергову порцію) спричинила агресивну поведінку кривдника.

Прикладом останньої ситуації слугують події, описані у вироку Приморського районного суду м. Одеси по справі від 13.06.2023 № 1-кп/522/1571/23. У цьому рішенні зазначається, що ОСОБА_4, під час проживання зі своєю бабусею ОСОБА_8, ІНФОРМАЦІЯ_2, яка є особою похилого віку, за адресою АДРЕСА_1, починаючи з початку листопада місяця 2022 року (більш точно дата не встановлена), ОСОБА_4 ніде не працюючи та не маючи заробітку, зловживаючи алкогольними напоями, з метою примусити свою бабусю ОСОБА_8, давати йому грошові кошти для забезпечення власних потреб, в тому числі *для придбання алкогольних напоїв, вирішив створювати їй нестерпні умови проживання шляхом застосування до неї домашнього насильства* (курсив наш – прим)³².

Таким чином, особа вчиняла ці суспільно небезпечні дії з метою задоволення потреби у вигляді отримання чергової порції алкоголю. Алкогольна залежність суттєво підвищує рівень маргіналізації особи, яка з метою отримати бажану для неї «соціальну цінність» здатна порушити норми моралі та, подекуди, навіть норми закону.

Як вдало зазначає Н. А. Стасюк, аналіз вивчених кримінальних справ показує, що 75,4 % осіб, які вчинили насильницькі злочини в сім'ї, відчували різного роду побутові незручності та матеріальні труднощі. Деякі з них, з метою виправлення негативної ситуації в побуті, залучали своїх неповнолітніх дітей до вчинення антигромадських дій (жебрацтво, бродяжництво т. і.), а також вчинення злочинів (крадіжка, грабіж і т. і.). Особливого значення серед соціальних детермінантів набувають такі асоціальні явища, як алкоголізм, наркоманія, проституція. На жаль, в умовах сучасності, доступність алкоголю (для всіх вікових груп) сприяє значному поширенню алкоголізму. Негативні наслідки алкоголізації проявляються в зниженні загального рівня культури суспільства, та й загалом, окремих громадян, їхньої психічної чи соціальної деградації, що в тому числі впливає й на здоров'я та суспільні відносини. Наркоманія як асоціальна явище теж є тісно пов'язаною із злочинністю³³.

Зрозуміло, що повністю ліквідувати ці детермінанти апріорі неможливо, проте знизити їх рівень впливу – цілком реально. Для

³² Вирок Приморського районного суду м. Одеси по справі від 13.06.2023 № 1-кп/522/1571/23. *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/111540763>.

³³ Стасюк Н. А. Кримінологічна характеристика домашнього насильства: дис. ... доктора філософії: 081 «Право». Київ, 2022. С. 51.

цього доречними є такі заходи: обмеження часу продажу алкоголю, соціально-виховна робота зі школярами та студентами закладів освіти, ефективна робота із запобігання поширенню незаконного обігу наркотичних засобів тощо³⁴.

9) підозра у невірності. Сімейні відносини повинні ґрунтуватися на довірі та підтримці. У деяких випадках відсутність довіри стає причиною домашнього насильства. У випадку, якщо партнер підозрює другу половину у невірності, він може прийти до думки, що насильство – єдиний вихід із ситуації, що склалася³⁵.

На практиці існує низка випадків, коли систематичні акти домашнього насильства вчиняються через ревності одного з партнерів. Невпевненість у собі та ставлення до партнера як до своєї власності (а інколи і провокації з боку «другої половинки») спричиняють нав'язливе відчуття невірності. Агресія, яка виникає внаслідок таких підозр, призводить до конфліктів, які переростають у акти домашнього насильства.

Для зниження рівня поширеності подібних подій важливим є такий напрям профілактики як робота з постраждалими від домашнього насильства або особами, які перебувають у «зоні ризику». Як демонструють результати, віктимологічна профілактика давно стала одним з пріоритетних напрямів роботи правоохоронних органів у сучасних розвинених демократичних державах. Реалізація відповідних заходів дозволяє знизити ймовірність вчинення нових актів домашнього насильства.

10) психічні проблеми³⁶.

Остання причина нерідко виникає через вплив такої умови, як війна. Зрозуміло, що широкомасштабна війна призвела до низки негативних наслідків, у тому числі підвищивши рівень психологічної тривожності. Надмірні хвилювання, втома та непевненість у завтрашньому дні здатні призводити до конфліктів у родині, що можуть переростати у акти деліктної поведінки.

Особливе значення у формуванні деструктивності духовно-морального розвитку відіграють й засоби масової інформації та комунікації. Інтернет вкрай насичений інтелектуальним насильством і з кожним днем віртуальні розваги стають все більш жорстокими й страшними. І якщо раніше, наприклад, ігри привертали увагу покупців

³⁴ Шевченко С. І. Окремі аспекти правового регулювання забезпечення публічного порядку в Україні. *Науковий вісник публічного та приватного права*. 2016. № 6. С. 68–71.

³⁵ Pace Rachael. 10 Most Common Causes of Domestic Violence in Relationship. URL: <https://www.marriage.com/advice/domestic-violence-and-abuse/causes-of-domestic-violence/>.

³⁶ Ibid.

рекламою «різноманітності персонажів та ігрових рівнів», то сьогодні на обкладинці чергової гри можна побачити напис: «Понад сто способів вбивств, тортур своїх жертв перед смертю, правдоподібні крики і крики ваших ворогів». У зв'язку з цим не можна не погодитися з думкою, що «ігри з великою кількістю сцен жорстокості формують в наших дітях риси потенційних садистів». У зв'язку з чим вбивство стає звичним способом вирішення економічних, політичних і навіть міжособистісних інтимних проблем³⁷.

Дійсно, розвиток кіберсередовища призводить до того, що ЗМІ або медійні особистості (наприклад, популярні блогери) у гонитві за популярністю починають використовувати певний шок-контент та підіймати провокативні теми³⁸. Негативний вплив такої інформації на неповнолітніх призводить до руйнування кордонів законслухняної поведінки та, як наслідок, до маргіналізації.

Таким чином, станом на сьогоднішній день існує значна кількість детермінантів домашнього насильства. Ефективність їх усунення (нейтралізації) залежить від злагодженості дій різних суб'єктів протидії злочинності (правоохоронні органи, неурядові організації, громадяни тощо)³⁹. У наступному підрозділі цього дослідження будуть проаналізовані окремі напрями такої кримінологічної роботи.

2. Окремі напрями запобігання домашньому насильству

Відповідно до Закону України від 07.12.2017 № 2229-VIII «Про запобігання та протидію домашньому насильству», запобігання домашньому насильству – система заходів, що здійснюються органами виконавчої влади, органами місцевого самоврядування, підприємствами, установами та організаціями, а також громадянами України, іноземцями та особами без громадянства, які перебувають в Україні на законних підставах, та спрямовані на підвищення рівня обізнаності суспільства щодо форм, причин і наслідків домашнього насильства, формування нетерпимого ставлення до насильницької моделі поведінки у приватних стосунках, небайдужого ставлення до постраждалих осіб, насамперед до постраждалих дітей, викоринення дискримінаційних

³⁷ Стасюк Н. А. Кримінологічна характеристика домашнього насильства: дис. ... доктора філософії: 081 «Право». Київ, 2022. С. 51.

³⁸ Шаблістий В. В., Каторкін Р. А. Чи має право на існування в Україні покарання у вигляді смертної кари. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. 2012. Вип 20. Ч. 1. Т. 4. С. 92–95.

³⁹ Шевченко С. І. Особливості взаємодії Національної поліції з громадськістю в процесі забезпечення публічнопорядку. *Науковий вісник публічного та приватного права*. 2017. Вип. 6. Т. 2. С. 162–166.

уявлень про соціальні ролі та обов'язки жінок і чоловіків, а також будьяких звичаїв і традицій, що на них ґрунтуються⁴⁰.

Таким чином, запобігання названому акту суспільно небезпечної поведінки являє собою комплекс напрямів роботи, які реалізують загальні та спеціальні суб'єкти протидії злочинності⁴¹.

Зі змісту Закону України «Про запобігання та протидію домашньому насильству» випливає, що заходи у сфері запобігання домашньому насильству можна диференціювати на дві групи:

1) загальні;

2) спеціальні (терміновий заборонний припис стосовно кривдника, обмежувальний припис стосовно кривдника, взяття на профілактичний облік кривдника та проведення з ним профілактичної роботи, направлення кривдника на проходження програми для кривдників).

Ефективне запобігання домашньому насильству можливе лише у випадку комплексного застосування перелічених заходів. Як правило, на науковому рівні вчені аналізують саме спеціальні заходи запобігання домашньому насильству, тоді як до загальних заходів прикута недостатня увага. Водночас, застосування загальних заходів запобігання домашньому насильству здатне суттєво покращити динаміку поширення цього суспільно небезпечного діяння, тому вбачається доречним проаналізувати їх детальніше.

Ст. 19 Закону України «Про запобігання та протидію домашньому насильству» передбачає такі загальні заходи у сфері запобігання домашньому насильству:

1) вивчення ситуації та збір згрупованих за статтю статистичних даних про факти домашнього насильства⁴².

Для того, щоб обрати правильну стратегію запобігання та протидії домашньому насильству, розрахувати необхідні засоби та заходи, відповідні загальні та спеціальні суб'єкти повинні проаналізувати ситуацію щодо стану та динаміки поширення цих суспільно небезпечних (шкідливих) діянь. При цьому доречним виглядає проведення кримінологічного моніторингу, результати якого дозволять

⁴⁰ Про запобігання та протидію домашньому насильству: Закон України від 07.12.2017 № 2229-VIII. *База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України.* URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2229-19#Text>.

⁴¹ Термінологічний словник з питань запобігання та протидії легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму, фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення та корупції / Чубенко А. Г., Лошицький М. В., Павлов Д. М., Бичкова С. С., Юнін О. С. Київ : Ваіте, 2018. С. 130.

⁴² Про запобігання та протидію домашньому насильству: Закон України від 07.12.2017 № 2229-VIII. *База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України.* URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2229-19#Text>.

отримати повну та неупереджену картину поширення домашнього насильства та, як наслідок, підготувати низку напрямів роботи з усунення основних детермінантів⁴³.

Зауважимо, що положення п. 1 ч. 1 ст. 19 Закону України «Про запобігання та протидію домашньому насильству» прямо впливають з п. «а» ст. 11 Стамбульської Конвенції, в якій зазначається, що для цілей даного нормативно-правового акта, держави, які його підписали, зобов'язуються регулярно збирати відповідні дезагреговані статистичні дані про випадки всіх форм насильства, які підпадають під сферу застосування цієї Конвенції⁴⁴.

Саме аналіз відповідної інформації дозволяє надати об'єктивну оцінку ефективності роботи загальних та спеціальних суб'єктів запобігання та протидії домашньому насильству⁴⁵.

2) організація і проведення галузевих та міжгалузевих досліджень стану, причин і передумов поширення домашнього насильства, ефективності законодавства у сфері запобігання та протидії домашньому насильству та практики його застосування⁴⁶.

Виявлення та усунення детермінантів кримінальних правопорушень – одна з головних цілей всіх суб'єктів запобігання та протидії злочинності. Саме профілактика злочинності – пріоритетний напрям роботи правоохоронних органів всіх демократичних держав світу.

Положення цієї норми прямо впливають з п. “b” ст. 11 Стамбульської Конвенції, в якій зазначається, що для цілей цього нормативно-правового акта, держави, які його підписали, зобов'язуються підтримувати дослідження стосовно всіх форм насильства, які підпадають під сферу застосування Стамбульської Конвенції, для вивчення його основних причин і наслідків, кількості випадків і рівня винесених

⁴³ Buletsa S., Drozd O., Yunin O., Mohilevskiy L. Medical error: civil and legal aspect. Georgian medical news. 2018. № 3 (276). P. 156. URL: <https://dspace.uzhnu.edu.ua/jspui/handle/lib/23514>.

⁴⁴ Конвенція Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу із цими явищами (Стамбульська конвенція): ратифіковано Законом України від 20.06.2022 р. № 2319-IX. База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_001-11#Text.

⁴⁵ Шаблістий В. В., Якименко Л. Г. Запобігання проникненню заборонених предметів до установ виконання покарань: монографія. Дніпро: Дніпропетровський держ. ун-т внутр. справ; Ліра ЛТД, 2017. С. 30.

⁴⁶ Конвенція Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу із цими явищами (Стамбульська конвенція): ратифіковано Законом України від 20.06.2022 р. № 2319-IX. База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_001-11#Text.

вироків, а також ефективності заходів, ужитих для виконання Стамбульської Конвенції⁴⁷.

Зауважимо, що одним з найяскравіших показників ефективності законодавства⁴⁸ у сфері запобігання домашньому насильству є співвідношення кількості зареєстрованих випадків домашнього насильства з кількістю осіб, які були притягнуті до юридичної відповідальності за вчинення цього суспільно небезпечного діяння.

3) організація і проведення серед населення, у тому числі серед дітей та молоді, інформаційних кампаній щодо запобігання та протидії домашньому насильству, роз'яснення його форм, проявів і наслідків⁴⁹.

Ефективність відповідних кампаній прямо залежить від прояву креативності під час її реалізації (наприклад, цікаві нестандартні відеоролики або акції здатні швидко проникнути у свідомість людини) та масштабів аудиторії, на яку вони спрямовані.

У реалізації інформаційних кампаній, спрямованих на запобігання та протидію домашньому насильству, важливу роль відіграють неурядові організації⁵⁰. Як зазначається на офіційному вебсайті міжнародної неурядової організації “Domestic Violence Awareness Project”, інформаційні кампанії допомагають доносити до суспільства конкретні проблеми. Вони допомагають виносити актуальні проблеми на розгляд суспільства, змінювати суспільну свідомість, спонукати людей до зміни своїх дій. Кампанії з підвищення обізнаності населення щодо домашнього насильства мають на меті ознайомити членів суспільства з поширеністю цієї проблеми, стимулювати людей вживати заходів для сприяння суспільним змінам, ознайомити та попередити осіб, постраждалих від домашнього насильства, про можливі алгоритми поведінки та гарантії, які їм передбачені відповідно до чинного законодавства⁵¹.

⁴⁷ Конвенція Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу із цими явищами (Стамбульська конвенція): ратифіковано Законом України від 20.06.2022 р. № 2319-IX. *База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_001-11#Text.

⁴⁸ Шаблістий В. В., Александрова А. Ю. Кримінальна відповідальність за ухилення від призову за мобілізацією: монографія. Дніпро: Видавець Біла К. О., 2019. С. 11.

⁴⁹ Про запобігання та протидію домашньому насильству: Закон України від 07.12.2017 р. № 2229-VIII. *База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2229-19#Text>.

⁵⁰ Березняк В. С. Функції та принципи інституту екстрадиції: поняття і ознаки. *Науковий вісник Академії муніципального управління. Серія «Право»*. 2014. Вип. 2. С. 320.

⁵¹ Domestic Violence Awareness Project: Campaign Ideas. URL: <https://www.dvawareness.org/campaigns>.

При цьому перспективним напрямом профілактики виглядає співпраця правоохоронних органів та неурядових організацій із членами правління об'єднань співвласників багатоквартирних будинків. Зокрема, такі особи якнайкраще володіють інформацією щодо можливих випадків домашнього насильства серед мешканців багатоквартирного будинку, тому встановлення з ними високого рівня комунікації дозволить своєчасно відреагувати на акти деліктної поведінки та ідентифікувати наявні детермінанти⁵².

Зауважимо, що п. 3 ст. 19 Закону України «Про запобігання та протидію домашньому насильству» відповідає ст. 13 Стамбульської Конвенції. При цьому доречно додати, що відповідні інформаційні кампанії не повинні обмежуватись категоріями «діти та молодь», адже проблема домашнього насильства охоплює всі категорії населення, незалежно від віку, сфери праці, гендерної приналежності, соціального статусу тощо.

4) розроблення та впровадження у навчальних закладах навчальних і виховних програм з питань запобігання та протидії домашньому насильству, у тому числі стосовно дітей⁵³.

Цей пункт тісно пов'язаний із попереднім. Обов'язок включення навчального матеріалу щодо недопустимості вчинення актів домашнього насильства у освітні програми закладів освіти прямо передбачений ст. 14 згаданої вище Стамбульської Конвенції.

У контексті цього питання варто зауважити, що відповідна норма міжнародного нормативно-правового акта передбачає не тільки інтеграцію в освітні програми сукупності знань та вчень, пов'язаних із запобіганням домашньому насильству, але і порушення таких важливих тем, як гендерна рівність, гуманізм, повага до інших членів суспільства, уникнення способу вирішення конфліктів шляхом використання насильства у будь-якій формі.

Враховуючи той факт, що саме молодь – майбутнє будь-якої держави, можливо, доречно розширити положення п. 4 ст. 19 Закону України «Про запобігання та протидію домашньому насильству шляхом додавання словосполучення «...гендерної рівності, поваги до особи, недопустимості вирішення спорів шляхом використання насильства у будь-якій формі».

⁵² Юнін О. С. Переваги та недоліки об'єднання співвласників багатоквартирного будинку як однієї з форм управління багатоквартирними будинками. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2017. № 2. С. 31.

⁵³ Про запобігання та протидію домашньому насильству: Закон України від 07.12.2017 р. № 2229-VIII. База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2229-19#Text>.

Зрозуміло, що на відміну від Стамбульської Конвенції, Закон України «Про запобігання та протидію домашньому насильству» спрямований, у першу чергу, на вирішення проблем подолання саме явища домашнього насильства, а не фактів порушення гендерної рівності, актів інших видів насильства тощо. Втім, згадана тематика є дотичною до проблеми домашнього насильства, тому, на нашу думку, впровадження відповідних положень в освітні програми має відбуватись комплексно. Крім того, згадані положення прямо впливають зі змісту Стамбульської Конвенції, а відтак повинні бути інтегровані у вітчизняне законодавство.

Як вдало зазначається у методичних рекомендаціях «Запобігання та протидія насильству» (додаток до листа Міністерства освіти і науки України від 18.05.2018 № 1/11-5480), одним із важливих заходів профілактики насильства в освітньому середовищі є формування у здобувачів освіти умінь і навичок розвитку і підтримки здорових міжособистісних відносин. Для цього до освітнього плану закладу освіти необхідно включити програми, які навчають дітей навичкам керування своєю поведінкою, шанобливого ставлення до однолітків і дорослих, конструктивного вирішення конфліктів, самостійного прийняття рішень. Важливо, щоб у рамках таких програм також обговорювалися питання, пов'язані з сексуальним і репродуктивним здоров'ям і поведінкою. Подібні програми допомагають учням засвоювати загальнолюдські цінності, вчитися поважати права і гідність людини, гендерну рівність і різноманіття, формуватися як особистість, підвищувати самоповагу і зміцнювати самооцінку⁵⁴.

Наведене опосередковано підтверджує тезу про те, що домашнє насильство – комплексна проблема, яка є результатом впливу на особу низки несприятливих факторів. Усунення цих факторів (їх нейтралізація) – запорука підвищення ефективності боротьби з названим явищем.

5) залучення медіа до проведення просвітницьких кампаній, спрямованих на виконання завдань у сфері запобігання домашньому насильству, зокрема формування небайдужого ставлення до постраждалих осіб, насамперед постраждалих дітей, усвідомлення необхідності невідкладного повідомлення про випадки домашнього насильства, зокрема до кол-центру з питань запобігання та протидії домашньому насильству, насильству за ознакою статі та насильству стосовно дітей.

⁵⁴ Запобігання та протидія насильству: методичні рекомендації: додаток до листа Міністерства освіти і науки України від 18.05.2018 № 1/11-5480. Київ, 2018. С. 58. URL: <https://drive.google.com/file/d/1GU-yUiXyeQr3z6X0Mwd7mf2AFVaeGFF5/view?usp=sharing>.

Саме ЗМІ є рушійною силою, яка значною мірою формує суспільну свідомість та настрої⁵⁵, тому подолання проблеми домашнього насильства неможливе без ефективної роботи у цьому напрямі згаданого загального суб'єкта протидії та запобігання названому акту деліктної поведінки. Ця теза знаходить своє відображення у ст. 17 Стамбульської Конвенції, яка вимагає від держав, що ратифікували цей міжнародний документ, заохочувати участь ЗМІ у питанні запобігання та протидії домашньому насильству⁵⁶.

Відповідне «заохочення», в першу чергу, проявляється у прозорості роботи органів державної влади: своєчасне надання статистичної інформації, співробітництво з представниками ЗМІ, створення умов, які дозволяють журналістам працювати чесно та неупереджено.

б) організація та проведення спільних і спеціалізованих тренінгів та семінарів для фахівців, які працюють у сфері запобігання та протидії домашньому насильству, а також для працівників правоохоронних органів і суддів⁵⁷.

При цьому важливим є проведення спільних тренінгів та реалізація інших форм взаємодії (наприклад, в питаннях обміну інформацією, екстрадиції⁵⁸ тощо) із зарубіжними партнерами.

Підготовка висококваліфікованих фахівців у сфері запобігання та протидії домашньому насильству, постійне вдосконалення їх знань та навичок – одна з вимог, що передбачена ст. 15 Стамбульської Конвенції. Для досягнення відповідної мети важливо:

- здійснювати належне фінансування програм підготовки згаданої категорії суб'єктів та підвищення їхньої кваліфікації;
- залучати до участі у таких заходах іноземних спеціалістів, які мають великий досвід у запобіганні та протидії домашньому насильству;
- гармонійно поєднувати теоретичні та практичні розробки тощо.

⁵⁵ Каторкін Р. А. Кримінально-правове забезпечення призову на строкову військову службу, військової служби за призовом осіб офіцерського складу в Україні у ХХ столітті. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2016. № 4. С. 285.

⁵⁶ Конвенція Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу із цими явищами (Стамбульська конвенція): ратифіковано Законом України від 20.06.2022 р. № 2319-ІХ. *База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_001-11#Text.

⁵⁷ Про запобігання та протидію домашньому насильству: Закон України від 07.12.2017 р. № 2229-VIII. *База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2229-19#Text>.

⁵⁸ Шалгунова С. А., Березняк В. С. Проблемні питання правового визначення терміна «екстрадиція». *Науковий вісник Юридичної академії МВС України*. 2005. № 3 (22). С. 384.

Підсумовуючи викладене вище можна зробити висновок про те, що запобігання домашньому насильству – складний багатоаспектний процес, що охоплює різні напрями роботи. Проаналізовані нами заходи не є вичерпними, проте їх реалізація дозволить нейтралізувати дію найбільш поширених детермінантів.

ВИСНОВКИ

Останніми роками фіксується тривожна картина поширення домашнього насильства на території України. Не в останню чергу така ситуація пов'язана з впливом на суспільні відносини потужного детермінанта, яким стала широкомасштабна війна, розпочата російською федерацією проти України у лютому 2022 р.

Офіційні статистичні дані не демонструють всієї картини поширеності домашнього насильства на території України через окупацію окремих територій нашої Батьківщини державою-терористом та високий рівень латентності, що притаманний цьому виду кримінальних правопорушень.

Домашнє насильство – результат впливу на особу кримінального правопорушника низки несприятливих факторів (детермінантів), основними з яких є: поширеність у суспільстві стереотипів щодо соціальної ролі жінки та приватності проблеми домашнього насильства; широкомасштабна війна; бідність і безробіття; недоліки у нормативно-правовій базі, що регулює питання запобігання домашньому насильству; недостатня увага до проблеми домашнього насильства з боку науковців; недоліки у освітніх програмах; алкоголізм та наркотики тощо; недостатній рівень взаємодії суб'єктів протидії домашньому насильству тощо.

Для підвищення рівня ефективності запобігання домашньому насильству важливими є: проведення кримінологічного моніторингу; дослідження детермінантів домашнього насильства, ефективності законодавства у сфері протидії цьому явищу; проведення інформаційних кампаній серед населення, спрямованих на зниження рівня віктимності та виховання молодого покоління у дусі законслухняності; коригування у закладах освіти виховних програм; підвищення рівня взаємодії між загальними та спеціальними суб'єктами протидії злочинності.

АНОТАЦІЯ

Дослідження присвячено розгляду питання запобігання домашньому насильству як напряму забезпечення внутрішнього безпекового середовища. Зазначається, що домашнє насильство – один з найпоширеніших видів кримінальних правопорушень проти здоров'я особи.

Доведено, що кримінальним правопорушенням, передбаченим ст. 126-1 КК України, властивий високий рівень латентності. Така ситуація обумовлена комплексом причин, серед яких основними є стереотипне мислення громадян про приватність проблеми домашнього насильства, тимчасова окупація державою-терористом окремих територій України тощо.

Зроблено спробу визначити найбільш поширені та впливові детермінанти домашнього насильства. Зокрема, до їх числа пропонується віднести такі, як стереотипність мислення щодо ролі жінки у сім'ї, недосконала нормативно-правова база, широкомасштабна війна, яку російська федерація розпочала проти України, недоліки у освітніх програмах, бідність та безробіття тощо.

Наголошується на необхідності проведення низки заходів, спрямованих на запобігання кримінальному правопорушенню, передбаченому ст. 126-1 КК України (дослідження причин та умов, активізація уваги наукової спільноти до проблеми домашнього насильства, проведення інформаційних кампаній). Зазначається, що робота із запобігання домашньому насильству може бути ефективною виключно за умов тісної взаємодії загальних та спеціальних суб'єктів протидії злочинності.

Література

1. Березняк В. С. Сучасні тенденції розвитку та застосування екстрадиції: європейський ордер на арешт. *Право України*. 2006. № 11. С. 149–152.

2. Березняк В. С. Сучасні погляди на поняття екстрадиція у науці кримінально-процесуального права. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2014. № 4. С. 374–383.

3. Березняк В. С. Функції та принципи інституту екстрадиції: поняття і ознаки. *Науковий вісник Академії муніципального управління*. Серія «Право». 2014. Вип. 2. С. 320–325.

4. Березняк В. С., Шаблистий В. В., Каторкін Р. А. Кримінологічні аспекти деліктної поведінки дітей в Україні / Juvenile policy as a component of supporting Ukraine's national security and defense (dedicated to the 53rd anniversary of the UN General Assembly adoption of the Declaration of the Rights of the Child and the 56th anniversary of the establishment of Dnipropetrovsk State University of Internal Affairs) : Scientific monograph. Riga, Latvia : "Baltija Publishing", 2023. P. 79–102. URL: <http://baltijapublishing.lv/omp/index.php/bp/catalog/view/287/7882/16460-1>.

5. Вирок Приморського районного суду м. Одеси по справі від 13.06.2023 № 1-кп/522/1571/23. *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/111540763>.

6. Єдиний звіт про кримінальні правопорушення за січень-грудень 2022 року. *Офіс Генерального прокурора* : офіційний вебсайт. URL: https://old.gp.gov.ua/ua/file_downloader.html?_m=fslib&_t=fsfile&_c=download&file_id=225262.

7. Єдиний звіт про кримінальні правопорушення за січень-серпень 2023 року. *Офіс Генерального прокурора* : офіційний вебсайт. URL: https://old.gp.gov.ua/ua/file_downloader.html?_m=fslib&_t=fsfile&_c=download&file_id=236295.

8. Запобігання та протидія дискримінації в Україні. Множинна дискримінація : навч. посіб. / кол. авт. ; ред. А. Є. Фоменко. Дніпро : Видавець Біла К. О., 2022. 236 с.

9. Запобігання та протидія насильству: методичні рекомендації: додаток до листа Міністерства освіти і науки України від 18.05.2018 № 1/11-5480. Київ, 2018. 86 с. URL: <https://drive.google.com/file/d/1GU-yUiXyeQr3z6X0MWd7mf2AFVaeGFF5/view?usp=sharing>.

10. Звіт Національної поліції України про результати роботи у 2021 р. URL: https://www.kmu.gov.ua/storage/app/sites/1/17-civik-2018/zvit2021/Zvit_NPU_2021_.pdf.

11. Каторкін Р. А. Досвід правового регулювання питання ухилення від призову на строкову військову службу, військову службу за призовом осіб офіцерського складу окремих країн пострадянського простору. *Jurnalul juridic national: teorie si practica: научно-практичний журнал Республіки Молдова*. 2017. № 6 (28). С. 104–107.

12. Каторкін Р. А. Історико-правовий нарис кримінальної відповідальності за ухилення від призову на військову службу на землях сучасної України в період XVI–XIX століть. *Вісник Кримінологічної асоціації України: зб. наук. праць*. 2017. № 1 (15). С. 199–206.

13. Каторкін Р. А. Кримінальна відповідальність за ухилення від призову на строкову військову службу, військову службу за призовом осіб офіцерського складу : монографія / за заг. ред. д-ра юрид. наук, проф. В. В. Шаблістого. Дніпро : Видавець Біла К. О., 2022. 268 с.

14. Каторкін Р. А. Кримінально-правове забезпечення призову на строкову військову службу, військової служби за призовом осіб офіцерського складу в Україні у XX столітті. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2016. № 4. С. 285–292.

15. Конвенція Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу із цими явищами (Стамбульська конвенція): ратифіковано Законом України від 20.06.2022 р.

№ 2319-IX. База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_001-11#Text.

16. Конституція України: Закон України від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР. База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр>.

17. Концепція Державної соціальної програми запобігання та протидії домашньому насильству та насильству за ознакою статі на період до 2025 року, схвалена розпорядженням Кабінету Міністрів України від 10.10.2018 р. № 728-р. База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/728-2018-%D1%80#>.

18. Про запобігання та протидію домашньому насильству: Закон України від 07.12.2017 р. № 2229-VIII. База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2229-19#Text>.

19. Стасюк Н. А. Кримінологічна характеристика домашнього насильства : дис. ... доктора філософії: 081 «Право». Київ, 2022. 173 с.

20. Термінологічний словник з питань запобігання та протидії легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму, фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення та корупції / Чубенко А. Г., Лошицький М. В., Павлов Д. М., Бичкова С. С., Юнін О. С. Київ : Ваіте, 2018. 826 с.

21. Фіалка М. І. Фонові явища та детермінанти злочинності: співвідношення та взаємозалежність термінів. Фонові для злочинності явища: запобігання та протидія : зб. тез доп. Всеукр. наук.-практ. конф. (м. Харків, 27 квіт. 2018 р.). Харків, 2018. С. 103–104.

22. Фішер Х. Посібник для парламентарів щодо застосування Конвенції Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу із цими явищами (Стамбульська Конвенція). 2015. 107 с. URL: <https://assembly.coe.int/LifeRay/EGA/WomenFFViolence/HandbookParliamentarians-UA.pdf>

23. Шаблистий В. В. Проблеми кримінально-правової охорони суспільних відносин. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна*. Серія «Право». 2010. Випуск 8. С. 122–126.

24. Шаблистий В. В., Александрова А. Ю. Кримінальна відповідальність за ухилення від призову за мобілізацією : монографія. Дніпро : Видавець Біла К. О., 2019. 136 с.

25. Шаблистий В. В., Каторкін Р. А. Чи має право на існування в Україні покарання у вигляді смертної кари. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. 2012. Вип 20. Ч. 1. Том 4. С. 92–95.

26. Шаблистий В. В., Якименко Л. Г. Запобігання проникненню заборонених предметів до установ виконання покарань : монографія.

Дніпро : Дніпропетровський держ. ун-т внутр. справ ; Ліра ЛТД, 2017. 168 с.

27. Шалгунова С. А., Березняк В. С. Проблемні питання правового визначення терміна «екстрадиція». *Науковий вісник Юридичної академії МВС України*. 2005. № 3 (22). С. 384–389.

28. Шевченко С. І. Окремі аспекти правового регулювання забезпечення публічного порядку в Україні. *Науковий вісник публічного та приватного права*. 2016. № 6. С. 68–71.

29. Шевченко С. І. Особливості взаємодії Національної поліції з громадськістю в процесі забезпечення публічного порядку. *Науковий вісник публічного та приватного права*. 2017. Вип. 6, т. 2. С. 162–166.

30. Шевченко С. І. Адміністративно-правове регулювання поліцейської діяльності щодо забезпечення публічного порядку : дис. ... канд. юрид. наук. Дніпро, 2018. 211 с.

31. Юнін О. С. Державна політика України у сфері запобігання домашньому насильству: сучасний стан та перспективи вдосконалення. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2021. № 4 (114). С. 15–21.

32. Юнін О. С. Переваги та недоліки об'єднання співвласників багатоквартирного будинку як однієї з форм управління багатоквартирними будинками. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2017. № 2. С. 31–37.

33. Юнін О. С. Пріоритетність захисту прав та законних інтересів людини в діяльності поліції. *Митна справа*. 2013. № 1 (85). Ч. 2. Кн. 1. С. 401–405.

34. Artyukhov A., Volk I., Surowiec A., Skrzypek-Ahmed S., Bliumska-Danko K., Dluhopolskyi O., Shablustyi V. Quality of education and science in the context of Sustainable Development Goals—From Millennium Goals to Agenda 2030: Factors of innovation activity and socio-economic impact. *Sustainability*. 2022, 14, 11468. P. 1–11.

35. Buletsa S., Drozd O., Yunin O., Mohilevskyi L. Medical error: civil and legal aspect. *Georgican medical news*. 2018. № 3 (276). P. 156–161. URL: <https://dspace.uzhnu.edu.ua/jspui/handle/lib/23514>.

36. Domestic Violence Awareness Project: Campaign Ideas. URL: <https://www.dvawareness.org/campaigns>.

37. Lukina, T.; Shevchenko, S.; Shulga, N.: et al. State educational policy for ensuring the quality of pedagogy: global trends and Ukrainian experience, *Ad Alta: Journal of interdisciplinary research*. 2021. № 11 (1). P. 38–44.

38. Pace Rachael. 10 Most Common Causes of Domestic Violence in Relationship. URL: <https://www.marriage.com/advice/domestic-violence-and-abuse/causes-of-domestic-violence/>.

39. Shevchenko S., Sidorenko N. E-government and ICT as instruments of corruption prevention bin the context of the global trend of public service transparency. *Public administration aspects* 8.5. 2020. Pp. 72–81.

40. Sydorova E., Yunin O., Zhuravlov D., Fomenko A., Shevchenko S. Historical prerequisites for the formation of the foundations of the modern humanitarian policy of Ukraine. *Amazonia Investiga*. 2022. № 11 (58). P. 28–38. DOI: <https://doi.org/10.34069/AI/2022.58.10.3>.

Information about the author:

Shevchenko Serhii Ivanovych,

Candidate of Law, Associate Professor,

Head of the Scientific Laboratory

of Sociological and Criminal Law Research

Dnipropetrovsk State University of Internal Affairs

26, Gagarin Avenue, Dnipro, 49005, Ukraine

ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ БЕЗПЕКОВОГО СЕРЕДОВИЩА В ЛІСОВИХ ВІДНОСИНАХ ЗАХОДАМИ АДМІНІСТРАТИВНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ

Бобкова А. Г., Ковейно Ю. В.

ВСТУП

Безпекове середовище – це складне багатогранне явище, якому останнім часом приділяється значна увага як науковцями, так і практиками. Із багатьох підходів до визначення безпекового середовища можна взяти за основу, що це такий стан довкілля, коли дотримуються основні права та свободи людини, забезпечується збалансоване використання природних ресурсів та дотримуються вимоги екологічної, продовольчої та соціальної безпеки. Досить важливою є організація безпекового середовища в лісових відносинах з урахуванням того, що ліси в Україні є одним із найцінніших природних ресурсів через їх обмеженість, тривалий термін відновлення та значущості для задоволення потреб суспільства в цих природних ресурсах.

Безпекове середовище в лісових відносинах може досягатися багатьма екологічними, економічними та правовими заходами. Серед таких заходів суттєву роль відіграють адміністративно-правові заходи, зокрема заходи адміністративної відповідальності.

Заходи адміністративної відповідальності в різних відносинах, в тому числі екологічних чи лісових, були предметом розгляду фахівців різних галузей права. Серед таких вчених є й представники науки адміністративного права (О. Є. Волков, Ю. О. Легеза, Н. В. Марфіна, О. А. Улютіна, Х. В. Юшкевич та інші) та екологічного права (А. П. Гетьман, М. М. Заверюха, Л. В. Мендик та інші). Водночас залишається низка питань щодо заходів адміністративної відповідальності в лісових відносинах.

1. Правова основа забезпечення безпекового середовища в лісових відносинах

Забезпечення безпекового середовища в лісових відносинах може здійснюватися різними заходами адміністративної відповідальності. Першочерговим завданням при з'ясуванні таких заходів є виявлення та аналіз стану правової основи цих відносин.

Правова основа забезпечення безпекового середовища в лісових відносинах ґрунтується, насамперед, на Конституції України, нормами

якої передбачено характеристику загальних положень та принципів відповідальності, які є загальновідомими: рівність усіх перед законом і судом; забезпечення прав і свобод людини і громадянина; законність, гуманізм; презумпція невинуватості; вина як складовий елемент суб'єктивної сторони складу правопорушення; індивідуалізація покарання; гарантованість судового захисту тощо. Крім того, нормами Конституції закріплено невід'ємне право на використання природних ресурсів, у тому числі лісів, окреслено суб'єктний склад та загальні засади такого використання, порушення яких може тягти відповідальність, у тому числі адміністративну.

Базовим у питаннях забезпечення безпекового середовища у сфері лісових відносин є Закон України «Про охорону навколишнього природного середовища»¹, в якому, серед іншого, передбачено також заходи адміністративної відповідальності за порушення екологічного законодавства, у тому числі лісового. Вказаний акт містить основні положення щодо правового режиму використання природних ресурсів, серед яких ліси, лісові ресурси, землі лісгосподарського призначення. За порушення такого режиму, поряд з іншими видами відповідальності, передбачено застосування адміністративно-правових заходів. Крім того, вказаним Законом визначено екологічні права та обов'язки громадян у сфері використання, охорони та захисту природних ресурсів, навколишнього природного середовища та забезпечення екологічної безпеки, порушення яких, за наявності відповідних підстав, може тягти, окрім інших, адміністративну відповідальність. Також цим Законом закріплено підстави адміністративної відповідальності за порушення законодавства про охорону навколишнього природного середовища, які різняться залежно від спрямованості дій правопорушника. Серед останніх визначено такі підстави: порушення вимог та норм екологічної безпеки (пп. а; б; л); порушення норм законодавства про оцінку впливу на довкілля (пп. в; г; е); порушення природоохоронних вимог при зберіганні, транспортуванні, використанні, знешкодженні та захороненні хімічних засобів захисту рослин, мінеральних добрив, токсичних радіоактивних речовин та відходів (пп. й); порушення правового режиму охорони територій та об'єктів природно-заповідного фонду (пп. к); невиконання розпоряджень органів, які здійснюють державний

¹ Про охорону навколишнього природного середовища : Закон України від 25 червня 1991 року № 1264-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1264-12#top>.

контроль у галузі охорони навколишнього природного середовища, та вчинення опору їх представникам (пп. і)².

Вищезазначеним законодавчим актом закріплено перелік органів державної влади та місцевого самоврядування, які наділено повноваженнями, що можуть бути віднесені до адміністративно-правових заходів відповідальності. В цьому Законі закріплено систему органів, серед яких органи загальної та спеціальної компетенції, які застосовують відповідні заходи адміністративної відповідальності, у тому числі щодо забезпечення безпекового середовища у сфері лісових відносин залежно від наданих повноважень. До органів загальної компетенції належать: Верховна Рада України; Верховна Рада Автономної Республіки Крим; місцеві ради; Кабінет Міністрів України; Рада міністрів Автономної Республіки Крим; виконавчі органи сільських, селищних, міських рад; обласні, Київська та Севастопольська міські державні адміністрації. До органів спеціальної компетенції належать: центральний орган виконавчої влади, що забезпечує формування державної політики у сфері охорони навколишнього природного середовища; центральний орган виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері охорони навколишнього природного середовища; центральний орган виконавчої влади, що реалізує державну політику із здійснення державного нагляду (контролю) у сфері охорони навколишнього природного середовища, раціонального використання, відтворення і охорони природних ресурсів. Так, згідно зі ст. 20² Закону до повноважень центрального органу виконавчої влади, що реалізує державну політику із здійснення державного нагляду (контролю) у сфері охорони навколишнього природного середовища, раціонального використання, відтворення і охорони природних ресурсів, належить: обмеження чи зупинення (тимчасове) діяльності підприємств і об'єктів незалежно від їх підпорядкування та форми власності, якщо їх експлуатація здійснюється з порушенням законодавства про охорону навколишнього природного середовища, законодавства про оцінку впливу на довкілля, вимог дозволів на використання природних ресурсів, з перевищенням нормативів гранично допустимих викидів впливу фізичних та біологічних факторів і лімітів скидів забруднюючих речовин; складання протоколів про адміністративні правопорушення та розгляд справ про адміністративні правопорушення,

² Ковейно Ю. В. Підстави відповідальності за порушення лісового законодавства. *Вісник Запорізького національного університету. Юридичні науки.* № 4. Т. 2. 2020. С. 112–113.

накладення адміністративних стягнень у випадках, передбачених законом, що певною мірою стосується лісових відносин.

Законом «Про охорону навколишнього природного середовища» закріплено визначення екологічної безпеки, яка забезпечується комплексом взаємопов'язаних політичних, економічних, технічних, організаційних, державно-правових та інших заходів, що має безумовне значення для лісових відносин та може забезпечуватися заходами адміністративної відповідальності. Статтею 50 Закону закріплено норму щодо припинення за рішенням суду діяльності фізичних та юридичних осіб, що завдає шкоди навколишньому природному середовищу.

Основним нормативно-правовим актом, що регулює питання забезпечення безпекового середовища у сфері лісових відносин, є Лісовий кодекс України (далі – ЛКУ)³. Загальними положеннями ЛКУ визначено найбільш важливі аспекти, на яких ґрунтуються заходи адміністративної відповідальності. Так, надано визначення лісів, лісових ресурсів, лісових відносин, лісового законодавства, складу лісового фонду, земель лісогосподарського призначення.

В ЛКУ визначено права та обов'язки лісокористувачів та власників лісів, порушення яких може бути підставою для застосування заходів адміністративної відповідальності. Статтею 14 ЛКУ передбачено права громадян та юридичних осіб, які мають у приватній власності ліси, зокрема, право на спорудження виробничих та інших будівель та споруд, необхідних для ведення лісового господарства. У разі порушення вказаних прав постраждала особа може вимагати застосування заходів адміністративної відповідальності. Серед обов'язків громадян та юридичних осіб, які мають у приватній власності ліси, визначено такі: вести лісове господарство на основі матеріалів лісовпорядкування відповідно до ЛКУ; забезпечувати охорону, захист, відтворення і підвищення продуктивності лісових насаджень, посилення їх корисних властивостей та покращення родючості ґрунтів; виконувати інші заходи відповідно до вимог лісового законодавства; дотримуватися правил і норм використання лісових ресурсів; вести лісове господарство та використовувати лісові ресурси способами, які не завдають шкоди навколишньому природному середовищу, забезпечують збереження корисних властивостей лісів і створюють сприятливі умови для їх охорони, захисту та відтворення; вести первинний облік лісів, надавати в установленому законодавством

³ Лісовий кодекс України : Закон України від 21 січня 1994 року № 3852-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3852-12#top>.

порядку статистичну звітність та інформацію про стан лісів і використання лісових ресурсів; забезпечувати охорону типових та унікальних природних комплексів і об'єктів, рідкісних і таких, що перебувають під загрозою зникнення, видів тваринного і рослинного світу, рослинних угруповань (ст. 14 ЛКУ). У разі порушення вказаних обов'язків можливе застосування заходів адміністративної відповідальності поряд з іншими. Крім того, у ЛКУ закріплено права та обов'язки постійних та тимчасових лісокористувачів, розмежування яких певною мірою може вплинути на вибір заходів адміністративної відповідальності.

ЛКУ закріплено вимоги та порядок ведення лісового господарства, що передбачає наявність обов'язків суб'єктів лісових відносин, у разі порушення яких можливе також застосування заходів адміністративної відповідальності. Так, відповідно до ст. 78 ЛКУ припинення права використання лісових ресурсів здійснюється в установленому порядку шляхом анулювання лісорубного квитка або лісового квитка тими органами, які їх видали.

В ЛКУ (ст. 65–67) наведено поділ на загальне та спеціальне використання лісових ресурсів, що впливає на встановлення різного правового режиму використання лісів, лісових ресурсів та земель лісогосподарського призначення. Правовий режим лісокористування впливає на коло прав та обов'язків лісокористувачів, порушення яких може тягнути застосування заходів адміністративної відповідальності. Так, ст. 66 ЛКУ передбачено обов'язок виконання вимог пожежної безпеки в лісах, користування лісовими ресурсами, серед яких дикорослі трав'яні рослини, квіти, ягоди, горіхи, гриби тощо, способами і в обсягах, що не завдають шкоди відтворенню цих ресурсів, не погіршують санітарного стану лісів під час здійснення загального використання лісових ресурсів.

Також ЛКУ закріплено підстави відповідальності за порушення лісового законодавства – лісові правопорушення. Аналіз підстав відповідальності, в тому числі адміністративної, передбачених ст. 105 ЛКУ дає підстави стверджувати, що їх можна поділити за спрямованістю дій на такі: знищення або пошкодження лісу, лісових ресурсів та земель лісогосподарського призначення, погіршення їх стану (пп. 1–4; 6; 11; 17 ЛКУ); невиконання та порушення правил, приписів та порядку ведення лісового господарства (пп. 5; 7–10; 12; 14; 15; 18–20 ЛКУ)⁴.

⁴ Ковейно Ю. В. Підстави відповідальності за порушення лісового законодавства. *Вісник Запорізького національного університету. Юридичні науки.* № 4. Т. 2. 2020. С. 112.

Окремі положення ЛКУ щодо забезпечення безпекового середовища в лісових відносинах конкретизовано низкою підзаконних нормативно-правових актів, в яких закріплено ті чи інші аспекти застосування заходів адміністративної відповідальності. Серед названих актів можна виокремити нормативно-правові акти, які: визначають уповноважені органи та правовий режим їх діяльності як суб'єктів забезпечення безпекового середовища; закріплюють організаційні питання застосування заходів адміністративної відповідальності та визначають загальні положення, що передбачають певні превентивні заходи стосовно регулювання лісових відносин щодо забезпечення безпекового середовища.

До першої групи підзаконних актів можна віднести: Положення про Міністерство захисту екології та природних ресурсів⁵, Положення про державне агентство лісових ресурсів⁶, Положення про державну екологічну інспекцію⁷, та інші.

До другої групи підзаконних актів слід віднести: Положення про державну лісову охорону, лісову охорону інших постійних лісокористувачів та власників лісів⁸; Інструкцію з оформлення органами Державного комітету лісового господарства України матеріалів про адміністративні правопорушення⁹; Порядок організації охорони і захисту лісів¹⁰ та інші.

⁵ Положення про Міністерство захисту довкілля та природних ресурсів : Постанова Кабінету Міністрів України від 25 червня 2020 р. № 614. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/614-2020-%D0%BF#Text>.

⁶ Положення про Державне агентство лісових ресурсів : Постанова Кабінету Міністрів України від 8 жовтня 2014 р. № 521. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/521-2014-%D0%BF#Text>.

⁷ Положення про Державну екологічну інспекцію : Постанова Кабінету Міністрів України від 19 квітня 2017 р. № 275. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/275-2017-%D0%BF#Text>.

⁸ Положення про державну лісову охорону, лісову охорону інших постійних лісокористувачів та власників лісів : Постанова Кабінету Міністрів України від 16 вересня 2009 р. № 976. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/976-2009-%D0%BF#Text>.

⁹ Інструкція з оформлення органами Державного комітету лісового господарства України матеріалів про адміністративні правопорушення : Наказ Державного комітету лісового господарства України від 31.08.2010 № 262. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0863-10#Text>.

¹⁰ Порядок організації охорони і захисту лісів : Постанова Кабінету Міністрів України від 20 травня 2022 р. № 612. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/612-2022-%D0%BF#Text>.

До третьої групи актів можна віднести: Правила поліпшення якісного складу лісів¹¹; Порядок спеціального використання лісових ресурсів¹²; Правила використання корисних властивостей лісів¹³; Правила відтворення лісів¹⁴; Санітарні правила в лісах України¹⁵; Порядок ведення державного лісового кадастру та обліку лісів¹⁶; Інструкцію про порядок ведення державного лісового кадастру і первинного обліку лісів¹⁷, та інші.

Серед вказаних нормативно-правових актів найбільш повно питання забезпечення безпекового середовища в лісових відносинах регламентовано Положенням про державну лісову охорону. Так пп. 7 цього Положення закріплено право посадових осіб держлісоохорони, лісової охорони інших постійних лісокористувачів та власників лісів щодо складання протоколів та розгляду відповідно до законодавства справ про адміністративні правопорушення у сфері охорони, захисту, використання та відтворення лісів, а також у галузі мисливського господарства та полювання.

Положенням про Державну екологічну інспекцію визначено статус центрального органу виконавчої влади, який реалізує державну політику із здійснення державного нагляду (контролю) у сфері охорони навколишнього природного середовища, раціонального використання, відтворення і охорони природних ресурсів. Повноваження цього органу охоплюють відповідно складання протоколів про адміністративні правопорушення та розгляд справ про адміністративні правопорушення, накладання адміністративних стягнень у випадках, передбачених законом (пп. 7).

¹¹ Правила поліпшення якісного складу лісів : Постанова Кабінету Міністрів України від 12.05.2007 № 724. *Офіційний вісник України*. 2007. № 37. Ст. 1478. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/724-2007-%D0%BF#Text>.

¹² Порядок спеціального використання лісових ресурсів : Постанова Кабінету Міністрів України від 23.05.2007 № 761. *Офіційний вісник України*. 2007. № 39. Ст. 1550. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/761-2007-%D0%BF#Text>.

¹³ Правила використання корисних властивостей лісів : Наказ Міністерства аграрної політики та продовольства України від 14.08.2012 № 502. *Офіційний вісник України*. 2012. № 69. Ст. 2834. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1536-12#Text>.

¹⁴ Правила відтворення лісів : Постанова Кабінету Міністрів України від 1 березня 2007 р. N 303. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/303-2007-%D0%BF#Text>.

¹⁵ Санітарні правила в лісах України : Постанова Кабінету Міністрів України в редакції від 26 жовтня 2016 р. № 756. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/555-95-%D0%BF#top>.

¹⁶ Порядок ведення державного лісового кадастру та обліку лісів : Постанова Кабінету Міністрів України від 20 червня 2007 року № 848. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/848-2007-п#Text>.

¹⁷ Інструкція про порядок ведення державного лісового кадастру і первинного обліку лісів : Наказ Державного комітету лісового господарства України від 1 жовтня 2010 року № 298. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1267-10#Text>.

Ще одним нормативно-правовим актом, який регламентує питання забезпечення безпекового середовища у сфері лісових відносин заходами адміністративної відповідальності є Кодекс України про адміністративні правопорушення (далі – КУпАП)¹⁸. Вказаним кодексом закріплено основні положення щодо адміністративних правопорушень (розділ 1); поняття адміністративного правопорушення, їх види, залежно від сфери посягання, у тому числі адміністративні правопорушення у сфері охорони природи, використання природних ресурсів, охорони культурної спадщини (глава 7); адміністративні правопорушення, що посягають на встановлений порядок управління (глава 15) та загальні положення адміністративної відповідальності (розділ 2); органи, уповноважені розглядати справи про адміністративні правопорушення (розділ 3); порядок провадження у справах про адміністративні правопорушення (розділ 4); виконання постанов про накладення адміністративних стягнень (розділ 5). Зазначені положення КУпАП безумовно стосуються питання застосування заходів адміністративної відповідальності за порушення безпекового середовища у лісових відносинах. Перш за все, до забезпечення безпекового середовища у лісових відносинах має відношення глава 7 КУпАП, в якій визначено підстави та міри адміністративної відповідальності за порушення лісового законодавства. Так, залежно від об'єкта посягання адміністративні правопорушення у зазначеній сфері можна класифікувати на певні групи: серед яких, адміністративні правопорушення в галузі використання і охорони лісів: порушення права державної власності на ліси (ст. 49 гл. 6 КУпАП); незаконне використання земель державного лісового фонду (ст. 63 КУпАП); порушення встановленого порядку використання лісосічного фонду, заготівлі і вивезення деревини, заготівлі живиці (ст. 64 КУпАП); незаконна порубка, пошкодження та знищення лісових культур і молодняка (ст. 65 КУпАП); знищення або пошкодження полезахисних лісових смуг та захисних лісових насаджень (ст. 65¹ КУпАП); знищення або пошкодження підросту в лісах (ст. 66 КУпАП); здійснення лісокористування не у відповідності з метою та вимогами, передбаченими в лісорубному квитку (ордері) або лісовому квитку (ст. 67 КУпАП); порушення правил відновлення і поліпшення лісів, використання ресурсів спілої деревини (ст. 68 КУпАП); пошкодження сінокосів і пасовищних угідь на землях державного лісового фонду (ст. 69 КУпАП); самовільне сінокосіння і випасання худоби, самовільне збирання дикорослих

¹⁸ Кодекс України про адміністративні правопорушення : Закон України від 7 грудня 1984 року № 8073-Х. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80731-10#Text>

плодів, горіхів, грибів, ягід (ст. 70 КУпАП); введення в експлуатацію виробничих об'єктів без обладнання, що запобігає шкідливому впливу на ліси (ст. 71 КУпАП); пошкодження лісу стічними водами, хімічними речовинами, нафтою і нафтопродуктами, шкідливими викидами, відходами і покидьками, що спричиняє його усихання чи захворювання (ст. 72 КУпАП); засмічення лісу відходами (ст. 73 КУпАП); знищення або пошкодження лісоосушувальних каналів, дренажних систем і шляхів на землях державного лісового фонду (ст. 74 КУпАП); знищення або пошкодження відмежувальних знаків у лісах (ст. 75 КУпАП); знищення корисної для лісу фауни (ст. 76 КУпАП); порушення вимог пожежної безпеки в лісах (ст. 77 КУпАП). Крім того, підставою адміністративної відповідальності є невиконання законних розпоряджень чи приписів, інших законних вимог посадових осіб органів, які здійснюють державний контроль у галузі охорони навколишнього природного середовища, використання природних ресурсів, радіаційної безпеки або охорону природних ресурсів, ненадання їм необхідної інформації або надання неправдивої інформації, вчинення інших перешкод для виконання покладених на них обов'язків, що передбачено ст. 188⁵ КУпАП.

Таким чином, правова основа забезпечення безпекового середовища в лісових відносинах заходами адміністративної відповідальності наразі широко представлена положеннями різних актів чинного законодавстві. Разом з тим воєнний стан, в якому знаходиться наша країна останні півтора роки, та його екологічні наслідки вимагають подальших досліджень та напрацювань щодо уточнення окремих положень чинного законодавства.

2. Поняття адміністративної відповідальності за правопорушення у лісових відносинах

У межах наукового дослідження питань забезпечення безпекового середовища у лісових відносинах заходами адміністративної відповідальності окрему увагу варто приділити з'ясуванню базового поняття адміністративної відповідальності. Наявні дискусії щодо цього поняття обумовлено широтою його застосування у різних сферах діяльності, у тому числі: загальноосвітній, науковій, правозастосовній, а також двоякою позицією законодавця, який використовує вказаний термін у достатньо великій кількості нормативно-правових актів, але не дає його визначення. У науковій юридичній літературі щодо адміністративної відповідальності також висловлюються різні думки.

Зокрема, В. Б. Авер'янов подає поняття адміністративної відповідальності як відповідальності за вчинення адміністративного проступку (правопорушення), а також як різновиду юридичної відповідальності, що являє собою систему адміністративних правовідносин, які

виникають у зв'язку із застосуванням уповноваженими органами (посадовими особами) до осіб, що вчинили адміністративний проступок, передбачених нормами адміністративного права особливих санкцій – адміністративних стягнень¹⁹.

Адміністративна відповідальність, на думку І. А. Беленчук, являє собою різновид юридичної відповідальності, наслідок невиконання чи неналежного виконання особою норм адміністративного законодавства, відбиття невідворотності реагування держави на адміністративні правопорушення (проступки)²⁰.

Колектив авторів навчального посібника «Адміністративне право» на чолі з О. Остапенком вважає, що сутність адміністративної відповідальності проявляється у впливі, що здійснюють уповноважені органи або посадові особи на громадянина, який скоїв адміністративне правопорушення, що тягне за собою негативні наслідки морального (попередження), матеріального (штраф) або особистого характеру (адміністративний арешт)²¹.

Ю. П. Битяк адміністративну відповідальність розглядає як засіб накладення на осіб, що вчинили протиправні діяння стосовно загальнообов'язкових правил, які існують на момент вчинення у державному управлінні, відповідних стягнень адміністративного характеру, що мають для вказаних осіб обтяжливі наслідки. Наслідки можуть бути морального та матеріального характеру. Вчений вважає, що адміністративна відповідальність є видом юридичної відповідальності, якій притаманні ознаки останньої та є складовою адміністративного примусу²².

Т. О. Коломоєць розглядає адміністративну відповідальність як різновид правової відповідальності, що виражається у специфічній формі негативного реагування з боку державних компетентних органів на відповідну категорію протиправних проявів, відповідно до якої члени суспільства, що вчинили протиправні дії повинні відповідати перед таким органом і понести за це адміністративні стягнення в установлених законом формах і порядку²³.

¹⁹ Адміністративне право України. Академічний курс : підручник : у 2 т. Т. 1: Загальна частина. Київ : Вид-во «Юридична думка», 2004. С. 430–431.

²⁰ Беленчук І. А. Адміністративне право України : навч. посіб. Київ : А. С. К., 2004. С. 77.

²¹ Остапенко О., Кісіль З., Ковалів М., Кісіль Р. Адміністративне право: навчальний посібник. Київ : Правова єдність, 2009. С. 63.

²² Адміністративне право України: підручник / Ю. П. Битяк, В. М. Гарашук, О. В. Дьяченко та ін. ; за ред. О. П. Битяка. Київ : Юриком Інтер. 2005. С. 170.

²³ Адміністративне право України: підручник ; за заг. ред. д.ю.н., проф. Т. О. Коломоєць. Київ : «Істина». 2008. С. 134.

Як зазначає В. К. Колпаков, адміністративна відповідальність – це специфічне реагування держави на адміністративне правопорушення, що полягає в застосуванні уповноваженим органом або посадовою особою передбаченого законом стягнення до суб'єкта правопорушення²⁴.

Кваліфікуючими ознаками адміністративної відповідальності, на думку І. А. Куян, є: підстава адміністративної відповідальності – адміністративне правопорушення (адміністративний проступок); наявність особливого набору засобів впливу – адміністративних стягнень; наявність системи органів адміністративної юрисдикції, які є суб'єктами виконавчої влади, в процесі реалізації якої вони накладають адміністративні стягнення; особливий порядок реалізації адміністративної відповідальності²⁵.

На думку О. М. Щукіна, адміністративна відповідальність становить собою особливий різновид юридичної відповідальності, а також є специфічною формою адекватного реагування держави на протиправні дії з боку окремих громадян та юридичних осіб. Заходи юридичної відповідальності, які застосовують до правопорушника і які він зобов'язаний виконати, призводять останнього до обтяжливих майнових, моральних чи інших обмежень. Таким чином, правопорушник відповідає перед державою та суспільством за неправомірну поведінку²⁶.

Загальні положення щодо визначення адміністративної відповідальності покладено в основу розуміння адміністративної відповідальності у сфері охорони навколишнього природного середовища, які представляють інтерес для з'ясування адміністративної відповідальності в лісових відносинах. Так, М. М. Сливка розглядає адміністративну відповідальність у сфері охорони навколишнього природного середовища як вид юридичної відповідальності, яка полягає в застосуванні уповноваженими органами або посадовими особами адміністративних стягнень у вигляді певних несприятливих заходів матеріального чи морального характеру до порушників природоохоронних норм. Адміністративна відповідальність за екологічні правопорушення має на меті охорону і збереження належного стану

²⁴ Колпаков В. К. Адміністративне право України : підруч. Київ : Юрінком Інтер, 1999. С. 289.

²⁵ Куян І. А. Адміністративна відповідальність за екологічні правопорушення : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07. НАН України ; Ін-т держави і права ім. В. М. Корещького. Київ, 2001. С. 11–12.

²⁶ Щукін О. М. До питання концептуалізації поняття адміністративної відповідальності. *Юридичний вісник*. 2014. № 3 (32). С. 74.

навколишнього природного середовища та його складових; запобігання вчиненню нових правопорушень; відновлення порушеного стану природного середовища, відшкодування шкоди, заподіяної відповідним природним ресурсам чи об'єктам; виконання і додержання вимог екологічного законодавства всіма громадянами та юридичними особами незалежно від форм власності; виховання у людей екологічної культури; покарання правопорушника, шляхом обмеження його прав і свобод, покладення на нього додаткових обов'язків, настання негативних наслідків²⁷.

Різновидом адміністративної відповідальності визнається адміністративна відповідальність за лісопорушення. Л. В. Мендик розуміє адміністративну відповідальність за лісопорушення як вид юридичної відповідальності, що застосовується компетентними державними органами та посадовими особами за вчинення адміністративного проступку у сфері використання, управління та охорони лісів на підставах та у порядку, передбаченому адміністративним, екологічним та лісовим законодавством²⁸.

С. В. Матчук при характеристиці адміністративної відповідальності за лісопорушення вказує, що вона є: різновидом юридичної відповідальності; застосовується компетентними органами; підставою її застосування є вчинення проступку у сфері використання, управління та охорони лісів; її порядок та підстави встановлені не лише адміністративним, а й екологічним та лісовим законодавством; формою негативної реакції держави, прояв якої – застосування з додержанням встановленої процедури адміністративних стягнень²⁹.

Адміністративну відповідальність за лісові правопорушення, як підінститут адміністративної відповідальності, Н. Ф. Марфіна розглядає як сукупність складових останньої: як вид державного примусу, що забезпечується різними мірами переконання та примусу; як правовідносини, що виникають між державою в особі уповноважених органів і самим правопорушником; як систему юридичних норм, які забезпечують виявлення лісового правопорушення, встановлення

²⁷ Сливка М. М. Окремі аспекти адміністративної відповідальності у сфері охорони навколишнього природного середовища. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. Серія ПРАВО. 2017. Випуск 47. Т. 2. С. 163–166.

²⁸ Мендик Л. В. Адміністративна відповідальність за порушення лісового законодавства України. *Європейські перспективи* № 2. Ч. 2, 2012. С. 107.

²⁹ Матчук С. В. Адміністративно-правова охорона лісових ресурсів : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07. Київ, 2014. С. 10, 16.

правопорушника, доказування його винності, застосування до нього встановлених законом примусових мір впливу та їх реалізацію³⁰.

Таким чином, з урахуванням загальних визначень та наукових підходів до визначення адміністративної відповідальності, за основу можна взяти таке розуміння адміністративної відповідальності за правопорушення у лісових відносинах – це вид правової відповідальності, що проявляється у державному примусі з боку державних компетентних органів за порушення встановленого законодавством порядку використання, охорони, захисту лісів, лісових ресурсів та земель лісогосподарського призначення, що полягає у потерпанні винною особою негативних втрат організаційного, майнового або особистого характеру як адміністративних стягнень в установленому законом порядку.

З наведеного визначення слідує, що заходами адміністративної відповідальності для забезпечення безпекового середовища в лісових відносинах можна назвати негативні втрати організаційного, майнового або особистого характеру (адміністративні стягнення), які несе винна особа в порядку, передбаченому законодавством. Такі заходи у науковій літературі класифікують за різними ознаками, серед яких: за суб'єктивним складом, за рівнем негативного впливу, за органами, які мають право застосовувати такі заходи та інші.

3. Форми адміністративної відповідальності за порушення лісового законодавства

Ще одним питанням, що потребує з'ясування при дослідженні забезпечення безпекового середовища в лісових відносинах заходами адміністративної відповідальності, є форми такої відповідальності. З урахуванням запропонованого раніш визначення форми відповідальності за порушення лісового законодавства³¹, формою адміністративної відповідальності за порушення лісового законодавства пропонується вважати зовнішній вираз потерпання негативних додаткових наслідків організаційного, майнового або особистого характеру (адміністративних стягнень) фізичною або юридичною особою за вчинення адміністративних правопорушень у сфері використання лісів, лісових ресурсів та земель лісогосподарського призначення.

³⁰ Марфіна Н. В. Адміністративна відповідальність за порушення лісового законодавства : автореф. ... дис. канд. юрид. наук : 12.00.07. Київ, 2007. 20 с.

³¹ Бобкова А.Г., Ковейно Ю. В. Форми відповідальності за порушення лісового законодавства. *Юридичний науковий електронний журнал*. № 6. 2022. С. 195.

Форми адміністративної відповідальності за порушення лісового законодавства можна поділити на загальні та спеціальні. До загальних форм адміністративної відповідальності належить: (1) стягнення штрафу; (2) припинення, зміна чи обмеження відповідних відносин.

Найбільш поширеною загальною формою адміністративної відповідальності за порушення лісового законодавства є стягнення штрафу. Так, застосування штрафу від 5 до 18 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян передбачено за незаконне використання земель державного лісового фонду (ст. 63 КУпАП); застосування штрафу від 30 до 900 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян передбачено за незаконну порубку, пошкодження та знищення лісових культур і молодняка (ст. 65 КУпАП); застосування штрафу від 90 до 900 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян передбачено за порушення вимог пожежної безпеки в лісах (ст. 77 КУпАП). Крім того, така форма адміністративної відповідальності передбачена за порушення лісового законодавства ще чотирнадцятьма статтями КУпАП (ст. 64–76, ст. 188⁵).

До такої загальної форми адміністративної відповідальності як припинення, зміна чи обмеження відповідних відносин належить позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю. Вказана форма адміністративної відповідальності за порушення лісового законодавства передбачена ст. 30 КУпАП, яка застосовується судом строком від шести місяців до одного року. Застосування вказаної форми можливе без вказівки на те у санкції відповідної статті Особливої частини КУпАП, у разі визнання судом неможливості збереження за правопорушником права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю.

До спеціальної форми адміністративної відповідальності належить конфіскація предмета, який став знаряддям вчинення або безпосереднім об'єктом адміністративного правопорушення, що передбачено ст. 29 КУпАП. Вказана форма може застосовуватися у разі здійснення діяльності, пов'язаної з використанням лісів, лісових ресурсів та земель лісгосподарського призначення та полягає у примусовій безоплатній передачі цього предмета у власність держави за рішенням суду. Так, до цієї спеціальної форми адміністративної відповідальності за порушення лісового законодавства можна віднести: конфіскацію знарядь і засобів вчинення правопорушення та незаконно добутих природних ресурсів, що передбачено за порушення правил охорони та використання територій та об'єктів природно-заповідного фонду (ст. 91 КУпАП). Окрім зазначеної спеціальної форми адміністративної відповідальності також главою 7 КУпАП передбачено конфіскацію рушниць та інших знарядь і засобів вчинення правопорушення, які є приватною власністю

порушника; конфіскацію незаконно вивезених або незаконно ввезених на територію України об'єктів тваринного та рослинного світу, у тому числі занесених до Червоної книги України або використання яких регулюється міжнародними договорами, застосування яких можливе також у разі порушення лісового законодавства (ст. 88; 88¹; 90 КУпАП). Крім того, КУпАП передбачено й інші спеціальні форми адміністративної відповідальності за порушення лісового законодавства, які наразі не передбачено за порушення лісового законодавства, проте в подальшому вони можуть бути розповсюджені і на такі відносини, зокрема: оплатне вилучення, суспільно корисні роботи та інші.

ВИСНОВКИ

Таким чином, у межах проведеного дослідження розглянуто такі суттєві аспекти забезпечення безпекового середовища у лісових відносинах заходами адміністративної відповідальності як, правова основа такого забезпечення; поняття адміністративної відповідальності у лісових відносинах та форми такої відповідальності. При розгляді правової основи проведено аналіз чинного законодавства, що регулює лісові відносини та визначає підстави та порядок притягнення до адміністративної відповідальності в лісових відносинах. Наголошується на необхідності подальшого вдосконалення законодавства з урахуванням погіршення стану лісів в умовах воєнного стану та вірогідних наслідків війни. В основу дослідження адміністративної відповідальності у лісових відносинах покладено загальні положення юридичної науки щодо юридичної відповідальності в цілому та адміністративної відповідальності зокрема. Це дозволило конкретизувати визначення адміністративної відповідальності за порушення лісового законодавства. Дослідження питання щодо форм адміністративної відповідальності в лісових відносинах здійснено на основі проведеного раніш дослідження форм відповідальності за порушення лісового законодавства, що дозволило запропонувати визначення форми адміністративної відповідальності в лісових відносинах та конкретизувати форми такої відповідальності.

Вищезазначені аспекти забезпечення безпекового середовища в лісових відносинах заходами адміністративної відповідальності лише частково розкривають питання щодо застосування заходів адміністративної відповідальності в цих відносинах. Тому подальшого дослідження потребують як розглянуті аспекти, так і інші, серед яких підстави адміністративної відповідальності, суб'єкти такої відповідальності, суб'єкти застосування цієї відповідальності, її види та ін.

АНОТАЦІЯ

В дослідженні звертається увага на актуальність забезпечення безпекового середовища в лісових відносинах заходами адміністративної відповідальності. Розглянуто правову основу, що регулює лісові відносини, відповідальність за лісові правопорушення, підстави та порядок притягнення до адміністративної відповідальності в лісових відносинах. Наголошено на необхідності подальшого вдосконалення законодавства з урахуванням погіршення стану лісів в умовах воєнного стану та вірогідних наслідків війни. Конкретизовано визначення адміністративної відповідальності за порушення лісового законодавства. Запропоновано визначення форми адміністративної відповідальності в лісових відносинах та конкретизовано форми такої відповідальності.

Література

1. Про охорону навколишнього природного середовища : Закон України від 25 червня 1991 року № 1264-ХІІ. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1264-12#top>.

2. Ковейно Ю. В. Підстави відповідальності за порушення лісового законодавства. *Вісник Запорізького національного університету. Юридичні науки*. № 4. 2020. С. 110–116. DOI: <https://doi.org/10.26661/2616-9444-2020-4.2-16>.

3. Лісовий кодекс України : Закон України від 21 січня 1994 року № 3852-ХІІ. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3852-12#top>.

4. Положення про Міністерство захисту довкілля та природних ресурсів : Постанова Кабінету Міністрів України від 25 червня 2020 р. № 614. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/614-2020-%D0%BF#Text>.

5. Положення про Державне агентство лісових ресурсів: Постанова Кабінету Міністрів України від 8 жовтня 2014 р. № 521. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/521-2014-%D0%BF#Text>.

6. Положення про Державну екологічну інспекцію: Постанова Кабінету Міністрів України від 19 квітня 2017 р. № 275. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/275-2017-%D0%BF#Text>.

7. Положення про державну лісову охорону, лісову охорону інших постійних лісокористувачів та власників лісів: Постанова Кабінету Міністрів України від 16 вересня 2009 р. № 976. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/976-2009-%D0%BF#Text>.

8. Інструкція з оформлення органами Державного комітету лісового господарства України матеріалів про адміністративні правопорушення : Наказ Державного комітету лісового господарства України від

31.08.2010 № 262. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0863-10#Text>.

9. Порядок організації охорони і захисту лісів : Постанова Кабінету Міністрів України від 20 травня 2022 р. № 612. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/612-2022-%D0%BF#Text>.

10. Правила поліпшення якісного складу лісів: Постанова Кабінету Міністрів України від 12.05.2007 № 724. *Офіційний вісник України*. 2007. № 37. Ст. 1478. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/724-2007-%D0%BF#Text>.

11. Порядок спеціального використання лісових ресурсів: Постанова Кабінету Міністрів України від 23.05.2007 № 761. *Офіційний вісник України*. 2007. № 39. Ст. 1550. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/761-2007-%D0%BF#Text>.

12. Правила використання корисних властивостей лісів : Наказ Міністерства аграрної політики та продовольства України від 14.08.2012 № 502. *Офіційний вісник України*. 2012. № 69. Ст. 2834. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1536-12#Text>.

13. Правила відтворення лісів : Постанова Кабінету Міністрів України від 1 березня 2007 р. N 303. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/303-2007-%D0%BF#Text>.

14. Санітарні правила в лісах України : Постанова Кабінету Міністрів України в редакції від 26 жовтня 2016 р. № 756. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/555-95-%D0%BF#top>.

15. Порядок ведення державного лісового кадастру та обліку лісів : Постанова Кабінету Міністрів України від 20 червня 2007 року № 848. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/848-2007-п#Text>.

16. Інструкція про порядок ведення державного лісового кадастру і первинного обліку лісів : Наказ Державного комітету лісового господарства України від 1 жовтня 2010 року № 298. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1267-10#Text>.

17. Кодекс України про адміністративні правопорушення : Закон України від 7 грудня 1984 року № 8073-X. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80731-10#Text>.

18. Адміністративне право України. Академічний курс : підручник: у 2 т. Т. 1: Загальна частина. Київ : Вид-во «Юридична думка», 2004. 584 с.

19. Беленчук І. А. Адміністративне право України: навч. посіб. Київ : А.С.К., 2004. 176 с.

20. Остапенко О., Кісіль З., Ковалів М., Кісіль Р. Адміністративне право : навчальний посібник. Київ : Правова єдність, 2009. 536 с.

21. Адміністративне право України : підручник / Ю. П. Битяк, В. М. Гарашук, О. В. Дьяченко та ін. ; за ред. О. П. Битяка. Київ : Юринком Інтер. 2005. 544 с.

22. Адміністративне право України: підручник / за заг. ред. д.ю.н., проф. Т. О. Коломоєць. Київ : «Істина». 2008. 457 с.
23. Колпаков В. К. Адміністративне право України : підруч. Київ : Юрінком Інтер, 1999. 736 с.
24. Куян І. А. Адміністративна відповідальність за екологічні правопорушення : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07. НАН України; Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького. Київ, 2001. 18 с.
25. Щукін О. М. До питання концептуалізації поняття адміністративної відповідальності. *Юридичний вісник*. 2014. № 3 (32). С. 73–78.
26. Сливка М. М. Окремі аспекти адміністративної відповідальності у сфері охорони навколишнього природного середовища. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія Право*. 2017. Вип. 47. Т. 2. С. 163–166.
27. Мендик Л. В. Адміністративна відповідальність за порушення лісового законодавства України. *Європейські перспективи*. 2012. № 2. Ч. 2. С. 103–109.
28. Мендик Л. В. Відповідальність за порушення лісового законодавства : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.06. Київ, 2009. 20 с.
29. Матчук С. В. Адміністративно-правова охорона лісових ресурсів : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07. Київ, 2014. 20 с.
30. Марфіна Н. В. Адміністративна відповідальність за порушення лісового законодавства : автореф. ... дис. канд. юрид. наук : 12.00.07. Київ, 2007. 20 с.
31. Бобкова А.Г, Ковейно Ю. В. Форми відповідальності за порушення лісового законодавства. *Юридичний науковий електронний журнал*. № 6. 2022. С. 194–198. DOI <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2022-6/45>.

Information about the authors:
Bobkova Antonina Hryhoriivna,

Doctor of Law, Professor,
Honored Lawyer of Ukraine,
Academician of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine,
Chief Researcher of the Research Laboratory of Public
Safety of Local Communities
of the Donetsk State University of Internal Affairs
1, Velyka Perspektyvna str., Kropyvnytskyi, 25000, Ukraine

Koveino Yuliia Volodymyrivna,
Postgraduate Student

Donetsk State University of Internal Affairs
1, Velyka Perspektyvna str., Kropyvnytskyi, 25000, Ukraine

**ЕКОЦИД: КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВИЙ АНАЛІЗ
ОБОВ'ЯЗКОВИХ ОЗНАК СКЛАДУ
КРИМІНАЛЬНОГО ПРАВОПОРУШЕННЯ**

Шамсутдінов О. В.

ВСТУП

Сьогодні ми є свідками того, як кожного дня збройні формування країни, яка відповідно до Будапештського меморандуму про гарантії безпеки (1994) взяла на себе зобов'язання утримуватися від загрози силою чи її використання проти територіальної цілісності чи політичної незалежності України, зухвало вчиняють на її території військові злочини, акти геноциду та інші міжнародні злочини. Щоденно від бойових дій потерпає наше довкілля: винищуються лісові масиви, деградують родючі ґрунти, забруднюються водойми, масово гинуть тварини, руйнуються біосферні заповідники та їх екосистеми, незворотно змінюються ландшафти. Значна частина завданої шкоди українському навколишньому середовищу є наслідком свідомих злочинних дій з боку країни-порушниці норм міжнародного права. Тобто йдеться про акти екоциду – кримінального правопорушення, передбаченого ст. 441 КК України.

Водночас далеко не всі факти вчинення екоциду в Україні документуються в рамках відповідних досудових розслідувань, і не всі кримінальні провадження, внесені до ЄРДР за ст. 441 КК України, є результатом правильної кримінально-правової кваліфікації. Такий стан справ обумовлений, зокрема, особливостями криміналізації такого суспільно небезпечного діяння, відсутністю відповідної судової практики та недостатньою науковою розробленістю цього питання кримінально-правовою доктриною.

Як свідчать офіційні статистичні дані, з 2001 року (з набуттям чинності КК України та появою досліджуваного складу кримінального правопорушення) до 2014 року включно жодного злочину за ст. 441 КК України обліковано не було¹. Однак, починаючи з 2015 року відповідні кримінальні провадження починають відкриватися: до 2022 року розпочато 23 досудових розслідування за ст. 441 КК України (2015 – 1,

¹ Турлова Ю. А. Кримінологічний аналіз сучасного стану екологічної злочинності в Україні. *Вісник Національної академії прокуратури України*. 2016. № 3 (45). С. 69.

2016 – 1, 2017 – 3, 2018 – 2, 2019 – 8, 2020 – 6, 2021 – 2)². Правозастосовними органами у цей період як екоцид кваліфікуються факти пожеж на нафтобазах, масової вирубки лісів, забруднення атмосферного повітря, водних ресурсів та ґрунту в результаті господарської діяльності, інші порушення норм природоохоронного законодавства й екологічної безпеки на виробництві. Водночас про якість такої кримінально-правової кваліфікації красномовно свідчить відсутність відповідної судової практики.

З моменту повномасштабного вторгнення держави-агресорки в Україну кількість облікованих злочинів «екоцид» суттєво збільшується: у 2022 році зареєстровано 15 кримінальних проваджень за ст. 441 КК України, а за 7 місяців 2023 року – 5³. Відтепер правоохоронцями документуються переважно руйнівні для довкілля наслідки ведення російськими окупаційними військами бойових дій на території нашої держави: результати ракетних обстрілів нафтобаз та сховищ паливно-мастильних матеріалів, руйнування гідротехнічних споруд, пошкодження сховищ ядерних матеріалів, пунктів захоронення радіоактивних відходів тощо. Проте судами також ще не винесено жодного обвинувального вироку за вчинення екоциду.

Окрім дисертаційної роботи М. П. Куцевича⁴, ґрунтовних досліджень кримінальної відповідальності за вчинення екоциду та характеристики цього злочину не проводилось. Однак останнім часом науковий інтерес до екоциду помітно зріс, що обумовлено поновленням спроб природозахисних організацій і наукової спільноти криміналізувати екоцид як міжнародний злочин та посиленням критичного навантаження на довкілля України внаслідок безвідповідальної господарської діяльності промислових гігантів та розпочатої російсько-української війни.

Так, вітчизняні дослідники присвячують свої розвідки визначенню місця екоциду серед міжнародних злочинів (А. Д. Глушко, А. Б. Зазека, О. В. Минькович-Слободяник, В. К. Рибачек, Т. С. Садова, Я. В. Сиротенко, О. О. Сурілова та ін.), встановленню кримінально-правової заборони «воєнного екоциду» в КК України (О. М. Борщевська, А. І. Маренич, Н. М. Третяк, А. С. Харченко, Ю. С. Харченко та ін.),

² Про зареєстровані кримінальні правопорушення та результати їх досудового розслідування. *Офіс Генерального прокурора*. URL: <https://gp.gov.ua/ua/posts/prozareyestrovani-kriminalni-pravoporushennya-ta-rezultati-yih-dosudovogo-rozsliduvannya-2>.

³ Ibid..

⁴ Куцевич М. П. Кримінальна відповідальність за екоцид: міжнародний та національний аспекти: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. Київ: Київський нац. ун-т ім. Тараса Шевченка, 2007. 274 с.

забезпеченню виплат державою-терористом репарацій за вчинення актів екоциду в Україні (Д. В. Бараненко, О. В. Минькович-Слободяник, Р. М. Русін, Т. М. Чурилова та ін.), правовій оцінці проекту доповнення Римського статуту Міжнародного кримінального суду нормою про екоцид (О. М. Боршевська, К. В. Макасова, О. О. Сурілова та ін.) тощо.

Водночас сучасних розробок кримінально-правового характеру, які сприяли би правильній кваліфікації суспільно небезпечних діянь, що містять склад екоциду, обмаль⁵, хоча саме такі дослідження поряд із кримінально-процесуальними та криміналістичними є на сьогодні найбільш затребуваними правозастосовною практикою. Це актуалізує обрану автором тему наукової роботи.

1. Дискусія щодо суспільної небезпечності екоциду та конструкції його складу

Особливістю досліджуваного злочину є те, що міжнародна спільнота розпочала дискусію щодо необхідності запровадження відповідальності за вчинення екоциду, котрий є наслідком або способом ведення бойових дій, тобто безпосередньо пов'язувала це міжнародне правопорушення з воєнними злочинами. Водночас у правовому полі України екоцид з'явився (2001) як злочин, що посягає на безпеку людства, проте без будь-яких вказівок на такі об'єктивні ознаки складу кримінального правопорушення, як «умови воєнного стану», «бойова обстановка», «період збройного конфлікту» абощо. Відповідно вітчизняна кримінально-правова доктрина не розглядає екоцид як воєнний злочин.

Так, Д. В. Бойчук, М. П. Куцевич, С. М. Мохончук, В. П. Попович, К. В. Юртаєва та деякі інші вчені відносять екоцид до міжнародних злочинів – особливо небезпечних для людської цивілізації порушень принципів і норм міжнародного права, що мають основоположне значення для забезпечення миру, захисту людської особистості та життєво важливих інтересів міжнародної співдружності в цілому⁶.

⁵ Мохончук С. М. Екоцид: об'єктно-суб'єктна оцінка складу злочину. *Публічне право*. 2012. № 2 (6). С. 132–138; Романюк Б. В., Бантишев О. Ф. Злочини проти миру, безпеки людства та міжнародного правопорядку: монографія. Київ: Крок, 2018. 236 с.; Шуміло О. М. Перспективи встановлення юрисдикції міжнародного кримінального суду щодо екоциду. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. 2021. № 5. С. 106–112.

⁶ Бойчук Д. В. Загальний правовий аналіз злочинів проти миру, безпеки людства та міжнародного правопорядку в контексті Кримінального кодексу України. *Наукові записки. Серія: Право*. 2018. Вип. 5. С. 155; Куцевич М. П. Кримінальна відповідальність за екоцид: міжнародний та національний аспекти : дис. канд. юрид. наук : 12.00.08. Київ : Київський нац. ун-т ім. Тараса Шевченка, 2007. С. 44; Мохончук С. М. Екоцид:

На відміну від злочинів міжнародного характеру, які посягають як на внутрішньодержавний, так і на міжнародний правопорядок і здебільшого мають «загальнокримінальний» характер, міжнародні злочини загрожують основам існування держав і народів – міжнародному миру та безпеці.

Як свого часу зазначав вітчизняний учений В. А. Василенко, екоцид належить до найтяжчих міжнародних злочинів, адже він становить «навмисний вплив на навколишнє середовище, що спричиняє такі зміни, які призводять до руйнувань, страждань і загибелі людей»⁷. Найтяжчим міжнародним злочином називає екоцид і О. М. Шуміло, який вважає, що вчинення такого злочину є підставою для міжнародно-правової відповідальності держав і кримінальної відповідальності індивідів (юридичних та фізичних осіб)⁸.

В. К. Рибачек уточнює, що екоцид є міжнародним екологічним злочином⁹, а Ю. А. Турлова називає його екологічним злочином міжнародного характеру¹⁰, тим самим дещо применшуючи суспільну небезпечність екоциду. А. Д. Глушко, А. Б. Зазека, Я. В. Сиротенко, зважаючи на те, що екоцид досі не визнано «п'ятим міжнародним злочином», визначають його як злочин проти навколишнього природного середовища¹¹.

Беручи до уваги той факт, що наслідками екоциду завжди є глобальний негативний вплив на довкілля як середовище життєдіяльності людей в окремому географічному регіоні чи на планеті в цілому, автор поділяє думку тих вітчизняних науковців, які вважають,

об'єктно-суб'єктна оцінка складу злочину. *Публічне право*. 2012. № 2 (6). С. 133; Попович В. П. Імплементація норм міжнародного гуманітарного права у кримінальне законодавство України: дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Львів : Львівській держ. ун-т внутр. справ, 2010. С. 133; Юртаєва К. В. Місце скоєння злочинів міжнародного характеру : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Харків : Харківський національний університет внутрішніх справ, 2010. С. 19.

⁷ Василенко В. О. Відповідальність держави за міжнародні правопорушення. Київ : Вища школа, 1976. С. 190.

⁸ Шуміло О. М. Перспективи встановлення юрисдикції міжнародного кримінального суду щодо екоциду. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. 2021. № 5. С. 111. DOI: <https://doi.org/10.15421/392207>.

⁹ Rybachek V. K. International and national aspects of regulating the crime of ecocide. *Law in the postmodern epoch: general characteristics and manifestation particularities in separate law branches : Scientific monograph*. Riga, Latvia : Baltija Publishing, 2023. P. 513. DOI: <https://doi.org/10.30525/978-9934-26-284-5-21>.

¹⁰ Турлова Ю. А. Кримінологічний аналіз сучасного стану екологічної злочинності в Україні. *Вісник Національної академії прокуратури України*. 2016. № 3 (45). С. 68.

¹¹ Глушко А. Д., Зазека А. Б., Сиротенко Я. В. Екоцид як злочин проти навколишнього природного середовища. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2022. № 5. С. 322–326. DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2022-5/74>.

що досліджуваній злочин, попри відсутність поняття «екоцид» в нормах міжнародного права, слід віднести до категорії міжнародних. Адже концептуальною основою – *stricto sensu* – міжнародного злочину є його спрямування проти основоположних універсальних цінностей міжнародної спільноти, які визнані міжнародним правом, – фундаментальних прав людини.

З іншого боку, зважаючи на характер суспільної небезпечності екоциду, цей склад кримінального правопорушення належить також до злочинів проти довкілля, а в разі вчинення екоциду за допомогою біологічної зброї чи її компонентів – до кримінальних правопорушень проти біологічної безпеки¹². Водночас, як влучно стверджує О. О. Дудоров зі співавторами, ступінь суспільної небезпечності екоциду є значно вищим за аналогічну складову кримінальних правопорушень проти довкілля, передбачених Розділом VIII Особливої частини КК України, зокрема зважаючи на масштабність шкоди, заподіяваної природному середовищу внаслідок вчинення екоциду¹³.

Відтак, зважаючи на характер і ступінь суспільної небезпечності екоциду, це кримінальне правопорушення слід віднести до *міжнародних злочинів проти екологічної (біологічної) безпеки людства*.

Диспозиція правової норми про кримінальну відповідальність за екоцид сформульована таким чином, що кримінально-правова доктрина досі не виробила узгодженої позиції з приводу тлумачення об'єктивних і суб'єктивних ознак цього особливо тяжкого злочину.

Так, надаючи характеристику його об'єктивній стороні, науковці єдині в тому, що екоцид може бути вчинено у трьох формах, однак далі думки розходяться. Одна група вчених (О. Ф. Бантишев, О. О. Бахуринська, Б. В. Романюк, М. І. Хавронюк та ін.) вважає перші дві форми досліджуваного злочину (масове знищення рослинного або тваринного світу; отруєння атмосфери або водних ресурсів) кримінальним правопорушенням із матеріальним складом, інакше кажучи за допомогою однієї дефініції – «знищення» або «отруєння» (віддієслівні іменники) законодавцем сформульовано і діяння, і його наслідок. Водночас третя форма екоциду (вчинення інших дій, що можуть спричинити

¹² Шамсутдінов О. В. Кримінальні правопорушення, які посягають на біологічну безпеку України. *Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ ім. Е. О. Дідоренка*. 2023. Вип. 1 (101). С. 314–315. DOI: <https://doi.org/10.33766/2524-0323.101.309-323>.

¹³ Злочини проти довкілля: кримінально-правова характеристика : практичний посібник / О. О. Дудоров, Д. В. Каменський, В. М. Комарницький, М. В. Комарницький, Р. О. Мовчан / за ред. О. О. Дудорова. Луганськ : РВВ ЛДУВС ім. Е. О. Дідоренка, 2014. С. 68.

екологічну катастрофу) розглядається ними як формальний склад злочину¹⁴.

Друга група науковців (М. Д. Дякур, В. А. Киричко, С. М. Мохончук, А. В. Шевчук та ін.) розглядають екоцид як злочин із формальним складом. Приміром, В. А. Киричко стверджує, що «цей злочин вважається закінченим, коли вчинено будь-яке із зазначених у ст. 441 КК діянь»¹⁵. Не поділяючи таку позицію, автор переконаний, що висновок про необов'язковість наявності наслідків при масовому знищенні біоти (для кваліфікації діяння як закінченого складу екоциду в першій формі) є так само помилковим, як і твердження, що умисне вбивство двох або більше осіб (п. 1 ч. 2 ст. 115 КК України) є злочином із формальним складом.

Третій підхід полягає в тому, що всі три форми вчинення екоциду розцінюються дослідниками як такі, що створюють загрозу настання екологічної катастрофи, тобто йдеться про «делікт створення небезпеки». Так, професори О. В. Пчеліна і В. Б. Пчелін звертають увагу, що цей склад злочину має особливу конструкцію, яка відрізняється від типових формальних складів необхідністю практичного встановлення не тільки діяння, але й створеної ним реальної небезпеки настання наслідків у вигляді екологічної катастрофи, а від типових матеріальних складів – необов'язковістю настання таких наслідків для визнання злочину закінченим¹⁶. С. С. Яценко і М. П. Куцевич вважають екоцид злочином із матеріальним складом, оскільки необхідною ознакою всіх зазначених в диспозиції дій є те, що після їх вчинення відразу чи через певний час має місце реальне значне ушкодження навколишнього природного середовища (первинні наслідки), внаслідок якого створюється загроза настання екологічної катастрофи (другий наслідок, похідний від первинних і остаточний)¹⁷.

¹⁴ Романюк Б. В., Бантишев О. Ф. Злочини проти миру, безпеки людства та міжнародного правопорядку : монографія. Київ : Крок, 2018. С. 149; Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України / за ред. М. І. Мельника, М. І. Хавронюка. 10-те вид., переробл. та допов. Київ : ВД «Дакор», 2018. С. 1343.

¹⁵ Кримінальне право України. Особлива частина : підручник / Ю. В. Баулін, В. І. Борисов, В. М. Киричко, В. І. Тютюгін та ін. ; за ред. проф. В. Я. Тація, В. І. Борисова, В. І. Тютюгіна. 5-те вид., переробл. і допов. Харків : Право, 2015. С. 654.

¹⁶ Пчеліна О. В., Пчелін В. Б. Проблеми фіксування та розслідування екоциду в умовах воєнного стану. *Злочинність і протидія їй в умовах війни: глобальний, реальний та національний виміри* : зб. доп. науково-практ. конф. (м. Вінниця, 12 квітня 2023 р.). Вінниця: Харківський нац. ун-т внутр. справ, 2023. С. 188.

¹⁷ Куцевич М. П. Кримінальна відповідальність за екоцид: міжнародний та національний аспекти : дис. канд. юрид. наук : 12.00.08. Київ : Київський нац. ун-т ім. Тараса Шевченка, 2007. С. 102–103.

Частково погоджуючись із першим і третім науковими підходами, автор пропонує власний погляд на конструкцію складу екоциду: перші дві форми екоциду є кримінальним правопорушенням із *матеріальним* складом, адже законодавець встановив кримінально-правову заборону не «дій, спрямованих на знищення або отруєння», а дій, наслідком яких є масова загибель флори чи фауни або ж зміна складу і властивостей атмосфери чи водних ресурсів під впливом отруйних речовин у смертельно небезпечних для біоти концентраціях. Третю форму екоциду слід розглядати як *делікт створення небезпеки*, який вимагає обов'язкового встановлення причинового зв'язку між дією і спричиною нею реальною загрозою настання екологічної катастрофи.

2. Визначення предмету екоциду та інших обов'язкових ознак складу цього злочину, які сформульовані як «оціночні поняття»

Значимо, що екоцид – предметний злочин, тобто предмет є його конструктивною об'єктивною ознакою. Зокрема, у диспозиції кримінально-правової норми, передбаченої ст. 441 КК України, є пряма вказівка на *рослинний, тваринний світ, атмосферу і водні ресурси*.

Рослинний світ відповідний законодавчий акт визначає як сукупність усіх видів рослин, а також грибів та утворених ними угруповань на певній території. При цьому йдеться лише про дикорослі рослини, об'єкти сільськогосподарського призначення до складу цього поняття не входять¹⁸. Аналогічне застереження міститься і в Законі України «Про тваринний світ» (2001), аналіз положень ст. 1 якого дозволяє визначити тваринний світ як сукупність диких тварин в усьому їх видовому і популяційному різноманітті та на всіх стадіях розвитку¹⁹. Тож автор не може погодитися із твердженнями тих дослідників, які до предмету екоциду відносять сільськогосподарські рослини і тварини, домашню птицю та іншу свійську худобу²⁰. Зазначені рослини і тварини є майном, яке перебуває у власності фізичних і юридичних осіб, тож посягання на такі предмети охоплюється іншими кримінально-правовими нормами, наприклад, ст. 194, 196, ч. 3 ст. 206, ст. 113 КК України.

¹⁸ Про рослинний світ: Закон України від 09.04.1999 № 591-XIV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/591-14>.

¹⁹ Ibid.

²⁰ Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України / за ред. М. І. Мельника, М. І. Хавронюка. 10-те вид., переробл. та допов. Київ: ВД «Дакор», 2018. С. 1343.

Характеризуючи предмет, притаманний екоциду в першій формі, деякі дослідники доречно вказують на недоліки формулювання диспозиції цієї кримінально-правової норми. Зокрема, М. І. Хавронюк зазначає, що не можна встановлювати відповідальність за знищення «світу» – рослинного, тваринного чи будь-якого іншого²¹. Своє чергою М. П. Куцевич зауважує, що в разі буквального тлумачення цих положень, слід вести мову про знищення абсолютно всіх компонентів певної сфери буття, а це навряд чи можливо, тож у диспозиції ст. 441 КК України мається на увазі «складова частина світу як системи, яка фактично знищується при вчиненні екоциду»²². Зважаючи, що формулювання «об'єкти тваринного чи рослинного світу», використане у ч. 3 ст. 239-1, ч. 2 ст. 242, ч. 2 ст. 243 КК України, у випадку екоциду не застосоване, очевидно, що законодавець вчинив так не випадково, маючи за мету криміналізувати винищення не окремих об'єктів фауни чи флори, а їх конгломерати на певній території – екосистеми. Тобто під «масовим знищенням тваринного чи рослинного світу», на думку автора, слід розуміти дії, вчинені будь-яким способом із використанням будь-яких засобів і знярядь, наслідком яких є: загибель великих популяцій / видів тварин чи рослин, які є критично важливими для функціонування екосистеми; повна або часткова загибель усіх живих організмів у межах одного чи декількох географічних районів або великого за масштабами природного об'єкта.

Тому вважаємо, як екоцид слід кваліфікувати факти знищення російськими окупаційними військами біосферних об'єктів України з їх екосистемами: Національного природного парку «Білобережжя Святослава» (Кінбурнська коса), Дворічанського національного парку (Харківська область), «Святі гори» (Донецька область), Національного природного парку «Джарилгацький» (Херсонська область) тощо.

Предметом екоциду у другій формі є атмосфера або водні ресурси. Виходячи з положень ст. 1 Закону України «Про охорону атмосферного повітря» (1992), атмосферу можна визначити як життєво важливий компонент навколишнього природного середовища, який являє собою суміш газів, що знаходиться за межами жилих, виробничих та інших приміщень²³. Водні ресурси визначає Водний кодекс України у ст. 1 як

²¹ Хавронюк М. І. Довідник з Особливої частини Кримінального кодексу України. Київ : Істина, 2004. С. 489.

²² Куцевич М. П. Кримінальна відповідальність за екоцид: міжнародний та національний аспекти : дис. канд. юрид. наук: 12.00.08. Київ : Київський нац. ун-т ім. Тараса Шевченка, 2007. С. 99.

²³ Про охорону атмосферного повітря : Закон України від 16.10.1992 № 2707-ХІІ. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2707-12>.

обсяги поверхневих, підземних і морських вод відповідної території²⁴. *Отруєння* повітря або вод – це, на думку автора, не просте забруднення відповідних сфер довкілля небезпечними речовинами у смертельно високих концентраціях, а таке, що реально спричиняє захворювання, функціональні розлади чи загибель біоти.

Третя форма екоциду (вчинення інший дій, що можуть спричинити екологічну катастрофу) не визначає предмету цього злочину, однак він логічно впливає зі змісту кримінально-правової норми. Зокрема, загрозу екологічної катастрофи може створити протиправний вплив на *землі*, зокрема на їх *поверхневий шар, надра, континентальний шельф, космічний простір*, а також на об'єкти критичної інфраструктури та об'єкти підвищеної небезпеки, тобто *техногенні об'єкти* (ядерні об'єкти, атомні та гідроелектростанції, гідротехнічні споруди, підприємства, технологічні процеси яких передбачають використання хлору, аміаку, біопатогенних агентів тощо).

Так, доречним прикладом вчинення екоциду у третій формі є факт цілеспрямованого підриву військовослужбовцями збройних сил держави-терористки греблі Каховської ГЕС, що призвело до її руйнування, неконтрольованого витоку води, затоплення населених пунктів, масової загибелі водних біоресурсів та знищення відповідних екосистем.

Оціночні поняття, які застосовані законодавцем при описі об'єктивної сторони цього складу злочину, є підставою для різних тлумачень відповідних об'єктивних ознак, які є ключовими для кримінально-правової кваліфікації як екоциду умисного заподіяння серйозної шкоди довкіллю. Проблему створює невизначеність якісних та кількісних показників таких дефініцій, як «масове знищення», «отруєння», «екологічна катастрофа».

Більшість дослідників дефініцію «екологічна катастрофа» визнають за допомогою таких самих оціночних понять, які створюють досить широкий простір для інкримінування екоциду правозастосовними органами. Наприклад, С. М. Мохончук вважає, що «екологічна катастрофа як злочинний наслідок екоциду полягає в заподіянні екологічній системі такої шкоди, яка неминуче пов'язана з непоправними глобальними наслідками для навколишнього середовища та існування людини в будь-якому районі Землі чи на планеті в цілому»²⁵.

²⁴ Водний кодекс України : Закон України від 06.06.1995 № 213/95-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/213/95-%D0%B2%D1%80#Text>.

²⁵ Мохончук С. М. Екоцид: об'єктно-суб'єктна оцінка складу злочину. *Публічне право*. 2012. № 2 (6). С. 135.

Екологічна катастрофа, на думку А. М. Ришелюка, полягає у стійких або необоротних негативних змінах у навколишньому середовищі, внаслідок яких стає неможливим або надзвичайно небезпечним проживання населення і ведення господарської діяльності на певній території²⁶. Дещо подібним є підхід О. М. Шуміла, який дійшов висновку, що під екологічною катастрофою слід розуміти «відповідну ситуацію, коли настають чи можуть настати незворотні зміни довкілля, які викликали повну втрату природних об'єктів або їх частин, і створення в результаті цих змін неможливих умов проживання для людей і погіршення їх здоров'я»²⁷.

Характеризуючи екологічну катастрофу як наслідок діяння, передбаченого ч. 2 ст. 253 КК України, В. К. Матвійчук веде мову про різкі або кумулятивні вкрай несприятливі і незворотні перетворення навколишнього природного середовища, погіршення екологічної рівноваги, втрату стійкості ландшафтів, в результаті чого зазначене середовище переходить в інший екологічний стан з меншим, порівняно з вихідним рівнем його складності, речовинним, енергетичним, інформаційним і людським потенціалом²⁸.

Найбільш системним видається підхід В. М. Киричко, який під екологічною катастрофою розуміє «особливо тяжкі наслідки, які повинні визначатися в кожному конкретному випадку з урахуванням таких критеріїв: 1) велика площа території, на якій відбулися несприятливі зміни в навколишньому середовищі; 2) суттєве обмеження або виключення життєдіяльності людини або життя рослин чи тварин на певній території; 3) тривалість несприятливих змін у навколишньому середовищі або їх невідворотність; 4) суттєві зміни в екологічній системі, наприклад, зникнення окремих видів тварин або рослин, зміна кругообігу речовин або інших біологічних процесів, які мають значення для екосистеми в цілому»²⁹.

²⁶ Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України / за ред. М. І. Мельника, М. І. Хавронюка. 10-те вид., переробл. та допов. Київ : ВД «Дакор», 2018. С. 121.

²⁷ Шуміло О. М. Перспективи встановлення юрисдикції міжнародного кримінального суду щодо екоциду. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. 2021. № 5. С. 110. DOI : <https://doi.org/10.15421/392207>.

²⁸ Матвійчук В. К. Теоретичні та прикладні проблеми кримінально-правової охорони навколишнього природного середовища : монографія. Київ : Національна академія управління, 2011. С. 183.

²⁹ Кримінальне право України. Особлива частина : підручник / Ю. В. Баулін, В. І. Борисов, В. М. Киричко, В. І. Тютюгін та ін. ; за ред. проф. В. Я. Тація, В. І. Борисова, В. І. Тютюгіна. 5-те вид., переробл. і допов. Харків : Право, 2015. С. 654.

За таких умов доцільно також дослухатись до думки тих науковців, які вважають, що кримінальні правопорушення проти безпеки людства, зокрема й екоцид, безпосередньо пов'язані із сучасним міжнародним кримінальним правом як галуззю міжнародного публічного права, тому при їх кваліфікації необхідно звертатися до відповідних міжнародних актів³⁰.

Наприклад, Додатковий протокол I до Женевських конвенцій (1977) у ч. 3 ст. 35 встановлює заборону застосування методів або засобів ведення воєнних дій, які мають на меті завдати або, як можна очікувати, завдадуть широкої, довготривалої і серйозної шкоди природному середовищу³¹.

Римський статут Міжнародного кримінального суду (1998) одним із воєнних злочинів визначає (п. "b" (iv) ч. 2 ст. 8) «умисне вчинення нападу з усвідомленням того, що такий напад призведе до випадкової загибелі чи поранення цивільних осіб або заподіє шкоди цивільним об'єктам чи масштабної, довготривалої та серйозної шкоди навколишньому природному середовищу, яка буде явно надмірною в порівнянні з конкретною та безпосередньо очікуваною загальною військовою перевагою»³².

Т. С. Садова дослідила сучасні підходи міжнародно-правової доктрини щодо розуміння ключових ознак зазначених воєнних злочинів проти довкілля, які полягають в масштабній, довгостроковій та серйозній шкоді навколишньому природному середовищу, та дійшла висновку, що єдності в їх тлумаченні немає, а зазначені міжнародні договори встановлюють дуже високий поріг порушення заборон³³.

Прагнучи встановити юрисдикцію Міжнародного кримінального суду щодо екоциду, вчиненому у мирний час, у червні 2021 року група незалежних експертів презентувала проект внесення змін до Римського статуту Міжнародного кримінального суду, зокрема доповнення його статтею 8 ter «Екоцид – незаконні чи безвідповідальні дії, вчинені з

³⁰ Дудоров О. О., Хавронюк М. І. Кримінальне право : навч. посібник / за заг. ред. М. І. Хавронюка. Київ : Ваіте, 2014. С. 882; Резнік Ю. С. Злочини проти миру, безпеки людства та міжнародного правопорядку в міжнародному кримінальному праві. *Альманах міжнародного права*. 2018. Вип. 19. С. 84–85.

³¹ Додатковий протокол до Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 року, що стосується захисту жертв міжнародних збройних конфліктів (Протокол I), від 08 червня 1977. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_199.

³² Римський статут Міжнародного кримінального суду від 17 липня 1998 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_588.

³³ Садова Т. С. Щодо поняття воєнних злочинів проти довкілля в міжнародному кримінальному праві. *Право і суспільство*. 2021. № 4. С. 256. DOI: <https://doi.org/10.32842/2078-3736/2021.4.34> (дата звернення: 12.09.2023).

усвідомленням того, що існує суттєва ймовірність тяжкої та масштабної або довготривалої шкоди навколишньому середовищу, спричинена такими діями»³⁴. При цьому автори проекту визначають «тяжкість» шкоди як таку, що становить дуже серйозні несприятливі зміни, порушення або пошкодження будь-якого елемента навколишнього середовища, включаючи значні впливи на людське життя або природні, культурні чи економічні ресурси; «масштабність» – як шкоду, яка виходить за межі окремого географічного регіону, перетинає державні кордони або якої зазнає ціла екосистема чи біологічні види, або велика кількість людських істот; «довготривалість» – як шкоду, яка є незворотною або не може бути усунутою шляхом природного відновлення впродовж розумного періоду часу.

Як бачимо, зазначене тлумачення базових об'єктивних ознак екоциду фактично повторює висновки вітчизняних науковців щодо змісту поняття «екологічна катастрофа».

Відтак, вчинення екоциду у *третьій формі* спричинює ситуацію, коли *виникає висока ймовірність реалізації серйозної, масштабної та довготривалої шкоди довіллю*.

У цьому контексті доречною видається думка окремих дослідників, які вважають, що кваліфіковані як екоцид (ст. 441 КК України) факти ракетних ударів з бойових літаків держави-агресорки по нафтобазах, наслідками чого стало значне забруднення повітря і земель нафтопродуктами та продуктами їх горіння, містять склад іншого, зокрема воєнного злочину «Порушення законів та звичаїв війни», передбаченого ст. 438 КК України³⁵. Зазначену позицію слід підтримати, адже завдану шкоду природному середовищу внаслідок таких нападів, руйнувань та знищення цивільних об'єктів не можна охарактеризувати як глобальну – таку, що може спричинити екологічну катастрофу.

Деякі науковці стверджують, що кожна із зазначених у ст. 441 КК України дій характеризується тим, що вона сама по собі може спричинити екологічну катастрофу, і це має принципове значення для відмежування цього злочину від інших злочинів проти довкілля,

³⁴ Stop Ecocide Foundation. Independent Expert Panel for the Legal Definition of Ecocide: commentary and core text. June 2021. URL: <https://static1.squarespace.com/static/5ca2608ab914493c64ef1f6d/t/60d1e6e604fae2201d03407f/1624368879048/SE+Fondation+Commentary+and+core+text+rev+6.pdf>.

³⁵ Пчеліна О. В., Пчелін В. Б. Проблеми фіксування та розслідування екоциду в умовах воєнного стану. *Злочинність і протидія їй в умовах війни: глобальний, реальний та національний виміри* : зб. доп. науково-практ. конф. (м. Вінниця, 12 квітня 2023 р.). Вінниця: Харківський нац. ун-т внутр. справ, 2023. С. 188–189.

передбачених ст.ст. 236–254 КК України³⁶. Із цим твердженням не можна цілком погодитися: зокрема, де факто екоцид у будь-якій формі створює глобальну загрозу екологічній безпеці людства, однак де юре загроза спричинення екологічної катастрофи є конструктивною ознакою об'єктивної сторони екоциду, вчиненого лише у третій формі. До того ж спричинення екологічної катастрофи є альтернативною конструктивною ознакою кваліфікованого складу «Проектування чи експлуатація споруд без систем захисту довкілля» (ч. 2 ст. 253 КК України) – кримінального правопорушення проти довкілля. Тому визначати вказану об'єктивну ознаку як ключову для відмежування екоциду від суміжних кримінальних правопорушень буде певним перебільшенням.

За таких умов не можна оминати увагою ще одну важливу конструктивну суб'єктивну ознаку складу екоциду, якою є умисна форма вини. Саме її окремі дослідники вважають основним критерієм розмежування екоциду із злочинами проти довкілля³⁷.

Попри те, що вина у формі умислу виступає конструктивною ознакою досліджуваного складу кримінального правопорушення, науковці-правники також не можуть дійти згоди стосовно її можливих видів при вчиненні екоциду. Зокрема, одні вчені (Д. В. Бойчук, М. Д. Дякур, М. І. Хавронюк, А. В. Шевчук, О. М. Шуміло та ін.) вважають, що екоцид може бути вчинений лише з прямим умислом³⁸. Інші науковці (О. Ф. Бантишев, М. П. Куцевич, Б. В. Романюк, С. С. Яценко та ін.) відстоюють позицію, що цей міжнародний злочин

³⁶ Rybachek V. K. International and national aspects of regulating the crime of ecocide. *Law in the postmodern epoch: general characteristics and manifestation particularities in separate law branches* : Scientific monograph. Riga, Latvia: Baltija Publishing, 2023. P. 512; Борщевська О. М. Публічно-правові та приватноправові аспекти визначення дефініції «екоцид» під час військової агресії. *Правова держава*. 2023. № 49. С. 115.

³⁷ Куцевич М. П. Кримінальна відповідальність за екоцид: міжнародний та національний аспекти : дис. канд. юрид. наук: 12.00.08. Київ : Київський нац. ун-т ім. Тараса Шевченка, 2007. С. 123; Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України / за ред. М. І. Мельника, М. І. Хавронюка. 10-те вид., переробл. та допов. Київ : ВД «Дакор», 2018. С. 1344.

³⁸ Шуміло О. М. Перспективи встановлення юрисдикції міжнародного кримінального суду щодо екоциду. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. 2021. № 5. С. 110; Бойчук Д. В. Загальний правовий аналіз злочинів проти миру, безпеки людства та міжнародного правопорядку в контексті Кримінального кодексу України. *Наукові записки. Серія: Право*. 2018. Вип. 5. С. 154; Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України / за ред. М. І. Мельника, М. І. Хавронюка. 10-те вид., переробл. та допов. Київ : ВД «Дакор», 2018. С. 1344; Шевчук А. В., Дякур М. Д. Кримінальне право України (Особлива частина) : навч. посіб. Чернівці: Чернівецький нац. ун-т, 2013. С. 390.

передбачає також і евентуальний умисел. Так, О. Ф. Бантишев і Б. В. Романюк зазначають, що екоцид «може вчинятися і з непрямим умислом, коли особа передбачає можливість настання шкідливих наслідків своїх дій для навколишнього середовища, але байдуже ставиться до їх настання»³⁹.

На думку автора, зважаючи на особливості конструкції складу екоциду, досліджуваний злочин у *перших двох формах* (коли мають місце безпосередні наслідки вчинених суспільно небезпечних дій) вчиняється з *прямим умислом*, а екоцид у формі «*делікту створення небезпеки*» (коли настають як безпосередні, так і похідні наслідки у вигляді загрози настання екологічної катастрофи) може бути вчинений як з *прямим*, так і з *непрямим умислом*.

Виходячи з цих міркувань, кваліфікація за ст. 441 КК України факту порушення посадовими особами господарського товариства законодавства про охорону та раціональне використання водних ресурсів у вигляді скиду з жовтня 2017 по січень 2021 року у річку, яка є притокою р. Случ (Хмельницька область), недостатньо очищених зворотних вод з перевищенням встановлених нормативних значень забруднюючих речовин, що призвело до негативної зміни екологічної рівноваги та зникнення річкової флори та фауни на чотирьох-кілометровій ділянці від місця скиду⁴⁰, вбачається невдалою, адже про прямий умисел при вчиненні зазначених діянь не йдеться. Зазначене кримінальне правопорушення, очевидно, слід кваліфікувати як порушення правил охорони вод (водних об'єктів), яке спричинило масову загибель об'єктів тваринного і рослинного світу, тобто про кримінальне правопорушення, передбачене ч. 2 ст. 242 КК України.

ВИСНОВКИ

Екоцид – це міжнародний злочин проти екологічної (біологічної) безпеки людства, наслідками якого є глобальна шкода біосфері Землі.

Обов'язковою об'єктивною ознакою екоциду є предмет, яким альтернативно можуть бути біотичні (рослинний або тваринний світ) або абіотичні (атмосфера, гідросфера, літосфера, космос) складові біосфери, а також техногенні об'єкти, яким завдається шкода. При

³⁹ Романюк Б. В., Бантишев О. Ф. Злочини проти миру, безпеки людства та міжнародного правопорядку : монографія. Київ : Крок, 2018. С. 154.

⁴⁰ Вперше в історії незалежної України двом службовцям підприємства повідомлено про підозру у вчиненні екоциду. 21 листопада 2022 р. *Офіс Генерального прокурора*. URL: <https://www.gp.gov.ua/posts/vperse-v-istoryi-nezaleznoyi-ukraini-dvom-sluzbovcyam-pidprijetstva-povidomleno-pro-pidozru-u-vcinenni-ekocidu>.

цьому сільськогосподарські та свійські рослини і тварини не можуть бути предметом екоциду.

Об'єктивна сторона екоциду (ст. 441 КК України) характеризується активними діями у трьох формах: 1) масове знищення рослинного або тваринного світу (матеріальний склад злочину); 2) отруєння атмосфери або водних ресурсів (матеріальний склад злочину); 3) інші дії, що можуть спричинити екологічну катастрофу (делікт створення небезпеки).

Диспозиція досліджуваної кримінально-правової норми не визначає способів, засобів чи знарядь вчинення екоциду, тож вони можуть бути будь-якими. У першій формі екоцид вважається закінченим з моменту масової загибелі флори чи фауни певної території (акваторії). Під такими наслідками слід розуміти загибель великих популяцій / видів тварин чи рослин, які є критично важливими для функціонування екосистеми; повну або часткову загибель усіх живих організмів у межах одного чи декількох географічних районів або великого за масштабами природного об'єкта.

У другій формі екоцид є закінченим з моменту зміни складу і властивостей атмосфери чи водних ресурсів за рахунок їх забруднення отруйними речовинами у концентраціях, що спричинюють захворювання, функціональні розлади чи загибель біоти. У перших двох формах екоцид є злочином із матеріальним складом.

Моментом закінчення цього злочину у третій формі є створення внаслідок вчинення будь-яких інших дій реальної загрози настання екологічної катастрофи. Під екологічною катастрофою слід розуміти заподіяння довікіллю серйозної, масштабної та довготривалої шкоди. У третій формі екоцид є деліктом створення небезпеки.

Конструктивною суб'єктивною ознакою складу екоциду є умисна форма вини. При цьому досліджуваний злочин у перших двох формах може бути вчинений лише з прямим умислом, а в третій – як з прямим, так і з непрямым умислом.

АНОТАЦІЯ

На підставі аналізу законодавчих та доктринальних підходів з'ясовано зміст обов'язкових об'єктивних і суб'єктивних ознак складу кримінального правопорушення «екоцид» (ст. 441 КК України). Визначено місце екоциду серед інших кримінальних правопорушень, зважаючи на характер і ступінь суспільної небезпечності цього злочину. Досліджено наявні в доктрині погляди на конструкцію складу екоциду, висловлено власну позицію та з'ясовано момент, з якого зазначений злочин у тій чи іншій формі вважається закінченим. Уточнено зміст визначених диспозицією ст. 441 КК України біотичних

та абіотичних компонентів біосфери, які альтернативно є предметом цього злочину, а також інших матеріальних утворень, які можуть бути предметом екоциду у третій формі. Висловлено власний погляд на сутність інших обов'язкових ознак цього злочину, які сформульовані у диспозиції норми як оціночні поняття, хоча мають конструктивне значення для кваліфікації. Аргументовано авторську позицію щодо форми вини та її видів, які є можливими при вчиненні досліджуваного злочину. Зроблено висновок, що екоцид є міжнародним злочином проти екологічної (біологічної) безпеки людства, його предметом є біотичні (рослинний або тваринний світ) чи абіотичні (атмосфера, гідросфера, літосфера, космос) компоненти біосфери, або ж техногенні об'єкти. Обґрунтовано, що з об'єктивної сторони екоцид характеризується активними діями, наслідками у вигляді загибелі критично важливих для екосистеми великих популяцій / видів тварин чи рослин; повної або часткової загибелі усіх живих організмів у межах одного чи декількох географічних районів або великого за масштабами природного об'єкта; зміни складу і властивостей атмосфери чи водних ресурсів за рахунок їх забруднення отруйними речовинами у концентраціях, що спричиняють захворювання, функціональні розлади чи загибель біоти; створення реальної загрози настання екологічної катастрофи, тобто заподіяння довікллю серйозної, масштабної та довготривалої шкоди, а також причинового зв'язку між діями та вказаними наслідками. Доведено, що конструктивною суб'єктивною ознакою екоциду є вина: у перших двох формах цей злочин вчиняється з прямим умислом, а у третій формі можливим є також евентуальний умисел.

Ключові слова: міжнародний злочин, довіклля, матеріальний склад злочину, делікт створення небезпеки, біота, техногенний об'єкт, екологічна катастрофа.

Література

1. Бойчук Д. В. Загальний правовий аналіз злочинів проти миру, безпеки людства та міжнародного правопорядку в контексті Кримінального кодексу України. *Наукові записки. Серія: Право*. 2018. Вип. 5. С. 151–156.

2. Борщевська О. М. Публічно-правові та приватноправові аспекти визначення дефініції «екоцид» під час військової агресії. *Правова держава*. 2023. № 49. С. 113–129. DOI: <https://doi.org/10.18524/2411-2054.2023.49.276017>

3. Василенко В. О. Відповідальність держави за міжнародні правопорушення. Київ : Вища школа, 1976. 267 с.

4. Вперше в історії незалежної України двом службовцям підприємства повідомлено про підозру у вчиненні екоциду. 21 листопада 2022 р.

Офіс Генерального прокурора. URL: <https://www.gp.gov.ua/posts/vperse- v-istoryi-nezaleznoyi-ukraini-dvom-sluzbovcyam-pidprijemstva-povidomleno-pro-pidozru-u-vcinenni-ekocidu>

5. Глушко А. Д., Зазека А. Б., Сиротенко Я. В. Екоцид як злочин проти навколишнього природного середовища. *Юридичний науковий електронний журнал.* 2022. № 5. С. 322–326. DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2022-5/74>

6. Дудоров О. О., Хавронюк М. І. Кримінальне право : навч. посібник / за заг. ред. М. І. Хавронюка. Київ : Ваіте, 2014. 944 с.

7. Злочини проти довкілля: кримінально-правова характеристика : практичний посібник / О. О. Дудоров, Д. В. Каменський, В. М. Комарницький, М. В. Комарницький, Р. О. Мовчан / за ред. О. О. Дудорова. Луганськ : РВВ ЛДУВС ім. Е. О. Дідоренка, 2014. 616 с.

8. Кримінальне право України. Особлива частина : підручник / Ю. В. Баулін, В. І. Борисов, В. М. Киричко, В. І. Тютюгін та ін.; за ред. проф. В. Я. Тація, В. І. Борисова, В. І. Тютюгіна. 5-те вид., переробл. і допов. Харків : Право, 2015. 680 с.

9. Куцевич М. П. Кримінальна відповідальність за екоцид: міжнародний та національний аспекти : дис. канд. юрид. наук: 12.00.08. Київ : Київський нац. ун-т ім. Тараса Шевченка, 2007. 274 с.

10. Матвійчук В. К. Теоретичні та прикладні проблеми кримінально-правової охорони навколишнього природного середовища : монографія. Київ : Національна академія управління, 2011. 368 с.

11. Мохончук С. М. Екоцид: об'єктно-суб'єктна оцінка складу злочину. *Публічне право.* 2012. № 2 (6). С. 132–138.

12. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України / за ред. М. І. Мельника, М. І. Хавронюка. 10-те вид., переробл. та допов. Київ : ВД «Дакор», 2018. 1360 с.

13. Попович В. П. Імплементация норм міжнародного гуманітарного права у кримінальне законодавство України: дис. ... канд. юрид. наук. 12.00.08. Львів : Львівській держ. ун-т внутр. справ, 2010. 322 с.

14. Пчеліна О. В., Пчелін В. Б. Проблеми фіксування та розслідування екоциду в умовах воєнного стану. *Злочинність і протидія їй в умовах війни: глобальний, реальний та національний виміри* : зб. доп. науково-практ. конф. (м. Вінниця, 12 квітня 2023 р.). Вінниця : Харківський нац. ун-т внутр. справ, 2023. С. 187–189.

15. Резнік Ю. С. Злочини проти миру, безпеки людства та міжнародного правопорядку в міжнародному кримінальному праві. *Альманах міжнародного права.* 2018. Вип. 19. С. 83–90.

16. Романюк Б. В., Бантишев О. Ф. Злочини проти миру, безпеки людства та міжнародного правопорядку : монографія. Київ : Крок, 2018. 236 с.

17. Садова Т. С. Щодо поняття воєнних злочинів проти довкілля в міжнародному кримінальному праві. *Право і суспільство*. 2021. № 4. С. 252–257. DOI: <https://doi.org/10.32842/2078-3736/2021.4.34>

18. Турлова Ю. А. Кримінологічний аналіз сучасного стану екологічної злочинності в Україні. *Вісник Національної академії прокуратури України*. 2016. № 3 (45). С. 66–72.

19. Хавронюк М. І. Довідник з Особливої частини Кримінального кодексу України. Київ : Істина, 2004. 504 с.

20. Шамсутдінов О. В. Кримінальні правопорушення, які посягають на біологічну безпеку України. *Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ ім. Е. О. Дідоренка*. 2023. Вип. 1 (101). С. 309–323. DOI: <https://doi.org/10.33766/2524-0323.101.309-323>

21. Шевчук А. В., Дякур М. Д. Кримінальне право України (Особлива частина) : навч. посіб. Чернівці : Чернівецький нац. ун-т, 2013. 472 с.

22. Шуміло О. М. Перспективи встановлення юрисдикції міжнародного кримінального суду щодо екоциду. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. 2021. № 5. С. 106–112. DOI: <https://doi.org/10.15421/392207>.

23. Юртаєва К. В. Місце скоєння злочинів міжнародного характеру : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Харків : Харківський національний університет внутрішніх справ, 2010. 230 с.

24. Rybachek V. K. International and national aspects of regulating the crime of ecocide. *Law in the postmodern epoch: general characteristics and manifestation particularities in separate law branches : Scientific monograph*. Riga, Latvia : Baltija Publishing, 2023. P. 503–518. DOI: <https://doi.org/10.30525/978-9934-26-284-5-21>

25. Stop Ecocide Foundation. Independent Expert Panel for the Legal Definition of Ecocide: commentary and core text. June 2021. URL: <https://static1.squarespace.com/static/5ca2608ab914493c64ef1f6d/t/60d1e6e604fae2201d03407f/1624368879048/SE+Fondation+Commentary+and+core+text+rev+6.pdf>

Information about the author:

Shamsutdinov Oleksandr Volodymyrovych,

Ph.D. in Law,

Leading Researcher at the Interagency Research Center on Problems of Combating Organized Crime at the National Security and Defense Council of Ukraine
1, Solomjanska square, Kyiv, 03035, Ukraine

ТОРГІВЛЯ ЛЮДЬМИ ЯК ДЕЛІКТ, ЩО ПОСЯГАЄ НА БЕЗПЕКОВЕ СЕРЕДОВИЩЕ

Шаблистий В. В., Березняк В. С., Каторкін Р. А.

ВСТУП

Відповідно до ст. 3 Конституції України, людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю. Права і свободи людини та їх гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності держави. Держава відповідає перед людиною за свою діяльність. Утвердження і забезпечення прав і свобод людини є головним обов'язком держави¹.

Не дивлячись на це, щороку на території України реєструються злочини, пов'язані із торгівлею людьми, які прямо посягають на перелічені вище соціальні цінності та, тим самим, заподіюють значної шкоди внутрішньому безпековому середовищу.

Враховуючи значний ступінь суспільної небезпеки злочинів, пов'язаних із торгівлею людьми, та їх достатню розповсюдженість, держава в особі її правоохоронних органів повинна вживати ефективних заходів із протидії цим кримінальним правопорушенням. При цьому саме напрям запобігання як складова протидії злочинам та кримінальним проступкам повинен виступати в якості пріоритетного вектору їх роботи².

Одним з головних чинників, що негативно впливає на динаміку поширення торгівлі людьми виступають проблеми соціально-економічного характеру. У багатьох випадках особи стають потерпілими від торгівлі людьми через скрутне фінансове становище або складні життєві ситуації. Відповідний стан підвищує рівень віктимізації громадян та робить з них зручну «мішень» для кримінальних правопорушників, які спеціалізуються на вчиненні відповідних актів делінквентної поведінки.

У 2014 р. російська федерація розпочала гібридну війну проти нашої держави, яка супроводжувалась незаконною анексією АР Крим,

¹ Конституція України : Закон України від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР. *База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України.* URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр>.

² Березняк В. С. Роль наставництва у підготовці працівників Національної поліції. Світовий досвід підготовки кадрів поліції та його впровадження в Україні : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (Дніпропетровськ, 21 берез. 2016 р.). Дніпропетровськ, 2016. С. 330.

окупацією окремих територій Донецької та Луганської областей. Відповідні події стали потужним детермінантом поширення торгівлі людьми, адже вказані події призвели до того, що: 1) ряд громадян опинились на окупованих територіях, де панує беззаконня; 2) значна кількість осіб була змушена залишити свої домівки та роботу; 3) знизився рівень добробуту громадян тощо.

З початком широкомасштабної війни, яку сусідня терористична країна розпочала проти нашої Батьківщини у лютому 2022 р., проблема торгівлі людьми набрала нових обертів, адже вона апіорі підвищила рівень віктимності українців, чим не соромляться користуватись зловмисники.

Проблемі поширення торгівлі людьми приділяли свою увагу у наукових працях такі вчені, як А. В. Андрушко, М. І. Бажанов, М. Г. Вербенський, А. А. Вознюк, Н. А. Гураленко, Л. О. Данильчук, І. М. Копотун, Т. С. Коханюк, В. М. Куц, Я. Г. Лизогуб, І. І. Митрофанов, Д. О. Негодченко, А. М. Орлеан, О. С. Стеблинська, О. О. Титаренко, В. В. Топчій, П. Л. Фріс, М. І. Хавронюк, В. В. Чумак, С. І. Шевченко, О. С. Юнін та ін.

Без сумніву, праці перелічених вчених заклали надійний фундамент для розвитку наукових положень та практичних рекомендацій щодо вироблення основних напрямів запобігання та протидії торгівлі людьми. Водночас, більшість наукових праць були підготовлені до початку широкомасштабної війни, яка створює низку складнощів та проблем, що заважають досягати поставлених цілей у цьому напрямі.

Враховуючи викладене виникає нагальна потреба дослідження питання торгівлі людьми як делікту, що посягає на безпекове середовище³.

1. Нормативні засади запобігання та протидії кримінальним правопорушенням, пов'язаним із торгівлею людьми

Торгівля людьми – глобальна проблема, яка охоплює всі країни світу. Для її подолання держави-члени ООН та неурядові організації щороку докладають значних зусиль в різних напрямках запобігання та

³ Березняк В. С., Шаблістий В. В., Каторкін Р. А. Кримінологічні аспекти деліктої поведінки дітей в Україні / *Juvenile policy as a component of supporting Ukraine's national security and defense (dedicated to the 53rd anniversary of the UN General Assembly adoption of the Declaration of the Rights of the Child and the 56th anniversary of the establishment of Dnipropetrovsk State University of Internal Affairs)*: Scientific monograph. Riga, Latvia: "Baltija Publishing", 2023. P. 80. URL: <http://baltijapublishing.lv/omp/index.php/bp/catalog/view/287/7882/16460-1>.

протидії злочинності⁴. Фундаментом у цій роботі виступає законодавство, яке дозволяє ефективно реалізовувати на практиці механізми боротьби з торгівлею людьми. Розглянемо детальніше основні міжнародні та внутрішні нормативно-правові акти у сфері запобігання та протидії злочинності.

Одним з головних міжнародних нормативно-правових актів, що забезпечує захист основоположних прав та свобод людини і громадянина виступає Загальна декларація прав людини, прийнята і проголошена резолюцією 217 А (III) Генеральної Асамблеї ООН від 10 грудня 1948 року⁵. Відповідно до ст. 4 цього документа, ніхто не повинен бути в рабстві або у підневільному стані; рабство і работоргівля забороняються в усіх їх видах⁶.

Таким чином, всі держави-члени ООН (на сьогоднішній день налічується 193 таких країн) повинні дотримуватись положень «Загальної декларації прав людини» та докладати зусиль із запобігання та протидії торгівлі людьми. Водночас, вказаний документ лише окреслює недопустимість такої поведінки, проте не розкриває зміст поняття «торгівля людьми», її основні форми, заходи запобігання тощо. Крім того, положення «Загальної декларації прав людини» торкаються різних сфер суспільних відносин, серед яких проблема торгівлі людьми займає лише незначну частку⁷.

Спеціальним міжнародним актом, що спрямований саме на вирішення окресленої вище проблеми виступає Протокол про попередження і припинення торгівлі людьми, особливо жінками і дітьми, і покарання за неї, що доповнює Конвенцію Організації Об'єднаних Націй проти транснаціональної організованої злочинності, прийнятий резолюцією 5/25 Генеральної Асамблеї від 15 листопада 2000 року (далі – Протокол).

Саме у Протоколі розкривається дефініція торгівлі людьми. Так, відповідно до п. «а» ст. 3 торгівля людьми – це здійснювані з метою

⁴ Березняк В. С. Функції та принципи інституту екстрадиції: поняття і ознаки. *Науковий вісник Академії муніципального управління. Серія «Право»*. 2014. Вип. 2. С. 321.

⁵ Каторкін Р. А. Історико-правовий нарис кримінальної відповідальності за ухилення від призову на військову службу на землях сучасної України в період XVI-XIX століть. *Вісник Кримінологічної асоціації України*. 2017. № 1 (15). С. 201.

⁶ Загальна декларація прав людини: резолюція 217 А (III) Генеральної Асамблеї ООН від 10 грудня 1948 р. *База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_015#Text.

⁷ Каторкін Р. А. Кримінально-правове забезпечення призову на строкову військову службу, військової служби за призовом осіб офіцерського складу в Україні у XX столітті. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2016. № 4. С. 288.

експлуатації вербування, перевезення, передача, приховування або одержання людей шляхом загрози силою або її застосування або інших форм примусу, викрадення, шахрайства, обману, зловживання владою або уразливістю положення, або шляхом підкупу, у вигляді платежів або вигод, для одержання згоди особи, яка контролює іншу особу. Експлуатація включає, як мінімум, експлуатацію проституції інших осіб або інші форми сексуальної експлуатації, примусову працю або послуги, рабство або звичаї, подібні з рабством, підневільний стан або вилучення органів⁸.

Таким чином, метою торгівлі людьми є експлуатація, визначення якої розкривається у вказаній вище нормі.

Діяння у виді торгівлі людьми може реалізовуватись у таких формах: вербування, перевезення, передача, приховування або одержання. При цьому, п. «а» ст. 3 Протоколу передбачає, що для кваліфікації дій винного в якості торгівлі людьми, суб'єкт злочину повинен застосувати хоча б один з перелічених заходів впливу (шляхом застосування фізичної сили або реальної погрози її застосування, застосування інших видів примусу (наприклад, психологічного), викрадення, шахрайство, обман тощо).

Цікавими виглядають положення ст. 5 «Криміналізація». Так, у ч. 1 цієї норми зазначається, що кожна держава-учасниця вживає таких законодавчих та інших заходів, які можуть знадобитися для того, щоб визнати в якості кримінально караних діяння, зазначені у статті 3 цього Протоколу, коли вони вчиняються навмисно⁹.

Зауважимо, що відповідно до ст. 5 згаданого документа, кожна держава-член ООН на законодавчому рівні повинна криміналізувати діяння у виді торгівлі людьми. При цьому, зазначений обов'язок поширюється лише на випадки, коли суб'єктивна сторона характеризується виною у формі умислу (водночас, така вказівка не свідчить про заборону криміналізації діяння у виді торгівлі людьми, вчиненого з необережності).

Нагадаємо, відповідно до чинного законодавства України, у випадку вчинення діяння у виді торгівлі людьми дії суб'єкта кримінального

⁸ Протокол про попередження і припинення торгівлі людьми, особливо жінками і дітьми, і покарання за неї, що доповнює Конвенцію Організації Об'єднаних Націй проти транснаціональної організованої злочинності, прийнятий резолюцією 5/25 Генеральної Асамблеї від 15 листопада 2000 року. *База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_791#Text.

⁹ Shevchenko S., Sidorenko N. E-government and ICT as instruments of corruption prevention in the context of the global trend of public service transparency. *Public administration aspects* 8.5. 2020. P. 77.

правопорушення кваліфікуються за ст. 149 КК України «Торгівля людьми».

Ст.ст. 10–13 Протоколу передбачають низку заходів, спрямованих на протидію торгівлі людьми, серед яких:

– обмін інформацією (стосовно осіб, які притягались до відповідальності за вчинення діянь, пов'язаних із торгівлею людьми, засобів і методів, що застосовують злочинці для реалізації злочинних намірів тощо) та якісна підготовка кадрів (правоохоронних органів, міграційних тощо);

– заходи прикордонного контролю – як зазначалося, торгівля людьми – явище глобальне. У багатьох випадках торгівля людьми пов'язана з діяльністю злочинних угруповань, що діють на території двох або більше держав, тому ефективний прикордонний контроль – один з найкращих чинників протидії торгівлі людьми;

– надійність документів і їхній контроль – видача державою документів з високим ступенем захисту та надійний облік відповідних документів суттєво знижують ризики негативної динаміки поширення торгівлі людьми;

– законність і дійсність документів¹⁰.

В Україні реалізація більшості з перелічених заходів повністю або частково підпадає під компетенцію правоохоронних органів системи МВС України, що свідчить про їх виняткову важливість в питанні протидії торгівлі людьми¹¹.

Отже, «Протокол про попередження і припинення торгівлі людьми, особливо жінками і дітьми, і покарання за неї, що доповнює Конвенцію Організації Об'єднаних Націй проти транснаціональної організованої злочинності», є одним з центральних міжнародних документів, спрямованих на протидію торгівлі людьми.

Важливу роль у запобіганні торгівлі людьми відіграє ще один міжнародний документ – Конвенція Ради Європи про заходи щодо протидії торгівлі людьми від 16 травня 2005 р. Зауважимо, що в Україні цей документ ратифіковано Законом України від 21.10.2010 № 2530-VI.

Ст. 4 Конвенції розкриває низку дефініцій, більшість з яких спроектовано зі змісту згаданого вище Протоколу. При цьому, п. «е»

¹⁰ Протокол про попередження і припинення торгівлі людьми, особливо жінками і дітьми, і покарання за неї, що доповнює Конвенцію Організації Об'єднаних Націй проти транснаціональної організованої злочинності, прийнятий резолюцією 5/25 Генеральної Асамблеї від 15 листопада 2000 року. *База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України.* URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_791#Text.

¹¹ Шевченко С. І. Адміністративно-правове регулювання поліцейської діяльності щодо забезпечення публічного порядку : дис. ... канд. юрид. наук. Дніпро, 2018. С. 81.

цієї норми визначає зміст поняття «жертва» – будь-яка фізична особа, що є об'єктом торгівлі людьми¹².

Розкриття названої категорії дозволяє не тільки правильно інтерпретувати положення Конвенції, але і інших суміжних міжнародних та вітчизняних актів у сфері протидії торгівлі людьми.

Зміст Конвенції є близьким до Протоколу, проаналізованого вище. Водночас, перший міжнародний документ містить окремі цікаві ідентичні норми. Так, наприклад, заслуговують на увагу положення ст. 6 «Заходи знеохочення попиту». У цій нормі наголошено на важливості життя або посилення законодавчих, адміністративних, освітніх, соціальних, культурних або інших заходів, спрямованих на знеохочення попиту на торгівлю людьми¹³.

Як відомо, одним з головних законів ринку є правило про те, що попит породжує пропозицію. Відтак, цілком логічно, що для подолання явища торгівлі людьми необхідно позбутися попиту на цей вид суспільно небезпечних «послуг»¹⁴.

У ст. 6 Конвенції наголошено на важливості проведення таких заходів, спрямованих на знеохочення попиту на торгівлю людьми:

а) дослідження найліпших практик, методів та стратегій¹⁵ – перш ніж приймати вітчизняні підзаконні акти за цим напрямом кримінологічної роботи, важливо проаналізувати зарубіжний досвід розроблення та реалізації схожих документів. Такий аналіз дозволить приймати найбільш ефективні стратегії протидії торгівлі людьми. При цьому наведена теза може поширюватись і на законодавчі акти у сфері запобігання торгівлі людьми (наприклад, норми законів про кримінальну відповідальність);

б) підвищення усвідомлення відповідальності й важливої ролі засобів масової інформації та громадянського суспільства у визначенні

¹² Конвенція Ради Європи про заходи щодо протидії торгівлі людьми від 16 травня 2005 року. *База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_858#Text.

¹³ Конвенція Ради Європи про заходи щодо протидії торгівлі людьми від 16 травня 2005 року. *База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_858#Text.

¹⁴ Sydorova, E., Yunin, O., Zhuravlov, D., Fomenko, A., & Shevchenko, S. (2022). Historical prerequisites for the formation of the foundations of the modern humanitarian policy of Ukraine. *Amazonia Investiga*. № 11 (58). P. 29. URL: <https://doi.org/10.34069/AI/2022.58.10.3>

¹⁵ Конвенція Ради Європи про заходи щодо протидії торгівлі людьми від 16 травня 2005 року. *База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_858#Text.

попиту як однієї з корінних причин торгівлі людьми¹⁶ – засудження відповідного акту деліктної поведінки суспільством призводить до того, що кількість потенційних кримінальних правопорушників суттєво знижується (при цьому не тільки «продавців», але і «покупців»). Особлива роль як «голосу суспільної думки» у цьому питанні належить ЗМІ;

с) цільові інформаційні кампанії, що залучають, у відповідних випадках, *inter alia*, державні установи й тих, хто визначає політику;

д) запобіжні заходи, у тому числі освітні програми для хлопців і дівчат під час навчання в школі, які наголошують на неприпустимому характері дискримінації за ознакою статі й згубних наслідках такої дискримінації, важливості гендерної рівності, а також гідності й недоторканості кожної людини¹⁷ – саме школа – осередок формування з людини індивіда, тому важливо під час навчання докладати зусиль на роз'яснення дитині принципів гуманізму та поваги до особи, рівності, поваги, законслухняності тощо¹⁸. У випадку реалізації цього напрямку роботи майбутні покоління априорі будуть ставитись до торгівлі людьми як до архаїчного прикладу варварства, якому немає місця у сучасному цивілізованому світі.

Центральним вітчизняним актом у сфері протидії торгівлі людьми є Закон України від 20.09.2011 № 3739-VI «Про протидію торгівлі людьми». Проаналізуємо детальніше основні положення цього нормативно-правового акта. Відповідно до ст. 1, торгівля людьми – здійснення незаконної угоди, об'єктом якої є людина, а так само вербування, переміщення, переховування, передача або одержання людини, вчинені з метою експлуатації, у тому числі сексуальної, з використанням обману, шахрайства, шантажу, уразливого стану людини або із застосуванням чи погрозою застосування насильства, з використанням службового становища або матеріальної чи іншої залежності від іншої особи, що відповідно до Кримінального кодексу України визнаються злочином¹⁹.

¹⁶ Конвенція Ради Європи про заходи щодо протидії торгівлі людьми від 16 травня 2005 року. База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_858#Text.

¹⁷ Ibid.

¹⁸ Шаблістий В. В. Проблеми кримінально-правової охорони суспільних відносин. Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія «Право». 2010. Випуск 8. С. 123.

¹⁹ Про протидію торгівлі людьми: Закон України від 20.09.2011 № 3739-VI. База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3739-17#Text>.

З викладеного можна зробити висновок, що сформована законодавцем дефініція базується на положеннях проаналізованих вище Протоколу та Конвенції. Окремо додамо, що угода про здійснення акту торгівлі людьми може бути закріплена як усно, так і письмово.

У ст. 4 Закону України «Про протидію торгівлі людьми» зазначається, що основними напрямами державної політики у сфері протидії торгівлі людьми є:

1) попередження торгівлі людьми шляхом підвищення рівня обізнаності населення, превентивної роботи, зниження рівня вразливості населення, подолання попиту²⁰.

У роботі правоохоронних органів (у тому числі правоохоронних органів системи МВС України) саме цей напрям роботи має стати пріоритетним, адже робота «на випередження» (виявлення та своєчасне усунення детермінантів торгівлі людьми, індивідуальна та віктимологічна профілактика тощо) дозволяє уникнути самих актів вчинення діянь, пов'язаних із торгівлею людьми, а отже – відвернути суспільну небезпеку та не допустити настання суспільно небезпечних наслідків²¹.

2) боротьба із злочинністю, пов'язаною з торгівлею людьми, шляхом виявлення злочинів торгівлі людьми, осіб, причетних до скоєння злочину, притягнення їх до відповідальності²²

Крім безпосереднього застосування заходів державного примусу до осіб, які вчинили кримінальні правопорушення, пов'язані з торгівлею людьми, цей напрям роботи також здійснює і профілактичну функцію, адже демонструє потенційним злочинцям невідворотність покарання. Враховуючи це, особа з антисоціальною установкою двічі подумає, перш ніж здійснити акт протиправної діяльності.

3) надання допомоги та захисту особам, які постраждали від торгівлі людьми, шляхом удосконалення системи відновлення їхніх прав, надання комплексу послуг, впровадження механізму взаємодії суб'єктів у сфері протидії торгівлі людьми²³.

²⁰ Про протидію торгівлі людьми: Закон України від 20.09.2011 № 3739-VI. *База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3739-17#Text>.

²¹ Шаблюстий В. В. Реальність як обов'язкова ознака погрози вбивством та особливості її встановлення органами внутрішніх справ. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2012. Спеціальний випуск № 1. С. 32.

²² Про протидію торгівлі людьми: Закон України від 20.09.2011 № 3739-VI. *База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3739-17#Text>.

²³ Ibid.

Україна – правова держава, тому забезпечення прав, свобод і законних інтересів людини – пріоритетний напрям її політики.

Зауважимо, що на виконання вимог вказаних нормативно-правових актів, в Україні діяння у виді торгівлі людьми є кримінально караним. Кримінальна відповідальність за вчинення цього діяння передбачена ст. 149 КК України.

Крім законодавчих актів, наразі існує значна кількість підзаконних вітчизняних актів, спрямованих на протидію торгівлі людьми. Зокрема, до їх числа можна віднести:

- Порядок взаємодії суб'єктів, які здійснюють заходи у сфері протидії торгівлі людьми, затверджений постановою Кабінету Міністрів України від 22.08.2012 № 783;

- Порядок встановлення статусу особи, яка постраждала від торгівлі людьми, затверджений постановою Кабінету Міністрів України від 23.05.2012 № 417;

- Порядок виплати одноразової матеріальної допомоги особам, які постраждали від торгівлі людьми, затверджений постановою Кабінету Міністрів України від 25.07.2012 № 660;

- Державна цільова соціальна програма протидії торгівлі людьми на період до 2025 року, затверджена розпорядженням Кабінету Міністрів України від 02.06.2023 № 496-р;

- Інструкція зі збору та моніторингу статистичної інформації щодо осіб, які постраждали від торгівлі людьми, затверджена наказом Міністерства соціальної політики України та Міністерства внутрішніх справ України від 11.01.2016 № 4/5.

Наведений вище перелік не є вичерпним, а лише вказує основні законодавчі та підзаконні акти, що регулюють питання запобігання та протидії торгівлі людьми.

2. Кримінологічна характеристика особи, яка вчиняє злочини, пов'язані з торгівлею людьми

Ефективне запобігання будь-якому кримінальному правопорушенню неможливе без вивчення особи кримінального правопорушника²⁴. Визначення типового портрету особи, яка вчиняє той чи інший вид злочину або кримінального проступку дозволяє встановити відповідні тенденції, та, як наслідок, врахувати їх під час формування

²⁴ Термінологічний словник з питань запобігання та протидії легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму, фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення та корупції / Чубенко А. Г., Лошицький М. В., Павлов Д. М., Бичкова С. С., Юнін О. С. Київ : Ваіте, 2018. С. 83.

стратегії із протидії відповідним актам протиправної поведінки²⁵. Так, наприклад, визначення віку та ступеня освіти може допомогти скоригувати певні освітні процеси та, як наслідок, побороти детермінанти вчинення тих чи інших кримінальних правопорушень.

Зрозуміло, що у такому контексті важливо надати кримінологічну характеристику особи, яка вчиняє кримінальні правопорушення у виді торгівлі людьми (ст. 149 КК України)²⁶.

У розрізі питання кримінологічної характеристики особи, яка вчиняє злочин або кримінальний проступок науковці, як правило, розкривають певні групи ознак²⁷. Як слушно зазначає І. Г. Богатирьов, особі злочинця притаманна система ознак і властивостей, що визначають її як людину, яка вчинила злочин. Будучи різновидністю особи взагалі, особа злочинця має загальні ознаки (стать, вік, фах, освіту, соціальний статус тощо), а також властиві лише їй ознаки, які виражають характер і ступінь її суспільної небезпеки²⁸.

У більшості випадків ознаки особи кримінального правопорушника прийнято диференціювати на соціально-демографічні; кримінально-правові; соціально-рольові. В окремих випадках вчені розкривають також морально-психологічні ознаки²⁹, втім така практика, як правило, застосовується в розрізі кримінологічної характеристики особи, яка вчинила окремі види злочинів або кримінальних проступків (наприклад, під час характеристики особи, яка вчинила шахрайство з огляду на наявність у зазначеної категорії (в більшості випадків) високого рівня інтелекту та артистичних здібностей, що допомагають їй вводити потерпілого в оману).

Проаналізуємо соціально-демографічні ознаки особи, яка вчиняє злочини, пов'язані з торгівлею людьми. Як зазначає І. Г. Богатирьов, соціально-демографічні ознаки охоплюють стать, вік, освіту, місце

²⁵ Buletsa S., Drozd O., Yunin O., Mohilevskiy L. Medical error: civil and legal aspect. *Georgian medical news*. 2018. № 3 (276). P. 156. URL: <https://dspace.uzhnu.edu.ua/jspui/handle/lib/23514>.

²⁶ Rufanova Viktoriia, Shablysty Volodymyr, Spilnyk Serhiy, Sydorenko Nataliia, Mozol Stanislav. Conflict-related sexual violence as a threat to peace and security of the world. *Amazonia Investiga*. Volume 11. Issue 53: May, 2022. P. 221.

²⁷ Шаблістий В. В., Якименко Л. Г. Запобігання проникненню заборонених предметів до установ виконання покарань : монографія. Дніпро : Дніпропетровський держ. ун-т внутр. справ ; Ліра ЛТД, 2017. С. 38.

²⁸ Богатирьов І. Г. Кримінологія : підручник / заг. ред. І. Г. Богатирьова, В. В. Топчія. Київ : Дакор, 2018. С. 80.

²⁹ Ibid.

народження і проживання, громадянство та інші відомості демографічного характеру³⁰.

Для розкриття цієї групи ознак особи, яка вчиняє злочини, пов'язані з торгівлею людьми, скористаємось офіційними статистичними даними Офісу Генерального прокурора України (далі – Офіс ГПУ) та Державної судової адміністрації за період з 2018 по 2023 рр. (включно)³¹.

Синтезуючи дані Офісу ГПУ за період з 2018 по 2022 рр.³² соціально-демографічні ознаки особи, яка вчиняє торгівлю людьми, можна диференціювати на такі категорії:

I. Гендерна складова: 1) жіноча стать – 40 осіб; 2) чоловіча стать – 64 особи.

II. Громадянство: 1) громадяни України – 88 осіб; 2) громадяни інших держав – 15 осіб; 3) апатриди – 1 особа.

III. Вік: 1) від 18 до 28 років – 32 особи; 2) від 29 до 39 років – 41 особа; 3) від 40 до 54 років – 25 осіб; 4) від 55 до 59 років – 2 особи; 5) від 60 років – 4 особи.

IV. Освіта: 1) повна вища або базова вища (вища і передвища) – 24 особи; 2) професійно-технічна – 13 осіб; 3) повна загальна середня та базова загальна середня (базова середня та профільна середня) – 62 особи; 4) початкова загальна або відсутня освіта – 5 осіб.

На підставі викладеного можна сформувані такі типові соціально-демографічні ознаки особи, яка вчиняє торгівлю людьми (керуючись офіційними статистичними даними Офісу ГПУ за період з 2018 по 2022 рр.): особа чоловічої статі (64 особи зі 104), громадянин України (88 осіб) у віці від 29 до 39 років (41 особа), яка має базову середню або профільну середню освіту.

Узагальнюючи дані Державної судової адміністрації за період з 2018 по 2022 рр. соціально-демографічні ознаки особи, яка вчиняє торгівлю людьми, можна диференціювати на такі категорії³³:

I. Гендерна складова: 1) жіноча стать – 42 особи; 2) чоловіча стать – 79 осіб.

³⁰ Богатирьов І. Г. Кримінологія : підручник /заг. ред. І. Г. Богатирьова, В. В. Топчія. Київ : Дакор, 2018. С. 80.

³¹ Каторкін Р. А. Суб'єкт ухилення від призову на строкову військову службу, військову службу за призовом осіб офіцерського складу. *Вісник кримінального судочинства*. 2017. № 2. С. 190.

³² Єдиний звіт про осіб, які вчинили кримінальні правопорушення. *Офіс Генерального прокурора* : офіційний вебсайт. URL: <https://gp.gov.ua/ua/posts/pro-osib-yaki-vchinili-kriminalni-pravoporushennya-2>.

³³ Судова статистика. *Судова влада України* : офіційний вебсайт. URL: https://court.gov.ua/inshe/sudova_statystyka/.

II. Громадянство: 1) громадяни України – 102 осіб; 2) громадяни інших держав – 19 осіб;

III. Вік: 1) від 16 до 18 років – 2 особи; 2) від 18 до 25 років – 21 особа; 3) від 25 до 30 років – 28 осіб; 4) від 30 до 50 років – 58 осіб; 5) від 50 до 65 років – 11 осіб; 6) від 65 років – 1 особа.

IV. Освіта: 1) повна вища – 17 осіб; 2) базова вища – 12 осіб; 3) професійно-технічна – 17 осіб; 4) повна загальна середня – 48 осіб; 5) базова загальна середня – 23 особи; 6) початкова – 2 особи; 7) відсутня освіта – 2 особи.

На підставі викладеного можна визначити такі типові соціально-демографічні ознаки засудженої за торгівлю людьми особи (керуючись офіційними статистичними даними Державної судової адміністрації за період з 2018 по 2022 рр.): особа чоловічої статі (79 осіб зі 121), громадянин України (102 особи) у віці від 30 до 50 років (58 осіб), яка має повну загальну середню освіту.

Таким чином, типові соціально-демографічні ознаки засудженої за торгівлю людьми особи за період з 2018 по 2022 рр. (дані Державної судової адміністрації) майже повністю збігаються з типовими соціально-демографічними ознаками виявлених осіб, які вчинили зазначений акт деліктної поведінки (дані Офісу ГПУ). Водночас, інформація, що міститься у звітах Офісу ГПУ передбачає менш широкий діапазон віку кримінальних правопорушників, що дозволяє більш точно сформувати кримінологічний портрет³⁴.

Проаналізуємо соціально-рольові ознаки особи, яка вчиняє злочин у виді торгівлі людьми. Як зазначає І. Г. Богатирьов, соціально-рольові ознаки розкривають функції індивіда, обумовлені його становищем у системі суспільних відносин, належністю до певної соціальної групи, взаємодією з іншими людьми та організаціями у різних сферах життя (робітник чи службовець, рядовий виконавець чи керівник, неодружений чи глава сім'ї, працездатний чи непрацездатний, безробітний тощо). Ці ознаки вказують на місце і значимість особи у соціумі, на ролі, яким вона надає перевагу, на що спрямована її соціальна орієнтація³⁵.

Узагальнюючі статистичні дані за період з 2018 по 2022 рр., розміщені на офіційному вебсайті Офісу ГПУ, маємо таку диференціацію

³⁴ Anisimov, D. O., & Shablistiy, V. V. (2021). Doping as a global problem of the 21st century on account of its illegal influence on the results of official sports competitions. *Wiadoomości lekarskie*. Volume lxxiv. Issue 11. Part 2. P. 3092. DOI: <https://doi.org/10.36740/WLek202111239>. DOI: <https://doi.org/10.36740/WLek202111239>

³⁵ Богатирьов І. Г. Кримінологія : підручник /заг. ред. І. Г. Богатирьова, В. В. Топчія. Київ : Дакор, 2018. С. 81.

виявлених осіб, які вчинили кримінальні правопорушення, передбачені ст. 149 КК України, за заняттями: 1) працездатні, які на момент вчинення злочину офіційно не працювали і не навчались – 77 осіб; 2) безробітні – 7 осіб; 3) студенти закладів освіти – 1 особа; 4) діяльність суб'єктів не зазначена – 19 осіб.

Більш інформативними у контексті розкриття соціально-рольових ознак вбачаються звіти Державної судової адміністрації³⁶. Так, синтезувавши дані за період з 2018 по 2022 рр. отримуємо таку диференціацію за ознакою занять на момент вчинення злочину: 1) робітники – 8 осіб; 2) безробітні – 2 особи; 3) студенти закладів освіти – 4 особи; 4) приватні підприємці – 5 осіб; 5) пенсіонери (у тому числі особи з ознаками інвалідності) – 3 особи; 6) працівники господарських товариств – 2 особи; 7) працездатні, які на момент вчинення злочину у вигляді торгівлі людьми не мали офіційного місця працевлаштування та (або) навчання; 8) «інші категорії» – 15 осіб.

Наведені вище результати дозволяють стверджувати те, що більшість осіб, які вчинили торгівлю людьми, на момент вчинення кримінального правопорушення були працездатними, які не працювали та не навчались.

Отже, проаналізувавши соціально-демографічні та соціально-рольові ознаки особи, яка вчиняє торгівлю людьми, розкриємо кримінально-правові ознаки. Кримінально-правові ознаки – це не тільки дані про склад вчиненого злочину, а й про спрямованість і мотивацію злочинної поведінки, одноосібний чи груповий характер злочинної діяльності, види співучасті (виконавець, організатор, підбурювач, пособник), інтенсивність кримінальних проявів, наявність судимості тощо³⁷.

На основі аналізу звітів Офісу ГПУ за період з 2018 по 2022 рр. можна диференціювати кримінально-правові ознаки особи, яка вчиняє торгівлю людьми на такі категорії:

I. За співучастю (діяли у складі групи або одноособово): 1) вчинили злочин одноособово – 63 особи; 2) вчинили злочин у складі групи – 41 особа (16 з них у складі організованої групи або злочинної організації).

II. За наявністю або відсутністю незнятої чи непогашеної судимості: 1) не мали незнятої чи непогашеної судимості – 100 осіб; 2) мали незняту і непогашену судимість – 4 особи.

³⁶ Шаблистий В. В., Александрова А. Ю. Кримінальна відповідальність за ухилення від призову за мобілізацією : монографія. Дніпро : Видавець Біла К. О., 2019. С. 8.

³⁷ Богатирьов І. Г. Кримінологія : підручник /заг. ред. І. Г. Богатирьова, В. В. Топчія. Київ : Дакор, 2018. С. 81.

Всі кримінальні правопорушники на момент вчинення злочину перебували у тверезому стані.

Таким чином, найбільш типовими кримінально-правовими ознаками особи, яка вчиняє торгівлю людьми (за даними Офісу ГПУ за період з 2018 по 2022 рр.), є такі: особа, яка вчинила злочин одноособово, не мала незнятої і непогашеної судимості, перебувала у тверезому стані.

На підставі аналізу даних Офісу ГПУ за період з 2018 по 2022 рр. можна сформуванати таку кримінологічну характеристику особи, яка вчиняє злочини, пов'язані з торгівлею людьми: раніше не судимий громадянин України чоловічої статі, який вчинив злочин одноособово у віці від 29 до 39 років, має базову середню (або профільну середню) освіту, працездатний, який на момент вчинення злочину не мав офіційного місця працевлаштування або навчання. Злочин вчинив у тверезому стані.

Аналіз звітів Державної судової адміністрації за період з 2018 по 2022 рр. дозволяє диференціювати кримінально-правові ознаки особи, яка вчинила торгівлю людьми, на такі категорії:

I. За співучастю (діяли у складі групи або одноособово): 1) вчинили злочин одноособово – 67 осіб; 2) вчинили злочин у складі групи – 54 особи (12 з них у складі організованої групи або злочинної організації).

II. За наявністю або відсутністю незнятої чи непогашеної судимості: 1) не мали незнятої чи непогашеної судимості – 113 осіб; 2) мали незняту і непогашену судимість – 8 осіб.

Отже, можна зробити висновок, що кримінально-правові ознаки особи, яка вчинила злочин у виді торгівлі людьми у період з 2018 по 2022 рр. (дані Офісу ГПУ), та особи, засудженої за вчинення злочину, передбаченого ст. 149 закону про кримінальну відповідальність, у період з 2018 по 2022 рр. (дані Державної судової адміністрації) збігаються: особа, яка діяла одноособово та на момент вчинення злочину не мала судимостей. Кримінальне правопорушення вчинила у тверезому стані.

Підсумовуючи викладене вище можна сформуванати такий портрет особи, яка вчинила злочин у вигляді торгівлі людьми (за результатами аналізу звітів Офісу ГПУ³⁸ та Державної судової адміністрації³⁹ за 2018–2022 рр.): працездатний громадянин України чоловічої статі у віці

³⁸ Єдиний звіт про осіб, які вчинили кримінальні правопорушення. *Офіс Генерального прокурора* : офіційний вебсайт. URL: <https://gp.gov.ua/ua/posts/pro-osib-yaki-vchynili-kriminalni-pravororushennya-2>.

³⁹ Судова статистика. *Судова влада України* : офіційний вебсайт. URL: https://court.gov.ua/inshe/sudova_statystyka/.

від 29 до 39 років, з повною загальною середньою освітою, який не має офіційного місця працевлаштування або навчання, діє одноособово та не має незнятої і непогашеної судимості. Кримінальне правопорушення вчиняє у тверезому стані.

3. Запобігання злочинам, пов'язаним із торгівлею людьми

Торгівля людьми – глобальна проблема, яка охоплює всі держави світу. Як зазначалося вище, широкомасштабна війна, яку російська федерація підступно розв'язала проти України у лютому 2022 р., стала потужним детермінантом поширення названих актів делінквентної поведінки. Зокрема, у таких умовах:

- 1) ряд громадян опинилися на тимчасово окупованих державою-терористом територіях;
- 2) зріс рівень віктимізації населення;
- 3) суттєво знизився рівень охорони державного кордону в окремих місцевостях;
- 4) активізувалися транснаціональні злочинні організації.

Перелічені фактори вимагають посилення уваги з боку всіх суб'єктів протидії злочинності до проблеми поширення торгівлі людьми. Для цього вкрай важливо оперативно вжити заходів, спрямованих на запобігання такому акту делінквентної поведінки⁴⁰.

Станом на сьогоднішній день на науковому рівні відсутнє єдине визначення поняття «запобігання злочинності». Проаналізувавши низку наукових позицій із цього питання пропонуємо розглядати під ним один з основних напрямів протидії злочинності, що складається з профілактики, відвернення та припинення злочинів та кримінальних проступків, які ще не були завершені суб'єктом кримінального правопорушення⁴¹.

Ефективне запобігання торгівлі людьми можливе лише за умови консолідації різних суб'єктів протидії злочинності навколо цієї проблеми та реалізації ними низки заходів. Частина таких заходів розкривається у Концепції Державної цільової соціальної програми протидії торгівлі людьми на період до 2025 р., схваленої розпорядженням

⁴⁰ Каторкін Р. А. Досвід правового регулювання питання ухилення від призову на строкову військову службу, військову службу за призовом осіб офіцерського складу окремих країн пострадянського простору. *Jurnalul juridic national: teorie si practica: nauково-практичний журнал Республіки Молдова*. 2017. № 6 (28). С. 103.

⁴¹ Запобігання незаконному поводженню зі зброєю, бойовими припасами або вибуховими речовинами в умовах воєнного стану: метод. рекомендації / кол. авт.: О. С. Юнін, С. І. Шевченко, В. В. Шаблистий, В. С. Березняк та ін. Дніпро : ДДУВС, 2023. С. 33.

Кабінету Міністрів України від 14.07.2021 № 800-р. Розглянемо окремі з них детальніше:

1. *Удосконалення нормативно-правової бази у сфері протидії торгівлі людьми з метою підвищення якості надання допомоги особам, які постраждали від торгівлі людьми*⁴².

Як відомо, одним з найефективніших засобів запобігання будь-якому виду злочинності є розроблення ефективного законодавства у цій сфері⁴³. Діяння у виді торгівлі людьми визнається в Україні злочином, передбаченим ст. 149 КК України. Останні зміни до цієї норми були внесені ще восени 2018 р., проте у сучасних реаліях (пов'язаних у першу чергу з широкомасштабною війною, яку російська федерація підступно розгорнула проти України) виникає потреба у перегляді та модернізації цієї статті. Так, наприклад, відповідно до ч. 1 примітки до ст. 149 КК України, використання людини у збройних конфліктах – один з різновидів експлуатації у розумінні диспозиції ст. 149 КК України. Цей різновид, згідно з чинною нормою, не розглядається законодавцем в якості кваліфікуючої або особливо кваліфікуючої ознаки торгівлі людьми.

Водночас, вказаний вище різновид експлуатації людини несе підвищену бінарну небезпеку, адже посягає не тільки на такі соціальні цінності, як воля, честь та гідність потерпілого від кримінального правопорушення, але і створює високий рівень суспільної небезпеки для осіб, які представляють одну зі сторін збройного конфлікту.

Наразі відомі випадки, коли російські війська використовують жертв торгівлі людьми для участі останніх у підступній війні, яку розпочала держава-терорист проти України, на боці ворога. Зрозуміло, що у таких умовах рівень суспільної небезпеки торгівлі людьми суттєво збільшується, тому доречним є визначення зазначеної мети в якості особливо кваліфікуючої ознаки злочину, передбаченого ст. 149 КК України.

На підставі викладеного виглядає доречним внесення таких змін до ст. 149 КК України:

1) викладення диспозиції ч. 3 ст. 149 КК України у такій редакції:

⁴² Державна цільова соціальна програма протидії торгівлі людьми на період до 2025 р.: розпорядження Кабінету Міністрів України від 14.07.2021 № 800-р. *База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України*. URL <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/800-2021-%D1%80#Text>.

⁴³ Шаблістий В. В., Каторкін Р. А. Чи має право на існування в Україні покарання у вигляді смертної кари. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. 2012. Вип 20. Ч. 1. Т. 4. С. 93.

«Дії, передбачені частиною першою або другою цієї статті, вчинені щодо неповнолітнього його батьками, усиновителями, опікунами чи піклувальниками, або вчинені щодо малолітнього, або організованою групою, або вчинені з метою використання людини у збройних конфліктах, або поєднані з насильством, небезпечним для життя або здоров'я потерпілого чи його близьких, або з погрозою застосування такого насильства, або якщо вони спричинили тяжкі наслідки...»

2) виключення з ч. 1 примітки до ст. 149 КК України словосполучення «...використання у збройних конфліктах...».

2. *Затвердження методичних рекомендацій для органів місцевого самоврядування щодо виявлення осіб, які постраждали від торгівлі людьми, в тому числі дітей, осіб без громадянства та внутрішньо переміщених осіб*⁴⁴.

Додамо, що робота із запобігання торгівлі людьми не повинна обмежуватись саме розробкою відповідної науково-методичної бази для органів місцевого самоврядування. Зокрема, рівень ефективності запобігання торгівлі людьми може бути підвищений шляхом розроблення методичних рекомендацій для правоохоронних органів системи МВС України та впровадження їх у практичну діяльність.

У контексті реалізації такого заходу вбачається доречним залучення наукових та науково-педагогічних працівників ЗВО МВС України спільно з практичними працівниками правоохоронних органів системи МВС України⁴⁵ до розробки питання запобігання протидії торгівлі людьми.

3. *Зміцнення / установалення співпраці суб'єктів, які здійснюють заходи у сфері протидії торгівлі людьми, для забезпечення надійного і швидкого обміну інформацією з метою своєчасного виявлення або попередження злочинів, пов'язаних з торгівлею людьми, та проведення аналізу поточної ситуації (кількість виявлених, попереджених злочинів, притягнення осіб до відповідальності, кількість осіб, повідомлених про підозру у вчиненні злочину, тощо)*⁴⁶.

⁴⁴ Державна цільова соціальна програма протидії торгівлі людьми на період до 2025 р. : розпорядження Кабінету Міністрів України від 14.07.2021 № 800-р. *База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України*. URL <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/800-2021-%D1%80#Text>.

⁴⁵ Юнін О. С. Державна політика України у сфері запобігання домашньому насильству: сучасний стан та перспективи вдосконалення. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2021. № 4 (114). С. 19.

⁴⁶ Державна цільова соціальна програма протидії торгівлі людьми на період до 2025 р. : розпорядження Кабінету Міністрів України від 14.07.2021 № 800-р. *База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України*. URL <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/800-2021-%D1%80#Text>.

Як було вказано вище, запобігання злочинності – складний багатогранний процес, який поєднує у собі діяльність різних суб'єктів протидії злочинності. Відсутність взаємоузгоджених дій призводить до хаотичності, що, у свою чергу, створює сприятливі умови для поширення тих чи інших видів злочинів та кримінальних проступків.

У процесі запобігання торгівлі людьми важливо поєднати зусилля правоохоронних органів та інших органів державної влади, неурядових організацій та громадян⁴⁷. Крім того, у цьому контексті важливу роль відіграє співпраця із зарубіжними партнерами, яка здатна знизити рівень транснаціональної злочинності (наприклад, питання обміну інформації, екстрадиції⁴⁸ тощо).

4. *Здійснення моніторингу ефективності заходів, спрямованих на протидію торгівлі людьми, з урахуванням нових викликів, що виникають у відповідній сфері*⁴⁹.

Запобігання будь-якому виду злочинності має супроводжуватись проведенням кримінологічного моніторингу. Отримані внаслідок його проведення результати дозволяють скоригувати заходи протидії, встановити основні детермінанти злочинів та кримінальних проступків, механізм їх впливу тощо.

5. *Проведення інформаційно-просвітницької роботи (соціологічних досліджень та інформаційних кампаній) із залученням громадських об'єднань, засобів масової інформації, а також суб'єктів взаємодії, які здійснюють заходи у сфері протидії торгівлі людьми, з використанням сучасних каналів комунікації, для підвищення рівня усвідомлення проблеми торгівлі людьми, рівня поінформованості населення, сприяння самоідентифікації осіб, які постраждали від торгівлі людьми*⁵⁰.

Відповідна робота здійснює бінарний позитивний вплив на динаміку поширення торгівлі людьми:

1) позитивно впливає на свідомість молодого покоління та, як наслідок, знижує ризики обрання ними злочинної моделі поведінки в майбутньому⁵¹;

⁴⁷ Шалгунова С. А., Березняк В. С. Проблемні питання правового визначення терміна «екстрадиція». *Науковий вісник Юридичної академії МВС України*. 2005. № 3 (22). С. 387.

⁴⁸ Березняк В. С. Сучасні погляди на поняття екстрадиція у науці кримінально-процесуального права. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2014. № 4. С. 381.

⁴⁹ Державна цільова соціальна програма протидії торгівлі людьми на період до 2025 р. : розпорядження Кабінету Міністрів України від 14.07.2021 № 800-р. *База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/800-2021-%D1%80#Text>.

⁵⁰ Ibid.

⁵¹ Запобігання та протидія дискримінації в Україні. Множинна дискримінація : навч. посіб. / кол. авт. ; ред. А. Є. Фоменко. Дніпро : Видавець Біла К. О., 2022. С. 120.

2) знижує рівень віктимності населення.

Важлива роль у реалізації цього заходу належить Національній поліції. Така роз'яснювальна робота може проводитися в індивідуальному порядку під час звернень громадян, під час здійснення поліцейськими поквартирного та подвірного обходу помешкань. Робота зі ЗМІ або виступи перед працівниками підприємств, студентами / учнями навчальних закладів, на зборах місцевої громади сприяє більш широкому охопленню цільових аудиторій⁵².

Окремо зауважимо, що кожен з перелічених заходів відіграє важливу роль. Так, профілактику на індивідуальному рівні доречно проводити з особами, які раніше вчиняли злочини, пов'язані з торгівлею людьми або інші кримінальні правопорушення проти волі, честі та гідності особи; насильницькі, майнові кримінальні правопорушення тощо⁵³.

Загальна ж профілактика, у свою чергу, допомагає знизити рівень віктимності громадян та позитивно вплинути на свідомість широкого кола осіб.

Під час роз'яснювальної роботи застосовують такі методи:

1) поширення листівок, брошур та інших інформаційних матеріалів серед громадян, які входять до групи ризику;

2) проведення співбесід з громадянами, які планують виїзд за кордон чи до інших регіонів України з різних причин, особливо в пошуках роботи;

3) проведення лекцій для учнів та студентів про торгівлю людьми та / або залучення спеціально підготовлених фахівців з неурядових організацій для проведення таких лекцій;

4) звернення до громадськості через засоби масової інформації (газети, радіо, телебачення)⁵⁴.

Перспективним напрямом запобігання домашньому насильству також вбачається налагодження комунікацій працівниками Національної поліції з членами правління об'єднань співвласників багатоквартирних будинків, які можуть допомогти виявити криміногенні

⁵² Протидія торгівлі людьми: посібник для дільничних інспекторів міліції. Київ, 2012. С. 25. URL: <https://www.osce.org/files/f/documents/e/7/93271.pdf>.

⁵³ Lukina T., Shevchenko S., Shulga N. et al. State educational policy for ensuring the quality of pedagogy: global trends and Ukrainian experience. *Ad Alta: Journal of interdisciplinary research*. 2021. № 11 (1). P. 38.

⁵⁴ Протидія торгівлі людьми: посібник для дільничних інспекторів міліції. Київ, 2012. С. 25. URL: <https://www.osce.org/files/f/documents/e/7/93271.pdf>.

елементи; нейтралізувати детермінанти кримінальних правопорушень⁵⁵.

У розрізі запобігання торгівлі людьми важливо також наголосити на тому, що основним детермінантом цієї групи кримінальних правопорушень виступають соціально-економічні негаразди. Відсутність достатньої фінансово-матеріальної бази підштовхує громадян на пошуки у короткі терміни шляхів вирішення цієї проблеми чим, як правило, і користуються торговці людьми.

Війна суттєво загострила згадану категорію проблем, тому для зниження рівня впливу зазначеного детермінанта на динаміку поширення торгівлі людьми держава повинна передбачити додаткові соціальні гарантії для осіб, які постраждали від воєнної агресії російської федерації. У зв'язку із цим важливим напрямом запобігання торгівлі людьми є *закладення у державному бюджеті на 2024 р. додаткових коштів, спрямованих на допомогу внутрішнім переселенцям; особам, які через війну втратили годувальників; особам, які внаслідок бойових дій втратили житло тощо.*

Окремо зауважимо, що реалізація перелічених вище заходів здатна суттєво вплинути на динаміку поширення торгівлі людьми. Водночас, запропоновані напрями діяльності не є вичерпними, а дієвість їх впливу на зазначену проблему залежить від рівня комунікації суб'єктів протидії злочинності⁵⁶.

ВИСНОВКИ

Торгівля людьми – проблема, яка поширюється на всі держави світу. В умовах широкомасштабної війни, яку у лютому 2022 р. держава-терорист розпочала проти України, ця проблема набирає нових обертів, адже створює сприятливі умови для поширення вказаного акту деліктної поведінки.

Основними документами у сфері запобігання торгівлі людьми виступають: міжнародні нормативно-правові акти (серед яких головну роль відіграють Загальна декларація прав людини, Протокол про попередження і припинення торгівлі людьми, особливо жінками і дітьми, і покарання за неї, що доповнює Конвенцію Організації

⁵⁵ Юнін О. С. Переваги та недоліки об'єднання співвласників багатоквартирного будинку як однієї з форм управління багатоквартирними будинками. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2017. № 2. С. 31–37.

⁵⁶ Каторкін Р. А. Кримінальна відповідальність за ухилення від призову на строкову військову службу, військову службу за призовом осіб офіцерського складу : монографія / за заг. ред. д-ра юрид. наук, проф. В. В. Шаблістого. Дніпро : Видавець Біла К. О., 2022. С. 38.

Об'єднаних Націй проти транснаціональної організованої злочинності, прийнятий резолюцією 5/25 Генеральної Асамблеї від 15 листопада 2000 року, Конвенція Ради Європи про заходи щодо протидії торгівлі людьми від 16 травня 2005 р. тощо), Закон України «Про протидію торгівлі людьми» та інші вітчизняні законодавчі та підзаконні акти. В Україні діяння у виді торгівлі людьми визнано злочином, який передбачений ст. 149 КК України.

За результатами аналізу звітів Офісу ГПУ та Державної судової адміністрації за період з 2018 по 2022 рр. можна сформувати такий кримінологічний портрет особи, яка вчиняє торгівлю людьми: працездатний громадянин України чоловічої статі у віці від 29 до 39 років, з повною загальною середньою освітою, який не має офіційного місця працевлаштування або навчання, діє одноособово та не має незнятої і непогашеної судимості. Кримінальне правопорушення вчиняє у тверезому стані.

Найбільш перспективними напрямками запобігання торгівлі людьми є: удосконалення нормативно-правової бази у сфері протидії торгівлі людьми (зокрема, внесення змін до ст. 149 КК України), розробка науково-методичних праць для правоохоронних органів та органів місцевого самоврядування, проведення інформаційно-роз'яснювальних кампаній, посилення співпраці між всіма суб'єктами протидії злочинності тощо.

АНОТАЦІЯ

Дослідження присвячено розгляду проблеми поширення торгівлі людьми в Україні. Зазначається, що війна стала потужним детермінантом поширення торгівлі людьми в Україні.

У дослідженні розкриваються нормативно-правові засади запобігання торгівлі людьми. Наголошено, що за вчинення такого суспільно небезпечного діяння в Україні передбачена кримінальна відповідальність (ст. 149 КК України).

Сформовано кримінологічний портрет особи торговця людьми: працездатний громадянин України чоловічої статі у віці від 29 до 39 років, з повною загальною середньою освітою, який не має офіційного місця працевлаштування або навчання, діє одноособово та не має незнятої і непогашеної судимості. Кримінальне правопорушення вчиняє у тверезому стані.

Зроблено спробу висвітлення найбільш ефективних напрямків запобігання торгівлі людьми в Україні. Запропоновано внести зміни до ст. 149 КК України шляхом віднесення мети у виді використання людини у збройних конфліктах до числа особливо кваліфікуючих ознак торгівлі людьми.

Література

1. Березняк В. С. Роль наставництва у підготовці працівників Національної поліції. Світовий досвід підготовки кадрів поліції та його впровадження в Україні : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (Дніпропетровськ, 21 берез. 2016 р.). Дніпропетровськ, 2016. С. 330–331.

2. Березняк В. С. Сучасні погляди на поняття екстрадиція у науці кримінально-процесуального права. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2014. № 4. С. 374–383.

3. Березняк В. С. Функції та принципи інституту екстрадиції: поняття і ознаки. *Науковий вісник Академії муніципального управління. Серія «Право»*. 2014. Вип. 2. С. 320–325.

4. Березняк В. С., Шаблистий В. В., Каторкін Р. А. Кримінологічні аспекти деліктної поведінки дітей в Україні / Juvenile policy as a component of supporting Ukraine's national security and defense (dedicated to the 53rd anniversary of the UN General Assembly adoption of the Declaration of the Rights of the Child and the 56th anniversary of the establishment of Dnipropetrovsk State University of Internal Affairs) : Scientific monograph. Riga, Latvia : “Baltija Publishing”, 2023. P. 79–102. URL: <http://baltijapublishing.lv/omp/index.php/bp/catalog/view/287/7882/16460-1>.

5. Богатирьов І. Г. Кримінологія : підручник / заг. ред. І. Г. Богатирьова, В. В. Топчія. Київ : Дакор, 2018. 352 с.

6. Державна цільова соціальна програма протидії торгівлі людьми на період до 2025 р.: розпорядження Кабінету Міністрів України від 14.07.2021 № 800-р // База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/800-2021-%D1%80#Text>.

7. Єдиний звіт про осіб, які вчинили кримінальні правопорушення. *Офіс Генерального прокурора* : офіційний вебсайт. URL: <https://gp.gov.ua/ua/posts/pro-osib-yaki-vchinili-kriminalni-pravoporushennya-2>.

8. Загальна декларація прав людини: резолюція 217 А (III) Генеральної Асамблеї ООН від 10 грудня 1948 року. *База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_015#Text.

9. Запобігання незаконному поводженню зі зброєю, бойовими припасами або вибуховими речовинами в умовах воєнного стану : метод. рекомендації / кол. авт.: О. С. Юнін, С. І. Шевченко, В. В. Шаблистий, В. С. Березняк та ін. Дніпро : ДДУВС, 2023. 128 с.

10. Запобігання та протидія дискримінації в Україні. Множинна дискримінація : навч. посіб. / кол. авт.; ред. А. Є. Фоменко. Дніпро : Видавець Біла К. О., 2022. 236 с.

11. Каторкін Р. А. Досвід правового регулювання питання ухилення від призову на строкову військову службу, військову службу за призовом осіб офіцерського складу окремих країн пострадянського простору. *Jurnalul juridic national: teorie si practica: науково-практичний журнал Республіки Молдова*. 2017. № 6 (28). С. 104–107.

12. Каторкін Р. А. Суб'єкт ухилення від призову на строкову військову службу, військову службу за призовом осіб офіцерського складу. *Вісник кримінального судочинства*. 2017. № 2. С. 190–196.

13. Каторкін Р. А. Історико-правовий нарис кримінальної відповідальності за ухилення від призову на військову службу на землях сучасної України в період XVI–XIX століть. *Вісник Кримінологічної асоціації України*. 2017. № 1 (15). С. 199–206.

14. Каторкін Р. А. Кримінальна відповідальність за ухилення від призову на строкову військову службу, військову службу за призовом осіб офіцерського складу : монографія / за заг. ред. д-ра юрид. наук, проф. В. В. Шаблистого. Дніпро : Видавець Біла К. О., 2022. 268 с.

15. Каторкін Р. А. Кримінально-правове забезпечення призову на строкову військову службу, військової служби за призовом осіб офіцерського складу в Україні у XX столітті. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2016. № 4. С. 285–292.

16. Конвенція Ради Європи про заходи щодо протидії торгівлі людьми від 16 травня 2005 року. *База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_858#Text.

17. Конституція України : Закон України від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР. *База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України*. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр>.

18. Про протидію торгівлі людьми: Закон України від 20.09.2011 № 3739-VI. *База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3739-17#Text>.

19. Протидія торгівлі людьми : посібник для дільничних інспекторів міліції. Київ, 2012. 40 с. URL: <https://www.osce.org/files/f/documents/e/7/93271.pdf>.

20. Протокол про попередження і припинення торгівлі людьми, особливо жінками і дітьми, і покарання за неї, що доповнює Конвенцію Організації Об'єднаних Націй проти транснаціональної організованої злочинності, прийнятий резолюцією 5/25 Генеральної Асамблеї від 15 листопада 2000 року. *База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_791#Text.

21. Судова статистика. *Судова влада України* : офіційний вебсайт. URL: https://court.gov.ua/inshe/sudova_statystyka/.

22. Термінологічний словник з питань запобігання та протидії легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму, фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення та корупції / Чубенко А. Г., Лошицький М. В., Павлов Д. М., Бичкова С. С., Юнін О. С. Київ : Ваіте, 2018. 826 с.

23. Шаблистий В. В. Проблеми кримінально-правової охорони суспільних відносин. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія «Право»*. 2010. Випуск 8. С. 122–126.

24. Шаблистий В. В. Реальність як обов'язкова ознака погрози вбивством та особливості її встановлення органами внутрішніх справ. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2012. Спеціальний випуск № 1. С. 29–37.

25. Шаблистий В. В., Александрова А. Ю. Кримінальна відповідальність за ухилення від призову за мобілізацією : монографія. Дніпро : Видавець Біла К. О., 2019. 136 с.

26. Шаблистий В. В., Каторкін Р. А. Чи має право на існування в Україні покарання у вигляді смертної кари. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. 2012. Вип 20. Ч. 1. Т. 4. С. 92–95.

27. Шаблистий В. В., Якименко Л. Г. Запобігання проникненню заборонених предметів до установ виконання покарань : монографія. Дніпро : Дніпропетровський держ. ун-т внутр. справ ; Ліра ЛТД, 2017. 168 с.

28. Шалгунова С. А., Березняк В. С. Проблемні питання правового визначення терміна «екстрадиція». *Науковий вісник Юридичної академії МВС України*. 2005. № 3 (22). С. 384–389.

29. Шевченко С. І. Адміністративно-правове регулювання поліцейської діяльності щодо забезпечення публічного порядку : дис. ... канд. юрид. наук. Дніпро, 2018. 211 с.

30. Юнін О. С. Державна політика України у сфері запобігання домашньому насильству: сучасний стан та перспективи вдосконалення. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2021. № 4 (114). С. 15–21.

31. Юнін О. С. Переваги та недоліки об'єднання співвласників багатоквартирного будинку як однієї з форм управління багатоквартирними будинками. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2017. № 2. С. 31–37.

32. Anisimov, D. O., & Shablistiy, V. V. (2021). Doping as a global problem of the 21st century on account of its illegal influence on the results of official sports competitions. *Wiadomości lekarskie*. Volume lxxiv. Issue 11. Part 2. P. 3092–3097. DOI: <https://doi.org/10.36740/WLek202111239>.

33. Buletsa S., Drozd O., Yunin O., Mohilevskiy L. Medical error: civil and legal aspect. *Georgian medical news*. 2018. № 3 (276). P. 156–161. URL: <https://dspace.uzhnu.edu.ua/jspui/handle/lib/23514>.

34. Lukina T., Shevchenko S., Shulga N. et al. State educational policy for ensuring the quality of pedagogy: global trends and Ukrainian experience, *Ad Alta: Journal of interdisciplinary research*. 2021. № 11 (1). P. 38–44.

35. Rufanova V., Shablysty V., Spilnyk S., Sydorenko N., Mozol S. Conflict-related sexual violence as a threat to peace and security of the world. *Amazonia Investiga*. 2022. Volume 11. Issue 53: May. P. 220–226.

36. Shevchenko S., Sidorenko N. E-government and ICT as instruments of corruption prevention bin the context of the global trend of public service transparency. *Public administration aspects* 8.5. 2020. P. 72–81.

37. Sydorova E., Yunin O., Zhuravlov D., Fomenko A., Shevchenko S. Historical prerequisites for the formation of the foundations of the modern humanitarian policy of Ukraine. *Amazonia Investiga*, 2022. № 11 (58). P. 28–38. <https://doi.org/10.34069/AI/2022.58.10.3>.

Information about the authors:

Shablysty Volodymyr Viktorovych,

Doctor of Law, Professor,
Head of the Department of Criminal Law Disciplines
Dnipropetrovsk State University of Internal Affairs
26, Gagarin Avenue, Dnipro, 49005, Ukraine

Berezniak Vasyl Serhiiiovych,

Doctor of Law, Senior Researcher,
Head of the Department of Criminal Law and Criminology
Dnipropetrovsk State University of Internal Affairs
26, Gagarin Avenue, Dnipro, 49005, Ukraine

Katorkin Roman Anatoliiovych,

PhD Law,
Senior Researcher of the Scientific Laboratory
of Sociological and Criminal Law Research
Dnipropetrovsk State University of Internal Affairs
26, Gagarin Avenue, Dnipro, 49005, Ukraine

МІСЦЕ ФІНАНСОВОЇ БЕЗПЕКИ В СИСТЕМІ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ТА РЕАЛІЗАЦІЇ ЕКОНОМІЧНОГО СУВЕРЕНІТЕТУ ДЕРЖАВИ

Старинський М. В., Завальна Ж. В.

ВСТУП

Розвиток подій, що відбуваються на території України в останні роки, впевнено доводить необхідність перегляду існуючих підходів до функціонування нашої держави. Одним з напрямів такого перегляду має стати дослідження необхідних умов для виконання державою покладених на неї суспільством функцій та розробка відповідних механізмів реалізації уповноваженими органами їх компетенції.

В аспекті зазначеного варто звернути увагу на те, що одним з найбільш важливих факторів розвитку сучасного світу є глобалізація як процес всесвітньої економічної, політичної та культурної інтеграції і уніфікації¹. Глобалізація економіки, науки, технологій, комунікацій поряд з глобалізацією інформаційного середовища значно підвищили можливості як суспільств, так і окремих індивідів.

Разом з цим світова економічна система перетворюється в сукупність економічних систем окремих держав, що активно взаємодіють між собою. При цьому абсолютизація ринку і вільної конкуренції призвели до заперечення ролі національної держави як ефективного регулятора економіки. Наслідком цього стало те, що перелік завдань держав, які доводиться вирішувати узгоджено і у співпраці з іншими державами, вилучаючи для цього ресурси окремих держав на користь загального блага також збільшився (захист території, економічний розвиток, екологічна безпека). Також інтеграційні процеси проявилися і в тому, що відбулося укріплення економічних і політичних позицій окремих об'єднань, які в певних випадках стали значно потужнішими ніж держави. Як результат – відбулося викривлення національних пріоритетів розвитку держав, знищення основ національного підприємництва та втрата державами самостійності у розпорядженні своїми ресурсами на благо свого ж населення.

Зазначені процеси яскраво проявляються у функціонуванні держав, що розвиваються, оскільки економічно розвинені держави, в результаті

¹ Montanaro F., Violi F. The Remains of the Day: The International Economic Order in the Era of Disintegration. *Journal of International Economic Law*. Vol. 23. Iss. 2. June 2020. P. 299–322. URL: <https://doi.org/10.1093/jiel/jgaa018>

глобалізаційних процесів, проникнувши на їх територію постійно намагаються вплинути на їх розвиток просуваючи власні інтереси та пріоритети при цьому замінюючи їх інтерес загальним.

В зазначеній ситуації об'єктивно постає низка питань, відверта відповідь на які є запорукою подальшого розвитку будь-якої сучасної держави. Одним з найбільш важливих питань для держави є питання можливості вільно, на власний розсуд, проводити свій розвиток і використовувати всі наявні в неї ресурси. В сучасному світі така можливість пов'язується з наявністю економічного суверенітету як ознаки держави. Разом з тим, на сьогодні, дослідження питань економічного суверенітету, не дивлячись на його надзвичайну важливість, знаходяться лише на початковій стадії і потребують свого подальшого розвитку².

1. Поняття суверенної держави в сучасному світі

Дослідження економічного суверенітету держави є досить складним завданням, оскільки потребує звернути увагу на таку ознаку держави як суверенітет і розглянути його через призму функціонування держави. Як показує аналіз сучасної наукової літератури, єдиного визначення поняття «держави» не існує, разом з тим вже досить давно склався певний доктринальний консенсус щодо наявності обов'язкових елементів держави, до яких відносять: а) населення, яке, як правило, складає титульну націю держави і вважається одним з основних цементуючих державотворчих елементів; б) відокремлена територія, що в сучасному світі має географічні кордони закріплені на політичному міждержавному рівні та є основною територією проживання населення держави; в) публічна влада, що самооформлюється правом, яка встановлює на території свій правопорядок, і якій підпорядковується все населення, яке проживає на території держави.

Таке сприйняття держави для сучасного світу є досить спрощеним і потребує певного уточнення, а також вказівки на такий її елемент як суверенітет, що традиційно сприймається як верховенство у власних межах, незалежність і самостійність у внутрішніх і зовнішніх справах. Разом з цим, для сучасних дослідників суверенітет є досить мінливою властивістю, яка зачаровує і бентежить своєю багатоманітністю,

² Starinskyi M. V., Zavalna Zh.V. Economic sovereignty of a modern state in the context of sustainable development Law. *Business and Sustainability Herald*. 2021. № 1 (2). С. 5–15. DOI: <https://doi.org/10.46489/lbsh.2021-1-2-1>

багаточисленими образами³ і понятійною багатоскладністю⁴, і яка до Ж. Бодена взагалі сприймалась як «вторинний контекстуально залежний предикат⁵», що міг і не мати політичного змісту.

На сучасному етапі розвитку суспільства на фоні підтвердження цінності суверенітету⁶, взагалі звучать думки про «вертикальне розсосередження суверенітету⁷» та вступ нашого світу в еру пост суверенітету⁸. Створюється цілий ряд концептів, що намагаються пояснити сучасний стан існування суверенітету в умовах новітнього глобального порядку, зокрема «пост-вестфальський суверенітет⁹», «подільний суверенітет¹⁰», «багаторівневий суверенітет¹¹», «дезагрегований суверенітет¹²».

Усвідомлюючи тривалий розвиток ідеї суверенітету як властивості держави з паралельним розвитком ідеї народного суверенітету у вченнях Ж. Бодена, Т. Гобса, Дж. Локка, Ж. Ж. Руссо, Гуго Гроція і багатьох філософів Нового і Новітнього часу, вважаємо, що традиційне сприйняття суверенітету, на сучасному етапі світового політичного розвитку слід коригувати з врахуванням децизіоністської доктрини Карла Шмітта, відповідно до якої сувереном є той хто приймає рішення про надзвичайний стан¹³, в чий компетенції має бути випадок, для якого не передбачені жодна компетенція¹⁴.

³ Ruggie, J. G. *Constructing the World Polity. Essays on International Institutionalization*. London, New York: Routledge, 1998. 328 p.

⁴ Stankiewicz W. J. *The Validity of Sovereignty / In Defense of Sovereignty / Ed. by W. J. Stankiewicz et al.* New York, 1969. P. 294.

⁵ Walther, H. G. *Imperiales Koenigtum, Konzilianismus und Volkssouveraenitaet*. Mfonchen. Wilhelm Fink, 1976. S. 2.

⁶ Duke G. *Sovereignty and the common good. International Journal of Constitutional Law*. Vol. 17. Iss. 1. January 2019. P.p. 66–88. URL:<https://doi.org/10.1093/icon/moz005>

⁷ Pogge T. *Cosmopolitanism and Sovereignty. Ethics* 103. 1992. P. 56–98. P. 61.

⁸ MacCormick N. *Sovereignty and After / In Hent Kalmo and Quentin Skinner (eds). Sovereignty in Fragments: The Past, Present and Future of a Contested Concept*. Cambridge : Cambridge University Press, 2010. P. 151–168.

⁹ Lapid Y. *Rethinking the 'International' / In Mathias A., Jacobson D. & Lapid Y. (eds). Identities, Borders, Orders: Rethinking International Relations Theory*. Minneapolis, MN : University of Minnesota Press, 2001. P. 128–132.

¹⁰ Witte B. *Sovereignty and European Integration. The Weight of Legal Tradition / In Slaughter A.-M., Sweet A. S. and Joseph H. H. Weiler (eds). The European Court and National Courts: Doctrine and Jurisprudence*. Oxford : Bloomsbury, 1998. P. 282.

¹¹ Loughlin M. *Ten Tenets of Sovereignty / In Neil Walker (ed.). Sovereignty in Transition*. Oxford: Bloomsbury, 2006. P. 70.

¹² Slaughter A.-M. *Disaggregated Sovereignty: Towards the Public Accountability of Global Government Networks. Government and Opposition*. 2004. Vol. 39. Iss. 2. P. 23–75.

¹³ Schmitt, C. *Politische Theologie: Vier Kapitel zur Lehre von der Souveranitat*. Berlin : Duncker & Humblot, 1979. S. 11.

¹⁴ *Ibid.* S. 15.

Сприймаючи такий підхід важливо наголосити, що повністю суверенною буде та держава, яка, функціонуючи, вирішує свої питання виходячи тільки зі свого інтересу. В цьому аспекті варто погодитись з думкою, відповідно до якої формуючи систему взаємодії на своїй території, держава створює її правовий порядок, і будучи джерелом права, в той же час не може і не має бути пов'язана ним.

Безумовно, в цьому сенсі не йде мова про надзвичайний стан, в якому може опинитись будь-яка держава, а також не йде мова про «право на свавілля». В аспекті реалізації державного суверенітету мова йде про право держави у випадках ніким і ніде не описаних і ніким не передбачених, змінювати чи відмінити існуючий правопорядок, порушуючи при цьому власні установки, діючи всупереч існуючому праву, «призупиняти дію всього існуючого порядку¹⁵».

Таким чином суверенною є держава, яка на власній території є повністю незалежною, реалізує свою стратегію розвитку та використовує для цього всі наявні в неї ресурси. Зазначене повністю стосується і міжнародних відносин, в межах яких держава реалізує свій зовнішній суверенітет, реалізуючи свої суверенні права відносно інших держав. Тобто, держава є суверенною, якщо вона розвивається і реалізує свою стратегію розвитку не дивлячись на позицію інших держав, дотримуючись при цьому принципу рівності держав та невтручання однієї держави у внутрішні справи іншої держави.

Закріплення суверенітету держави відбувається у її основному нормативному акті, яким є її Конституція. Практично у всіх сучасних Конституціях держава характеризується як суверенна, незалежна та самостійна. Разом з цим існують певні зауваження, що є важливими для нашого дослідження. По-перше – як було зазначено вище, будь-яка держава встановлює правопорядок, що регламентує, в тому числі, і здійснення державної влади. В цьому аспекті варто звернути увагу на те, що держава встановлюючи правопорядок також йому і підпорядковується, обмежуючи свій суверенітет. По-друге – ефективне функціонування держави, тобто виконання її функцій, неминуче тягне за собою необхідність вступу у міжнародні зносини, що об'єктивуються в укладенні міжнародних договорів, участі у міжнародних організаціях та ін. Це призводить до обмеження суверенітету зобов'язаннями перед іншими суб'єктами. Враховуючи це, держави створили міждержавний правопорядок, що здатний розвиватись і розвивається в наддержавному

¹⁵ Schmitt, C. *Politische Theologie: Vier Kapitel zur Lehre von der Souveranität*. Berlin : Duncker & Humblot, 1979. S. 22.

просторі, в межах якого вирішення окремих міждержавних питань делеговано на наддержавний рівень.

Враховуючи зазначене, говорячи про державний суверенітет, ми маємо розділяти формальний суверенітет, який відповідає всім теоретичним ознакам, які були згадані вище, і фактичний суверенітет. Про фактичний суверенітет, враховуючи світ, що глобалізується, можна говорити лише як про претензію політичної організації населення певної території на верховенство, незалежність та самостійність у внутрішніх та зовнішніх справах. При цьому претензію на суверенітет необхідно постійно підтверджувати наявністю сильної влади, що користується підтримкою населення, і яка контролює територію і ефективно нею управляє.

Таким чином, для того, щоб держава була визнана суверенною як формально, так і фактично, вона має підтримувати на власній території соціальний спокій, стабільність і правопорядок, придушувати конкурентні силові прояви, а ззовні – захищати свої кордони та утверджувати себе на міжнародній арені як рівноправного партнера, союзника чи конкурента.

Також говорячи про державу, в аспекті її суверенітету, ми маємо говорити про територіальну політичну організацію, формальний суверенітет якої визнаний, а фактичний регулярно підтверджується. Враховуючи те, що в сучасних умовах розвитку нашого світу, формальний суверенітет держави, тобто наявність певної території, населення і можливість управління ними, присутні практично у всіх державах, виникає питання стосовно фактичного суверенітету. Як показує аналіз практики реалізації сучасних міжнародних відносин, один з найбільш дієвих способів підтвердити свою претензію на фактичний суверенітет – будь-якими доступними шляхами втручатись у справи інших держав, нав'язувати їм свою волю, тобто пригнічувати їх претензії на суверенітет. Ті держави, які систематично впливають на політику інших держав, культивують їх залежність від себе, формують навколо себе міждержавні коаліції. Ті держави, яким вдається диктувати свою волю іншим державам і демонструвати свою перевагу називаються наддержавами. На сьогодні є дві основні компоненти міждержавної переваги, а саме військова та економічна. На етапі формування сучасного світового порядку для підтвердження свого фактичного суверенітету державам було достатньо військової переваги. В останнє століття розвитку нашої цивілізації військової переваги вже недостатньо. На сьогодні фактичний суверенітет є поєднанням військової та економічної переваг. При цьому економічна перевага в державному суверенітеті, як його складова, виходить на перший план і об'єктивується в економічному суверенітеті держави.

2. Поняття та характеристика економічного суверенітету

Економічний суверенітет будь-якої держави є формою об'єктивації матеріальної складової її фактичного суверенітету¹⁶. В науковій літературі з деякими застереженнями поряд з назвою «економічний суверенітет» використовують також такі назви як «фінансовий суверенітет», «податковий суверенітет», «ресурсний суверенітет»¹⁷. В цілому можна погодитися з таким підходом, оскільки в умовах світової глобалізації саме наявність у держави економічних можливостей самостійно розвиватись власними матеріальними ресурсами, що об'єктивуються у її фінансах, податках, валютних і грошових надходженнях дає підстави вважати її такою, що володіє державним суверенітетом.

У науковій літературі, що присвячена дослідженню економічного суверенітету, висловлюється багато поглядів щодо нього¹⁸. Серед інших, найбільш чітко зміст економічного суверенітету був сформульований Ю. В. Байдіним. Так, аналізуючи позиції науковців щодо економічного суверенітету, вчені дійшли висновку, що основними моментами, на які варто звертати увагу є: а) суверенне право держави розпоряджатися своїми ресурсами; б) здатність державної влади самостійно визначати напрями своєї економічної політики; в) суверенне право вступати в міжнародні об'єднання; г) визнання рівноправності всіх держав у міжнародних економічних відносинах, повага до економічних інтересів держав, право на участь у рішенні міжнародних економічних проблем і перш за все тих, які стосуються національних інтересів. Врахування зазначених моментів дало можливість,

¹⁶ Тютюнникова С. В., Микитась В. В. Економічний суверенітет в умовах глобалізації: зміст та особливості модифікації. *Ефективна економіка*. 2016. № 5. URL: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=4947>; Глобальна економіка: принципи становлення, функціонування та розвитку: монографія / Куцик П. О., Ковтун О. І., Баштанин Г. І. Львів: Львів. комерц. акад., 2015. 583 с.; Мочерний С. Національний і економічний суверенітет країни. *Економіка України*. 2005. № 10. С. 4–13. URL: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=4947>

¹⁷ Економічний суверенітет держави та напрями його правового забезпечення: монографія / за ред. О. О. Ашуркова; НАН України, Ін-т економіко-правових досліджень. Донецьк: Юго-Восток, 2012. 406 с. URL: http://www.iepd.kiev.ua/wp-content/uploads/2020/05/%90%90%F3%90_%90_%90_%90_%91-%91%D8%90_%90%F1%90%FC-%91_%91_%90_%90%E7%91_%90%E7%90_%91-%91%90%E7%91-%90_%90_%90_%90_%91_%90%F8%91%22%91-%91_.pdf; Кремень Т. В. Еволюція поглядів на державний суверенітет. *Політичний менеджмент*. 2004. № 1 (6). С. 35–39; Мочерний С. Національний і економічний суверенітет країни. *Економіка України*. 2005. № 10. С. 4–13.

¹⁸ Байдін Ю. В. Державний суверенітет і його межі в умовах європейської інтеграції (питання теорії): дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01 – теорія та історія держави і права; історія політичних і правових учень / НАПНУ Науково-дослідний Інститут державного будівництва та місцевого самоврядування. Харків, 2012. URL: https://library.nlu.edu.ua/POLN_TEXT/AFTOREF/Baydin_2012_dis.pdf

розкриваючи зміст економічного суверенітету, визначити його як можливість держави самостійно приймати рішення із питань розвитку національної економіки шляхом реалізації сукупності суверенних прав держави в економічній сфері¹⁹. При цьому, суверенні права в економічній сфері об'єктивуються в економічній політиці, яку може проводити держава.

Враховуючи те, що економічний суверенітет держави це її можливість самостійно, без вказівки інших держав, розпоряджатись своїми ресурсами, то питання його закріплення на міжнародному рівні поставало досить давно і знайшло своє вирішення в прийнятті Генеральною Асамблеєю ООН 12 грудня 1974 року Хартії економічних прав і обов'язків держав²⁰. Цим актом на міжнародному рівні були закріплені основні засади міжнародної економічної взаємодії держав. Зокрема були закріплені такі принципи економічної і політичної взаємодії як: суверенітет, територіальна цілісність і політична незалежність держав; суверенна рівність всіх держав; ненапад; невтручання; взаємна і справедлива вигода; мирне співіснування; рівноправність і самовизначення народів; мирне врегулювання суперечок; усунення несправедливостей, що виникли в результаті застосування сили, які позбавляють будь-яку націю природних коштів, необхідних для її нормального розвитку; сумлінне виконання міжнародних зобов'язань; повага прав людини і основних свобод; відсутність прагнення до гегемонії; сприяння міжнародній соціальній справедливості; міжнародне співробітництво з метою розвитку; вільний доступ до моря і з нього для країн, які не мають виходу до моря, в межах вищевказаних принципів.

Хартія закріпила фундаментальне положення, відповідно до якого кожна держава має і повинна вільно здійснювати повний постійний суверенітет над усіма своїми багатствами, природними ресурсами і економічною діяльністю, включаючи право на володіння, використання та експлуатацію. При цьому за державами було визнано право вільно розпоряджатись своїми ресурсами і діяти відповідно до встановленого ним правового порядку, яке об'єктивувалось у трьох основних правах: 1) регулювати і контролювати іноземні інвестиції в межах дії своєї національної юрисдикції згідно зі своїми законами і постановами і у

¹⁹ Байдін Ю. В. Економічний суверенітет держави: проблеми визначення змісту : Декларация про державний суверенітет України – передмова її незалежності та демократичного розвитку: матеріали міжнародної науково-практичної конференції, м. Харків, 16 червня 2010 р. / Редкол. Ю. П. Битяк, І. В. Яковюк, Г. В. Чапала. Харків : НДІ державного будівництва та місцевого самоврядування, 2010. С. 100–101.

²⁰ Хартія економічних прав і обов'язків держав. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_077#Text

відповідності зі своїми національними цілями і першочерговими завданнями; 2) регулювати і контролювати діяльність транснаціональних корпорацій в межах дії своєї національної юрисдикції і вживати заходів щодо забезпечення того, щоб така діяльність не суперечила її законам, нормам і постановам і відповідала її економічній та соціальній політиці; 3) націоналізувати, експропріювати або передавати іноземну власність.

При цьому за державами було визнано право брати участь в міжнародній торгівлі і в інших формах економічного співробітництва, незалежно від будь-яких відмінностей в політичних, економічних і соціальних системах. Хартія констатувала, що жодна держава не повинна піддаватися будь-якій дискримінації, заснованої лише на таких відмінностях.

При здійсненні міжнародної торгівлі та інших форм економічного співробітництва кожна держава може вільно обирати форми організації своїх зовнішньоекономічних відносин та укласти двосторонні і багатосторонні угоди міжнародного економічного співробітництва, що відповідають інтересам відповідних держав.

Закріплюючи зазначені положення на міжнародному рівні ООН ставила собі за мету встановити загальноприйняті норми міжнародної економічної взаємодії та створення справедливого міжнародного правопорядку, підтримання міжнародного миру і безпеки, розвиток дружніх відносин між націями і здійснення міжнародного співробітництва у вирішенні міжнародних проблем в економічній і соціальній сферах. Це вимагало від держав підтвердити ці положення на національному рівні та закріпити їх у національних законодавствах, що в своїй переважній більшості і було зроблено на рівні конституцій держав як актів, на основі яких функціонують практично всі держави.

3. Фінансова безпека та її місце в забезпеченні економічного суверенітету

Як свідчить аналіз практики функціонування держав у світі, ефективна реалізація економічного суверенітету як економічних можливостей самостійно розвиватись власними матеріальними ресурсами, що об'єктивуються у її фінансах, податках, валютних і грошових надходженнях, залежить від наявності в механізмі самої держави елементів, що дозволяють не лише самостійно реалізовувати, а й захищати ці можливості. Таким елементом є фінансово-економічна безпека.

Дослідження фінансово-економічної безпеки слід розпочати із з'ясування її місця в ряді подібних явищ. Логіко-структурний аналіз понятійно-категоріального ряду, що характеризує ряд явищ, які пов'язані з фінансово-економічною безпекою включає такі явища як

національна безпека, економічна безпека та фінансово-економічна безпека зі всіма їх складовими.

Як стверджують дослідники, економічна безпека є важливою складовою національної безпеки держави²¹. Характеризуючи національну безпеку слід звернути увагу на те, що життя держави і суспільства розгортається в часі і просторі та різних сферах і це дає можливість стверджувати, що національна безпека, як захищеність життєво важливих інтересів людини і громадянина, суспільства і держави, за якої забезпечуються сталий розвиток суспільства, своєчасне виявлення, запобігання і нейтралізація реальних та потенційних загроз національним інтересам, є складною структурованою системою і багатоплановим явищем, що має політичні, воєнні, економічні, соціальні, екологічні та інші характеристики. При цьому, за твердженнями дослідників²², структурними елементами національної безпеки є економічна, екологічна інформаційна, політична, військова, духовно-моральна, техногенна безпека.

Ми також поділяємо таку точку зору на структуру національної безпеки та місце економічної безпеки в ній, оскільки, як вірно констатують вчені, «поняття національної безпеки буде порожнім словом без оцінки життєздатності економіки, її міцності при можливих внутрішніх і зовнішніх загрозах, що являє собою одну із життєво важливих сторін діяльності суспільства, держави та особи²³».

Таким чином, визначаючи місце економічної безпеки в системному ряді подібних, ми констатуємо, що економічна безпека є невід'ємною складовою національної безпеки держави та необхідним елементом її ефективного функціонування.

Характеризуючи економічну безпеку як невід'ємну складову національної безпеки, зупинимось на з'ясуванні змісту самого поняття «економічна безпека», оскільки саме поняття, як форма мислення, що охоплює сукупність ознак, необхідних і достатніх для вказівки чи виділення будь-якого предмета (чи класу предметів) є відображенням

²¹ Утенкова К. О. Економічна безпека як складова національної безпеки України. *Вісник ХНУ ім. В. Н. Каразіна. Серія «Міжнародні відносини. Економіка. Краєзнавство. Туризм»*. Вип. 9. 2019. С. 133–144. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/VKhMv_2019_9_19

²² Мартин О. М. Економічна безпека як складова національної безпеки. *Наукові записки. Серія «Економіка»*. Вип. 22. 2013. С. 68–74. URL: <https://ecj.oa.edu.ua/articles/2013/n22/14.pdf>

²³ Скорук О. В. Економічна безпека держави: сутність, складові елементи та проблеми забезпечення. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Міжнародні економічні відносини та світове господарство*. Вип. 6. Ч. 3. 2016. С. 39–42. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvuumevcg_2016_6%283%29__11

явищ і предметів з боку їх суттєвих ознак та здатне відобразити глибинний, сутнісний бік явища²⁴.

Звернення до наукової літератури дає можливість стверджувати, що розкриття питань пов'язаних з економічною безпекою взагалі та з'ясуванням змісту поняття «економічна безпека» займалась досить значна кількість дослідників у різних сферах науки²⁵. Разом з цим, не дивлячись на значну кількість робіт у цій сфері, на сьогодні серед науковців усталеного визначення поняття «економічна безпека», яке б

²⁴ Старинський М. В. Окремі теоретико-методологічні засади конструювання понять (дефініцій) у праві. *Підприємство, господарство і право*. № 10. 2011. С. 3–5.

²⁵ Акімова Л. М. Механізми державного управління економічною безпекою України: аналіз чинників впливу, систематизованих за окремими сферами її розвитку. Аспекти публічного управління. 2018. Т. 6. № 6–7. С. 5–13. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/arlpur_2018_6_6-7_3; Волощук Р. В. Огляд підходів до інтегрального оцінювання стану економічної безпеки держави. *Індуктивне моделювання складних систем*. 2017. Вип. 9. С. 38–49. URL: <http://dspace.nbuv.gov.ua/bitstream/handle/123456789/133639/05-Voloschuk.pdf?sequence=1>; Гаман Н. О. Міжнародний досвід формування економічної безпеки держави: перспективи для України. *Державне управління: удосконалення та розвиток*. 2018. № 5. URL: <http://www.dy.nayka.com.ua/?op=1&z=1264>; Економіка та економічна безпека держави. Теорія та практика : монографічний навчальний посібник / С. Давиденко та ін. Ужгород, 2017. 390 с.; Єрмошенко М. М. Фінансова безпека держави: національні інтереси, реальні загрози, стратегія забезпечення. Київ : Київ. нац. торг.-екон. ун-т, 2011. 309 с.; Кошиков Д. О. Адміністративно-правові засади реалізації державної політики у сфері забезпечення економічної безпеки держави : монографія. Харків : Факт, 2020. 480 с. URL: <http://dspace.univd.edu.ua/xmlui/handle/123456789/11389>; Лекарь С. І. Адміністративно-правовий механізм забезпечення економічної безпеки держави : монографія. Харків : Золота миля, 2013. 478 с.; Лисяк О. Економічна безпека держави в умовах її становлення. Економічний аналіз. 2021. Том 31. № 1. С. 47–56; Пастернак-Таранушенко Г. А. Економічна безпека держави. Методологія забезпечення : монографія. Київ : Київський економічний інститут менеджменту, 2003. 320 с.; Резнік О. М. Адміністративно-правові засади діяльності правоохоронних органів із забезпечення фінансово-економічної безпеки України : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.07. Суми, 2019. 509 с. URL: <http://essuir.sumdu.edu.ua/handle/123456789/72685>; Скорук О. В. Економічна безпека держави: сутність, складові елементи та проблеми забезпечення. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Міжнародні економічні відносини та світове господарство*. Вип. 6. Ч. 3. 2016. С. 39–42. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvumevcg_2016_6%283%29_11; Ставицький О. В. Формування моделі економічної безпеки. *Міжнародна економіка: інтеграція науки та практики*. 2017. Вип. 7. С. 71–77. URL: <https://ela.kpi.ua/handle/123456789/23882>; Толуб'як В. С., Королук Ю. Г. Політика економічної безпеки України в умовах глобальних загроз. *Державне управління: удосконалення та розвиток*. 2019. № 6. URL: <http://www.dy.nayka.com.ua/?op=1&z=1448>; Урба С. І. Теоретичні аспекти дослідження суті економічної безпеки. *Причорноморські економічні студії*. 2018. Вип. 34. С. 33–38. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/bses_2018_34_9; Шевчук І. В. Загрози економічній безпеці України в умовах політикоекономічних реалій. *Університетські наукові записки*. 2018. № 1. С. 175–185. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Unzap_2018_1_17; Шульга І. П. Економічна безпека держави, суб'єктів господарювання та тіньова економіка. Черкаси, 2014. 367 с.

не викликало зауважень та застережень немає. Це пояснюється з одного боку складністю самого явища, що призводить до труднощів при формулюванні поняття, яке б охоплювало всі ознаки, а з іншого – дослідники характеризують економічну безпеку виходячи з власного наукового інтересу, результатом чого стає авторське поняття з яскраво вираженим акцентом, що відображає цей інтерес. Також в літературі навіть є випадки, коли дослідники досить детально розкривають сутність цього явища, проте остаточного визначення поняття не надають²⁶.

Враховуючи зазначене, спробуємо коротко надати характеристику існуючих підходів до сприйняття сутності та змісту економічної безпеки та сформулювати її поняття. На сьогодні, як стверджують дослідники, у науковій думці процес становлення та визначення чітких меж категоріально-понятійного апарату економічної безпеки ще не досягнув усталеності, унаслідок чого на поточний момент існує декілька підходів до визначення поняття «економічна безпека держави»²⁷. Як показує аналіз літератури, на сьогодні вчені в своїх роботах виділяють від чотирьох²⁸ до восьми підходів²⁹. Разом з тим, якщо проаналізувати критерії виділення і їх якість, можна погодитись з виділенням семи підходів до сприйняття економічної безпеки.

Кожен підхід характеризує сутність економічної безпеки залежно від тих характеристик, які покладені в основу того чи іншого підходу.

Представники першого підходу за основу беруть «сукупність певних умов, які забезпечують реалізацію визначених державою завдань». Як приклад можна навести таке сприйняття економічної безпеки як сукупність умов і факторів, що забезпечують незалежність національної економіки, її стабільність і здатність до постійного

²⁶ Утенкова К. О. Економічна безпека як складова національної безпеки України. *Вісник ХНУ ім. В. Н. Каразіна. Серія «Міжнародні відносини. Економіка. Краєзнавство. Туризм»*. Вип. 9. 2019. С. 133–144. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/VKhMv_2019_9_19

²⁷ Молдован О. О. Економічна безпека держави як базове поняття екосистейту: у пошуках універсальної дефініції. *Вчені записки ТНУ імені В. І. Вернадського. Серія: Економіка і управління*. Т. 32 (71). № 4. 2021. С. 5–12.

²⁸ Кошиков Д. О. Адміністративно-правові засади реалізації державної політики у сфері забезпечення економічної безпеки держави : монографія. Харків : Факт, 2020. С. 17. URL: <http://dspace.univd.edu.ua/xmlui/handle/123456789/11389>; Мандзіновська Х. О. Економічна безпека держави: сутність, складові елементи та перспективи забезпечення. *Наукові записки. Серія «Економічні науки»*. № 2 (53) 2016. С. 161. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nz_2016_2_20

²⁹ Утенкова К. О. Економічна безпека як складова національної безпеки України. *Вісник ХНУ ім. В. Н. Каразіна. Серія «Міжнародні відносини. Економіка. Краєзнавство. Туризм»*. Вип. 9. 2019. С. 133–144. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/VKhMv_2019_9_19

оновлення і самовдосконалення³⁰. Схожу позицію з певними варіаціями займають О. Денисов³¹, О. Ляшенко³², А. Сухоруков³³. З нашої точки зору такий підхід дає можливість окреслити всі основні складові економічної безпеки та зазначити необхідні умови її забезпечення. При цьому, на відміну від інших дослідників, які розкривають сутнісний зміст категорії «економічна безпека», саме в роботах представників першого підходу досить часто робиться певний акцент на наявності в структурі економічної безпеки нормативної основи, що дає можливість констатувати її політико-правову природу.

Представники другого підходу акцентують увагу на тому, що вона є якісною характеристикою економічної системи, що сприяє здатності виконувати функції всіх суб'єктів економічної активності. Такий підхід відстоюють Я. Жаліло, Б. Губський³⁴, Ю. П. Дарнопих³⁵.

За основу тлумачення економічної безпеки дослідники, що відстоюють третій підхід, беруть такі категорії як «захищеність» та «захист». При цьому це може бути захищеність як держави, так і бізнесу і громадян. Така інтерпретація економічної безпеки зустрічається в роботах Г. О. Пухтаєвич³⁶, Т. В. Сак³⁷, М. П. Денисенко, П. Т. Колісніченко³⁸, М. М. Пеньдюри³⁹. В межах характеристики

³⁰ Баранова В. В. Підходи до оцінки економічної безпеки національного господарства. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. Випуск 17, ч. 1. 2018. С. 186–190. URL: http://www.visnyk-econom.uzhnu.uz.ua/archive/17_1_2018ua/43.pdf

³¹ Денисов О. Є. Параметри та показники оцінки економічної безпеки держави. *Державне управління: удосконалення та розвиток*. № 8. 2016. URL: <http://www.dy.nauka.com.ua/?op=1&z=996>

³² Ляшенко О. М. Концептуалізація управління економічною безпекою підприємства : монографія. Київ : НІСД, 2015. С. 43–44. URL: https://niss.gov.ua/sites/default/files/2015-10/lyashenko_1_druk-43fc7.pdf

³³ Сухоруков А. І., Мошенський С. З., Петрук О. М. Національна економічна безпека. Житомир : Рута, 2010. С. 53.

³⁴ Губський Б. В. Економічна безпека України: методологія виміру, стан і стратегія забезпечення : монографія. Київ : Укрархбудінфор, 2001. С. 17.

³⁵ Економічна безпека держави: сутність та напрями формування : монографія. / Л. С. Шевченко, О. А. Гриценко, С. М. Макуха та ін. / за ред. д-ра екон. наук, проф. Л. С. Шевченко. Харків : Право, 2009. С. 11 (312 с.)

³⁶ Пухтаєвич Г. О. Аналіз національної економіки : навчальний посібник. Київ : КНЕУ, 2005. 254 с.

³⁷ Сак Т. В. Економічна безпека України: поняття, структура, основні тенденції. *Інноваційна економіка*. 2013. № 6. С. 336–340. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/inek_2013_6_81

³⁸ Денисенко М. П., Колісніченко П. Т. Зарубіжний досвід регулювання економічної безпеки. *Інвестиції: практика і досвід*. № 6. 2017. С. 15–19. URL: http://www.investplan.com.ua/pdf/6_2017/5.pdf

економічної безпеки таке сприйняття дає можливість акцентувати увагу на такій характеристиці економічної безпеки як захищеність.

Як стан економіки, що дає змогу державі реалізувати її функції та протидіяти зовнішнім і внутрішнім загрозам, трактують економічну безпеку представники четвертого підходу. Зокрема такий підхід прослідковується у роботах Г. А. Пастернак-Таранушенко⁴⁰, В. Т. Шлемко і І. Ф. Бінко⁴¹.

Ресурсна основа, як необхідний елемент виконання покладених на державу і її органи функцій є підґрунтям п'ятого підходу до трактування економічної безпеки. Зокрема так економічну безпеку сприймають І. О. Губарева⁴², Я. А. Гончарук та М. І. Флейчук⁴³.

Економічну безпеку як цілеспрямовану та свідому діяльність держави та її органів трактують дослідники шостого підходу до сприйняття цього поняття. Як приклад можна навести роботи В. А. Предборського⁴⁴ та О. О. Молдован⁴⁵.

Як економічний механізм держави чи його стан сприймають економічну безпеку представники сьомого підходу. Зокрема такий підхід відстоюють М. М. Єрмошенко⁴⁶, О. І. Лисяк⁴⁷. Така інтерпретація економічної безпеки дає можливість зробити акцент на її суб'єктивному факторі та констатувати, що вона, як явище є не просто

³⁹ Пеньдюра М. М. Національна безпека України в контексті сучасних європейських геополітичних трансформацій: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01 / Київський національний ун-т внутрішніх справ. Київ, 2006. 215 с.

⁴⁰ Пастернак-Таранушенко Г. А. Економічна безпека держави. Методологія забезпечення: монографія. Київ: Київський економічний інститут менеджменту, 2003. С. 29.

⁴¹ Шлемко В. Т., Бінко І. Ф. Економічна безпека України: сутність і напрямки забезпечення: монографія. Київ: НІСД, 1997. С. 8.

⁴² Губарева І. О., Доровської В. А. Теоретичне визначення змісту поняття «економічна безпека». *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ*. 2009. № 2. С. 31–40.

⁴³ Гончарук Я. А., Флейчук М. І. Диференціація підходів до визначення аналізу категорії «економічна безпека держави». *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. Серія економічна*. 2009. № 2. С. 15–30.

⁴⁴ Предборський В. А. Економічна безпека держави: монографія. Київ: Кондор, 2005. С. 13.

⁴⁵ Молдован О. О. Економічна безпека держави як базове поняття екосистеми: у пошуках універсальної дефініції. *Вчені записки ТНУ імені В. І. Вернадського. Серія: Економіка і управління*. 2021. Т. 32 (71). № 4. С. 5–12. URL: https://www.econ.vernadskyjournals.in.ua/journals/2021/32_71_4/4.pdf

⁴⁶ Єрмошенко М. М. Фінансова безпека держави: національні інтереси, реальні загрози, стратегія забезпечення. Київ: 2011. 309 с.

⁴⁷ Лисяк О. І. Економічна безпека держави в умовах її становлення. *Економічний аналіз*. 2021. Т. 31. № 1. С. 47–56. DOI: <https://doi.org/10.35774/econa2021.01.047>

природньою властивістю суб'єкта, а його цілеспрямованою діяльністю, на які він витрачає свої ресурси.

Також звернення до нормативних актів, які регулюють відносини у сфері забезпечення економічної безпеки України, свідчить, що законодавець закріпив нормативне поняття «економічна безпека» в Методичних рекомендаціях щодо розрахунку рівня економічної безпеки України, затверджених Наказом Міністерства економічного розвитку і торгівлі України 29.10.2013 р. № 1277, як стан національної економіки, який дає змогу зберігати стійкість до внутрішніх та зовнішніх загроз, забезпечувати високу конкурентоспроможність у світовому економічному середовищі і характеризує здатність національної економіки до сталого та збалансованого зростання⁴⁸.

Наведені визначення та підходи відображають загальну картину сприйняття науковцями досліджуваної категорії і дозволяють виділити суттєві, з нашої точки зору, елементи, які дадуть можливість сформулювати її визначення, що включало б в себе всі її характерні особливості.

Практично всі дослідники вказують на те, що економічна безпека має свою мету, а саме економічну незалежність держави. Традиційно економічну незалежність розглядають як можливість здійснювати державний контроль над національними ресурсами, спроможність використовувати національні конкурентні переваги для забезпечення рівноправної участі в міжнародній торгівлі⁴⁹. Проте останнім часом почало розвиватись сприйняття економічної незалежності як економічного суверенітету, що об'єктивується у таких основних правах держави як: а) суверенне право держави розпоряджатися своїми ресурсами; б) здатність державної влади самостійно визначати напрями своєї економічної політики; в) суверенне право вступати в міжнародні об'єднання; г) визнання рівноправності всіх держав у міжнародних економічних відносинах, повага до економічних інтересів держав, право на участь у рішенні міжнародних економічних проблем, і перш за все тих, які стосуються національних інтересів⁵⁰.

⁴⁸ Методичні рекомендації щодо розрахунку рівня економічної безпеки України : Наказ Міністерства економічного розвитку і торгівлі України 29.10.2013 № 1277. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/me131588>

⁴⁹ Грубар З. В. Державне управління економічною безпекою України: теорія та практика : монографія. Кам'янець-Подільський : Рута, 2018. С. 15. URL: <https://www.nuozu.edu.ua/zagruzka2/EB3.pdf>

⁵⁰ Миргород-Карпова В. В., Старинський М. В., Шлапко Т. В. Система державних органів у сфері захисту та забезпечення економічної безпеки як складової економічного суверенітету України. «Давид і Голяф: проблеми безпеки та сталого розвитку України в умовах війни» / за ред. ЗВО «Львівський університет бізнесу і права». Львів : ЗВО «Львівський університет бізнесу і права», 2022. С. 253–286

Розкриваючи сутність економічної безпеки, вчені зосереджуються на таких характеристиках економіки як стабільність та стійкість всіх елементів економічної системи. У цьому зв'язку, як показує аналіз підходів до сприйняття цих категорій, під ними найчастіше розуміють такий стан функціонування держави, в якому здійснюється ефективний захист усіх форм власності, створення гарантій для ефективної підприємницької діяльності, стримування дестабілізуючих факторів.

Значна увага дослідниками приділяється такій характеристиці економічної безпеки держави, як здатність до саморозвитку та прогресу. У цьому зв'язку варто звернути увагу на те, що ця характеристика є однією із найбільш значущих, оскільки характеризує сутність економічної безпеки з врахуванням тенденцій розвитку і трансформації сучасного світу, в тому числі і в економічному плані. Усвідомлюючи факт того, що будь-яка держава на сьогодні не може існувати ізольовано, ми логічно приходимо до висновку, що система, яка не адаптується і не враховує зовнішні фактори не може бути визнана стабільною і ефективною.

Також варто звернути увагу на те, що практично всі дослідники говорять про те, що економічна безпека це не просто стан, в межах якого функціонує держава, а це результат цілеспрямованої діяльності уповноважених органів. При цьому, переважна більшість дослідників, окрім представників першого підходу, не звертають увагу на правову основу функціонування. З нашої точки зору ця характеристика економічної безпеки є однією з найважливіших, оскільки без її наявності будуть відсутні попередньо згадані, а саме ефективний захист усіх форм власності, створення гарантій для ефективної підприємницької діяльності.

Враховуючи зазначене ми можемо констатувати, що *економічна безпека* є необхідним елементом національної безпеки, що характеризує економічну складову функціонування нашого суспільства у формі держави. Складність цього явища породжує необхідність використання визначення, яке має два змістовних ядра з різним вектором характеристики. З нашої точки зору, такий підхід дає можливість найбільш повно відобразити у визначенні природу та сутність досліджуваного нами явища. Враховуючи це ми вважаємо за можливе економічну безпеку сприймати як *результат цілеспрямованої та науково-обґрунтованої діяльності держави в особі уповноважених органів влади та органів місцевого самоврядування, що діють на підставі чинного законодавства, а також як стан економіки, що здатний забезпечити стійкість держави та стабільність функціонування її механізму до зовнішніх і внутрішніх зароз та цілеспрямованих актів інших держав, спрямованих на її дестабілізацію*

та економічне послаблення. При цьому слід звернути увагу на те, що об'єктами економічної безпеки є: а) економічна система країни; б) окремі сфери діяльності: військової, соціальної, політичної, правової, інформаційної і т. д.; в) суспільство з його інститутами, організаціями, фірмами, підприємствами; г) громадяни та фізичні особи.

4. Сутність економічної безпеки та її роль у функціонуванні держави

Основними завданнями економічної безпеки є: забезпечення пропорційного та безперервного економічного зростання, подолання інфляції та безробіття, формування ефективної структури економіки, зменшення дефіциту бюджету та державного боргу, забезпечення соціального захисту і підвищення якості життя населення, стабілізація національної валюти, підвищення конкурентоспроможності держави тощо⁵¹.

Розкриття сутності економічної безпеки та її ролі в функціонуванні держави, з нашої точки зору є неможливим без з'ясування її складових. Економічна безпека держави, як одна з головних складових підсистем національної безпеки країни, має складну структуру. Як свідчить аналіз наукової літератури, перелік складових економічної безпеки є неусталеним та дещо суперечливим. Більшість дослідників економічної безпеки в своїх працях дійшли висновку, що основними структурними елементами економічної безпеки, які необхідно застосувати під час аналізу економічної безпеки України, є: сировинно-ресурсна безпека; енергетична безпека; фінансова безпека; соціальна безпека; інноваційно-технологічна безпека; продовольча безпека; зовнішньоекономічна безпека⁵². Разом з цим, якщо брати до уваги те, що економічна безпека це результат діяльності державних органів у певних сферах, то варто зосередити увагу на переліку цих сфер, які визначені самою державою. Звернення до чинних нормативних актів України, зокрема до згаданих вище Методичних рекомендацій щодо розрахунку рівня економічної безпеки України, затверджених Наказом Міністерства економічного розвитку і торгівлі України 29.10.2013 р. № 1277, дає можливість говорити про те, що на сьогодні складовими економічної безпеки України є: а) виробнича безпека як стан виробничої сфери країни, за якого забезпечується максимально ефективне використання

⁵¹ Мандзіновська Х. О. Економічна безпека держави: сутність, складові елементи та проблеми забезпечення. *Наукові записки*. 2016. № 2 (53). С. 159–166. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nz_2016_2_20

⁵² Ibid.

наявних виробничих потужностей у країні, їх модернізація та розширене відтворення, зростання рівня інноваційності виробництва та підвищення рівня конкурентоспроможності національної економіки; б) демографічна безпека як стан захищеності держави, суспільства та ринку праці від демографічних загроз, за якого забезпечується розвиток України з урахуванням сукупності збалансованих демографічних інтересів держави, суспільства й особистості відповідно до конституційних прав громадян України; в) енергетична безпека як стан економіки, що сприяє ефективному використанню енергетичних ресурсів країни, наявності на енергетичному ринку достатньої кількості виробників та постачальників енергії, а також доступності, диференційованості та екологічності енергетичних ресурсів; г) зовнішньоекономічна безпека як стан відповідності зовнішньоекономічної діяльності національним економічним інтересам, що забезпечує мінімізацію збитків держави від дії негативних зовнішніх економічних чинників та створення сприятливих умов для розвитку економіки завдяки її активній участі у світовому розподілі праці; д) інвестиційно-інноваційна безпека як стан економічного середовища у державі, що стимулює вітчизняних та іноземних інвесторів вкладати кошти в розширення виробництва в країні, сприяє розвитку високотехнологічного виробництва, інтеграції науково-дослідної та виробничої сфери з метою зростання ефективності, поглиблення спеціалізації національної економіки на створенні продукції з високою часткою доданої вартості; е) макроекономічна безпека як стан економіки, за якого досягається збалансованість макроекономічних відтворювальних пропорцій; ж) продовольча безпека як стан виробництва продуктів харчування в країні, що здатний повною мірою забезпечити потреби кожного члена суспільства в продовольстві належної якості за умови його збалансованості та доступності для кожного члена суспільства; з) соціальна безпека як стан розвитку держави, за якого держава здатна забезпечити гідний і якісний рівень життя населення незалежно від віку, статі, рівня доходів, сприяти розвитку людського капіталу як найважливішої складової економічного потенціалу країни; и) фінансова безпека як стан фінансової системи країни, за якого створюються необхідні фінансові умови для стабільного соціально-економічного розвитку країни, забезпечується її стійкість до фінансових шоків та дисбалансів, створюються умови для збереження цілісності та єдності фінансової системи країни. Таким чином, як бачимо структурні частини економічної безпеки держави охоплюють практично всі сфери економічної активності, які можуть виникати на території України.

При дослідженні фінансової безпеки також слід звернути увагу і на те, що термін «фінансова безпека» в наукових дослідженнях

визначається з трьох основних підходів, а саме: ресурсно-функціонального, статичного та нормативного. З позицій ресурсно-функціонального підходу як захищеність фінансових інтересів суб'єктів господарювання на усіх рівнях фінансових відносин; забезпеченість домашніх господарств, підприємств, організацій і установ, регіонів, галузей, секторів економіки, держави фінансовими ресурсами, достатніми для задоволення їх потреб і виконання існуючих зобов'язань»⁵³. З точки зору статистики фінансова безпека визначається як такий стан фінансової, грошово-кредитної, валютної, банківської, бюджетної, податкової, інвестиційної, митно-тарифної і фондової систем, які характеризуються збалансованістю, стійкістю до внутрішніх і зовнішніх негативних впливів, здатністю попередити зовнішню фінансову експансію, забезпечити ефективне функціонування національної економічної системи і економічне зростання. У контексті нормативно-правового регламентування фінансової безпеки передбачається створення таких умов функціонування фінансової системи, за яких, по-перше, фактично виключена можливість спрямовувати та використовувати фінансові потоки в сферах, які незакріплені законодавчими нормативними актами, а по-друге, до мінімуму знижена можливість зловживання фінансовими ресурсами»⁵⁴. Ілюстрацією зазначеного можуть слугувати роботи М. М. Єрмошенко⁵⁵, Л. В. Лисяк, Подлужної Я. Ю.⁵⁶, В. В. Михайлюка⁵⁷, В. В. Койло⁵⁸, С. І. Юрія, В. М. Федосова⁵⁹ та інших.

⁵³ Кравчук Н. Я., Колісник О. Я., Мелих О. Ю. Фінансова безпека : навчально-методичний посібник. Тернопіль : Вектор, 2010. С. 26, 27.

⁵⁴ Лисяк Л. В., Подлужна Я. Ю. Сучасний стан та основні проблеми фінансової безпеки України. *Ефективна економіка*. 2015. № 12. URL: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=4690>

⁵⁵ Єрмошенко М. М. Фінансова безпека держави: національні інтереси, реальні загрози, стратегія забезпечення. Київ : Київ. нац. торг.-екон. ун-т, 2001. С. 33–34.

⁵⁶ Лисяк Л. В., Подлужна Я. Ю. Сучасний стан та основні проблеми фінансової безпеки України. *Ефективна економіка*. 2015. № 12. URL: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=4690>

⁵⁷ Михайлюк В. В. Еволюція поняття фінансова безпека держави в глобальних умовах розвитку. *Електронне фахове видання «Ефективна економіка»*. 2014. № 9. URL: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=3359>

⁵⁸ Койло В. В. Теоретико-методологічні підходи до оцінки поняття фінансової безпеки в умовах зростання загроз країни. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія Економічні науки*. 2017. Вип. 23. Ч. 2. С. 38–42. URL: http://www.ej.kherson.ua/journal/economic_23/2/10.pdf

⁵⁹ Юрій С. І. Фінанси : підручник / Ред. С. І. Юрій, В. М. Федосов. Київ : Знання, 2008. 611 с.

Ми вважаємо, що кожен із зазначених підходів дає можливість охарактеризувати один бік досліджуваного явища. Тому найбільш доцільним є застосування при формулюванні визначення інтегративного підходу. Використовуючи цей підхід, в узагальненому вигляді, фінансову безпеку можна сприймати як державну структуровану систему, дія елементів якої спрямована на захист фінансових інтересів суб'єктів відносин всіх рівнів в процесі їх функціонування та розвитку, а також визначення ефективних шляхів мінімізації негативного впливу зовнішніх та внутрішніх загроз.

Структурно фінансова безпека держави має внутрішній і зовнішній аспекти. Внутрішній аспект структури визначається рядом чинників, а саме: відповідними показниками державного та місцевих бюджетів, співвідношенням легальної та тіньової економіки, станом платіжного балансу, рівнем повернення до банків обігових та валютних коштів, які перебувають в обігу.

Зовнішнім аспектом виступає, в першу чергу, фінансовий суверенітет, фінансова незалежність. Суттєвий вплив справляє розмір зовнішньої фінансової допомоги з боку міжнародних фінансових інституцій, економічних угруповань, урядів закордонних держав, обсяг іноземних інвестицій у національну економіку.

Складові фінансової безпеки визначені в Методичних рекомендаціях щодо розрахунку рівня економічної безпеки України. Ними є: а) банківська безпека як рівень фінансової стійкості банківських установ країни, що дає змогу забезпечити ефективність функціонування банківської системи країни та захист від зовнішніх і внутрішніх дестабілізуючих чинників незалежно від умов її функціонування; б) безпека небанківського фінансового сектору як рівень розвитку фондового та страхового ринків, що дає змогу повною мірою задовольняти потреби суспільства в зазначених фінансових інструментах та послугах; в) боргова безпека як відповідний рівень внутрішньої та зовнішньої заборгованості з урахуванням вартості її обслуговування та ефективності використання внутрішніх і зовнішніх запозичень та оптимального співвідношення між ними, достатній для задоволення нагальних соціально-економічних потреб, що не загрожує суверенітету держави та її фінансовій системі; г) бюджетна безпека як стан забезпечення платоспроможності та фінансової стійкості державних фінансів, що надає можливість органам державної влади максимально ефективно виконувати покладені на них функції; д) валютна безпека як стан курсоутворення, який характеризується високою довірою суспільства до національної грошової одиниці, її стійкістю, створює оптимальні умови для поступального розвитку вітчизняної економіки, залучення в країну іноземних інвестицій, інтеграції України до світової

економічної системи, а також максимально захищає від потрясінь на міжнародних валютних ринках; е) грошово-кредитна безпека як стан грошово-кредитної системи, що забезпечує всіх суб'єктів національної економіки якісними та доступними кредитними ресурсами в обсягах та на умовах, сприятливих для досягнення економічного зростання національної економіки⁶⁰.

ВИСНОВКИ

Таким чином, підсумовуючи викладене зазначимо наступне. На сучасному етапі розвитку нашої цивілізації функціонування будь-якої держави може бути визнане як ефективне, тільки в разі наявності в неї суверенітету. В своїй основі державний суверенітет розділяється на формальний суверенітет та фактичний суверенітет. Враховуючи світ, що глобалізується, про фактичний суверенітет можна говорити лише як про претензію політичної організації населення певної території на верховенство, незалежність та самостійність у внутрішніх та зовнішніх справах. При цьому претензію на суверенітет необхідно постійно підтверджувати наявністю сильної влади, що користується підтримкою населення і яка контролює територію і ефективно нею керує.

В сучасних умовах розвитку нашого світу, формальний суверенітет держави, тобто наявність певної території, населення і можливості управління ними, присутні практично у всіх держав виникає питання стосовно фактичного суверенітету. Як показує аналіз практики реалізації сучасних міжнародних відносин, одним з найбільш дієвих способів підтвердити свою претензію на фактичний суверенітет – будь-якими доступними шляхами втручатись у справи інших держав, нав'язувати їм свою волю, тобто пригнічувати їх претензії на суверенітет. Ті держави, які систематично впливають на політику інших держав, культивують їх залежність від себе, формують навколо себе міждержавні коаліції. Ті держави, яким вдається диктувати свою волю іншим державам і демонструвати свою перевагу називаються наддержави. На сьогодні є два основних компонента міждержавної переваги – військовий та економічний. На етапі формування сучасного світового порядку для підтвердження свого фактичного суверенітету державам було достатньо військової переваги. В останнє століття розвитку нашої цивілізації військової переваги вже недостатньо. На сьогодні фактичний суверенітет є поєднанням військової та

⁶⁰ Методичні рекомендації щодо розрахунку рівня економічної безпеки України : Наказ Міністерства економічного розвитку і торгівлі України 29.10.2013 № 1277. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/me131588>

економічної переваг. При цьому економічна перевага в державному суверенітеті, як його складова, виходить на перший план і об'єктивується в економічному суверенітеті держави, що забезпечується державною структурованою системою, дія елементів якої спрямована на захист фінансових інтересів суб'єктів відносин всіх рівнів в процесі їх функціонування та розвитку, а також визначення ефективних шляхів мінімізації негативного впливу зовнішніх та внутрішніх загроз, що називається фінансовою безпекою.

АНОТАЦІЯ

В даній статті авторами розглядалась проблема місця та ролі економічного суверенітету держави у забезпеченні фінансової безпеки держави. В умовах світової глобалізації саме наявність у держави економічних можливостей самостійно розвиватись власними матеріальними ресурсами, що об'єктивуються у її фінансах, податках, валютних і грошових надходженнях дає підстави вважати її такою, що володіє державним суверенітетом. Розвиваючи свою позицію, автори вважають, що на сьогодні державний суверенітет фактично є поєднанням військової та економічної переваг. При цьому економічна перевага в державному суверенітеті, як його складова, виходить на перший план і об'єктивується в економічному суверенітеті держави. Крім того, коротко надана характеристика існуючих підходів до сприйняття сутності та змісту економічної безпеки сформульовано її поняття в сучасній правовій науці. Також констатується факт, становлення та визначення чітких меж категоріально-понятійного апарату економічної безпеки, який ще не досягнув усталеності.

В результаті даного дослідження, автори пропонують сприймати економічну безпеку як результат цілеспрямованої та науково-обґрунтованої діяльності держави в особі уповноважених органів влади та органів місцевого самоврядування, що діють на підставі чинного законодавства, а також як стан економіки, що здатний забезпечити стійкість держави та стабільність функціонування її механізму до зовнішніх і внутрішніх загроз та цілеспрямованих актів інших держав, спрямованих на її дестабілізацію та економічне послаблення. Вказується, що при формулюванні вищенаведеного визначення авторами застосувався інтегративний підхід, який дасть можливість у подальших дослідженнях фінансової безпеки зосередитись саме на наданні більш глибокої характеристики державній структурованій системі, дія елементів якої спрямована на захист фінансових інтересів суб'єктів відносин всіх рівнів в процесі їх функціонування та розвитку, а також визначення ефективних шляхів мінімізації негативного впливу зовнішніх та внутрішніх загроз.

Література

1. Duke G. Sovereignty and the common good. *International Journal of Constitutional Law*. Vol. 17. Iss. 1. January 2019. P. 66–88. URL: <https://doi.org/10.1093/icon/moz005>
2. Lapid Y. Rethinking the 'International' / In Mathias A., Jacobson D. & Lapid Y. (eds). *Identities, Borders, Orders: Rethinking International Relations Theory* (Minneapolis, MN : University of Minnesota Press, 2001. 326 p.
3. Loughlin M. Ten Tenets of Sovereignty / In Neil Walker (ed.). *Sovereignty in Transition*. Oxford: Bloomsbury, 2006. 370 p.
4. MacCormick N. Sovereignty and After / In Hent Kalmo and Quentin Skinner (eds). *Sovereignty in Fragments: The Past, Present and Future of a Contested Concept*. Cambridge: Cambridge University Press, 2010. 354 p.
5. Montanaro F., Violi F. The Remains of the Day: The International Economic Order in the Era of Disintegration. *Journal of International Economic Law*. Vol. 23. Iss. 2. June 2020. P. 299–322. URL: <https://doi.org/10.1093/jiel/jgaa018>
6. Pogge T. Cosmopolitanism and Sovereignty. *Ethics* 103. 1992. P. 56–98.
7. Ruggie, J. G. Constructing the World Polity. *Essays on International Institutionalization*. London, New York : Routledge, 1998. 328 p.
8. Schmitt C. Politische Theologie : Vier Kapitel zur Lehre von der Souveranitat. Berlin : Duncker & Humblot, 1979. 128 s.
9. Slaughter A-M. Disaggregated Sovereignty: Towards the Public Accountability of Global Government Networks. *Government and Opposition*. Vol. 39. Iss. 2. 2004. P. 23–75.
10. Stankiewicz W. J. The Validity of Sovereignty / In *Defense of Sovereignty* / Ed. by W. J. Stankiewicz et al. New York, 1969. 236 p.
11. Starinskyi M. V. & Zavalna Zh.V. Economic sovereignty of a modern state in the context of sustainable development Law. *Business and Sustainability Herald*. 2021. № 1 (2). С. 5–15. DOI: <https://doi.org/10.46489/lbsh.2021-1-2-1>
12. Walther H. G. Imperiales Koenigtum, Konzilianismus und Volkssouveranitaet. Mfonchen. Wilhelm Fink, 1976. 220 s.
13. Witte B. Sovereignty and European Integration. The Weight of Legal Tradition / In Slaughter A.-M., Sweet A. S. and Joseph H. H. Weiler (eds). *The European Court and National Courts: Doctrine and Jurisprudence*. Oxford : Bloomsbury, 1998. 268 p.
14. Акімова Л. М. Механізми державного управління економічною безпекою України: аналіз чинників впливу, систематизованих за окремими сферами її розвитку. *Аспекти публічного управління*. 2018. Т. 6. № 6–7. С. 5–13. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/aplup_2018_6_6-7_3

15. Байдін Ю. В. Державний суверенітет і його межі в умовах європейської інтеграції (питання теорії) : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01 – теорія та історія держави і права; історія політичних і правових учень. НАПНУ Науково-дослідний Інститут державного будівництва та місцевого самоврядування. Харків, 2012. URL: https://library.nlu.edu.ua/POLN_TEXT/AFTOREF/Baydin_2012_dis.pdf

16. Байдін Ю. В. Економічний суверенітет держави: проблеми визначення змісту : Декларація про державний суверенітет України – передмова її незалежності та демократичного розвитку: матеріали міжнародної науково-практичної конференції, м. Харків, 16 червня 2010 р. / редкол.: Ю. П. Битяк, І. В. Яковюк, Г. В. Чапала. Харків : НДІ державного будівництва та місцевого самоврядування, 2010. С. 100–101.

17. Баранова В. В. Підходи до оцінки економічної безпеки національного господарства. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. 2018. Вип. 17. Ч. 1. С. 186–190. URL: http://www.visnyk-econom.uzhnu.uz.ua/archive/17_1_2018ua/43.pdf

18. Волощук Р. В. Огляд підходів до інтегрального оцінювання стану економічної безпеки держави. *Індуктивне моделювання складних систем*. 2017. Вип. 9. С. 38–49. URL: <http://dSPACE.nbuv.gov.ua/bitstream/handle/123456789/133639/05-Voloschuk.pdf?sequence=1>

19. Гаман Н. О. Міжнародний досвід формування економічної безпеки держави: перспективи для України. *Державне управління: удосконалення та розвиток*. 2018. № 5. URL: <http://www.dy.nayka.com.ua/?op=1&z=1264> (дата звернення: 26.09.2023).

20. Глобальна економіка: принципи становлення, функціонування та розвитку : монографія / П. О. Куцик, О. І. Ковтун, Г. І. Баштjанин. Львів : Львів. комерц. акад., 2015. 583 с.

21. Гончарук Я. А., Флейчук М. І. Диференціація підходів до визначення аналізу категорії «економічна безпека держави». *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. Серія економічна*. 2009. № 2. С. 15–30.

22. Грубар З. В. Державне управління економічною безпекою України: теорія та практика : монографія. Кам'янець-Подільський : Рута, 2018. 408 с. URL: <https://www.nuozu.edu.ua/zagruzka2/EB3.pdf>

23. Губарева І. О., Доровської В. А. Теоретичне визначення змісту поняття «економічна безпека». *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ*. 2009. № 2. С. 31–40.

24. Губський Б. В. Економічна безпека України: методологія виміру, стан і стратегія забезпечення : монографія. Київ : Укр-архбудінфор, 2001. 122 с.

25. Денисенко М. П., Колісніченко П. Т. Зарубіжний досвід регулювання економічної безпеки. *Інвестиції: практика і досвід*. № 6. 2017. С. 15–19. URL: http://www.investplan.com.ua/pdf/6_2017/5.pdf

26. Денисов О. Є. Параметри та показники оцінки економічної безпеки держави. *Державне управління: удосконалення та розвиток*. 2016. № 8. URL: <http://www.dy.nayka.com.ua/?op=1&z=996>

27. Економіка та економічна безпека держави. Теорія та практика : монографічний навчальний посібник / С. Давиденко та ін. Ужгород, 2017. 390 с.

28. Економічна безпека держави: сутність та напрями формування : монографія. / Л. С. Шевченко, О. А. Гриценко, С. М. Макуха та ін. / за ред. д-ра екон. наук, проф. Л. С. Шевченко. Харків : Право, 2009. 312 с.

29. Економічний суверенітет держави та напрями його правового забезпечення : монографія / За ред. О. О. Ашуркова ; НАН України, Ін-т економіко-правових досліджень. Донецьк: Юго-Восток, 2012. 406 с. URL: http://www.iepd.kiev.ua/wp-content/uploads/2020/05/%90%90%F3%90_%90_%90_%90_%91-%91%D8%90_%90%F1%90%FC-%91_%91_%90_%90%E7%91_%90%E7%90_%91-%91'%90%E7%91'-%90_%90_%90_%90_%91_%90%F8%91%22%91-%91_.pdf

30. Єрмошенко М. М. Фінансова безпека держави: національні інтереси, реальні загрози, стратегія забезпечення. Київ : Київ. нац. торг.-екон. ун-т, 2011. 309 с.

31. Койло В. В. Теоретико-методологічні підходи до оцінки поняття фінансової безпеки в умовах зростання загроз країни. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія Економічні науки*. Випуск 23. Частина 2. 2017 С. 38–42. URL: http://www.ej.kherson.ua/journal/economic_23/2/10.pdf

32. Кошиков Д. О. Адміністративно-правові засади реалізації державної політики у сфері забезпечення економічної безпеки держави : монографія. Харків : Факт, 2020. 480 с. URL: <http://dspace.univd.edu.ua/xmlui/handle/123456789/11389>

33. Кравчук Н. Я., Колісник О. Я., Мелих О. Ю. Фінансова безпека : навчально-методичний посібник. Тернопіль : Вектор, 2010. С. 26, 27.

34. Кремень Т. В. Еволюція поглядів на державний суверенітет. *Політичний менеджмент*. 2004. № 1 (6). С. 35–39.

35. Лекарь С. І. Адміністративно-правовий механізм забезпечення економічної безпеки держави : монографія. Харків : Золота миля, 2013. 478 с.

36. Лисяк Л. В., Подлужна Я. Ю. Сучасний стан та основні проблеми фінансової безпеки України. *Ефективна економіка*. 2015. № 12. URL: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=4690>

37. Лисяк О. І. Економічна безпека держави в умовах її становлення. *Економічний аналіз*. 2021. Том 31. № 1. С. 47–56. DOI: <https://doi.org/10.35774/econa2021.01.047>

38. Ляшенко О. М. Концептуалізація управління економічною безпекою підприємства : монографія. Київ : НІСД, 2015. 348 с. URL: https://niss.gov.ua/sites/default/files/2015-10/lyashenko_1_druk-43fc7.pdf

39. Мандзіновська Х. О. Економічна безпека держави: сутність, складові елементи та перспективи забезпечення. *Наукові записки. Серія «Економічні науки»*. 2016. № 2 (53). С. 160–165. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nz_2016_2_20

40. Мартин О. М. Економічна безпека як складова національної безпеки. *Наукові записки. Серія «Економіка»*. Вип. 22. 2013. С. 68–74. URL: <https://ecj.oa.edu.ua/articles/2013/n22/14.pdf>

41. Методичні рекомендації щодо розрахунку рівня економічної безпеки України : Наказ Міністерства економічного розвитку і торгівлі України 29.10.2013 № 1277. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/me131588>

42. Миргород-Карпова В. В., Старинський М. В., Шлапко Т. В. Система державних органів у сфері захисту та забезпечення економічної безпеки як складової економічного суверенітету України. «Давид і Голіаф: проблеми безпеки та сталого розвитку України в умовах війни»: / За ред. ЗВО «Львівський університет бізнесу і права». Львів : ЗВО «Львівський університет бізнесу і права», 2022. С. 253–286

43. Михайлюк В. В. Еволюція поняття фінансова безпека держави в глобальних умовах розвитку. *Ефективна економіка*. 2014. № 9. URL: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=3359>

44. Молдован О. О. Економічна безпека держави як базове поняття екосистейту: у пошуках універсальної дефініції. *Вчені записки ТНУ імені В. І. Вернадського. Серія: Економіка і управління*. Том 32 (71). № 4. 2021. С. 5–12. URL: https://www.econ.vernadskyjournals.in.ua/journals/2021/32_71_4/4.pdf

45. Мочерний С. Національний и економічний суверенітет країни. *Економіка України*. 2005. № 10. С. 4–13. URL: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=4947>

46. Пастернак-Таранушенко Г. А. Економічна безпека держави. *Методологія забезпечення* : монографія. Київ : Київський економічний інститут менеджменту, 2003. 320 с.

47. Пеньдюра М. М. Національна безпека України в контексті сучасних європейських геополітичних трансформацій : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01 / Київський національний ун-т внутрішніх справ. Київ, 2006. 215 с.

48. Предборський В. А. Економічна безпека держави : монографія. Київ : Кондор, 2005. 391 с.

49. Пухтаевич Г. О. Аналіз національної економіки: навчальний посібник. Київ : КНЕУ, 2005. 254 с

50. Резнік О. М. Адміністративно-правові засади діяльності правоохоронних органів із забезпечення фінансово-економічної безпеки України : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.07. Суми, 2019. 509 с. URL: <http://essuir.sumdu.edu.ua/handle/123456789/72685>

51. Сак Т. В. Економічна безпека України: поняття, структура, основні тенденції. *Інноваційна економіка*. 2013. № 6. С. 336–340. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/inek_2013_6_81

52. Скорук О. В. Економічна безпека держави: сутність, складові елементи та проблеми забезпечення. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Міжнародні економічні відносини та світове господарство*. Випуск 6, частина 3. 2016. С. 39–42. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvumevcg_2016_6%283%29__11

53. Ставицький О. В. Формування моделі економічної безпеки. *Міжнародна економіка: інтеграція науки та практики*. 2017. Вип. 7. С. 71–77. URL: <https://ela.kpi.ua/handle/123456789/23882>

54. Старинський М. В. Окремі теоретико-методологічні засади конструювання поняття (дефініції) у праві. *Підприємництво, господарство і право*. № 10. 2011. С. 3–5.

55. Сухоруков А. І., Мошенський С. З., Петрук О. М. Національна економічна безпека. Житомир : Рута, 2010. 384 с.

56. Толуб'як В. С., Королюк Ю. Г. Політика економічної безпеки України в умовах глобальних загроз. *Державне управління: удосконалення та розвиток*. 2019. № 6. URL: <http://www.dy.nayka.com.ua/?op=1&z=1448>

57. Тютюнникова С. В., Микитась В. В. Економічний суверенітет в умовах глобалізації: зміст та особливості модифікації. *Ефективна економіка*. 2016. № 5. URL: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=4947>

58. Урба С. І. Теоретичні аспекти дослідження суті економічної безпеки. *Причорноморські економічні студії*. 2018. Вип. 34. С. 33–38. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/bses_2018_34_9

59. Утенкова К. О. Економічна безпека як складова національної безпеки України. *Вісник ХНУ ім. В. Н. Каразіна. Серія «Міжнародні відносини. Економіка. Краєзнавство. Туризм»*. Вип. 9. 2019. С. 133–144. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/VKhMv_2019_9_19

60. Харгія економічних прав і обов'язків держав. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_077#Text

61. Шевчук І. В. Загрози економічній безпеці України в умовах політикоекономічних реалій. *Університетські наукові записки*. 2018. № 1. С. 175–185. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Unzap_2018_1_17 (дата відвідування 23.09.2023).

62. Шлемко В. Т., Бінько І. Ф. Економічна безпека України: сутність і напрямки забезпечення : монографія. Київ : НІСД, 1997. 144 с.

63. Шульга І. П. Економічна безпека держави, суб'єктів господарювання та тіньова економіка. Черкаси, 2014. 367 с.

64. Юрій С. І. Фінанси: підручник / ред. С. І. Юрій, В. М. Федосов. Київ : Знання, 2008. 611 с.

Information about the authors:

Starinskyi Mykola Volodymyrovych,

Doctor of Law,

Professor, Professor at the Department Administrative,
Economic Law and Financial and Economic Security,
Academic and Research Institute of Law

Sumy State University

2, Rimskogo-Khorsakova str., Sumy, 40000, Ukraine

Zavalna Zhanna Viktorivna,

Doctor of Law,

Professor, Professor at the Department of Civil Law

V. N. Karazin Kharkiv National University

4, Svobody sq., Kharkiv, 61022, Ukraine

АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВІ ЗАСОБИ ПРОФІЛАКТИКИ ПРАВОПОРУШЕНЬ У ФІНАНСОВО-ЕКОНОМІЧНІЙ СФЕРІ

Коварницька І. І.

ВСТУП

Втілення в життя основних засад фінансово-економічної безпеки держави можливе завдяки цілеспрямованому та постійному впливу на основні аспекти функціонування економічної інфраструктури з урахуванням всіх загроз й можливих наслідків. Фінансово-економічна сфера є складним економіко-правовим феноменом, що уособлює різноманітні галузі життєдіяльності суспільства, постає специфічною галуззю людської діяльності задля розвитку інтересів членів соціальної спільноти з приводу формування, мобілізації і розміщення фінансових ресурсів, обміну, розподілу і перерозподілу вартості валового внутрішнього продукту.

Система правопорушень у фінансово-економічній сфері в Україні становить вагомую загрозу фінансово-економічній безпеці держави, що є складовою національної безпеки України загалом.

Вони є цілісним чітко структурованим комплексом деліктів, які стосуються створення, розподілу і перерозподілу фондів фінансових ресурсів та фінансових активів держави, реалізації публічно-правових послуг фінансово-економічного характеру, гарантування здійснення державою її функцій у сфері забезпечення функціонування системи суспільного виробництва, розподілу й обміну отриманими продуктами задля задоволення матеріальних потреб суспільства, реалізації контрольно-управлінських прав суб'єктів публічного управління у сфері фінансово-економічних відносин, формування, розгляду, ухвалення, внесення змін, виконання бюджету, сплати податків та інших обов'язкових платежів, митно-тарифного регулювання та переміщення товарів через митний кордон, функціонування банківських структур, банківської системи загалом, організаційно-економічних, виробничих відносин, відносин власності, функціонування усього господарського механізму держави, економічної безпеки, стабільності економіко-правового регулювання суспільних відносин, економічних прав та законних інтересів фізичних та юридичних осіб.

У сучасних умовах удосконалення фінансово-економічної системи вкрай важливим завданням сучасної юридичної науки є формування системи заходів соціального, спеціального, індивідуального характеру, спрямованих на профілактику деліктної діяльності у фінансово-економічній сфері.

1. Теоретичні поняття профілактики правопорушень у фінансовій сфері та реалізація її засобами адміністративного права

Профілактика адміністративних правопорушень у фінансово-економічній сфері на сьогодні є системою заходів соціального, індивідуального та спеціального характеру, що спрямовані на виявлення та нейтралізацію їхніх причин, вчинення адміністративних проступків, що посягають на порядок регулювання формування або мобілізації, розподілу чи перерозподілу, використання державних грошових фондів, формування та виконання бюджету, сплати податків та інших платежів, митно-тарифного регулювання, функціонування банківської системи, економічних та виробничих відносин, відносин власності, функціонування господарського механізму, економічної безпеки держави, стабільності економіко-правового регулювання суспільних відносин, законних інтересів фізичних та юридичних осіб, фінансово-економічних прав, недопущення можливості їх здійснення, припинення даних деліктів, попередження наслідків від їх вчинення.

Досягти законності у фінансово-економічній сфері лише методами державного примусу неможливо. У цьому випадку важливим є формування державою таких умов, за яких людина виконує вимоги чинного законодавства та не потребує корегування з використанням засобів державного примусу¹.

Будучи системою заходів правового впливу, профілактика реалізується за допомогою системи норм, рішень органів публічного управління, тощо², засобів, що пов'язують із функціонуванням суб'єктів щодо попередження та припинення деліктних вчинків у фінансово-економічній сфері, нейтралізації чинників, які зумовлюють таку діяльність, її передумов, причин та її повторення³.

Форма профілактики деліктів фінансово-економічного характеру є способом виразу профілактики даних правопорушень та певною управлінською функцією органів публічного управління, що спрямована на усунення можливого негативного впливу деліктів на суспільне життя⁴.

¹ Тихонова О. Актуальні питання профілактики фінансової злочинності. *Підприємництво, господарство і право*. 2019. Вип. 1. С. 150–153.

² Котормус Т. І. Адміністративно-правові гарантії захисту права власності громадян України в районах проведення операції Об'єднаних сил : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07. Київ. 22 с.

³ Чабан В. П. Акти адміністративного примусу в діяльності міліції України : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07. Київ, 2001. 178 с.

⁴ Фелик В. Поняття та види форм профілактичної діяльності національної поліції України. *Право*. 2017. Вип. 2. С. 77–82.

Серед правових форм виділяють: прийняття нормативних актів управління профілактичної спрямованості, наприклад, спеціальних концепцій або програм протидії деліктній діяльності, ухвалення актів управління та управлінських рішень, здійснення юридичних дій, які зумовлені актами управління.

Реалізація неправових форм профілактики адміністративних деліктів у фінансово-економічній сфері за своїм змістом не визначає безпосереднього настання юридично значимих наслідків. Це форма акумулювання інформації, обрання і координації юридичних дій, які активізують і організують процес превентивної діяльності та механізм її реалізації.

Основним завданням реалізації неправових форм профілактики деліктів у фінансово-економічній сфері є гарантування ефективної діяльності органів публічного управління та їх посадових осіб щодо протидії фінансово-економічним деліктам. При цьому заходи, які реалізуються у межах неправових форм профілактики можуть передувати або наставати після вжиття заходів у межах правових форм профілактики правопорушень у фінансово-економічній сфері. Це здебільшого організаційні заходи та матеріально-технічні операції, які потрібно віднести до допоміжних і таких, що обслуговують форми управлінської діяльності та є одноразовою формою регулювання відносин в фінансово-економічній сфері⁵.

Специфіка форм профілактики правопорушень у фінансовій сфері зумовлена різними видами профілактичної діяльності. Зокрема в межах загально-соціальної профілактики деліктів застосовуються як правові, так і неправові засоби (економічні, соціальні, ідеологічні), які справляють опосередкований вплив на формування чинників, що зумовлюють вчинення деліктів.

Основні напрями загально-соціального впливу стосуються соціально-економічних, політико-правових й духовно-моральних сфер функціонування індивідів. Вони наголошують на важливості формування високих моральних та правових стандартів поведінки особи в суспільстві, постійного моніторингу та застосування засобів нейтралізації фонових явищ, формування наукових програм аналізу чинників, що зумовлюють деліктні прояви поведінки особи, тощо⁶.

⁵ Адміністративне право України. Загальна частина. Академічний курс : підруч. / за заг. ред. О. М. Бандурки. Харків : Золота миля, 2011. 584 с.

⁶ Гладкова Є. О. Питання загальносоціального запобігання злочинності. *Вісник Кримінологічної асоціації України*. 2014. № 7. С. 101–108.

Натомість правові форми реалізуються, здебільшого, в межах спеціальної профілактики деліктів. З огляду на зазначене, загалом втілення в життя системи адміністративно-правових засобів профілактики правопорушень у фінансово-економічній сфері пов'язане з реалізацією спеціальних субстанційних та діяльнісних правових явищ.

Вони дають змогу суб'єктам фінансово-правових правовідносин досягати публічно-правової мети у сфері профілактики деліктів, які посягають на правовідносини щодо створення, розподілу, перерозподілу і використання централізованих і децентралізованих грошових фондів, фінансових ресурсів та фінансових активів держави з метою задоволення господарських потреб, гарантування здійснення державою її економічних функцій.

Профілактика адміністративних деліктів у фінансово-економічній сфері спонукає суб'єктів її реалізації до залучення широкого кола правових, економічних, виховних, політичних та інших заходів. Їх залучення здійснюється задля усунення чи подолання негативних факторів, що є причинами й умовами здійснення деліктної діяльності фінансово-економічного характеру. Їхнє втілення в життя супроводжується належним правовим регулюванням. Відповідне правове регулювання профілактики адміністративних правопорушень у фінансово-економічній сфері полягає у тому, що правові норми відіграють стимулюючу, спонукальну роль задля вироблення у людини суспільно-корисної поведінки, схиляння до протидії чинникам, що негативно впливають на діяльність особи у фінансово-економічній сфері, нейтралізуючи їхній негативний вплив⁷.

Ефективною є профілактика, що охоплює реалізацію трьох основних груп заходів: організаційних, правових і виховних, що визначають зміст профілактичних дій. Організаційні заходи щодо встановлення й усунення причин деліктної поведінки стосуються вироблення ефективного контролю за роботою органів публічного управління задля гарантування прав суб'єктів господарювання; формування системи гарантування економічного стимулювання (у податковій, кредитній, страховій сфері) для формування фінансово-економічних відносин.

До правових заходів, що застосовуються з метою з виявлення й усунення причин деліктної поведінки у фінансово-економічній сфері можна віднести: приведення чинного фінансово-економічного законодавства України у відповідність до стандартів права ЄС; чітка законодавча диференціація проступків у фінансово-економічній сфері,

⁷ Бахур О. В. Профілактика правопорушень у сфері інтелектуальної власності. *Право та економіка*. № 2 (2019). С. 83–91.

встановлення дієвих адміністративно-правових заходів покарання; усунення колізій у правовому регулюванні фінансово-економічної сфери, що стають на заваді однозначному тлумаченню правових норм; вдосконалення правового регулювання адміністративно-процесуальних гарантій реалізації прав суб'єктів фінансово-економічних відносин.

Основним завданням застосовуваних заходів повинно бути загальне скорочення рівня деліктної поведінки у фінансово-економічній сфері, гарантування захисту прав учасників фінансово-економічних відносин.

Серед важливих елементів системи профілактики деліктів вченими виокремлюються об'єкт, суб'єкт, види, форми, цілі та принципи профілактичної діяльності⁸.

З метою встановлення кола осіб, щодо яких потрібно є індивідуальна профілактична робота, слід визначити фактичні та правові підстави її реалізації. Фактичними підставами виступає реальна поведінка особи, що потенційно спроможна здійснити делікт у фінансово-економічній сфері. Така поведінка зумовлена внутрішніми анти-суспільними детермінантами, домінуючим внутрішнім змістом мотивації такої особи до певної протиправної поведінки. Потенціал правових підстав реалізується через урегульованість законодавством у фінансово-економічній сфері можливостей індивідуального запобігання деліктам фінансово-економічного характеру⁹.

Реалізація вищенаведеного комплексу профілактичних заходів потребує активного залучення спеціальних суб'єктів задля вироблення належного правового регламентування, фінансування й методологічного забезпечення тощо.

Суб'єкти профілактики адміністративних правопорушень у фінансово-економічній сфері є достатньо складним елементом в системі профілактики правопорушень.

Систему суб'єктів профілактики правопорушень загалом формує сукупність органів публічного управління, громадських організацій, громадян, що реалізують різнорівневу, широкомасштабну в аспекті керівництва плануванням та реалізацією запланованих завдань і заходів діяльність, володіють правовими можливостями й реалізують обов'язки задля досягнення суспільно важливої мети у профілактичній сфері.

⁸ Поволоцька, С. Г. Діяльність органів внутрішніх справ по профілактиці правопорушень серед неповнолітніх (адміністративно-управлінське дослідження) : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07. Харків, 2005. 20 с.

⁹ Березняк В. С., Корогод С. В. Конспект лекцій з навчальної дисципліни «Кримінологія та профілактика злочинів» / Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ. 2019. URL: <https://dduvs.in.ua/wp-content/uploads/files/Structure/library/student/lectures/2020/kpk/20.pdf>. (дата звернення 07.03.2023).

Усіх суб'єктів, які виконують функції з профілактики деліктів, слід поділити на окремі групи: 1) органи, організації та особи, котрі безпосередньо виконують завдання з профілактики проступків; 2) органи, організації та окремі особи, профілактична діяльність для яких є тільки одним із завдань; 3) суб'єкти, які періодично виконують завдання щодо профілактики деліктів. До таких суб'єктів відносяться правоохоронні органи; органи публічного управління (виконавчої влади, місцевого самоврядування, сформовані при них інституції, серед яких державні підприємства, установи, організації, в тому числі у сфері освіти, охорони здоров'я, тощо), громадські формування, окремі особи¹⁰.

Цих суб'єктів можна поділити за: специфікою масштабу профілактичної роботи (загальнодержавні, територіальні (наприклад органи місцевого самоврядування); місцем серед сформованих в державі інституцій (державні, недержавні (неурядові), зокрема й підприємства, установи, організації, громадські і спеціалізовані формування; завданнями, специфікою компетенції та суттю профілактичного впливу (спеціалізовані органи; частково спеціалізовані; неспеціалізовані); спрямуванням, різновидом діяльності: соціально-економічні; організаційно-управлінські; ідеологічні; соціально-психологічні; медичні і психолого-педагогічні; технічні; правові¹¹.

З огляду на зазначене, система суб'єктів профілактики правопорушень у фінансово-економічній сфері охоплює широке коло суб'єктів, як наділених спеціальними повноваженнями у профілактичній сфері, так і не наділених ними, зокрема органів публічного управління, місцевого самоврядування та фізичних і юридичних осіб, які виступають учасниками фінансово-економічних правовідносин.

Для прикладу, окрему групу правопорушень у фінансово-економічній сфері становлять делікти щодо митних правовідносин. Відповідно до Положення про профілактику правопорушень, пов'язаних із здійсненням службової діяльності працівниками митної служби України від 24 травня 2004 р. № 380 профілактичні дії у цій сфері стосуються запобігання процесу формування причин та умов, які зумовлюють деліктну поведінку працівників митних органів, деліктів, що завдають шкоди митній інфраструктурі, запобігання поширенню інформації, що має обмежений доступ чи становить державну

¹⁰ Макаренко О. М. Суб'єкти профілактики правопорушень. *Право і безпека*. 2004. № 3'3. С. 68–70.

¹¹ Профілактика злочинів: підручник / О. М. Джужа, В. В. Василевич, О. Ф. Гіда та ін. ; за заг. ред. докт. юрид. наук, проф. О. М. Джужи. Київ : Атіка, 2011. 720 с.

таємницю, здійснення заходів державного контролю задля безпечного функціонування митної інфраструктури.

При цьому профілактичний вплив відповідно до цього наказу скеровується як на корекцію негативних особистісних морально-психологічних якостей працівників митної служби, так і на нейтралізацію явищ, що зумовлюють їхню деліктну поведінку¹².

Володіння спеціальними повноваженнями, пріоритетними у їх роботі надає суб'єктам профілактики правопорушень у фінансово-економічній сфері статусу спеціалізованих. Саме вони є активними учасниками профілактичної діяльності, втілюють в життя профілактичні заходи, є їхніми організаторами й виконавцями.

Серед різновидів методів профілактичного впливу виокремлено переконування і правозастосування, а формами – індивідуальну профілактичну бесіду потенційних правопорушників з можливістю залучення правоохоронних та інших органів публічного управління; публічне обговорення змісту незаконних дій правопорушника, щодо якого реалізуються профілактичні заходи

Об'єктом профілактичного впливу загалом є кілька груп різно-рідних явищ, на профілактику яких спрямований профілактичний вплив.

З одного боку ними є несприятливі чинники, що визначають реальні умови життя та праці людей, їхній добробут та спонукають їх до вчинення фінансово-економічних деліктів з корисливою метою. Також такими об'єктами є недоліки у функціонуванні посадових осіб органів публічного управління та господарюючих суб'єктів у фінансово-економічній сфері. До них також слід віднести проблеми комунікації, особливо у сфері надання фінансово-економічних послуг, здійснення публічного управління у фінансово-економічній сфері. Важливими об'єктами профілактичного впливу є недоліки правосвідомості, правової культури, правового мислення, тощо. Профілактика правопорушень у фінансово-економічній сфері може бути представлена низкою різновидів: загально-соціальна, спеціально-загальна, індивідуальна¹³

Видами профілактичної діяльності також є загально-соціальна й спеціально-юридична профілактика. Перша є визначальною у цьому

¹² Положення про профілактику правопорушень, пов'язаних із здійсненням службової діяльності працівниками митної служби України: наказ Держмитслужби України від 24 травня 2004 р. № 380. *Офіційний вісник України*. 2004. № 28. С. 812.

¹³ Клюев О. М. Сутність та місце профілактичних заходів у правоохоронній діяльності. *Право і суспільство*. 2013. № 6. С. 195–197.

тандемі, охоплює систему заходів, що пов'язують з підвищенням освіти, культури, життєвого рівня громадян¹⁴.

Спеціально-юридичну профілактику пов'язують із заходами, що безпосередньо спрямовані на усунення та нейтралізацію негативних чинників, слугують виправленню, перевихованню осіб, які схильні до деліктів¹⁵.

Індивідуальну профілактику цей нормативно-правовий акт пов'язує з індивідуалізованим впливом на поведінку, свідомість службовців митного органу, що зумовлюють вчинення делікту, протиправність умислу і його втілення в життя.

Формами реалізації профілактичного впливу є рання і безпосередня профілактика деліктів. Перша форма стосується впливу на мотивацію особистості, що відносно далека від вчинення деліктного діяння, а друга – коли особа потенційно спроможна вчинити протиправне діяння, здійснює замах на його вчинення¹⁶.

Індивідуальна профілактика охоплює широкий спектр заходів виховного та іншого характеру, які можуть застосовуватися до потенційного правопорушника задля відвернення можливості вчинення делікту¹⁷.

Досягається вплив на поведінку особи у таких випадках через профілактичні заходи виховного, контрольного характеру, щодо усунення певних причин та умов вчинення деліктів, тощо¹⁸. Реалізуючи індивідуальну профілактику деліктів, суб'єкти застосовують заходи переконання, що мають форму переорієнтації антисуспільної настанови, та заходи примусу, обмежувальні заходи, що застосовуються із застережувальною метою, та усунення віктимілогічної діяльності, посилення заходів охорони певних об'єктів, морального та матеріального підтримання осіб, що перебувають у складних життєвих

¹⁴ Блага А. Б., Журавель Т. В., Забрда Д. Г., Мілорадова Н. Е. Діяльність служби дільничних інспекторів міліції щодо профілактики насильства над дітьми й дорослими членами сім'ї: навчально-методичний посібник / за ред. Г. О. Христової. Київ: ТОВ «ВПК «ОБНОВА», 2012. 140 с.

¹⁵ Йосипів А. О. Загальносоціальна, спеціально-кримінологічна та індивідуальна профілактика злочинності: правові аспекти. *Науковий вісник Львівськ. держ. ун-ту внутр. справ. Серія юридична*. 2010. № 1. С. 315–324.

¹⁶ Голіна В. В., Лукашевич С. Ю., Колодяжний М. Г. Державне програмування і регіональне планування заходів запобігання злочинності в Україні. Харків: Право, 2012. 304 с.

¹⁷ Бандурка, О. М., Литвинов О. М. Протидія злочинності та профілактика злочинів: монографія. Харків: ХНУВС, 2011. 308 с.

¹⁸ Бандурка А. М., Давыденко Л. М. Преступность в Украине: причины и противодействие: монографія. Харьков: Основа, 2003. 368 с.

ситуаціях¹⁹. Говорячи про загально-соціальну профілактичну роботу, можна наголосити, що вона є тісним поєднанням економічних, соціальних, правових й ідеологічних засобів та заходів.

Спеціальна профілактика адміністративних деліктів може передбачати можливість прийняття рішень нормативного характеру, застосування засобів нейтралізації фонових чинників деструктивної поведінки, так і реалізації індивідуальних профілактичних рішень задля корегування інтересів, поглядів, мотивації окремих індивідів, запобігання та припинення деліктної поведінки особи²⁰.

Профілактика фінансово-економічних деліктів орієнтована на усунення причин, умов їх вчинення, факторів, що її зумовлюють. Причини деліктної діяльності, зважаючи на зміст, можуть бути економічними, політичними, духовно-моральними, соціально-побутовими, культурно-виховними та соціально-психологічними, зважаючи на сутність, – соціальними і біологічними, а зважаючи на механізм дії, – умовами і факторами. При цьому визнається зумовленість таких деліктів недостатнім рівнем правосвідомості в суспільстві, недостатністю оцінки суспільної небезпеки таких діянь та суспільного осуду, корумпованістю державних структур, недосконалістю процедур виявлення деліктів і, як наслідок, латентністю таких діянь, недостатньою матеріальною забезпеченістю населення. Натомість фактори, що визначають деліктну поведінку, здебільшого, пов'язують з певними соціальними та індивідуально-психологічними явищами та процесами, що визначають специфіку, зумовлюють динаміку деліктної поведінки²¹.

2. Адміністративно-правова профілактика правопорушень у фінансово-економічній сфері

Специфіка фінансово-економічної сфери та деліктів, що з нею пов'язані, засвідчує потребу теоретичного осмислення адміністративно-правових засобів профілактики правопорушень у фінансовій сфері. Попри самодостатність фінансово-правових інструментів впливу у фінансово-економічній сфері, вони не здатні забезпечити всеосяжний профілактичний вплив на учасників фінансово-правових відносин задля попередження і припинення деліктів у цій сфері. Тому

¹⁹ Голіна В. В., Лукашевич С. Ю., Колодяжний М. Г. Державне програмування і регіональне планування заходів запобігання злочинності в Україні. Харків : Право, 2012. 304 с.

²⁰ Бугайчук К. Л. Адміністративні проступки: сутність та організаційно-правові заходи їх профілактики : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07. Харків, 2002. 20 с.

²¹ Шульга С. В. Адміністративно-деліктні відносини в Україні в умовах Євроінтеграції : автореф. дис. ... докт. юрид. наук : 12.00.07. Дніпро, 2018. 38 с.

надзвичайно важливим є дослідження адміністративно-правових засобів профілактики правопорушень у фінансовій сфері в Україні, як таких, які відображають бажаний правоохоронний та пов'язаний з ним цілеспрямований вплив на посадових осіб та окремих громадян задля попередження, припинення таких проступків та застосування адміністративного покарання за їх вчинення.

Нормативно-правові акти як засоби профілактики правопорушень у фінансово-економічній сфері поширюються, як правило, на сферу діяльності органу публічного управління або на всіх громадян та юридичних осіб. На відміну від правових актів індивідуального значення, нормативно-правові акти мають найбільш загальний характер та спрямовані на врегулювання певного виду суспільних відносин і застосовуються неодноразово²².

Зміст нормативно-правових актів, що служать засобами профілактики адміністративних правопорушень у фінансово-економічній сфері, є вагомим джерелом визначення, фіксації, запорукою практичної реалізації заходів попередження та припинення правопорушень, що посягають на порядок регулювання мобілізації (формування), розподілу (перерозподілу), використання централізованих і децентралізованих грошових фондів, формування, розгляду, ухвалення, внесення змін, виконання бюджету, сплати податків та інших обов'язкових платежів, митно-тарифного регулювання та переміщення товарів через митний кордон, функціонування банківських структур, усього господарського механізму держави, економічної безпеки, стабільності економіко-правового регулювання суспільних відносин, порушення економічних прав та законних інтересів фізичних та юридичних осіб.

Основними характеристиками правового акту є те, що він проявляється як форма управлінської діяльності органу публічного управління, поширює правовий вплив у односторонньому порядку, набуває чинності у чітко визначеному законодавством порядку, з дотриманням визначеної процедури реалізації державно-владної діяльності, задля втілення в життя завдань та функцій управління, що набувають загалом конкретної форми, спричиняє настання юридично значущих наслідків²³. Загалом такі акти спрямовуються на реалізацію управлінського впливу юридично-владним суб'єктом щодо чітко

²² Мельничук І. М. Нормативно-правові акти міністерств, інших центральних органів виконавчої влади, правові аспекти їх виконання та застосування. URL: <https://minjust.gov.ua/m/normativno-pravovi-akti-ministerstv-inshih-tsentralnih-organiv-vikonavchoi-vladi-pravovi-aspekti-ih-vikonannya-ta-zastosuvannya>. (дата звернення 03.03.2023).

²³ Авер'янов В. Б. Державне управління: проблеми адміністративноправової теорії та практики / за заг. ред. В. Б. Авер'янова. Київ : Факт, 2003. 384 с.

окресленого кола підлеглих осіб. Такі правові акти розробляються й видаються у визначеному нормативним чином порядку, з огляду на наявну в державі процедуру, спрямовуються на виникнення, зміну, припинення тих чи інших адміністративно-правових відносин²⁴. Ієрархію адміністративних актів контролюючих органів визначають субординаційні зв'язки у системі таких органів. Слід розуміти, що юридичну силу адміністративного акта визначає місце контролюючого органу у системі органів публічного управління. Вони характеризуються індивідуальним характером, підзаконністю, офіційністю, односторонністю, обов'язковістю, імперативністю²⁵.

Важливе значення як засіб профілактики правопорушень у фінансово-економічній сфері має робота органів публічного управління (Міністерства фінансів України, Рахункової палати, Державної казначейської служби України, Державної служби фінансового моніторингу України, ОВС, фіскальних органів (ДПС), митних органів, Національної комісії, що здійснює державне регулювання у сфері ринків фінансових послуг, Державної аудиторської служби, НБУ, Національного антикорупційного бюро України, правоохоронних органів, їхніх посадових осіб, судів, громадських організацій, громадян) щодо правозастосування.

Важливими суб'єктами реалізації адміністративно-правових засобів профілактики правопорушень у фінансово-економічній сфері є органи місцевого самоврядування, громадські організації та самі громадяни. Функції органів місцевого самоврядування щодо профілактики досліджуваних деліктів зумовлені виконуваними ними завданнями, що стосуються гарантування реалізації конституційних прав особи; формування умов задля забезпечення вагомих потреб, законних інтересів громадян²⁶.

Адміністративно-правові засоби профілактики правопорушень у фінансовій сфері є системою субстанційних і діяльнісних правових явищ, за допомогою яких суб'єкти фінансового контролю, правоохоронні та інші органи, громадяни, їхні об'єднання та інші суб'єкти протидії правопорушенням фінансового характеру, встановлюють

²⁴ Резнік О. М. Адміністративно-правові засади діяльності правоохоронних органів із забезпечення фінансово-економічної безпеки України: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.07. Суми, 2019. 509 с.

²⁵ Небесна М. О. Адміністративні акти контролюючих органів у сфері оподаткування: поняття та ознаки. *Право і суспільство*. 2018. № 4. С. 130–135.

²⁶ Лещух А. Р. Діяльність органів місцевого самоврядування у сфері профілактики адміністративних правопорушень: організаційно-правове забезпечення: монографія. Львів: ЛьвДУВС, 2012. 292 с.

причини і умови вчинення проступків у фінансовій сфері, нейтралізують фактори, що детермінують деліктну поведінку, здійснюють попереджувальний вплив задля запобігання вчиненню податкових, бюджетних правопорушень, правопорушень у банківській сфері, фінансових правопорушень у митній сфері та інших фінансових проступків. Засоби адміністративного права є важливим інструментом профілактики не лише адміністративних правопорушень у фінансовій сфері, але й фінансових правопорушень, оскільки за допомогою потенціалу адміністративного права здатні попередити та припинити деліктну поведінку фінансового характеру. Такі заходи мають правоохоронний та управлінський характер.

Комплексний аналіз адміністративно-правових засобів профілактики правопорушень у фінансовій сфері дає змогу виокремити найсуттєвіші ознаки цих засобів. По-перше, ця система заходів реалізовується щодо відносин, пов'язаних з мобілізацією (формуванням), розподілом (перерозподілом), використанням централізованих і децентралізованих грошових фондів. Вони стосуються профілактики деліктів, визначених КУпАП²⁷, фінансових деліктів, юридичний склад яких окреслено у змісті Податкового кодексу України, Бюджетного кодексу України, окремих нормативно-правових актів. По-друге, цю систему адміністративно-правових засобів слід окреслити як сукупність тісно пов'язаних, взаємодоповнюючих субстанційних й діяльнісних правових явищ, що сприяють суб'єктам правовідносин досягати визначених публічно-правових цілей щодо попередження деліктів, що стосуються порядку формування, розподілу, перерозподілу, використання централізованих і децентралізованих грошових фондів, фінансових ресурсів та фінансових активів держави з метою задоволення потреб у сфері господарювання, надання та отримання публічно-правових послуг, реалізації гарантій виконання державою її функцій. Третя особливість досліджуваних інструментів зумовлена специфікою різновиду діяльнісних адміністративно-правових засобів профілактики деліктів фінансового характеру. Їх реалізація нерозривно пов'язана з наявністю багатьох їхніх рівнів й широкого видового різноманіття. Реалізація профілактичних засобів здійснюється на соціальному, спеціальному та індивідуальному рівнях. Втілення в життя цих засобів здебільшого потребує наявності спеціальної компетенції, повноважень у суб'єктів профілактики деліктів у фінансовій сфері. Четверта особливість досліджуваних адміністративно-правових засобів проявляється у

²⁷ Кодекс України про адміністративні правопорушення URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80731-10#Text> (дата звернення 08.02.2023)

широкому діапазоні впливу на функціонування значного кола суб'єктів, до яких може бути віднесено посадових осіб міністерств, інших органів виконавчої влади, органів місцевого самоврядування, банків, господарюючих суб'єктів, державних фондів, бюджетних установ²⁸.

Важливими критеріями, що сприяють розумінню специфіки профілактики досліджуваних деліктів у фінансовій сфері є специфіка виду фінансових правовідносин, що визначають зміст фінансово-правових інститутів. З огляду на зазначене, можна виокремити профілактику бюджетних, податкових, митних деліктів, правопорушень у банківській сфері, тощо.

Профілактику деліктів у бюджетній сфері слід розглядати як багаторівневу систему заходів щодо забезпечення ефективного функціонування бюджетної системи. Ці заходи слугують виявленню фактів незаконної, недоцільної та неефективної роботи суб'єктів публічного управління, пов'язаної з формуванням, розподілом, використанням грошових фондів, порушенням бюджетної дисципліни, з'ясуванню чинників, які зумовлюють ці делікти, причин та умов їх вчинення, закономірностей формування системності деліктів у бюджетній сфері і зростанню ефективності використання фінансів в державі. Ознакою профілактики правопорушень у бюджетній сфері засобами адміністративного права є те, що профілактика стосується правопорушень, які можуть набувати форму дій або бездіяльності, незаконної дезінформаційної, організаційної, управлінської, нормотворчої корупційної та іншої діяльності. Часто діяльність щодо порушення бюджетного законодавства стосується корупційних дій розпорядника чи одержувача бюджетних коштів. Профілактичні заходи вживаються в ході державного фінансового контролю, і реалізуються суб'єктами, які володіють спеціальними повноваженнями у бюджетній сфері. У ході реалізації профілактики правопорушень у бюджетній сфері засоби адміністративного права тісно переплетені із засобами фінансового права, а їх роздільне існування неможливе. Сам правовий інститут державного фінансового контролю є комплексним правовим інститутом, в якому поєднані інструменти фінансового права та

²⁸ Кодекс України про адміністративні правопорушення URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80731-10#Text> (дата звернення 08.03.2023); Положення про Департамент захисту інтересів суспільства і держави Національної поліції України, затверджений наказом Національної поліції України від 12 березня 2020 р. № 202. URL: <http://tranzit.ltd.ua/nakaz/files> (дата звернення 08.03.2023); Проект Закону України «Про профілактику правопорушень». URL: <https://cv.court.gov.ua/tu26/6/2358> (дата звернення 08.03.2023).

адміністративного. Потенціал останніх реалізується з приводу потреби зупинити деліктні дії у фінансовій сфері, зокрема й бюджетного характеру, вилучити окремі документи й предмети щодо ухвалених управлінських рішень, що служать попередженню вчиненню аналогічних правопорушень надалі, тощо. Суб'єктами реалізації профілактики правопорушень у бюджетній сфері засобами адміністративного права є широке коло інституцій держави, що утворюють систему. Загальносоціальний профілактичний вплив реалізується через втілення в життя державних планів і програм економічного, соціального характеру загальнодержавного чи регіонального рівня, заснованих на стратегії розвитку регіону. Індивідуальний профілактичний вплив спрямований на діяльність широкого кола суб'єктів, які є посадовими особами розпорядника та одержувачів бюджетних коштів²⁹.

Адміністративно-правові засоби профілактики правопорушень у податковій сфері є системою субстанційних інструментів (адміністративно-правові норми щодо профілактики деліктів в податковій сфері, акти індивідуальної дії щодо потенційних правопорушників (регулятивні та охоронні акти)) та діяльнісних інструментів, що реалізуються в комплексі із заходами організаційного, управлінського та морально-виховного, технічного та іншого характеру. Профілактика правопорушень у податковій сфері засобами адміністративного права потребує скоординованої діяльності суб'єктів податкового контролю, правоохоронних органів та громадськості задля нейтралізації економічних, правових, моральних, організаційних, технічних та інших причин вчинення деліктів, що стосуються порушення порядку справляння та адміністрування сплати податків, зборів, порядку реалізації прав платників податків і зборів, прав, обов'язків, компетенції контролюючих органів та суб'єктів адміністрування податків, зборів, іншого порушення податкового законодавства. Впровадження інформаційно-аналітичних систем збору інформації про деліктну діяльність є вкрай потрібним задля профілактики правопорушень в податковій сфері. Розширення можливостей комп'ютерної обробки інформації про об'єкти податкового контролю, ризики в податковій сфері, причини та умови можливих правопорушень є запорукою ефективної протидії деліктам податкового характеру³⁰.

²⁹ Толочко В. В. Профілактична діяльність органів Національної поліції України щодо забезпечення економічної безпеки. *Науковий вісник публічного та приватного права*. 2018. Вип. 6. Т. 2. С. 151–158.

³⁰ Скаун Т. О. Економічні злочини: сутнісні ознаки та криміналістичний аналіз їх вчинення. *Ефективна економіка: електрон. наук. фахове видання*. 2018. № 3. URL: http://www.economy.nayka.com.ua/pdf/3_2018/155.pdf. (дата звернення 10.03.2023).

Профілактика фінансових правопорушень у митній сфері засобами адміністративного права є особливим напрямом протидії правопорушенням фінансового характеру та має на меті встановлення причин і умов вчинення таких адміністративних проступків митного та митно-тарифного характеру, нейтралізації чинників, які визначають таку діяльність як протиправну, реалізацію попереджувального впливу на митні та митно-тарифні відносини і здійснення попередження і припинення деліктів, що з ними пов'язані. Митні правопорушення фінансового характеру є специфічною групою деліктних проявів. Їх специфіка зумовлена тим, що вони, як правило, є продовженням ланцюга іншої протиправної діяльності щодо здійснення фіктивної діяльності, порушення порядку здійснення ЗЕД та підприємницької діяльності. Досягнення потрібного результату можливе лише через комплексне застосування заходів загального, спеціального та індивідуального характеру до правопорушників, ефективної ідентифікації ризиків виникнення деліктної поведінки в митній сфері, автоматизації та інформатизації процесів митного контролю та оформлення, налагодження комунікації з митними і контролюючими органами інших держав, організації спільних спеціальних операцій щодо профілактики таких деліктів, апробації кращого іноземного досвіду протидії митним деліктам фінансового характеру, тощо. З цього приводу важливим є досвід США, Сінгапуру, Великої Британії та Швеції у формуванні системи, здатної ефективно протидіяти порушенням митних правил. Цінним з цього приводу є досвід Митної служби США, Агентства прикордонного контролю Великобританії (UK Border Agency), Митної служби Румунії (DGV). В основі сучасних систем організації митної справи кілька інновацій, впровадження яких є запорукою ефективної протидії митним правилам³¹.

Адміністративні делікти банківського характеру становлять важливу частину фінансово-економічних проступків. Ознаками профілактики протиправної діяльності у банківській сфері, що дадуть комплексно зрозуміти зміст та особливості профілактичного впливу на банківську сферу є такі: 1) по-перше, профілактика адміністративних правопорушень у банківській сфері стосується різних видів протиправних діянь, які завдають істотних збитків не лише комерційним банкам та кредитним установам, що діють в рамках загального

³¹ Хоменко В. П. Запобігання злочинам у фіскальній сфері як складова забезпечення фінансової безпеки держави. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ*. 2017. № 2. С. 37–47. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvknvvs_2017_2_5. (дата звернення 07.03.2023).

грошово-кредитного механізму у сфері банківського кредитування, але й вкладникам, загалом справляють негативний вплив на економіку держави, завдають шкоди державним інтересам, що пов'язані з уникненням інфляційних процесів, знецінення національної валюти; 2) система досліджуваних правопорушень, на профілактику яких скеровується вплив держави, стосується деліктної поведінки як працівників банку (службових осіб, серед яких можуть бути керуючі банком; їх заступники, начальники кредитного управління; їхні заступники, кредитні інспектори та операціоністи), які зловживаючи службовим становищем завдають шкоди банківським установам чи окремим клієнтам, так і протиправної діяльності клієнтів банку чи третіх осіб, які порушують порядок здійснення банківської діяльності; 3) правопорушення у банківській сфері справляють полісистемний негативний вплив, деструктуючи інші системи (бюджетну, податкову, валютну). Тому розробка та впровадження заходів профілактики деліктної поведінки у цій сфері повинна здійснюватися з огляду на полісистемний характер досліджуваних правопорушень; 4) банківська сфера є відносно «закритою» від різних контрольних впливів органів публічного управління, що слід враховувати при планування профілактичних заходів впливу³².

Профілактика правопорушень у галузі торгівлі, громадського харчування, сфері послуг та підприємницькій діяльності засобами адміністративного права є комплексом заходів адміністративно-правового впливу на правовідносини задля нейтралізації чинників, що негативно впливають на захист прав суб'єктів цих правовідносин, порушують їх право на здійснення підприємницької, торговельної діяльності, діяльності у сфері послуг, завдають шкоди економічним інтересам цих суб'єктів, визначеному державою порядку здійснення такої діяльності та економіці країни загалом. Вона має низку характерних ознак: 1) суб'єктами здійснення профілактичного впливу є органи публічного управління, які діють на чітко визначеній нормативній основі та мають зафіксовані у нормативно-правових актах повноваження профілактичного характеру щодо попередження та припинення незаконних дій у сфері надання послуг та здійснення певної діяльності підприємницького характеру, розрахунків та валютних операцій, антимонопольного законодавства та законодавства

³² Хоменко В. П. Запобігання злочинам у фіскальній сфері як складова забезпечення фінансової безпеки держави. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ*. 2017. № 2. С. 37–47. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvknvvs_2017_2_5 (дата звернення 07.03.2023).

про економічну конкуренцію, так і дій суб'єктів владних повноважень щодо суб'єктів підприємницької діяльності. Також до таких суб'єктів належать громадські ради при органах влади, громадські організації та самі суб'єкти підприємницької діяльності, громадяни; 2) спрямованість на попередження та припинення діяльності осіб, що негативно впливає на гарантований державою порядок надання послуг та здійснення підприємницької діяльності (ст. 155, 156-1 КУпАП), окремих її видів (ст. 156, 156-2, 156-3, 156-4, 160, 161, 164-14 КУпАП); порядок отримання дозволів, ліцензій, здійснення дозволених видів підприємницької діяльності (ст. 164-16, 166-12 КУпАП), порядок розрахунків та валютних операцій (ст. 155-1, 162, 162-1, 163-15, 164-4 КУпАП), антимонопольного регулювання (156-3, 164-3, 166-1, 166-2 КУпАП), надання адміністративних послуг суб'єктам господарювання (ст. 166-3 КУпАП, 166-21, 166-24, 166-27 КУпАП); 3) такі заходи відображають поєднання економічних та адміністративних методів впливу як на поведінку посадових осіб, так і суб'єктів підприємницької діяльності, відображають тісне поєднання системи заходів правового та неправового характеру (виховних, роз'яснювальних, примусових), можуть застосовуватися як в усній формі, так і у формі здійснення юридично-значущих дій (перевірки та вилучення документів, предметів, огляду, встановлення певних адміністративних обмежень, анулювання дозволів та ліцензій), за допомогою видання індивідуального правового акта (припису); 4) профілактика правопорушень у галузі торгівлі, громадського харчування, сфері послуг та підприємницької діяльності здійснюється на таких принципах, як законність, диференційований підхід, поєднання загальних та індивідуальних заходів профілактики деліктів, підконтрольність органам публічного управління, ідея домінування інтересів споживачів над інтересами підприємців та захисту прав підприємців від неправомірних дій органів публічного управління, системність, співмірність, плановість та прогнозування³³.

Профілактичний вплив на деліктну поведінку осіб у сфері власності має на меті спонукання громадян, посадових осіб до законслухняної поведінки, зменшення кількості деліктів щодо володіння, користування та розпорядження майном і розміру завданої деліктами шкоди, нейтралізацію причин та умов деліктної поведінки, пропагування суспільно прийнятних моделей діяльності особи у сфері власності, щодо її набуття, реалізації, припинення шляхом застосування виховних, пропагандистських засобів, позитивний вплив на потенційних

³³ Кодекс України про адміністративні правопорушення URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80731-10#Text> (дата звернення 08.03.2023).

порушників за допомогою їх соціальної адаптації. Серед суб'єктів, наділених повноваженнями у цій сфері, органи спеціально уповноваженого органу виконавчої влади у галузі праці, спеціально уповноважені органи виконавчої влади у галузях водного господарства, геології та використання надр, органи рибоохорони, органи лісового господарства, органи мисливського господарства, органи спеціально уповноваженого центрального органу виконавчої влади у галузі екології та природних ресурсів України, Національна поліція, органи місцевого самоврядування, їх посадові особи, громадські організації та громадяни³⁴.

Удосконалення в сучасних умовах потребують засоби регулювання правопорушень у фінансово-економічній сфері, зокрема норми, положення чинного адміністративного законодавства, адміністративно-правові акти загальної та індивідуальної дії, що визначають правові засади попередження та припинення деліктної поведінки у фінансово-економічній сфері, так і діяльнісні засоби, зокрема правотворчість, правозастосування у фінансово-економічній сфері, здатні нейтралізувати чинники, що негативно впливають на діяльність учасників фінансово-економічних відносин, спонукають їх до вчинення податкових, бюджетних правопорушень, правопорушень щодо банківської сфери, фінансових проступків митного характеру, правопорушень, які посягають на встановлений порядок функціонування промисловості, здійснення будівництва та використання паливно-енергетичних ресурсів, торгівлі, громадського харчування, надання послуг та здійснення підприємницької діяльності, володіння, користування та розпорядження майном, зайняття сільськогосподарською діяльністю.

Можна згрупувати основні проблеми профілактики правопорушень у фінансово-економічній сфері засобами адміністративного права у кілька блоків: 1) недоліки сучасної фінансово-економічної системи, різноманіття ризиків щодо забезпечення фінансово-економічної безпеки держави, динамічність їх змін; 2) недосконалість нормативно-правової основи здійснення профілактики правопорушень у фінансово-економічній сфері, відсутність уніфікованих нормативно-правових актів, що визначали б особливості правових засад, завдань, видів і порядку ведення профілактичної роботи щодо фінансово-економічних деліктів; 3) недоліки функціонування суб'єктів профілактики правопорушень у фінансово-економічній сфері, координації,

³⁴ Толочко В. В. Профілактична діяльність органів Національної поліції України щодо забезпечення економічної безпеки. *Науковий вісник публічного та приватного права*. 2018. Вип. 6. Т. 2. С. 151–158.

узгодження їх профілактичної діяльності, комунікаційних зв'язків з органами державної влади, місцевого самоврядування, контролюючими та правоохоронними органами; недостатнє залучення до профілактики таких правопорушень представників суб'єктів господарювання, громадських організацій та громадян. Недостатньо регламентованими у чинному законодавстві є повноваження суб'єктів профілактичного впливу на фінансово-економічну сферу, зокрема й повноваження Бюро економічної безпеки України щодо профілактики таких адміністративних деліктів; 4) відсутність належного рівня діджиталізації процесів профілактики правопорушень у фінансово-економічній сфері, інформаційного забезпечення процесу державного фінансового контролю, впровадження сучасних ІТ-рішень в діяльність органів державного фінансового контролю, тощо³⁵.

Шляхи подолання окреслених проблем профілактики правопорушень у фінансово-економічній сфері повинні стосуватися формування правових гарантій фінансово-економічної системи держави, спрямованих на забезпечення її ефективного функціонування, формування сучасних нормативно-правових інструментів, як субстанційних правових явищ, що дозволяють суб'єктам фінансового контролю, правоохоронним та іншим органам, представникам громадськості протидіяти правопорушенням фінансово-економічного характеру, удосконалення правореалізаційної діяльності таких суб'єктів через налагодження належного рівня взаємодії, обміну інформацією, апробації уніфікованого комплексу профілактичних заходів задля нейтралізації причин і умов, що сприяють вчиненню посягань на фінансово-економічну систему, системи контролю за їх реалізацією, впровадження сучасних ІТ-рішень в діяльність органів державного фінансового контролю для ідентифікації, аналізу та оцінки ризиків діяльності публічних органів у фінансово-економічній сфері, удосконалення правового статусу Бюро економічної безпеки України та розширення його можливостей щодо профілактики правопорушень у фінансово-економічній сфері.

ВИСНОВКИ

Профілактика правопорушень у фінансово-економічній сфері є багаторівневою системою, яка складається із сукупності елементів, що перебувають у взаємодії і взаємозалежності між собою та складають

³⁵ Очуренко С. В. Розмежування та взаємодія фінансового права і адміністративного права. *Верховенство права. Supremația Dreptului*. 2017. № 4. URL: <http://sd-vp.info/2017/rozmezhuвання-tavzajemodiya-finansovogo-prava-finsovogo-prava-i-administrativnogo-prava> (дата звернення 07.03.2023).

певну цілісність (заходів соціального, спеціального, індивідуального характеру), що стосується попередження та припинення деліктів у вищевказаній сфері (що проявляються як невиконання особою своїх фінансово-економічних обов'язків, порушення вимог закону, недотримання нормативних вказівок чи заборон, порушення прав інших учасників фінансово-економічних відносин, відносин щодо адміністрування фінансово-економічної сфери, зловживання службовим становищем, створення незаконних перепон для учасників фінансово-економічних відносин), виявлення та усунення причин і умов, які сприяють учиненню таких правопорушень, їх нейтралізації.

Профілактика адміністративних правопорушень у зазначеній сфері пов'язана з реалізацією спеціалізованими і неспеціалізованими суб'єктами профілактики субстанційних та діяльнісних правових заходів, за допомогою яких конкретні суб'єкти фінансових правовідносин досягають публічно-правової мети щодо реалізації профілактики деліктів, які посягають на правовідносини щодо створення, розподілу, перерозподілу і використання централізованих і децентралізованих грошових фондів, фінансових ресурсів та фінансових активів держави.

Об'єктом профілактики правопорушень у фінансово-економічній сфері є поведінка та спосіб життя осіб з високою імовірністю вчинення адміністративних правопорушень фінансово-економічного характеру, соціальні елементи їх особистості, які відображають антисуспільну спрямованість; соціально значущі при формуванні і реалізації останньої деякі психофізичні особливості індивідів; несприятливі умови оточуючого таку особу середовища та життєвого укладу.

Система суб'єктів профілактики правопорушень у фінансово-економічній сфері охоплює широке коло суб'єктів, як наділених спеціальними повноваженнями у профілактичній сфері, так і не наділених ними, зокрема органів публічного управління, місцевого самоврядування та фізичних і юридичних осіб, які виступають учасниками фінансово-економічних правовідносин.

Адміністративно-правові засоби профілактики правопорушень у фінансовій сфері є певною системою правових явищ, за використанням яких правоохоронні суб'єкти, суб'єкти фінансового контролю, інші органи, громадяни, їх об'єднання та інші суб'єкти встановлюють причини та умови вчинення деліктів у фінансовій сфері, усувають фактори, що створюють деліктну поведінку, здійснюють попереджувальний вплив для запобігання вчиненню бюджетних податкових правопорушень, правопорушень у митній та банківській сферах, інших фінансових правопорушень та проступків.

АНОТАЦІЯ

Представлено наукове підґрунтя дослідження профілактики правопорушень у фінансово-економічній сфері засобами адміністративного права. Воно відображає тенденції наукового пошуку щодо визначення закономірностей, способів формування й побудови теорій та тверджень, системи сучасних знань про особливості фінансово-економічної сфери, специфіку деліктів у фінансово-економічній сфері, особливостей профілактики правопорушень фінансово-економічного характеру, тощо. Запропоновано авторський підхід до визначення поняття профілактики адміністративних правопорушень у фінансово-економічній сфері як багаторівневої системи заходів соціального, спеціального, індивідуального характеру, які спрямовані на виявлення причин, умов вчинення адміністративних проступків, що посягають на порядок регулювання мобілізації (формування), розподілу (перерозподілу), використання централізованих і децентралізованих грошових фондів, формування, розгляду, ухвалення, внесення змін, виконання бюджету, сплати податків та інших обов'язкових платежів, митно-тарифного регулювання та переміщення товарів через митний кордон, функціонування банківських структур, банківської системи загалом, організаційно-економічних, виробничих відносин, відносин власності, функціонування усього господарського механізму держави, економічної безпеки, стабільності економіко-правового регулювання суспільних відносин, фінансово-економічних прав та законних інтересів фізичних та юридичних осіб.

Література

1. Авер'янов В. Б. Державне управління: проблеми адміністративноправової теорії та практики / за заг. ред. В. Б. Авер'янова. Київ : Факт, 2003. 384 с.
2. Адміністративне право України. Загальна частина. Академічний курс: підруч. / за заг. ред. О. М. Бандурки. Харків : Золота миля, 2011. 584 с.
3. Бандурка, О. М., Литвинов О. М. Протидія злочинності та профілактика злочинів : монографія. Харків : ХНУВС, 2011. 308 с.
4. Бахур О. В. Профілактика правопорушень у сфері інтелектуальної власності. *Право та економіка*. № 2 2019. С. 83–91.
5. Березняк В. С., Корогод С. В. Конспект лекцій з навчальної дисципліни «Кримінологія та профілактика злочинів». Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ. 2019. URL: <https://dduvs.in.ua/wp-content/uploads/files/Structure/library/student/lectures/2020/kpk/20.pdf>. (дата звернення 07.09.2023).

6. Блага А. Б., Журавель Т. В., Заброда Д. Г., Мілорадова Н. Е. Діяльність служби дільничних інспекторів міліції щодо профілактики насильства над дітьми й дорослими членами сім'ї: навчально-методичний посібник / за ред. Г. О. Христової. Київ : ТОВ «ВПК «ОБНОВА», 2012. 140 с.

7. Бугайчук К. Л. Адміністративні проступки: сутність та організаційно-правові заходи їх профілактики : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07. Харків, 2002. 20 с.

8. Гладкова Є. О. Питання загальносоціального запобігання злочинності. *Вісник Кримінологічної асоціації України*. 2014. № 7. С. 101–108.

9. Голіна В. В., Лукашевич С. Ю., Колодяжний М. Г. Державне програмування і регіональне планування заходів запобігання злочинності в Україні. Харків : Право, 2012. 304 с.

10. Йосипів А. О. Загальносоціальна, спеціально-кримінологічна та індивідуальна профілактика злочинності: правові аспекти. *Науковий вісник Львівськ.держ. ун-ту внутр. справ. Серія юридична*. 2010. № 1. С. 315–324.

11. Ключев О. М. Сутність та місце профілактичних заходів у правоохоронній діяльності. *Право і суспільство*. 2013. № 6. С. 195–197.

12. Кодекс України про адміністративні правопорушення URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80731-10#Text> (дата звернення 08.05.2023)

13. Константиний О. В. Джерела адміністративного права України : монографія. Київ : Укр. Агентство інформ. та друку «Рада», 2005. 120 с.

14. Котормус Т. І. Адміністративно-правові гарантії захисту права власності громадян України в районах проведення операції Об'єднаних сил : автореф. дис. ... канд. юридич. наук : 12.00.07. Київ. 22 с.

15. Лещух А. Р. Діяльність органів місцевого самоврядування у сфері профілактики адміністративних правопорушень: організаційно-правове забезпечення : монографія. Львів : ЛьвДУВС, 2012. 292 с

16. Макаренко О. М. Суб'єкти профілактики правопорушень. *Право і безпека*. 2004. № 3'3. С. 68–70.

17. Мельничук І. М. Нормативно-правові акти міністерств, інших центральних органів виконавчої влади, правові аспекти їх виконання та застосування. URL: <https://minjust.gov.ua/m/normativno-pravovi-akti-ministerstv-inshih-tsentralnih-organiv-vikonavchoi-vladi-pravovi-aspekti-ih-vikonannya-ta-zastosuvannya>. (дата звернення 06.05.2023)

18. Небесна М. О. Адміністративні акти контролюючих органів у сфері оподаткування: поняття та ознаки. *Право і суспільство*. 2018. № 4. С. 130–135.

19. Очкуренко С. В. Розмежування та взаємодія фінансового права і адміністративного права. *Верховенство права. Suprematia Dreptului*.

2017. № 4 URL: <http://sd-vp.info/2017/rozmezhuвання-tavzayemodiya-finansovogo-prava-finsovogo-prava-i-administrativnogo-prava> (дата звернення 07.03.2023).

20. Поволоцька, С. Г. Діяльність органів внутрішніх справ по профілактиці правопорушень серед неповнолітніх (адміністративно-управлінське дослідження): автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07. Харків, 2005. 20 с.

21. Положення про Департамент захисту інтересів суспільства і держави Національної поліції України, затверджений наказом Національної поліції України від 12 березня 2020 р. № 202. URL: <http://tranzit.ltd.ua/nakaz/files> (дата звернення 08.09.2023)

22. Положення про профілактику правопорушень, пов'язаних із здійсненням службової діяльності працівниками митної служби України: наказ Держмитслужби України від 24 травня 2004 р. № 380. *Офіційний вісник України*. 2004. № 28. С. 812.

23. Проект Закону України «Про профілактику правопорушень». URL: <https://cv.court.gov.ua/tu26/6/2358> (дата звернення 08.09.2023)

24. Профілактика злочинів: підручник / О. М. Джужа, В. В. Василевич, О. Ф. Гіда та ін. ; за заг. ред. докт. юрид. наук, проф. О. М. Джужа. Київ : Атіка, 2011. 720 с.

25. Резнік О. М. Адміністративно-правові засади діяльності правоохоронних органів із забезпечення фінансово-економічної безпеки України : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07. Суми, 2019. 509 с.

26. Скакун Т. О. Економічні злочини: сутнісні ознаки та криміналістичний аналіз їх вчинення. Ефективна економіка: електрон. наук. фахове видання, № 3. 2018. URL: http://www.economy.nayka.com.ua/pdf/3_2018/155.pdf (дата звернення 10.09.2023).

27. Тихонова О. Актуальні питання профілактики фінансової злочинності. *Підприємництво, господарство і право*. 2019. Вип. 1. С. 150–153.

28. Толочко В. В. Профілактична діяльність органів Національної поліції України щодо забезпечення економічної безпеки. *Науковий вісник публічного та приватного права*. Випуск 6, том 2, 2018. С. 151–158.

29. Фелик В. Поняття та види форм профілактичної діяльності національної поліції України. *Право*. 2017. Вип. 2. С. 77–82.

30. Хоменко В. П. Запобігання злочинам у фіскальній сфері як складова забезпечення фінансової безпеки держави. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ*. 2017. № 2. С. 37–47. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvknvvs_2017_2_5 (дата звернення 07.09.2023).

31. Чабан В. П. Акти адміністративного примусу в діяльності міліції України : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07. Київ, 2001 178 с.

32. Ярошенко Ю. В. Адміністративна відповідальність за порушення вимог фінансового законодавства. *Наше право*. 2014. № 2. С. 162–168.

Information about the author:

Komarnytska Iryna Ivanivna,

Doctor of Law,

Professor at the Department of Civil Law and Procedure

Educational and Scientific Institute of Law, Psychology

and Innovative Education

Lviv Polytechnic National University

1–3, Knyazya Romana str., 19th Corps, Lviv, 79000, Ukraine

ORGANIZATIONAL AND LEGAL MECHANISM FOR PROTECTING THE SECURITY ENVIRONMENT IN THE INTERNET

Blikhar M. M.

INTRODUCTION

The Constitution of Ukraine emphasizes that “a person, his life and health, honor and dignity, inviolability and security are recognized as the highest social value in Ukraine. Human rights and freedoms and their guarantees determine the content and direction of state activity. The state is responsible to the people for its activities. Affirmation and provision of human rights and freedoms is the main duty of the state”¹. Protection of citizens is the main duty of the state. State policy should be constructed in such a way as to guarantee a person the maximum possible protection in exchange for his lawful behavior. Otherwise, the state, through the activities of competent bodies and officials, can use the right of coercion. The legal welfare state, which Ukraine aspires to be, must quickly and effectively respond to challenges and threats that its citizens face or may face, by avoiding them or minimizing negative consequences for people in particular and society in general. The rapid development and spread of information technologies is a challenge for the state, because a new type of threat is emerging – informational. It is possible to ensure the information security of a person by protecting his personal data from unauthorized use and distribution. At most, today a person can perform many even legally significant actions using the Internet, where he leaves his personal data. If this data is shared or used without authorization, it may have negative legal consequences for the person.

The development of society contributes to the increasing involvement of people in the Internet. Many necessary and sometimes legally significant actions can be done online today. However, along with this, the level of danger for Internet users is also increasing, and the biggest threat is the insufficient level of protection of users’ personal data. The indicated problem does not directly concern the Internet user as the owner of personal data, which may be used without authorization and have negative moral, psychological and legal consequences for the person. It should be solved

¹ Constitution of Ukraine. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254k/96-bp#Text>

comprehensively: by the owner of personal data, who must possess the necessary minimum knowledge about personal data and technically protect it in their personal offices or accounts; recipients of personal data – companies with which the owner of personal data “communicates” and gives them consent for processing and use within the limits specified by law. They must ensure maximum protection of personal data bases of individuals from unauthorized distribution; the state – as a guarantor of personal data protection, which creates a legal mechanism for personal data protection and restoration of violated rights associated with their unauthorized distribution or use.

After all, today in developed countries the standards of personal data protection are very high. They develop rapidly in accordance with the pace of development of the state and society as a state-sanctioned reaction to the need to regulate emerging legal relations. Domestic legislation, despite the existence of certain normative acts in the field of personal data protection, has not yet legislated the creation of a body for the protection of personal data, which would effectively, at a high level, ensure the operation of the organizational and legal mechanism for the protection of personal data in accordance with international standards and would be empowered with control functions in this sphere. Despite certain legislative developments, sociological studies and reports of authorized bodies and services indicate an insufficient level of personal data protection in Ukraine. Thus, according to the report of the Ministry of Digital Transformation of Ukraine “Analysis of legislation on the protection of personal data in Ukraine” (2020), in the field of personal data protection it is recommended: “1) to take into account the current regulatory requirements necessary to meet the appropriate level of mass processing of personal data (especially in the field of social media); 2) a rapidly changing data processing environment at the international level; 3) a higher level of protection of children and minors with regard to their personal data is necessary; 4) updating industry data protection standards as a win-win moment for Ukrainian business (both for business seeking to work abroad and for the purposes of attracting foreign investment) from the point of view of a competitive position on the world market; 5) obligations of Ukraine to other countries and international organizations based on international law (for example, the Association Agreement between Ukraine and the EU)². The implementation of these recommendations will help, first of all, to update the personal data protection mechanism in accordance with

² Analysis of legislation on personal data protection of Ukraine: report. September 14, 2020. URL: https://cepl.com.ua/wp-content/uploads/2020/09/UKR_09142020_CEP_Finalnyy-zvit.pdf

the needs of society, as well as to bring domestic legislation closer to European legislation.

1. Public administration of personal data protection

The first task of the state in the field of personal data protection, and, accordingly, human protection, is to create an up-to-date legislative framework for establishing the legal basis for working with personal data. The next step should be the development and implementation of practical work mechanisms for the protection of personal data. And only after a certain time, based on the analysis of personal data protection activities in general and its individual aspects, in particular, it contributes to the prevention of offenses in the field of personal data protection and carries out certain reforms, applying forms and methods of personal data protection that would meet the demands of society and the requirements of the time.

The state implements its activities in this direction through authorized bodies and officials – public administrations. Public administration of authorized bodies and officials consists in the implementation of state policy in one or another area and is carried out by making administrative decisions and providing administrative services.

Among the peculiarities of public administration, we can mark dependence on state power. Public administration relies on state power, which acts as its basis. The state performs its functions through public administrations by granting them certain powers and imposing certain duties on them. Analyzing the performance of public administrations, it is possible to draw conclusions about the effectiveness or ineffectiveness of state policy in certain areas; ensuring the implementation of decisions of authorities. By itself, the government's decision will not be effective without ensuring its implementation by specific subjects. That is, the process of public administration is designed to ensure the implementation of government decisions, to facilitate their full implementation, which will allow to achieve a certain level of welfare of the population; nationwide prevalence. The process of carrying out public administration through the work of public administrations covers the territory of the entire state, not its individual regions. Thanks to this, it is possible to achieve the maximum effect from the implementation of the decisions of state authorities; acts as a connecting element between the state and a person. The concept of "state" is relatively abstract, because a person cannot directly grasp it with his senses, this becomes possible through the work of the state mechanism – the system of authorities and public administration. It is public administrations through the implementation of public administration processes that play the role of a link between the state and people, they coordinate the interests of different

population groups (individual and group, regional and national), ensuring a certain balance of interests.

In my opinion, public administration is a social phenomenon in democratic states, which includes the activities of authorized bodies of state power (executive, legislative and judicial), the purpose of which is to fulfil the functions of the state by forming state policy, its implementation for the construction of a legal social state. In Ukraine, public administration is carried out in accordance with the principles enshrined in the Constitution. Such principles include: the rule of law principle, the principle of legality, the principle of responsibility of authorities and their officials to people, the principle of openness.

Regardless of the scope of public administration, it is characterized by certain general features, among which we can include: the reflection of the most essential patterns of state and social development. This makes it possible to move along the path from the general to the specific, first solving the most general problems, and then within each of the general problems to find out and solve smaller ones; the presence of stable relationships between elements of public administration as a system. These relationships are expressed through the processes of information exchange between interacting elements in each specific case, and in general in the process of functioning of public administration; the presence of the specifics of the state administration itself, which is different from other types of administration. This feature is characterized by such features as universality, streamlining of a certain type of activity, implementation in the joint activity of people, the presence of a special management apparatus, and others.

Public administration functions as a certain mechanism, that is, a certain sequence of actions is used, which are manifested in a specific form and method.

In modern conditions, domestic legal science does not have a single established interpretation of the concept of “form of public administration”. For example, scientists propose to interpret it as: externally expressed action of subjects of public administration, which is carried out within the framework of their competence to fulfil the tasks set before them and has certain consequences (I. Pastuh); unified by external features, a formalized type of results of specific actions of the management body, its structural subdivisions and officials aimed at achieving the set goal (N. Meltyukhova); one or another way of external expression (formation) of the content of this activity. Each subject of public administration is endowed with the appropriate competence, which, as a rule, gives him the opportunity to choose in specific situations one or another option of behavior, option of specific actions, that is, to reflect the content of his regulatory, service or management activities in the form that, on his opinion, is the most effective

and meets the public interests to the greatest extent (T. Gurzhii); an external (formalized) expression of the activity of the public administration, carried out on the basis of the law and within the limits of the given competence, regarding the protection of human rights (in particular, the right to non-interference in private life) in connection with the processing of personal data³.

For our state and society, issues related to the public administration of personal data protection are extremely relevant. The first thing the state should do to solve them is to create a legal framework that will meet the demands of society and regulate social relations in this field in accordance with time and space requirements. “Regulatory regulation of the protection of personal data is provided for in the norms of international treaties on human rights as an integral part of the right to privacy: Art. 17 of the International Covenant on Civil and Political Rights; Art. 11 of the American Convention on Human Rights; Art. 7 of the Charter of Fundamental Rights of the European Union; Guidelines for the protection of privacy and cross-border flows of personal data; Guidelines for the regulation of computer files containing personal data; Conventions on the protection of individuals in connection with the automated processing of personal data; Art. 8 of the Directive of the European Parliament and the Council “On the protection of natural persons during the processing of personal data and on the free movement of such data”; of the General Regulation of the European Parliament and the Council (EU) “On the protection of natural persons in connection with the processing of personal data and on the free movement of such data, and on the repeal of Directive 95/46/EC”. ... At the national level, the issue of personal data protection is regulated: Art. 32 of the Constitution of Ukraine; Part 2 of Art. 21 of the Law of Ukraine “On Information”; the Law of Ukraine “On Personal Data Protection”; and subordinate regulatory legal acts (Standard procedure for personal data processing; Procedure for monitoring compliance with the legislation on personal data protection by the VRU Commissioner; Procedure for notifying the VRU Commissioner for Human Rights about personal data processing that poses a particular risk to the rights and freedoms of personal data subjects data, about the structural unit or the responsible person organizing the work related to the protection of personal data during their processing, as well as the publication of the specified information)”⁴.

³ Gurzhii T. O., Petrytskiy A. L. Legal protection of personal data: monograph. Kyiv: Kyiv. national trade and economy Univ., 2019. P. 124.

⁴ Legka O. V. Actual issues of personal data protection: domestic and international experience. *Legal position*. 2021. № 2 (31). P. 76. URL: <http://legalposition.umsf.in.ua/archive/2021/2/15.pdf>

Based on the analysis of the legal framework, the definitions of the term “form of public administration” listed above, and in view of the subject and object of our research, we can distinguish the following forms of public administration of personal data protection: issuance of regulatory acts of administration. This form of public administration is primarily aimed at establishing the organizational and legal basis for the protection of personal data. Depending on the status and competence, in other words – the level of management, the following are distinguished: a) departmental sub-legal legal regulations (central level of administration). This is a set of legal acts that have a nationwide distribution and are mandatory for all subjects, managers and recipients of personal data; b) orders issued by local bodies of public administration (territorial level of administration). This set of normative acts has a certain area of distribution, that is, it concerns the activities of a local body of public administration; c) local by-law legal normative acts (regulations, provisions), the purpose of issuing which is to regulate internal organizational activities (level of the administrative body). Such activity is carried out in order to improve the activity of a specific body of public administration of personal data protection; issuance of individual acts of administration. This is an activity aimed at settling specific cases, clarifying the circumstances of certain cases. This group of acts is issued for the purpose of ensuring the effective implementation of normative and legal acts. Such acts contain personified precisely defined authoritative prescriptions; holding organizational events. These are systematic measures aimed at ensuring the effective work of the public administration. To this form of public administration, we can include activities related to clarification of the content of normative legal acts, inspection of lower-level administrations; reception of citizens, organization of telephone “hot lines” for the population on issues of personal data protection.

In my opinion, the form of public administration of personal data protection is a concrete result of the work of public administration, classified according to certain external characteristics, with the help of which conditions are created to achieve the set goal – protection of personal data of a person from unauthorized use and distribution.

Effective public administration of personal data protection is impossible without the application of a set of methods that make it possible to study and analyze methods, ways and forms of interaction between public administration and people in the field of personal data protection. As O. M. Vdovichenko notes: “The development of the public administration system in the conditions of the reform of domestic public administration should be carried out on the basis of the use and observance of modern approaches, principles and methods that will contribute to the process of Ukraine’s integration into the European community and ensure the establishment of a high level of

democratization in the sphere of public administration authorities Scientific knowledge and understanding of the methodological foundations of public administration make it possible to justify the direction, essence and content of state management activities at the current stage of the development of Ukrainian society”⁵.

A method is a way of studying, researching something, a way to achieve a certain goal. The methods of public administration of personal data protection are, first of all, methods of performing their functions by subjects of public administration within the limits of the powers granted to them by law. “The methods of public administration are understood as a set of methods of practical performance by subjects of public administration of their administrative obligations, which correspond to the nature and scope of the competence and powers granted to them”⁶. In my opinion, the characteristic features of the methods of public administration of personal data protection are that they: express public interest in the need to protect personal data from unauthorized distribution and use. Today, the issue of personal data protection is relevant for Ukrainian society, it is “heard”, therefore the public’s interest in it is increased, and, accordingly, there is a request to the authorities to create mechanisms for their effective protection; act as a means of implementing those functions entrusted to the public administration in the field of personal data protection. In order to perform its direct functions in the field of personal data protection, the public administration must use a set of methods that allows the most effective performance of public policy functions in this field; implemented in the process of public administration. In order for the public administration of personal data protection to become a practical process from a theoretical concept, the necessary component is a set of certain actions that form a method, and the method itself is implemented in the process of practical activity.

In general, there are many classifications of public administration methods in domestic science, but we will dwell in more detail on the methods of persuasion, encouragement and coercion, as those that appeal to human consciousness and have a direct impact on the formation of obedient behavior. Persuasion, encouragement, coercion are the set of methods of public administration of personal data protection, which allows to carry out this type of activity as effectively as possible, implementing the state policy

⁵ Vdovichenko O. M. Application of methods of public administration in modern conditions: theoretical and practical aspects. *South Ukrainian legal journal*. 2022. № 3. P. 131. DOI: <https://doi.org/10.32850/sulj.2022.3.20>

⁶ *Ibid.* P. 127.

in this sphere of public life. The very first feature of these methods is an appeal to a person's consciousness, the search for such methods and means of influence that will help to form in a person a conscious need to act in accordance with the requirements of the law, receiving in return from the state guarantees of protection and immediate restoration of his violated rights or freedoms.

The method of persuasion is one of the methods of public administration of personal data protection, the essence of which is to systematically influence a person's consciousness in order to make him aware of the need to act in accordance with the requirements of the law and legal prescriptions. "Practical application of the method of persuasion takes place thanks to the use of specific forms, which can be understood as a list of means of influencing the consciousness and behavior of a person in order to make him aware of the expediency and the need to comply with universally binding normative prescriptions"⁷. Those statutory prescriptions that form legislation in the field of personal data protection are adopted in the interests of society and with the aim, first of all, of protecting people. The task of the public administration when using this method is to explain why certain measures are taken to protect personal data. An indicator of the effectiveness of the application of this method is the increase in the level of public trust in the authorities in the form of public administration. The defining feature of this method is the voluntary fulfilment of the requirements of regulatory acts.

The incentive method is a method of public administration of personal data protection, which consists in the process of matching the interests and needs of a person whose behavior needs to be stimulated in order to achieve the goal of public administration in a specific area, with the interests and needs of the state and society. Only by balancing the interests of a person and society, the state, it is possible to solve certain problematic issues in the field of personal data protection. The use of the incentive method demonstrates the readiness of the state in the form of public administration to solve the problems that arise by stimulating the subjects of the administration to perform effectively. The method of encouragement is always synchronous, it is applied in a specific time period in order to solve specific, urgent tasks.

Coercion as a method of public administration of personal data protection is the imperative influence of a subject of public administration on other subjects in the event of their violation of legal norms in the field of

⁷ Zhuravel Ya. V. Some issues of application of the method of persuasion in public administration. *Current issues of domestic jurisprudence*. 2020. № 2. P. 84. DOI: <https://doi.org/10.15421/392048>

personal data protection. This method provides for the exclusive possibility of the state in the form of public administration to apply coercive measures. The features of the method of coercion in the public administration of personal data protection include: application to protect legal relations arising in the field of personal data protection; established existence of the fact of committing an offense is a basis for the use of coercion; subjects of coercion – public administration bodies, their officials; a mandatory feature is the verticality of the application of coercion. According to the mandate, coercion cannot be applied between public administrations of the same level; clear legal certainty. The procedure and grounds for the use of coercion are clearly defined in normative legal acts; it can be applied exclusively in the cases and forms defined by law; enforcement of application – are mandatory for all subjects of public administration of personal data protection.

The choice of the method of public administration of personal data protection must be carried out taking into account such features as: the field of activity, objects of influence, personnel and technical capabilities – then it will be effective and fulfil its direct purpose – the implementation of state policy in the field of personal data protection. “The protection of personal data ... is carried out on the basis of the priority of public interests over private interests and in accordance with the principles of legality and the rule of law. The creation of an effective personal data protection system is part of Ukraine’s international obligations, including those related to the European integration of our country. In particular, the European integration aspirations of our country largely depend on the fulfilment of this obligation”⁸.

2. Organizational and legal mechanism of protection of personal data

Despite the need for certain improvements in the field of personal data protection, domestic legislation has an effective organizational and legal mechanism for personal data protection. This mechanism directly combines legislative norms in the field of personal data protection, which regulate legal relations in this field, and methods of ensuring the effective functioning of these norms and monitoring their compliance. For example, the Constitution of Ukraine (21, 31, 32) states that all people are free and equal in their dignity and rights. Human rights and freedoms are inalienable and inviolable. ... No one can be subjected to interference in his personal and family life, except for the cases provided for by the Constitution of Ukraine. It is not allowed to collect, store, use and distribute confidential information

⁸ Sereda O. H., T. V. Krasiuk. Some issues of the special regime for the protection of sensitive personal data of the employee. *Dnipro scientific journal of public administration, psychology, law*. 2023. Iss. 1. P. 148. DOI: <https://doi.org/10.51547/ppp.dp.ua/2023.1.25>

about a person without his consent, except in cases specified by law, and only in the interests of national security, economic well-being and human rights⁹. Everyone is guaranteed the right to protection from interference in personal life, confidentiality of correspondence, telephone conversations, correspondence (including e-mails) and other information related to personal data. These constitutional norms are the basis for further development and improvement of domestic legislation in the field of personal data protection.

The legal act that most fully regulates legal relations in the field of personal data protection is the Law of Ukraine “On the Protection of Personal Data”¹⁰. The scope of this act is the regulation of legal relations related to the protection and processing of personal data, and it is aimed at protecting the fundamental rights and freedoms of a person and a citizen, in particular the right to non-interference in personal life, in connection with the processing of personal data. Again, this legal act is aimed at protecting fundamental human rights enshrined in the Constitution of Ukraine. The Law states: personal non-property rights to personal data, which each natural person has, are inalienable and inviolable. Everyone is guaranteed the right to protection of their personal data from illegal processing and accidental loss, destruction, damage in connection with intentional concealment, failure to provide or untimely provision of them, as well as protection from providing information that is unreliable or dishonours honour, dignity and business the reputation of an individual. A person has the right to apply for the protection of his rights in relation to personal data to state authorities, local self-government bodies, whose powers include the protection of personal data, as well as to apply legal remedies in case of violation of the legislation on the protection of personal data.

The codified legal acts in which we can find norms regarding the protection of personal data are the Criminal Code of Ukraine and the Civil Code of Ukraine. Criminal codex of Ukraine¹¹ contains several provisions of the law on the protection of personal data. Thus, Article 163 provides for criminal liability for violating the confidentiality of correspondence, telephone conversations, telegraphic or other correspondence transmitted by means of communication or through a computer. It is in these ways that people can transfer their personal data to a specific individual or legal entity, but do not want them to be re-transmitted to third parties. Article 182 of the Code recognizes as a crime the illegal collection, storage, use and

⁹ Constitution of Ukraine. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254-bp#Text>

¹⁰ On the protection of personal data: the Law of Ukraine dated June 1, 2010. № 2297-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2297-17#Text>

¹¹ Criminal codex of Ukraine. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text>

distribution of confidential information about a person without his consent or the distribution of this information in a public speech, a publicly displayed work, or in mass media. The person against whom the actions specified in these articles were committed is guaranteed the right to judicial protection. Owners of personal data bases must use them exclusively within the limits of the law.

In the Civil Code of Ukraine¹² the legislator attributed personal data to personal non-property rights and determined the way to protect them from illegal encroachments in court. The content of personal non-property right is the possibility of an individual to freely, at his own discretion, determine his behavior in the sphere of his private life. Of course, such behavior should not harm other members of society, violate their rights or freedoms.

In Ukraine, the Regulation of the European Parliament and the Council (EU) 216/679 of 27.04.2016 on the protection of natural persons in the processing of personal data and on the free movement of such data, and on the repeal of Directive 95/46/EC (General Data Protection Regulation) is applied¹³. This is an international normative legal act in the field of personal data protection on the Internet, the consent to the mandatory application of which was granted by the Verkhovna Rada of Ukraine. This document is relevant today, as Internet users often fill out various application forms for registration on websites, leaving their personal data. Therefore, the issue of protecting personal data from unauthorized use with subsequent negative consequences (in some cases also legal) for the subject of personal data is one of the priority tasks of the state in the field of protection of human and citizen rights and freedoms. The developers note: “Rapid technological development and globalization lead to the emergence of new difficulties for the protection of personal data. The scale of collection and sharing of personal data has increased significantly. Technologies allow both private companies and public bodies to use personal data on an unprecedented scale in order to carry out their activities. Individuals are increasingly providing access to personal information publicly and globally. Technologies have changed both the economy and social life and should further stimulate the free movement of personal data within the EU and their transfer to third countries and international organizations, while ensuring a high level of personal data protection.

¹² Civil Code of Ukraine. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text>

¹³ Regulation of the European Parliament and Council (EU) 216/679 of 27.04.2016 on the protection of natural persons in the processing of personal data and on the free movement of such data, and on the repeal of Directive 95/46/EC (General Data Protection Regulation). URL: <https://ips.ligazakon.net/document/MU16144>

Such changes require strong and more coherent data protection frameworks in the EU, with an appropriate enforcement mechanism in place, taking into account the importance of building trust to enable the development of the digital economy at the level of the internal market. Individuals should have control over their own personal data. It is necessary to strengthen legal and practical certainty for individuals, business entities and public authorities¹⁴. The appearance of this document in the European legal space indicates the priority of human rights for the international community and determines the direction of its activities. Today, it can be evaluated as a timely response to society's demands: the rapid development of information technologies and the growth of their role in human life force the state to develop "rules" that will regulate relations in this sphere of life of society and the state. Therefore, it is the state that acts as the guarantor of the protection of a person's personal data; its task is to create an organizational and legal mechanism that would effectively protect human rights related to personal data; formed a complex of preventive means and measures to minimize the commission of offenses in the field of personal data protection; as soon as possible restoration of the violated rights related to the protection of personal data. Despite this, the subjects of personal data must also contribute to their preservation by performing a set of legal and technical actions in order to minimize possible negative consequences for themselves.

The organizational component of the personal data protection mechanism is formed by bodies and officials authorized to perform state functions in this area. By law, they are empowered to protect personal data, control compliance with legislation in the field of personal data. In Art. 22 of the Law of Ukraine "On the Protection of Personal Data" defines an exhaustive list of bodies that exercise control over compliance with the legislation on the protection of personal data within the limits of the powers provided for by law. This includes: The Commissioner of the Verkhovna Rada of Ukraine for human rights and courts.

The powers of the VRU Commissioner for Human Rights include: "1) to receive proposals, complaints and other appeals from individuals and legal entities on issues of personal data protection and to make decisions based on the results of their consideration; 2) on the basis of requests or on one's own initiative, to carry out on-site and off-site, scheduled and unscheduled inspections of the owners or managers of personal data in the manner determined by the Commissioner, with access to the premises where

¹⁴ Regulation of the European Parliament and Council (EU) 216/679 of 27.04.2016 on the protection of natural persons in the processing of personal data and on the free movement of such data, and on the repeal of Directive 95/46/EC (General Data Protection Regulation). URL: <https://ips.ligazakon.net/document/MU16144>

personal data is processed provided in accordance with the law; 3) receive at your request and have access to any information (documents) of the owners or managers of personal data, which is necessary to exercise control over ensuring the protection of personal data, including access to personal data, relevant databases or files, information from limited access; 4) to approve normative legal acts in the field of personal data protection in the cases provided for by this Law; 5) based on the results of the inspection and consideration of the appeal, issue mandatory requirements (prescriptions) on the prevention or elimination of violations of the legislation on the protection of personal data, including on the change, deletion or destruction of personal data, ensuring access to them, providing or prohibiting them providing to a third party, stopping or terminating the processing of personal data; 6) provide recommendations on the practical application of the legislation on the protection of personal data, clarify the rights and obligations of relevant persons at the request of subjects of personal data, owners or managers of personal data, structural units or persons responsible for the organization of work on personal data protection, other persons; 7) interact with structural divisions or responsible persons who, in accordance with this Law, organize work related to the protection of personal data during their processing; publish information about such structural divisions and responsible persons; 8) submit proposals to the Verkhovna Rada of Ukraine, the President of Ukraine, the Cabinet of Ministers of Ukraine, other state bodies, local self-government bodies, and their officials regarding the adoption or amendment of normative legal acts on the protection of personal data; 9) at the request of professional, self-governing and other public associations or legal entities, provide opinions on draft codes of conduct in the field of personal data protection and changes to them; 10) draw up protocols on bringing to administrative responsibility and send them to the court in cases provided for by law; 11) inform about the legislation on the protection of personal data, the problems of its practical application, the rights and obligations of the subjects of relations related to personal data; 12) monitor new practices, trends and technologies of personal data protection; 13) organize and ensure interaction with foreign subjects of relations related to personal data, including in connection with the implementation of the Convention on the Protection of Individuals in Connection with Automated Processing of Personal Data and the Additional Protocol to it, other international contracts of Ukraine in the field of personal data protection; 14) participate in the work of international organizations on the protection of personal data¹⁵.

¹⁵ On the protection of personal data: The Law of Ukraine dated June 1, 2010. № 2297-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2297-17#Text>

The importance and relevance of this part of the work of the VRU Commissioner for Human Rights is evidenced by the need to include a report on the state of compliance with legislation in the field of personal data protection in the annual report on the state of compliance and protection of human and citizen rights and freedoms in Ukraine.

The subject of personal data has the right to apply to the court for restoration of the violated right. According to the letter of the VRU Commissioner for Human Rights, the court has control mechanisms for compliance with the legislation on the protection of personal data within the limits of the powers provided by law. It states: “Article 22 of the Law of Ukraine “On the Protection of Personal Data” provides for control over compliance with the legislation on the protection of personal data, within the limits of the powers provided for by law, on the Commissioner and the courts. Thus, the mechanism for exercising the specified control by the courts should take place on the basis of the legislation on the judicial system, that is, in the process of judicial proceedings by the courts (civil, administrative, criminal and during the consideration of cases on administrative offenses), as well as by granting a higher specialized court by the Plenum, based on the results of generalization of judicial practice, clarifications of a recommendatory nature on the application of legislation by specialized courts when deciding cases of the relevant court jurisdiction (clauses 2 and 6 of the second part of Article 36 of the Law of Ukraine “On the Judicial System and the Status of Judges”)¹⁶. Ultimately, the organizational and legal mechanism of personal data protection unites state authorities, local self-government bodies, owners, managers of personal data by granting them certain rights and assigning them certain duties in the field of personal data protection. In accordance with the Law of Ukraine “On the Protection of Personal Data”, a structural unit is created (defined) in state authorities and local self-government bodies, as well as in owners or managers of personal data that carry out personal data processing, which is subject to notification in accordance with this Law, or responsible person organizing work related to the protection of personal data during their processing.

Information about the specified structural unit or responsible person is reported to the Commissioner of the Verkhovna Rada of Ukraine for human rights, who ensures its publication. The powers of a structural unit or a person responsible for the protection of personal data include: 1) informing

¹⁶ Letter from the Commissioner for Human Rights of the Verkhovna Rada of Ukraine from 03.03.2014 № 2/9-227067.14-1/ND-129. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v7067715-14#Text>

and advising the owner or controller of personal data on compliance with the legislation on personal data protection; 2) interaction with the Commissioner for Human Rights of the Verkhovna Rada of Ukraine and the officials of his secretariat designated by him on issues of prevention and elimination of violations of the legislation on the protection of personal data. In accordance with the requirements of the Law of Ukraine “On the Protection of Personal Data”, natural persons-entrepreneurs, including doctors who have the appropriate license, lawyers, notaries, personally ensure the protection of personal data they own.

3. Legal basis of protection of personal data on the Internet

Today, despite certain developments in this area, each of the groups has many problems related to the protection of personal data. Average Internet users often lack elementary knowledge about the possibilities of protecting their personal data. Companies and organizations of various forms of ownership that own databases of personal data often do not use all available mechanisms to protect them from unauthorized use or openly neglect them. The state, as the guarantor of the protection of personal data, should form more relevant legal norms designed to respond more effectively to the challenges that arise with the development of society and relevant information technologies.

Thus, in 2021, a study was conducted of twenty leading technology companies operating on the Ukrainian market, regarding the protection of personal data of their customers¹⁷. The researchers studied the websites of such companies as: PJSC “Kyiv star” – Kyivstar.ua; Lifecell LLC – Lifecell.ua; PJSC “VF Ukraine” – Vodafone.ua PJSC “DATAGRUP” – DataGroup.ua; “TRIOLAN” LLC – Triolan.com; LLC “ROZETKA.UA” – Rozetka.com.ua; UAPROM LLC – Prom.ua; EMARKET UKRAINE LLC / OLX Global BV – Olx.ua; Ukrainian Internet Holding LLC “Ukrnet” – Ukr.net; “Nova Poshta” LLC – NovaPoshta.ua; LLC “COMFY TRADE” – Comfy.ua; LLC «GK “FOXTROT”» – Foxtrot.ua; ID ELDORADO LLC – Eldorado.ua; LLC “ZT-INVEST” – Citrus.ua LLC “ALLO” – Allo.ua; MAKEUP GLOBAL/TOV “Makeup” – Makeup.com.ua; LLC “KASTA GROUP” – Kasta.ua; LLC “SILPO-FOOD” – Silpo.ua; “Zakaz Ukraine” LLC – Zakaz.ua; LLC “LANET TELECOM” – Lanet.ua. The purpose of the study was to analyze the company’s policy on compliance with the digital rights of users with an emphasis on the protection of personal data.

¹⁷ Personal data protection index 2021. URL: <https://uadigital.report/index-of-personal-data-protection-2021.pdf>

Table 1

Personal data protection index

The company name	Compliance with domestic legislation on personal data, %	Compliance with European standards regarding personal data, %
PJSC “Kyiv star”	60	33,3
Lifecell LLC	50	3,8
PJSC “VF Ukraine”	40	33,3
PJSC “DATAGRUP”	50	58,3
“TRIOLAN” LLC	10	0
LLC “ROZETKA.UA”	50	41,6
UAPROM LLC	90	75
EMARKET UKRAINE LLC	80	83,3
Ukrainian Internet Holding LLC “Ukrnet”	100	75
“Nova Poshta” LLC	80	41,6
LLC “COMFY TRADE”	70	41,6
LLC “GK “FOXTROT””	80	75
ID ELDORADO LLC	50	50
LLC “ZT-INVEST”	80	50
LLC “ALLO”	70	66,7
MAKEUP GLOBAL/TOV “Makeup”	70	50
LLC “KASTA GROUP”	70	50
LLC “SILPO-FOOD”	30	25
“Zakaz Ukraine” LLC	80	66,7
LLC “LANET TELECOM”	20	16,7

The conclusions of the study are as follows:

“1. The best results among the 20 studied companies were demonstrated by Olx.ua with a score of 77.5 %, Ukr.net and Foxtrot.ua with a score of 70 %, each out of the maximum possible 100 % as a reflection of the state of the corporate privacy policy and protection of users’ personal data.

2. At the same time, even for Olx.ua, Ukr.net and Foxtrot.ua there is room for improvement of their corporate policy, in particular in terms of compliance with the principle of minimizing the data they collect about users (Olx.ua), publication of previous versions of the privacy policy on the sites (Olx. ua, Ukr.net), enabling users to obtain a copy of their personal data, specifying time limits for responses to user requests (Ukr.net).

3. 12 out of 20 private companies received at least 50 % of the maximum number of points according to the criterion of personal data protection. The corporate policy of these companies is rated as average and above average level in the context of ensuring effective protection of personal data of their customers. These companies included Kyivstar.ua, Comfy.ua, Allo.ua, Kasta.ua, Prom.ua, NovaPoshta.ua, Vodafone.ua, Zakaz.ua, Citrus.ua and the already mentioned Olx.ua, Ukr.net and Foxtrot.ua.

4. The mentioned companies should pay attention to the principle of minimizing the data they collect about users, to publishing a privacy policy in a simple and accessible form on their website, to clearly prescribing the process of transferring data to third parties, etc.

5. 8 out of 20 companies selected for the study scored less than 50 % of the maximum possible points, which indicates a lower-than-average level of protection of personal data reflected in the corporate policy. Among them are Eldorado.ua, DataGroup.ua, Lifecell.ua, Rozetka.com.ua, Makeup.com.ua, Silpo.ua, Lanet.ua and Triolan.com.

6. Most of the listed companies have significant shortcomings in the four categories of the study – from compliance with the requirements of national legislation to ease of use of the site and inclusiveness. The management of these companies should review the corporate policy of privacy and protection of personal data, develop and implement a plan to strengthen the privacy policy.

7. On the websites of 4 companies (Vodafone.ua, Silpo.ua, Triolan.com, Lanet.ua) there is no mark for the user to grant permission for the processing of his personal data, although this is one of the requirements of the law.

8. The 10 surveyed companies do not inform their users how long these companies will store user information.

9. On the websites of 4 companies (Triolan.com, Makeup.com.ua, Silpo.ua, Lanet.ua) users do not have the opportunity to delete their saved personal data.

10. 15 investigated companies do not describe the conditions for deleting the user's account after the termination of the contract / under conditions of non-use of the account.

11. 10 surveyed companies do not indicate where and how they store user data (location of servers)¹⁸.

Therefore, the data of the study demonstrate the problems of companies receiving personal data in the field of personal data protection on the Internet, which exist today. Despite the existence of a legal framework, the

¹⁸ Personal data protection index 2021. URL: <https://uadigital.report/index-of-personal-data-protection-2021.pdf>

recipients of personal data do not always or not fully or selectively comply with the requirements of the law. That is why the problem of protecting personal data on the Internet concerns both the subject of personal data, the recipient of personal data, and the state.

First of all, the person who provides his personal data to third-party individuals or legal entities must take care of their basic protection. In order to protect his personal data, the Internet user (subject of personal data) must: know what is related to personal data; set reliable passwords for your personal offices or accounts; use only verified sites, on which it is provided to mark the consent to the processing of personal data; always carefully read the document on granting consent to the processing of personal data (it must be specified what information is collected and how it will be used; the conditions under which the information can be transferred to third parties; the possibility of deleting the data by the user; a concise and clear description company's privacy policy).

Internet users spend most of their time in social networks, where they talk about themselves and find a lot of information about others. This information also refers to personal data. Therefore, it is always worth understanding that the published information can be used by other people. Today, all social networks and messengers have the function of saving information from other accounts or accounts. That is, even after deleting one or another of your publications, records, you cannot be sure that this information has been deleted forever, because someone could have saved it (although social networks have now developed appropriate tools where you can view who saved certain publications, photos – and video materials).

When installing new programs on your computer or phone, it is advisable to always check the “Settings” section, where you can limit the amount of data for collection and processing, prohibit the viewing of materials of a certain category of users of social networks or messengers.

If a person no longer plans to use a certain social network, a personal account on the website of a particular company, it is necessary to completely delete his account. Also, when changing the device, you need to delete your personal data so that they do not get to the next owner of the device.

All these tips are rather technical points that must be followed in order to protect personal data. This is the necessary minimum of actions that must be taken by the subject of personal data to protect personal data from unauthorized use.

In 2019 and 2021, a nationwide survey of the level of digital literacy of the population of Ukraine was conducted. As for the level of awareness of the possibilities of protecting their data on the Internet, then: since 2019, cases of fraudulent actions on the Internet have increased (on average, the number of people who experienced security-related problems due to the use

of Internet); receiving fraudulent messages, being redirected to fake websites asking for personal information, and fraudulent use of a credit or debit card remain the most common online abuses people face in 2019; among the basic courses for increasing the level of digital literacy, the following are in greatest demand: online security; fast and high-quality information search on the Internet; distinction between reliable and unreliable sources of information; use of Internet banking services. That is, Ukrainians want to increase their level of digital literacy primarily for the purpose of security – protecting their data from unauthorized use.

Along with the technical capabilities of personal data protection, a person should also know his rights and obligations related to the protection of personal data and the restoration of his violated rights by legal means.

In Ukraine, the legal bases for the protection of personal data on the Internet are the Constitution of Ukraine, the Law of Ukraine “On the Protection of Personal Data”, the Criminal Code of Ukraine, the Civil Code of Ukraine, decisions of the Constitutional Court of Ukraine, international legal acts, consent to the mandatory use of which is given by the Verkhovna Rada of Ukraine, in particular Regulation of the European Parliament and of the Council (EU) 216/679 of 27.04.2016 on the protection of natural persons in the processing of personal data and on the free movement of such data, and on the repeal of Directive 95/46/EC (General Regulation on data protection).

Articles 21, 31, 32 of the Constitution of Ukraine state that all people are free and equal in their dignity and rights. Human rights and freedoms are inalienable and inviolable. ... No one can be subjected to interference in his personal and family life, except for the cases provided for by the Constitution of Ukraine. It is not allowed to collect, store, use and distribute confidential information about a person without his consent, except in cases specified by law, and only in the interests of national security, economic well-being and human rights¹⁹. Everyone is guaranteed the right to protection against interference in personal life, confidentiality of correspondence, telephone conversations, correspondence (including e-mails). The effect of these legal norms also extends to relations on the Internet and acts as a basis for further development and improvement of domestic legislation in the field of personal data protection on the Internet. Law of Ukraine “On Protection of Personal Data”²⁰ is the main regulatory legal act that regulates legal relations related to the protection and processing of personal data, and

¹⁹ Constitution of Ukraine. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254k/96-bp#Text>

²⁰ On the protection of personal data: the Law of Ukraine dated June 1, 2010. № 2297-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2297-17#Text>

is aimed at protecting the fundamental rights and freedoms of a person and a citizen, in particular the right to non-interference in personal life, in connection with the processing of personal data.

The Law emphasizes that personal non-property rights to personal data, which each natural person has, are inalienable and inviolable. Everyone is guaranteed the right to protection of their personal data from illegal processing and accidental loss, destruction, damage in connection with intentional concealment, failure to provide or untimely provision of them, as well as protection from providing information that is unreliable or dishonours honour, dignity and business the reputation of an individual. A person has the right to apply for the protection of his rights in relation to personal data to state authorities, local self-government bodies, whose powers include the protection of personal data, as well as to apply legal remedies in case of violation of the legislation on the protection of personal data.

Criminal codex of Ukraine²¹ contains legal norms regarding the protection of personal data on the Internet. Thus, Article 163 provides for criminal liability for breaching the confidentiality of correspondence, in particular, correspondence transmitted through a computer. Article 182 of the Code recognizes as a crime the illegal collection, storage, use and distribution of confidential information about a person without his consent or the distribution of this information in a public speech, a publicly displayed work, or in mass media. The person against whom the actions specified in these articles were committed is guaranteed the right to judicial protection. In the Civil Code of Ukraine²² personal data is classified as personal non-property rights and the method of their protection against illegal encroachments in court is determined. The content of personal non-property right is the possibility of an individual to freely, at his own discretion, determine his behavior in the sphere of his private life.

The international legal act in the field of personal data protection on the Internet, the consent to the mandatory application of which was granted by the Verkhovna Rada of Ukraine, is the Regulation of the European Parliament and of the Council (EU) 2016/679 of 04/27/2016 on the protection of natural persons during the processing of personal data and on the free movement of such data, and on the repeal of Directive 95/46/EC (General Data Protection Regulation). The developers of this document emphasize: “Rapid technological development and globalization lead to the emergence of new difficulties for the protection of personal data. The scale of collection and sharing of personal data has increased significantly. Technologies allow

²¹ Criminal codex of Ukraine. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text>

²² Civil Code of Ukraine. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text>

both private companies and public bodies to use personal data on an unprecedented scale in order to carry out their activities. Individuals are increasingly providing access to personal information publicly and globally. Technologies have changed both the economy and social life and should further stimulate the free movement of personal data within the Union and its transfer to third countries and international organizations, while ensuring a high level of personal data protection. Such changes require a strong and more coherent framework for data protection in the Union, with an appropriate enforcement mechanism in place, taking into account the importance of building trust to enable the development of the digital economy at the level of the internal market. Individuals should have control over their own personal data. It is necessary to strengthen legal and practical certainty for individuals, business entities and public authorities”²³.

This Regulation is the reaction of the European community to the current challenges that have arisen in connection with the development of information technologies and the growth of their role in the life of a person. This is another evidence of the recognition of a person, his rights and freedoms as the highest value for the European legal family and the priority of their provision.

CONCLUSIONS

So, summarizing, I can conclude that public administration is a social phenomenon in democratic states, which includes the activities of authorized bodies of state power (executive, legislative and judicial), the purpose of which is to ensure the performance of state functions through the formation of state policy, its implementation for construction of a legal social state. Forms of public administration of personal data protection are: issuance of normative acts of administration, issuance of individual acts of administration, holding of organizational events. Methods of public administration of personal data protection include such methods as persuasion, encouragement and coercion. The need for further study of the forms and methods of public administration of personal data protection is a requirement of the time in connection with the rapid development of information technologies and the need to guarantee a person’s safety when working with them, and, if necessary, a quick and high-quality restoration of violated human rights caused by the unauthorized distribution of personal data and minimizing their possible negative consequences for humans. The organizational and legal mechanism structurally consists of two elements – organizational and legal. An organizational element is a form of carrying out certain actions.

²³ Civil Code of Ukraine. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text>

In a broader sense, it is a set of organizational and administrative actions that ensures the effective fulfilment of the set goals and tasks. Considering the subject of our research, the organizational element of the personal data protection mechanism is the activity of bodies, services, and officials who are empowered by law to take certain actions to process, store and ensure the protection of personal data. A legal element is a structural component of an organizational and legal mechanism that, with the help of the means and methods available in a certain national legal system, regulates social relations in a certain area with the aim of ensuring law and order. The legal element of the personal data protection mechanism is the presence of an effective legal framework (legislative framework). Therefore, the organizational and legal mechanism for the protection of personal data is a set of legal norms and a set of preventive measures carried out by relevant state bodies, services and officials aimed at protecting personal data, stopping offenses, applying coercion to offenders and restoring violated human rights, which related to personal data.

After all, the state guarantees the protection of personal data, that is, it creates all the conditions for effective protection and as soon as possible restoration of the violated rights of a person related to personal data. Subjects of relations related to personal data are obliged to ensure the protection of this data from illegal processing, as well as from illegal access to it. Such entities must take a set of legal and technical actions aimed at the highest possible level of protection of personal data on the Internet. In the end, the set of legal acts analyzed above constitutes the legal basis for the protection of personal data on the Internet. Together, they are designed to form and guarantee an effective mechanism to ensure information security of a person, minimize the possibility of unauthorized use of personal data and quickly restore violated human rights related to the distribution of personal data.

SUMMARY

Public administration as a field of knowledge and a discipline that has a completely practical direction is also built according to the general laws of science. The forms of public administration express its content through the definition of a clear mechanism of public administration (performance by the state of its functions through public administrations), and the implementation methods make it possible to trace the effectiveness of state policy in a certain direction and, if necessary, to improve the existing ones or use new ways of achieving the set goals. The study of forms and methods of public administration of personal data protection is extremely relevant for Ukrainian society and the state, because today's realities indicate a low level of personal data protection. The concept of "personal data protection" is

developed in detail in domestic jurisprudence. The law regulates legal relations related to the protection and processing of personal data, with the aim of protecting the fundamental rights and freedoms of a person and a citizen, and, first of all, the right to non-interference in personal life, in connection with the processing of personal data. However, the rapid development of information technologies, the digitalization of society forces us to improve the organizational and legal mechanism of personal data protection every time, to search for more effective and reliable methods and means of their protection. Despite the existence of a legal framework, the recipients of personal data do not always or not fully or selectively comply with the requirements of the law. That is why the problem of protecting personal data on the Internet concerns both the subject of personal data, the recipient of personal data, and the state. At most, along with the technical capabilities of personal data protection, a person should also know his rights and obligations related to the protection of personal data and the restoration of his violated rights by legal means.

References

1. Analysis of legislation on the protection of personal data of Ukraine: report dated September 14, 2020 [Analiz zakonodavstva pro zakhyst personalnykh danykh Ukrainy: zvit vid 14 veresnia 2020 r]. URL: https://ecpl.com.ua/wp-content/uploads/2020/09/UKR_09142020_CEP_Finalnyy-zvit.pdf
2. Civil Code of Ukraine [Tsyvilnyi kodeks Ukrainy]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text>
3. Constitution of Ukraine [Konstytutsiia Ukrainy]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254k/96-bp#Text>
4. Criminal codex of Ukraine [Kryminalnyi kodeks Ukrainy]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text>
5. Digital literacy of the population of Ukraine: a report based on the results of a national survey [Tsyfrova hramotnist naseleattia Ukrainy: zvit za rezultatomy zahalnonatsionalnoho opytuvannia]. 2021. URL: https://osvita.diiia.gov.ua/uploads/0/2625-doslidzenna_2021_ukr.pdf
6. Gurzhii T. O., Petrytskyi A. L. Legal protection of personal data [Pravovyi zakhyst personalnykh danykh]: monograph. Kyiv : Kyiv. national trade and economy Univ, 2019. 216 c.
7. Legka O. V. Actual issues of personal data protection: domestic and international experience [Aktualni pytannia zakhystu personalnykh danykh: vitchyzniani ta mizhnarodnyi dosvid], *Legal position*. 2021. № 2 (31). P. 74–79. URL: <http://legalposition.umsf.in.ua/archive/2021/2/15.pdf>
8. Letter of the Commissioner for Human Rights of the Verkhovna Rada of Ukraine dated 03.03.2014 No. 2/9-227067.14-1/ND-129 [Lyst

Upovnovazhenoho Verkhovnoi Rady Ukrainy z prav liudyny]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v7067715-14#Text>

9. On the protection of personal data: The Law of Ukraine dated June 1, 2010 [Pro zakhyst personalnykh danykh: Zakon Ukrainy]. № 2297-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2297-17#Text>

10. Personal data protection index [Indeks zakhystu personalnykh danykh] 2021. URL: <https://uadigital.report/index-of-personal-data-protection-2021.pdf>

11. Regulation of the European Parliament and Council (EU) 216/679 of 27.04.2016 on the protection of natural persons in the processing of personal data and on the free movement of such data, and on the repeal of Directive 95/46/EC (General Data Protection Regulation) [Rehlement Yevropeiskoho Parlamentu i Rady (IeS) 216/679 vid 27.04.2016 r. pro zakhyst fizychnykh osib pry obrobtsti personalnykh danykh i pro vilnyi rukh takykh danykh, ta pro skasuvannya Dyrektyvy 95/46/IeS (Zahalnyi rehlement pro zakhyst danykh)]. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/MU16144>

12. Sereda O. H., T. V. Krasiuk. Some issues of the special regime for the protection of sensitive personal data of the employee [Deiaki pytannia spetsialnogo rezhymu zakhystu vrazlyvykh personalnykh danykh pratsivnyka]. *Dnipro scientific journal of public administration, psychology, law*. 2023. Iss. 1. P. 144–149. <https://doi.org/10.51547/ppp.dp.ua/2023.1.25>

13. Vdovichenko O. M. Application of methods of public administration in modern conditions: theoretical and practical aspects [Zastosuvannia metodiv publicnogo administruvannia v suchasnykh umovakh: teoretychni ta praktychni aspekty]. *South Ukrainian legal journal*. 2022. № 3. P. 124–132. <https://doi.org/10.32850/sulj.2022.3.20>

14. Zhuravel Ya. V. Some issues of application of the method of persuasion in public administration [Deiaki pytannia zastosuvannia metodu perekonannia u publicnomu administruvanni]. *Current issues of domestic jurisprudence*. 2020. № 2. P. 81–84. <https://doi.org/10.15421/392048>

Information about the author:

Blikhar Mariia Myronivna,

Doctor of Juridical Sciences, Professor,

Head of the Department of Administrative and Informational Law

Lviv National University Lviv Polytechnic

12, Bandery str., Lviv, 76013, Ukraine

**DIGITAL EVIDENCE IN CRIMINAL JUSTICE:
CHALLENGES OF UTILIZATION**

Demydova Ye. Ye., Latysh K. V., Kapustina M. V.

INTRODUCTION

Our society global digitalization, digital technologies, such as computers, mobile devices, social networks and cloud services, etc., widespread use, including for criminal purposes, has led to a rapid increase in the number of digital traces left behind by various types of criminal offenses. The full-scale invasion of Russia exposed these problems further and became a significant factor in demonstrating the importance of digital evidence in criminal proceedings. Pre-trial investigations in the temporarily occupied territories are carried out mostly remotely, so evidence is collected using remote, mostly digital methods. Both war crimes and other ones leave not only material and ideal traces, which are more traditional for forensics, but also a significant amount of digital traces. These include geolocation data and IP addresses, telephone conversations and other electronic communications records, including email correspondence, audio, video, and photo materials, network traffic, various types of social media activity, and other digital information used to document such activity, as well as data from streaming services. In addition, when investigating cybercrime, “traditional” physical (“paper”) evidence may not be available at all. However, there are no tactical and methodological guidelines for the search, collection and analysis of this type of traces, which is unacceptable given the need for further judicial perspective and evaluation of such evidence by the court.

On the one hand, the existence of digital traces simplifies investigations and greatly assists law enforcement agencies in detecting and solving criminal offences. For example, modern hardware, software, and scientific and technological developments provide the means for collecting, analysing, and interpreting large amounts of digital data, which makes it possible to obtain evidence that used once to be virtually impossible to identify and examine. However, on the other hand, digital information growing use during criminal offenses investigation poses new challenges and problems for scholars and practitioners that need to be addressed immediately, including: fragmentation of such information use, legislative regulation in legal proceedings; uniform approaches lack as to ensuring their reliability and admissibility; the importance of human constitutional rights and freedoms non-violation while obtaining and using such information, etc.

Today, digital evidence-using problems are among the most relevant topics. Certain aspects of them have been subjects of consideration by A. V. Kovalenko, I. O. Krytska, V. V. Muradov, A. V. Skrypnyk, S. M. Stakhivskiy, V. M. Shevchuk, V. Y. Shepitko, M. V. Shepitko, A. V. Shylo, and others. However, due to the rapid development of technology, the legislation and practice of digital evidence using requires constant updating and improvement in order to provide prompt responses to new challenges of our time.

The purpose of the article is to analyse and highlight the problems arising in the course of digital evidence using in criminal proceedings. In particular, digital evidence collecting and examining peculiarities have been analysed, potential shortcomings and problems identified, and the ways and directions for improving their use to ensure a fair and objective trial have been found.

1. Digital information as a possible source of evidence

A significant amount of valuable information is contained on electronic media and the Internet. At the same time, there exist problems in the legal sphere. Thus, according to part 1 of Article 84 of the CPC of Ukraine, evidence in criminal proceedings is factual data obtained in accordance with the procedure provided for by the Criminal Procedure Code, on the basis of which the investigator, prosecutor, investigating judge and court establish the presence or absence of facts and circumstances relevant to criminal proceedings and subject to proof. At the same time, part 2 of Article 84 of the CPC defines the following procedural sources of evidence: testimony, material evidence, documents and expert opinions¹. However, the range of possible evidence has been significantly expanded due to modern development of technology; these raises the question of defining the essence of digital information and its place among the sources of evidence. A part of the answer to this question can be found in Article 99 of the CPC of Ukraine, which defines a document as a material object specially created for the purpose of storing information, which contains information recorded by means of written signs, sounds, images, etc. that can be used as evidence of a fact or circumstances established in criminal proceedings. The documents, provided they contain the information foreseen in part 1 of Article 99 of the CPC, may include: 1) materials of photography, sound recording, video recording and other data carriers (including computer data); 2) materials obtained as a result of measures taken in the course of criminal proceedings under applicable international treaties ratified by the Verkhovna Rada of Ukraine; 3) protocols of procedural actions and annexes thereto drawn up in

¹ Кримінальний процесуальний кодекс України від 13.04.2012 № 4651-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text>.

the manner prescribed by the Criminal Procedure Code, as well as data storage media on which procedural actions have been recorded by technical means; 4) audit reports and inspection acts². Thus, materials of photography, sound recording, video recording and other information carriers (including computer data) are classified as a source of evidence as documents. At the same time, part 2 of Article 98 of the CPC states that if documents contain the features specified in part 1 of Article 98 of the CPC, they are material evidence. So, digital (electronic) documents that were instrumental in a criminal offense commission, retained traces of it or contain other information that can be used as evidence of a fact or circumstances established in criminal proceedings, as well as things that were objects of criminal acts, money, valuables and others acquired by criminal means or obtained by a legal entity as a result of a criminal offense, are material evidence. In this regard, in practice, one may encounter different approaches to the application of the relevant rules, i.e., recognizing them as either documents or material evidence, depending on the situation.

Digital evidence has certain peculiarities. For example, an electronic document cannot exist without an information carrier. In this case, the identification features of the storage medium (in particular, the name of the type, brand, model, individual machine media on which the document is recorded) become important; electronic evidence is invisible to the “naked eye” (without special tools), software and hardware are used to perceive and study it; it can be changed, damaged or destroyed during the operation of the device by the user or under physical factors influence (high humidity, high temperature, electromagnetic radiation, etc.); according to the stages of production, documents, including electronic ones, are divided into originals, duplicates, copies and extracts³. In addition, it should be noted that digital evidence, such as computer data, electronic messages, video, audio, photo, GPS tracker records, etc., differ in the nature of the information, i.e., they require a different format, namely, digital. This information is stored on various digital (electronic) media: hard drives, flash memory, CDs, cloud services, and other digital devices. Digital evidence origin is also different. It is created, transmitted and stored using digital technologies and information systems. Thus, digital evidence is essentially different from physical evidence and documents, so we support the position of scientists that it should be classified as a separate kind.

² Кримінальний процесуальний кодекс України від 13.04.2012 № 4651-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text>.

³ Використання електронних (цифрових) доказів у кримінальних провадженнях : методичні рекомендації / за заг. ред. О. В. Корнейка. Вид. 2-ге, доп. Київ, 2020. С. 6–7.

2. The ambiguity of terminology use in the field of digital information

Thus, today, in the legislation and scientific literature, one can find such concepts as: “digital evidence”, “electronic evidence”, “electronic (digital) evidence”, and “computer data”. For example, Art. 5 of the Law of Ukraine “On Electronic Documents and Electronic Document Management” defines an electronic document as a document in which information is recorded in the form of electronic data, including mandatory document details⁴. In 2022, the Criminal Procedure Code was amended to replace the term “electronic” documents with “computer data”⁵. At the same time, the Civil Procedure Code, the Commercial Procedure Code of Ukraine, and the Code of Administrative Procedure contain “electronic evidence” as a separate kind of evidence. So, according to Art. 100 of the Code of Civil Procedure, electronic evidence is information in electronic (digital) form containing data on the circumstances relevant to the case, in particular, electronic documents (including text documents, graphic images, plans, photographs, video and sound recordings, etc.), websites (pages), text, multimedia and voice messages, metadata, databases and other data in electronic form. Such data may be stored, in particular, on portable devices (memory cards, mobile phones, etc.), servers, backup systems, and other places where data is stored in electronic form (including the Internet)⁶. Similar data is mentioned in Article 96 of the Commercial Code of Ukraine⁷ and Article 99 of the Code of Administrative Procedure⁸.

The scientific literature has also different approaches to the definition of the relevant concept. For example, O. G. Kozytska, supporting the position on the need to use the concept of “electronic evidence”, notes that, in its essence, electronic evidence is a digital object that was a mean or an instrument of a criminal offense, preserved electronic digital traces of a criminal offense, was the subject or object of a criminal offense, or contains other information that can be used as evidence of a fact or circumstances

⁴ Закону України «Про електронні документи та електронний документообіг» від 22.05.2003 № 851-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/851-15#Text>.

⁵ Закон України «Про внесення змін до Кримінального процесуального кодексу України та Закону України «Про електронні комунікації» щодо підвищення ефективності досудового розслідування «за гарячими слідами» та протидії кібератакам» від 15.03.2022 № 2137-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2137-20#Text>.

⁶ Цивільний процесуальний кодекс України від 18.03.2004 року № 1618-IV. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1618-15>.

⁷ Господарський процесуальний кодекс України від 06.11.1991 № 1798-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1798-12#Text>.

⁸ Кодекс адміністративного судочинства України від 06.07.2005 № 2747-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2747-15#Text>.

established in criminal proceedings⁹. Supporting the position on the need to use the concept of “electronic evidence”, O. I. Garasymiv, S. I. Marko and O. V. Ryashko note that such electronic evidence has certain specific features that should be reflected in substantive and procedural legislation and prove that compliance with the requirements for the form of an electronic document forms its evidentiary value, the ability to put it in the basis of a procedural decision and refer to it in court¹⁰. At the same time, some scholars¹¹ do not distinguish between the concepts of “electronic (digital) evidence”, “electronic proof” and “digital proof”, using them in parallel, without focusing on their advantages or disadvantages.

Today, digital devices have completely replaced analogue devices, and the difference between analogue and digital information is that analogue information is continuous, while digital information is discrete¹². G. K. Avdeeva, E. Zhyvutska-Kozlovska and N. Zozulia, distinguishing between the concepts of “digital evidence” and “electronic evidence”, note that the term “digital evidence” is more accurate and “better reflects the cybernetic aspect of the transmission, processing and storage of information in view of the processes of information transformation using binary code”, and “devices and machines that process and store digital information should be called electronic”¹³. It should also be noted that the term “digital evidence” is more adapted to the development of modern technologies, which allows to include new formats and sources of evidence that may become important in the future. Besides, in foreign scientific works, the term “digital evidence” is also used to define digital evidence, which is actually translated as “digital proof”. The use of uniform terminology in the field of judicial proceedings helps to avoid misunderstandings and promotes more effective cooperation between law enforcement agencies of different

⁹ Козицька О. Г. Щодо поняття електронних доказів у кримінальному провадженні. *Юридичний науковий електронний журнал*. № 8. 2020. С. 420.

¹⁰ Гарасимів О. І., Марко С. І., Ряшко О. В. Цифрові докази: деякі проблемні питання щодо їх поняття та використання у кримінальному судочинстві. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право*. Том 2. № 75, 2023. С. 158–159.

¹¹ Використання електронних (цифрових) доказів у кримінальних провадженнях: методичні рекомендації / за заг. ред. О. В. Корнейка. Вид. 2-ге, доп. Київ, 2020. С. 17.

¹² Авдєєва Г., Живуцька-Козловська Е. Проблеми використання цифрових доказів у кримінальному судочинстві України та США. *Теорія та практика судової експертизи і криміналістики*. Вип. 1 (30). С. 131.

¹³ Авдєєва Г., Живуцька-Козловська Е. Проблеми використання цифрових доказів у кримінальному судочинстві України та США. *Теорія та практика судової експертизи і криміналістики*. Вип. 1 (30). С. 131; Зозуля Н. Електронні чи цифрові докази: удосконалення змін до процесуального законодавства. *Українське право*. URL: https://www.bitlex.ua/uk/blog/news/post/elektronni_chy_tsyfrovi_dokazy__udoskonalennya_zmin_do_protseusalnogo_zakonodavstva.

countries. Therefore, in view of the above, we believe that it is more appropriate to use the concept of “digital evidence”.

Moreover, it is necessary to correlate the concepts of “electronic document” and “electronic (digital) evidence”, since not every electronic document, as well as not every digital information, can be qualified by the court as “electronic evidence”.

When using digital evidence, it is important to establish the relevance, sufficiency, reliability and admissibility of the evidence, taking into account the specifics of such data. But the first question to arise, which has both theoretical and practical significance, is establishing their originality. For example, if it is necessary to establish whether the handwritten text in a document was executed by a certain person, it is mandatory to provide only the original document, in accordance with clause 3.5 of the Instruction on the appointment and conduct of forensic examinations and expert studies, approved by the Order of the Ministry of Justice of Ukraine No. 53/5 of 08.10.1998¹⁴. This is quite reasonable given the specifics of the relevant study, for which the signs remaining as a result of the person’s direct actions on the relevant document are important. It is not possible to establish the relevant features from a copy of the document. This raises the question of determining the originality of an electronic document, taking into account the possibility of copying the relevant information without losing essential features. Thus, S. Gongalo notes that electronic documents are divided into originals, duplicates, copies and extracts according to the stages of production. At the same time, he also points out that this division is rather conditional, since in all these cases the electronic document remains the original¹⁵. We cannot generally agree with the relevant statement, since, for example, during diagnostic studies of materials and means of sound and video recording, it is possible to determine whether files video-phonograms or phonograms are originals or copies. Besides, the methodology of conducting the relevant research on copies of records, without the availability of their originals, does not allow to establish the authenticity of the records¹⁶. Therefore, from an expert point of view, there is a difference between the original and a copy of such evidence.

¹⁴ Інструкції про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень та Науково-методичних рекомендацій з питань підготовки та призначення судових експертиз та експертних досліджень: затверджено наказом МІО України від 08.10.98 № 53/5. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0705-98#Text>.

¹⁵ Гонгало С. Й. Електронні документи як об’єкти судової техніко-криміналістичної експертизи та їх класифікація. *Адвокат*. 2013. № 1 (148). С. 33–36.

¹⁶ Експертиза відео-, звукозапису. *Офіційний сайт Київського науково-дослідного інституту судових експертиз*. URL: <https://kndise.gov.ua/video-zvukozapysu>

Indeed, as a general rule, in accordance with Part 3 of Article 99 of the CPC, a party to criminal proceedings, a victim, a representative of a legal entity in respect of which the proceedings are being conducted, are obliged to provide the court with the original document. The original document is the document itself, and the original of an electronic document is its reflection, which is given the same meaning as the document¹⁷. At the same time, according to Art. 7 of the Law of Ukraine “On Electronic Documents and Electronic Document Management”, an original electronic document is an electronic copy of a document with mandatory details, including the author’s electronic signature or a signature equivalent to a handwritten signature in accordance with the Law of Ukraine № 2155-VIII “On Electronic Trust Services” dated October 05, 2017¹⁸. At the same time, the CPC also contains the concept of a “duplicate document” (part 4 of Article 99 of the CPC), i.e., a document made in the same way as its original. A duplicate of a document, as well as copies of information, including computer data contained in information (automated) systems, electronic communication systems, information and communication systems, computer systems, their integral parts, made by an investigator, a prosecutor with the involvement of a specialist, are recognized by the court as an original document [14]. It should be noted that the legislator has thus limited the range of entities having the right to produce the relevant documents so that they would be considered an original, and has not specified the relevant knowledgeable person who should be involved as a specialist. In addition, no qualification requirements for such a specialist have been established (unlike in other cases of mandatory involvement of a specialist in criminal proceedings), which essentially devalues the role of the specialist involved and reduces his participation in procedural actions related to information copying to a formality [6, pp. 42–43]. That is, in fact, if the relevant copying was carried out in the presence of a specialist who was involved, for example, as a forensic expert to examine a corpse, the copies obtained will also be considered the original, regardless of the fact that this is beyond the scope of the expert’s special knowledge. The question arises as to whether it is appropriate to use the relevant specialized knowledge. Thus, the lack of thoughtfulness and inconsistency of legal regulation in these aspects can be seen.

¹⁷ Кримінальний процесуальний кодекс України від 13.04.2012 № 4651-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text>.

¹⁸ Закону України «Про електронні документи та електронний документообіг» від 22.05.2003 № 851-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/851-15#Text>.

Important is the issue of the procedural consequences of technical media original copies absence and whether this will lead to the inadmissibility of such evidence. Thus, in part 3 of Art. 99 of the CPC, the legislator has determined that the original of an electronic document is not only the document itself, but also its display. At the same time, in accordance with part 1 of Article 99 of the CPC, a document is a material object specially created for information storage purpose, which contains information recorded with the help of written signs, sounds, images, etc. that can be used as evidence of a fact or circumstances established in criminal proceedings, including sound recording materials and electronic media. According to the legal position of the Supreme Court of Ukraine as part of the Criminal Court of Cassation, set out in the Resolution No. 554/5090/16-к dated 29.03.2021, the identification of electronic evidence as a mean of proof with its material carrier is groundless, since an electronic document characteristic feature is strict link to a specific material carrier absence. In order to fulfill the tasks of criminal proceedings, in view of the Law of Ukraine “On Electronic Documents and Electronic Document Management” provisions, an electronic document use as evidence cannot be denied solely on the ground that it has an electronic form (part 2 of Article 8). Pursuant to Article 7 of this Law, if an electronic document is stored on several electronic media, each of the electronic copies is considered an original electronic document. The same electronic document may exist on different media. All copies of an electronic document identical in content may be considered as originals and differ from each other only in time and date of creation. Issues of identification of an electronic document as an original may be resolved by the authorized person who created it (using special programs to calculate the checksum of a file or directory with files (CRC-sum, hash-sum), or, if there are appropriate grounds, by special studies conducting¹⁹. In addition, it should be mentioned that an important issue when conducting forensic examinations in the field of information technologies is the legality of the use of a digital password by an expert to unlock a smartphone, computer or other technical medium²⁰.

The Criminal Procedure Law contains guarantees for the legitimate rights and interests of the parties in criminal proceedings protection where Article 266 of the CPC sets out requirements for the storage of technical means used in the course of conducting the CID, as well as primary data storage devices,

¹⁹ Постанова Верховного Суду у складі Касаційного кримінального суду від 29.03.2021 р. № 554/5090/16-к <https://verdictum.ligazakon.net/document/96074938>

²⁰ Латиш К., Демидова Є., Домашенко О., Колеснікова І. Експертні помилки під час проведення окремих видів судових експертиз у сфері інформаційних технологій. *Юридичний вісник*. 2022. № 2. С. 95. DOI: <https://doi.org/10.32837/yuv.v0i2.2326>

until the court verdict enters into force. If there are reasonable grounds, the storage media and technical means which the information was obtained with may be the subject to exam by relevant specialists or experts in accordance with the procedure provided for by this Code.

3. Digital evidence evaluation

The practice also does not have digital evidence evaluation uniform approaches and varies depending on criminal offenses type being investigated. Thus, there have been cases where, in one case, electronic documents copies were not recognized as admissible evidence, and in another one – vice versa. An example is the Resolution of the Criminal Court of Cassation within the Supreme Court of March 11, 2020 in case No. 149/745/14, in which, based on an expert opinion, it was established that the video-phonograms (phonograms) referred to by the prosecution, recorded on optical disks, were copies, the court recognized them to be inadmissible evidence, and accordingly, other evidence derived from them, were recognized inadmissible, too, including protocols of covert investigative (search) actions of audio and video control of a person, as stated in the court decisions²¹. A somewhat different approach was taken in the Ruling of the Criminal Court of Cassation of the Supreme Court of August 19, 2021 in case № 756/8124/19, which states that in accordance with Article 7 of the Law of Ukraine № 851-IV “On Electronic Documents and Electronic Document Management” of May 22, 2003, in the case of storing information on several electronic media, each of the electronic copies is considered the original electronic document. A material carrier is only a way of information storing that is relevant only when an electronic document is used as material evidence. The main feature of an electronic document is the absence of a rigid binding to a specific material carrier. The same electronic document (video recording) may exist on different media. All electronic document copies identical in content may be considered as originals and differ from each other only in creation time and date. As a result of the case, CDs with events circumstances video recordings which were made in connection with the need to provide relevant to criminal proceedings information, were attached to the case file as material evidence, were recognized as an independent source of evidence derived from information stored on a computer in electronic form in the form of files. And an electronic file in the form of a video recorded on an optical disk was

²¹ Постанова Верховного Суду колегією суддів Третьої судової палати Касаційного кримінального суду від 11 березня 2020 року, судова справа № 149/745/14. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/88265263>.

considered to be the original (reflection) of an electronic document²². However, in all cases, an unconditional assessment of compliance with the traditional qualitative criteria of admissibility, sufficiency, reliability, and relevance is carried out. From a technical point of view, an original electronic document is one that is created and stored on a primary storage medium. For example, the original video recording from video surveillance cameras is stored on the storage medium on which the video is recorded. A copy of such a video is its transfer to another storage medium²³. In other words, the original is actually the primary source of information from which copies and duplicates of such a document may be derived. At the same time, copies and duplicates do not differ from the original in their essence (provided that no changes have been made to them), which is due to the digital way they are made. The information copied in this way may also have the procedural value of the original if it is collected by the investigator with the involvement of a specialist (part 4 of Article 99 of the CPC of Ukraine). Thus, the seizure of digital information during a search and inspection should be carried out by copying it from the information space or digital storage medium and should be carried out in several stages: 1) extraction (copying) of digital information from the place of its detection to a digital storage medium; 2) presentation of the detected digital information to witnesses, a specialist and other participants in the investigative actions; 3) reflection in the protocol of investigative actions of the time, place and environment of the detected information; 4) packaging and sealing of digital storage media containing the desired digital information²⁴.

In criminal proceedings, the collection of evidence in electronic form is a rather complex process due to the complexity of the objects and the fact that every action on a digital device leaves certain traces, including viewing and copying, because most programs automatically generate reports and have a registry. performed actions (logs)²⁵.

²² Постанова Верховного Суду колегією суддів Третньої судової палати Касаційного кримінального суду від 9 серпня 2021 року справа № 756/8124/1911. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/99088529?fbclid=IwAR2c3RBhiXTYBIPYqSPzTCCLhx5PQiCiS7TfsZwGdfO7YevBHkLT3NpVzbE>.

²³ Кримінальні процесуальні та криміналістичні основи використання електронних документів у доказуванні : колективна монографія / А. В. Гутник, А. Я. Хитра. Львів : ЛьвДУВС, 2022. С. 45.

²⁴ Метелев О. П. Збирання цифрової інформації як окремих спосіб отримання доказів під час кримінального провадження. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право*. № 60, 2020. С. 179.

²⁵ Білоус В., Латиш К. Судові експертизи радіоелектронних засобів як форма використання спеціальних знань під час розслідування корупційних кримінальних правопорушень. *Наукові праці Міжрегіональної Академії управління персоналом. Серія: Юридичні науки*. 2022. Вип. 1 (61). С. 5–11.

CONCLUSIONS

From our point of view, the procedural formalization of relevant digital copies production is important, as the correctness of this process determines the procedural consequences in the form of assessing the reliability of such evidence by the court in the future. This procedure has become most relevant due to the relevant amendments to the Criminal Procedure Code of Ukraine in 2017, which were adopted to prevent unjustified blocking of enterprises, especially in the IT industry, through the seizure of computer equipment, phones, servers, etc. Temporary seizure of electronic information and other electronic systems is carried out in exceptional cases and only if they are specified in a court order. Preference should be given to copying information from telecommunication, information and telecommunication and other systems rather than seizing it. I. G. Kalancha and A. M. Harkusha proposed a procedural scenarios system of four blocks when it is necessary just to copy information: the first block is devoted to cases of copying during such investigative (search) actions as inspection and search (for example, when there are no grounds for temporary seizure of property; or due to organizational (structural) complexity, physical cumbersomeness of information systems; or when it is impossible to seize an information system due to the risks of interruption of the production process; as well as in case of inappropriate copying). The second block of the procedural scenarios system concerns the situation when there is a need to make a copy of electronic information being already in the possession of the prosecution. This is necessary, for example, for preventive purposes (to prevent loss) or to transfer to another party (for example, to the owner of this information in accordance with Part 3 of Article 100 of the CPC of Ukraine). The third block of the system is provided for in accordance with part 1 of Article 159 of the CPC of Ukraine, when temporary access to things and documents is carried out exclusively by making a copy of information if the court has granted access to electronic information systems or parts thereof or communication systems mobile terminals. The fourth block provides for making a copy of information in electronic form as a backup copy of technical information carriers original copies (part 3 of Article 107 of the CPC of Ukraine)²⁶.

Thus, the digital evidence use in criminal proceedings requires a conscientious attitude to their procedural design in order to ensure such evidence reliability and admissibility. Copies of electronic documents should be used as evidence, but their authenticity, verification and authenticity of

²⁶ Каланча І. Г., Гаркуша А. М. Копія електронної інформації як доказ у кримінальному провадженні: процесуальний та технічний аспекти. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2021. № 8. С. 337.

information must be clearly documented and verified. When copying digital information to a specific technical medium, it is important to comply with the following rules: 1) electronic documents must be created during the course of this investigative (detective) action: the creation time and circumstances must coincide with those specified in the investigative action protocol; 2) the subject must be authorized.

SUMMARY

Rapid technological development poses new challenges for law enforcement agencies and the judiciary. Effective use of digital evidence in criminal proceedings requires a comprehensive approach. The development of rules and standards for collecting digital evidence, effective ways and methods of obtaining it is an important aspect of ensuring trial fairness and objectivity, which requires additional research. In addition, it is important to train and retrain professional staff, adapt their knowledge, skills and abilities to modern needs, in terms not only digital technologies use, but also global trends in digital technologies development in their use for the needs of the judiciary.

References

1. Авдєєва Г., Живуцька-Козловська Е. Проблеми використання цифрових доказів у кримінальному судочинстві України та США. *Теорія та практика судової експертизи і криміналістики*. Вип. 1 (30). 2023. С. 126–143.
2. Білоус В., Латиш К. Судові експертизи радіоелектронних засобів як форма використання спеціальних знань під час розслідування корупційних кримінальних правопорушень. *Наукові праці Міжрегіональної Академії управління персоналом*. Серія: Юридичні науки. 2022. Випуск 1 (61). С. 5–11.
3. Використання електронних (цифрових) доказів у кримінальних провадженнях : методичні рекомендації / за заг. ред. О. В. Корнейка. Вид. 2-ге, доп. Київ, 2020. 104 с.
4. Гарасимів О. І., Марко С. І., Ряшко О. В. Цифрові докази: деякі проблемні питання щодо їх поняття та використання у кримінальному судочинстві. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. Серія: Право. Том 2. № 75, 2023. С. 158–162.
5. Гонгало С. Й. Електронні документи як об'єкти судової техніко-криміналістичної експертизи та їх класифікація. *Адвокат*. 2013. № 1 (148). С. 33–36.
6. Господарський процесуальний кодекс України від 06.11.1991 № 1798-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1798-12#Text>.

7. Гуцалюк М. В., Антонюк П. Є. Щодо сутності електронної (цифрової) інформації як джерела доказів в кримінальному провадженні. *Криміналістичний вісник*. 2020. № 1 (32). С. 37–49.

8. Експертиза відео-, звукозапису. *Офіційний сайт Київського науково-дослідного інституту судових експертиз*. URL: <https://kndise.gov.ua/video-zvukozapysu>

9. Закон України «Про внесення змін до Кримінального процесуального кодексу України та Закону України «Про електронні комунікації» щодо підвищення ефективності досудового розслідування «за гарячими слідами» та протидії кібератакам» від 15.03.2022 № 2137-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2137-20#Text>.

10. Закон України «Про електронні документи та електронний документообіг» від 22.05.2003 № 851-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/851-15#Text>.

11. Зозуля Н. Електронні чи цифрові докази: удосконалення змін до процесуального законодавства. *Українське право*. URL: https://www.bitlex.ua/uk/blog/news/post/elektronni_chy_tsyfrovi_dokazy__udoskonalennya_zmin_do_protseualnogo_zakonodavstva.

12. Інструкції про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень та Науково-методичних рекомендацій з питань підготовки та призначення судових експертиз та експертних досліджень: затверджено наказом МЮ України від 08.10.98 № 53/5. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0705-98#Text>.

13. Каланча І. Г., Гаркуша А. М. Копія електронної інформації як доказ у кримінальному провадженні: процесуальний та технічний аспекти. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2021. № 8. С. 337.

14. Кодекс адміністративного судочинства України від 06.07.2005 № 2747-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2747-15#Text>.

15. Козицька О. Г. Щодо поняття електронних доказів у кримінальному провадженні. *Юридичний науковий електронний журнал*. № 8. 2020. С. 418–421.

16. Кримінальний процесуальний кодекс України від 13.04.2012 № 4651-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text>.

17. Кримінальні процесуальні та криміналістичні основи використання електронних документів у доказуванні : колективна монографія / А. В. Гутник, А. Я. Хитра. Львів : ЛьвДУВС, 2022. 204 с.

18. Латиш К., Демидова Є., Домашенко О., Колеснікова І. Експертні помилки під час проведення окремих видів судових експертиз у сфері інформаційних технологій. *Юридичний вісник*. 2022. № 2. С. 93–99. DOI: <https://doi.org/10.32837/yuv.v0i2.2326>

19. Метелев О. П. Збирання цифрової інформації як окремий спосіб отримання доказів під час кримінального провадження. *Науковий*

вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право. № 60, 2020. С.177–180.

20. Постанова Верховного Суду колегією суддів Третньої судової палати Касаційного кримінального суду від 11 березня 2020 року, судова справа № 149/745/14. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/88265263>.

21. Постанова Верховного Суду колегією суддів Третньої судової палати Касаційного кримінального суду від 9 серпня 2021 року справа № 756/8124/1911. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/99088529?fbclid=IwAR2c3RBhiXTYBIPYqSPzTCCLhx5PQiCiS7TfsZwGdfO7YevBHkLT3NpVzbE>.

22. Постанова Верховного Суду у складі Касаційного кримінального суду від 29.03.2021р. № 554/5090/16-к. URL: <https://verdictum.ligazakon.net/document/96074938>

23. Цивільний процесуальний кодекс України від 18.03.2004 року № 1618-IV. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1618-15>.

Information about the authors:

Demydova Yevheniia Yevheniivna,

PhD in Law,

Associate Professor at the Criminalistics Department,
Yaroslav Mudryi National Law University,
77, Pushkinska str., Kharkiv, 61002, Ukraine

Latysh Kateryna Volodymyrivna,

PhD in Law, Associate Professor,

Assistant Professor at the Criminalistics Department,
Yaroslav Mudryi National Law University,
77, Pushkinska str., Kharkiv, 61002, Ukraine
MSCA4Ukraine postdoctoral fellow, Vilnius University,
Saulėtekio al. 9 – I rūmai, 10222, Vilnius, Lithuania

Kapustina Mariieta Vladyslavivna,

PhD in Law,

Associate Professor at the Criminalistics Department,
Yaroslav Mudryi National Law University,
77, Pushkinska str., Kharkiv, 61002, Ukraine

INNOVATIVE DIGITAL TECHNOLOGIES IN THE INVESTIGATION AND PREVENTION OF CRIMINAL OFFENSES

Nehrebetskyi V. V.

INTRODUCTION

The 21st century is characterized by the rapid development of innovative digital technologies, which are designed to increase the efficiency of human activity and contribute to comfort and work results. Modern digital information systems and networks that more than one person has access to usually have a security system. It is necessary to ensure the safety of information, reliable performance and prevent unauthorized access to the system. To perform the assigned functions, the security system identifies users, verifies their identity, and determines their credentials.

The historical idea of identity verification was related to the use of an identity document and was based primarily on the use of certain data. The same principle formed the basis of the latest technologies using plastic badges, magnetic Smart cards with an electronic or optical storage device. These systems provide a fairly high level of protection against forgery, copying and falsification. At the same time, technical systems have one very significant drawback: they focus on verifying the authorization subject itself – a card, badge, ID card, and not on the person-owner itself. In this case, the access control system tracks the passage of cards without confirming the identity of the person who used them. In other words, the card may be lost, stolen, transferred, and used by another person.

For a more accurate and unambiguous determination of the user of the information system, biometric identification is used, which covers the collection and analysis of behavioral and physiological characteristics of a person. Biometric characteristics of a person can be: iris and retina, fingerprints, hand geometry, human appearance geometry, voice, gait, handwriting, etc. Unlike traditional identification systems, biometric methods have a number of advantages – there is no need to try not to forget or lose the Access Key, password, etc. In addition, biometric devices are easy to use, for example, put your finger to the scanner – and free.

The idea of creating biometric systems was related to the need to create security systems for strategic objects. This technology is necessary in order to automatically recognize a specific person who will be granted access to the object in case of identity confirmation.

Certain aspects of the use of digital technologies and innovations in the investigation of criminal offenses have already been considered in the forensic literature¹. In particular, the following areas of use of biometric technologies in the investigation of crimes are defined: 1) combating terrorism and crime – organized, cross – border, related to kidnappings, new forms of slave trade (adults and children), etc.; 2) countering illegal migration; 3) stopping fraud in the field of e-commerce and abuse of credit cards (so-called “identity theft” – theft and/or misappropriation by deceiving the powers of a legitimate user to dispose of funds). It should be noted that in relation to the investigation of criminal offenses, biometric technologies are mainly assigned the role of effective and reliable means and systems of mass identification. At the same time, the specifics of using biometrics in the system of mechanisms for countering trafficking in children and other international crimes against children, in the process of conducting forensic examinations in the investigation of criminal offenses, remain insufficiently covered.

The purpose of this article is to find out the possibilities of using digital biometric technologies in the system of mechanisms for countering crimes and investigating criminal offenses, as well as to develop practical recommendations for law enforcement agencies on this basis².

1. The role of biometric technologies in the activities of law enforcement agencies

Biometric systems are common and widely used in various spheres of human life. Thanks to the automation and speed of face recognition, biometric technologies are very useful in any field of human activity where it is necessary to check and confirm a person based on their biometric characteristics. This can include security, defense, migration processes, banking and monitoring, etc. Moreover, it is no longer possible to give an exhaustive list of areas of application of biometric technologies, since the

¹ Захаров В. П., Рудешко В. І. Біометричні технології в XXI столітті та їх використання правоохоронними органами: посібник. 2-ге вид., доп./ В. П. Захаров, В. І. Рудешко. Львів: ЛьвДУВС, 2015. 492 с.

² Примітка. Стаття написана у межах розробки фундаментальної теми «Інноваційні методи та цифрові технології в криміналістиці та судовій експертизі», яка досліджується фахівцями НДІ вивчення проблем злочинності імені академіка В. В. Сташиса НАПРН України.

Note. The article was written as part of the development of the fundamental topic “Innovative methods and digital technologies in criminalistics and forensic expertise”, which is studied by specialists of the Academician Stashis Scientific Research Institute for the Study of Crime Problems National Academy of Law Sciences of Ukraine.

very idea of checking and confirming a person's identity is already becoming more and more attractive and associated with security.

Historically, the development and implementation of biometric systems has been associated with the need to create security systems for important objects. This technology is necessary in order to automatically recognize a specific person who will be granted access to the object in case of identity confirmation³.

Biometric technologies are automated methods of recognizing a person's face based on physiological or behavioral characteristics⁴. Examples of recognition based on physiological characteristics are identification of a person by face shape, face thermogram, fingerprint, hand shape, location of veins on the front side of the palm, retina of the eye, iris of the eye. Behavioral characteristics include features or characteristics that are naturally inherent in it or were acquired in the course of training: signature dynamics, voice identification, and key pressing dynamics.

In order for the technology to be Biometric, it is necessary that it is suitable for use by automated means, that is, without the participation of a human controller, quickly in real time.

Not an unimportant characteristic of biometric technology is the ability to obtain a so-called biometric sample (or sample) from the object features provided for analysis. For example, in automated fingerprint registration systems, a fingerprint card is first obtained, which is then converted into a digital graphic file. Further, the system is in automatic analysis mode and recognizes identification signs of the structure of papillary lines. As a result, a fingerprint card with recognized features is displayed on the computer screen. Further, the operator can adjust the placement of the identification feature on the graphic image if a recognition error has occurred. After the operator confirms that the actions are correct, the program saves the biometric sample.

If the technology is biometric, then the following requirements apply to the sample: it should not take up much space. According to the world's existing standards for various biometric technologies, this is some kilobytes. This is due to the fact that a biometric sample can be transmitted via communication channels, and the speed of such a system is important. The less space the sample takes up in the biometric database, the smaller the database itself and the faster the search is performed.

³ Мороз А. О. Біометричні технології ідентифікації людини: огляд систем. *Математичні машини і системи*. 2011. № 1. С. 39–45.

⁴ Велика українська юридична енциклопедія: У 20 т. Т. 20 : Криміналістика, судова експертиза, юридична психологія / редкол. В. Ю. Шепітько та ін. Харків : Право, 2018. С. 50.

A necessary characteristic of a biometric system is the degree of error resistance⁵. This means a low percentage of errors that can be made during recognition. Moreover, we are talking about two types of errors: 1. error of incorrect rejection (FRR – False Reject Rate); 2. error of incorrect skip (FAR – False Accept Rate). An incorrect error occurs if the system does not recognize an object based on an existing sample, and an incorrect error occurs if the system recognizes an object that does not match the sample. The biometric system allows only a small percentage of errors, so it is characterized by increased accuracy.

Currently, the science of biometrics, as a set of methods and technologies for automatic identification and confirmation of a person's identity, is actively developing. Dozens of research centers at universities, some scientific organizations, Biometrics Research Group (Michigan State University, USA)⁶, Biometrics Institute⁷ and commercial firms biometrics⁸ are actively involved in biometrics research.

Accordingly, the use of biometric technologies is widespread in the investigation of criminal offenses. However, today even such a widespread investigative (search) action as questioning if the interrogated person has a biometric passport (ID-card) involves the use of biometric technology to verify and confirm the identity of the interrogated person. It is significant that such biometric documents are already distributed, and there are ready-made technical solutions for the implementation of this task. Thus, for a long time, Automated Fingerprint Identification Systems (hereinafter referred to as AFIS) used in criminal registration have become widespread. AFIS "Dakto-2000" was put into operation in Kharkiv in 2002. The advantage of such a system became obvious when in the period from August 2002 to March 2010, thanks to the use of this system, 988 persons involved in unsolved crimes were identified, 629 unidentified corpses were identified, 164 cases of concealment of personal data by persons, 27 criminal proceedings were combined⁹. In general, the expert service of the Ministry of internal affairs of Ukraine over the years of its existence has operated

⁵ Швець В. А., Фесенко А. А. Основні біометричні характеристики, сучасні системи і технології біометричної аутентифікації. *Безпека інформації (Ukrainian Scientific Journal of Information Security)*. 2013. № 2. С. 102.

⁶ Biometrics Research Group. URL: <https://biometrics.cse.msu.edu>.

⁷ Biometrics Institute. URL: <https://biometricsinstitute.org>.

⁸ Biometrics. URL: <https://biometrics.com/>.

⁹ Удовиченко О. А. Функціонування регіонального дактилоскопічного обліку в Науково-дослідному експертно-криміналістичному центрі при ГУМВС України в Харківській області. *Криміналістичний вісник*. 2010. № 2. С. 142.

about 10 different types and versions of AFIS (“Papillon”, “Dactomat”, “Monna Lisa”, “Sonda”, “Sonda+”, “DEX”, “Ukrdex”, etc.)¹⁰.

Biometric systems are used to search for suspects. So, in 2018, police officers in Zhengzhou, China, received unusual sunglasses equipped with facial recognition software for work¹¹. These devices are quite successfully used by the Chinese police to catch Wanted Criminals.

In Ukraine, the company “Technoserv Ukraine” in 2011 proposed “Cascade-stream” – a system of automatic identification of a person by a video image of a face in the flow of people, which allows you to search at transport facilities, in crowded places and at checkpoints.

The capital’s municipal enterprise “Informatika” has introduced a new analytical video surveillance module within the framework of the Project “Safe City” (Kyiv Smart Safe City)¹². The unique module allows you to search for criminals not only thanks to specialized face recognition cameras. It captures images from any camera installed within the network and compares them with the existing database of offenders. If the system detects similarities, the operator immediately receives an alarm signal. Therefore, law enforcement officers will be able to track down dangerous criminals faster. The new analytical facial recognition module includes an analytical system and a database consisting of a list of wanted people.

2. Digital technologies in the system of mechanisms for countering illegal migration and international crimes

In the forensic literature, digital biometric technologies are considered mainly as automated security tools in various sectors of society. But regarding the process of investigating crimes, only certain possibilities of using biometric systems and technologies are considered in the literature, and mainly we are talking about the fight against terrorism. But the place and role of these technologies in the very process of investigating international criminal offenses against children during forensic examinations remain insufficiently covered.

Trafficking in children as a criminal offense is transnational in nature and poses a threat to the National Security and defense of Ukraine, while

¹⁰ Хахановський В. Г. Автоматизація експертних дактилоскопічних досліджень. *Форум права*. 2011. № 1. С. 1081.

¹¹ Китайська поліція знаходить підозрюваних через окуляри. URL: <https://www.bbc.com/ukrainian/news-42979942>.

¹² У рамках проекту «Безпечне місто» запущено новий аналітичний модуль відеоспостереження, що прискорить пошук правопорушників. URL: https://kyivcity.gov.ua/news/u_ramkakh_proektu_bezpechne_misto_zapuscheno_noviy_analitichnyy_modul_vidEOSpos terezheniya_scho_priskorit_poshuk_prapoporushnikov/.

significantly affecting demographic, migration, and other processes. Ukraine in the global system of child trafficking is considered as the country of origin of “live goods”. Minors are mainly exported to Europe, Russia, and East Asian countries. Children who are trafficked within the country are mainly used in agriculture, construction, markets, begging, criminal activities and prostitution. Thus, the Ministry of social policy of Ukraine published the following statistics for 2019: 185 citizens were granted the status of a person affected by human trafficking, including 184 citizens of Ukraine and 1 foreigner (a citizen of the Russian Federation)¹³. Among the persons who have established this status, 53 women, 119 men and 13 children (3 boys and 10 girls). During 2019: 65 people suffered from human trafficking in Ukraine, 120 people – from human trafficking abroad. According to the types of exploitation, 85 people suffered from labor exploitation, 40 people were involved in criminal activities, 37 people from sexual exploitation, 17 people were used in armed conflicts, 3 people were used in the porn business, 1 person was involved in begging, 1 person suffered from mixed exploitation (labor and sexual exploitation), 1 child was sold to third parties. The main destination countries were: Russian Federation – 65 people, Ukraine – 65 people, Republic of Poland-11 people, Germany-10 people, Czech Republic-6 people, Republic of Turkey – 5 people, Republic of Belarus-4 people, people’s Republic of China – 4 people, Italian Republic-3 people, Slovak Republic-2 people, Kingdom of Belgium – 2 People, United Arab Emirates – 1 person, Republic of Slovenia-1 person, Republic of Kazakhstan – 1 person, Federal Republic of Brazil – 1 person, French Republic – 1 person, Hungary – 1 person, state of Israel – 1 person, Arab Republic of Egypt – 1 person.

Biometric technologies are successfully used in the activities of migration services in almost all countries of the world. The idea of verifying and verifying a person’s identity when crossing the state border is already becoming more and more attractive and associated with security.

Biometric documents are identity documents that contain an electronic information carrier on which information about the biometric data of the document owner is recorded for the purpose of identifying it. It is assumed that such documents are most protected from forgery and exclude the possibility of using them by any person other than the owner. The main idea of introducing more secure documents that provide identity identification is to significantly increase the security of society from manifestations of crime and international terrorism.

¹³ Мінсоцполітики відзвітувалося ГРЕТА про проведені у 2019 році Урядом України заходи щодо протидії торгівлі людьми. URL: <https://www.msp.gov.ua/news/18685.html>

Biometric passports are becoming increasingly common in the world¹⁴. According to the world Civil Aviation Organization (ICAO), more than 90 countries out of 193 UN member states are currently issuing such documents, and more than twenty states are ready to implement such documents in the coming years.

About 45 countries that issue biometric documents store both fingerprints and face images on documents at the same time, while more than 30 countries use only a digitized photo of the document owner. Other countries currently use only face images, but they plan to use fingerprinting data in the near future.

According to the ICAO, more than 15 countries currently use automated checkpoint systems for electronic passport holders. In order to pass the passport control procedure, the traveler can use the “electronic gate”, which automatically checks their biometric data with the information stored on the document chip. Among the countries that read (scan) e-passports at airports and borders are the United States, Great Britain, Singapore, Portugal, New Zealand, Japan, Indonesia and Germany.

The initiator of the introduction of biometric passports at the state level was the United States: in 2002, the US Congress passed the law on the security of state borders, according to which citizens of countries that had agreements with the United States on visa-free travel could freely enter the United States for up to 90 days only if they had biometric documents¹⁵.

Since 2004, the US-Visit program has been launched in the United States, which provided for the introduction of a fingerprint system and photographing all foreigners arriving in America (115 airports, 14 seaports, 104 checkpoints, a biometric database for more than 5 million people). More than 80 countries around the world (including Afghanistan, Bahrain, Kuwait, Oman, Qatar, Saudi Arabia and the United Arab Emirates) use electronic ID-card programs that contain biometric data¹⁶.

Currently, the world’s largest biometric identification system is Aadhaar (India). Aadhaar is an Indian online identification service provided by the UIDAI state agency. As of the end of March 2021, more than 1.28 billion

¹⁴ Держприкордонслужба презентувала систему фіксації біометричних даних іноземців та осіб без громадянства. URL: <https://dpsu.gov.ua/ua/news/Derzhprikordon-sluzhba-prezentuvala-sistemu-fiksacii-biometrichnih-danih-inozemciv-ta-osib-bez-gromadyanstva/>.

¹⁵ Homeland Security Act of 2002. URL: <https://www.govinfo.gov/link/plaw/107/public/296?link-type=html>

¹⁶ United States Visitor and Immigrant Status Indicator Technology (US-VISIT). URL: <https://www.epic.org/privacy/us-visit/>

people were registered in the system, which is about 90 % of Indian citizens¹⁷.

Since March 2018, the embassy of Saudi Arabia in Ukraine has introduced a mandatory procedure for fingerprinting everyone who wants to get a visa to the country¹⁸. The procedure is carried out after submitting documents on a pre-appointed day and time.

On 20.11.2012, Ukraine adopted the law “On the Unified State Demographic Register and documents confirming Ukrainian citizenship, identity or its special status” No. 5492-VI, which provides for the introduction of documents with an electronic carrier that provides for the placement of biometric data about a person¹⁹. In 2017, the Government of Ukraine approved the Regulation on the national system of biometric verification and identification of Ukrainian citizens, foreigners and stateless persons²⁰. The document defines that this is an automated system created in the interests of national security, economic well-being and Human Rights, which ensures the identification of a foreigner and a stateless person entering and leaving Ukraine, monitoring their compliance with the rules of stay on the territory of our state.

In December 2017, the state border service presented a system for recording biometric data of foreigners and stateless persons²¹.

A demonstration of the system’s operation took place at the capital’s Kiev airport. This system of recording biometric data of foreigners and stateless persons is deployed by the border agency in compliance with the decree of the president of Ukraine of August 30, 2017 No. 256 “on the decision of the National Security and Defense Council of Ukraine of July 10, 2017 “on strengthening control over the entry into Ukraine, departure from Ukraine of foreigners and stateless persons, their compliance with the rules of stay on the territory of Ukraine”. It is one of the subsystems of the departmental automated border control system. The state border service is actively working to improve the security component on the borders of

¹⁷ Unique Identification Authority Of India. URL: <https://uidai.gov.in>.

¹⁸ Візу до Саудівської Аравії українцям необхідно отримати перед поїздкою. URL: <https://tourpoint.com.ua/ua/vizy/asia/saudi-arabia>.

¹⁹ On the Unified State Demographic Register and documents confirming Ukrainian citizenship, identity or its special status: Law of Ukraine No. 5492-VI of 20.11.2012. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/5492-17>.

²⁰ Regulation on the national system of biometric verification and identification of citizens of Ukraine, foreigners and stateless persons: resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine No. 1073 of 27.12.2017. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1073-2017-п#Text>.

²¹ Держприкордонслужба презентувала систему фіксації біометричних даних іноземців та осіб без громадянства. URL: <https://dpsu.gov.ua/ua/news/Derzhprikordon-sluzhba-prezentuvala-sistemu-fiksacii-biometricnih-danih-inozemciv-ta-osib-bez-gromadyanstva/>.

Ukraine. Today, the technical means of the State Border Service allow reading foreign passports manufactured according to ICAO International standards, including those with a built-in chip, ID cards and driver's licenses. At the same time, the experience of advanced countries of the world, European and American partners in building Passport Control Automation Systems is constantly being studied. The best samples of equipment are implemented in the departmental information and telecommunications system. 157 existing checkpoints are equipped with means for reading information from biometric documents, and 126 checkpoints are connected to Interpol databases. Since August 2017, the information system of the border agency automatically calculates the number of allowed days of stay of foreigners in Ukraine.

The launch of the biometric data recording system of the State Border Service is another step towards improving the security component when crossing the border and improving the border control system. During passport control, state Border Service inspectors will check the passport documents of foreigners, including through Interpol databases. Information (fingerprints) will also be read using readers, which will be sent to the Department's biometric data processing subsystem. In addition, through the interdepartmental information and telecommunications system "Arkan", it will be sent to the National system of biometric verification and identification of Ukrainian citizens, foreigners and stateless persons of the State Migration Service. When a person crosses the border again, the identity identification process will be carried out. At the same time, the inspector will see whether the person has submitted their biometric data and will check them. If the data does not match, the person will be sent for additional monitoring to clarify the circumstances.

3. Use of digital technologies in criminal registration and forensic examination

Today, even when conducting a common type of forensic examination, as a fingerprint, it is advisable to use an automated fingerprint information system (AFIS) based on automatic analysis and recognition of papillary patterns. Such innovative information forensic expert systems are currently common in criminal registration. Thus, for a long time, Automated Fingerprint Identification Systems (AFIS) used in criminal registration have become widespread. AFIS "Dakto-2000" was put into operation in Kharkiv in 2002²².

²² Удовиченко О. А. Функціонування регіонального дактилоскопічного обліку в Науково-дослідному експертно-криміналістичному центрі при ГУМВС України в Харківській області. *Криміналістичний вісник*. 2010. № 2. С. 140–144.

AFIS “Dakto-2000” is used for forensic accounting of hand traces. With the help of a fingerprint scanner, images of papillary patterns of fingers are obtained that are suitable for identification. Obtaining samples of fingerprint information from the Kojak 10 print roll scanner took 17 minutes, the prints have the required size and extension of bmp, png files uploaded to the AFIS Dakto-2000 working program, after which the specialist receives an image quality sufficient for placing integral characteristics, establishing general and individual signs of papillary patterns (lines). After further program coding and searching the database for a fingerprint array of information at the regional and, if necessary, central levels of AFIS “Dakto-2000”, a list of candidates for comparison will be obtained. The total time for receiving samples, uploading, processing and checking using the AFIS automated fingerprint array is up to 30 minutes²³.

When conducting forensic examinations, digital biometric identification technologies are used to identify the persons involved. In particular, a striking example is the forensic phonoscopic examination (examination of video audio recording).

Voice identification is based on acoustic pronunciation features that are unique to each person. The voice reflects both a number of anatomical features (for example, the size and shape of the throat and mouth), and habits acquired by a person during life (voice volume, manner of conversation).

Modern voice biometric technology breaks down each spoken word into a series of segments. The recorded voice “fingerprint” is converted into a biometric sample, which is stored in a special data bank. To identify an individual, they are asked to answer several questions (for the most part, the number does not exceed three), the answers to which are easy to remember. For example, provide your last name, first name, patronymic, and date of birth. Modern computer systems automatically create a digital model (“fingerprint”) of the voice, which can later be compared with any phrase spoken by a person²⁴.

Voice biometrics in the banking sector uses a similar algorithm. So, in the spring of 2022, PrivatBank introduced voice authorization technology,

²³ Осуховський Р. В., Кизименко С. Г. Використання технічних засобів дактилоскопіювання для ідентифікації осіб. *Використання досягнень сучасної науки й техніки в розкритті злочинів*: матеріали міжвідом. наук.-практ. круглого столу (Київ, 25 лютого 2021 р.). С. 174–179. URL: <https://www.naiu.kiev.ua/files/kafedru/ord/2021/ks-250221.pdf>

²⁴ Захаров В. П., Рудешко В. І. Біометричні технології в XXI столітті та їх використання правоохоронними органами: посібник. 2-ге вид., доп. / В. П. Захаров, В. І. Рудешко. Львів: ЛьвДУВС, 2015. С. 149.

and as of Mid-Autumn, the number of users who used the function exceeded one million people²⁵. The mechanism of operation is as follows:

the client calls the support service and starts explaining the reason for the request to the robot (virtual assistant) ;

at this time, the technology makes a cast of the voice and compares it with the options available in the database;

within a few seconds, the client is identified, which significantly speeds up and simplifies the interaction process.

The biometric identification procedure by voice allows the user to get rid of the long and for many confusing processes of confirming risky transactions.

A striking example of the use of biometric technology in the activity of a forensic expert is genotyposcopic examination, or DNA analysis, that is, the study of micro traces at the cellular level. This allows you to identify the criminal by traces of biological origin: blood, saliva, (semen), epithelial cells, parts of human tissues and organs, hair.

Forensic molecular genetic examination solves the tasks of identifying a person by DNA analysis, including: establishing the belonging of objects of biological origin (blood, semen, saliva, hair, muscle and bone tissue) to a certain person, establishing traces of biological origin of a particular person in mixed traces, establishing the identity of remains in cases of dismemberment of a corpse and identifying victims of disasters when close relatives are alive, determining the heredity of certain genetic traits of a person (biological kinship) – identification of the child's parents in cases of disputed paternity, infanticide, theft, substitution of children²⁶.

DNA identification is based on the uniqueness of the deoxyribonucleic acid sequence in each individual. The process begins with preparing a sample of a person's DNA (commonly referred to as a "control sample"). For sampling, a buccal smear is used, as well as blood, saliva, other secretions of the human body, and tissues. The control sample is analyzed using special biometric technology and equipment to create a human DNA profile. Such a profile can then be compared with another sample to determine if there is a genetic identity. The process of obtaining a DNA profile takes a certain amount of time. Therefore, the method itself for automatic identification of a person in real time is not yet suitable. But for

²⁵ Що таке голосова біометрія: як працює і в чому переваги. URL: <https://psm7.com/uk/technology/chto-takoe-golosovaya-biometriya-kak-rabotaet-i-v-chem-preimushhestva.html>.

²⁶ Види судових експертиз, які проводяться у лабораторії біологічних досліджень та питання які вони вирішують : Інформаційний лист. ДНДЕКЦ МВС України, Київський НДЕКЦ МВС України, 2017. URL: https://ndekc.kiev.ua/wp-content/uploads/2017/02/Інф.лист_ДНК-2017.pdf

conducting forensic research, the method of DNA analysis has become widespread. This method is used in forensic examinations, for example, in criminal proceedings in the investigation of premeditated murders²⁷.

A significant feature is the close integration of forensic records and biometric information systems. Thus, the creation and expansion of centralized national databases is an important aspect of the use of Forensic Genetics in the criminal justice system. Such databases contain genetic profiles that are established and stored in accordance with the criteria defined in the legislation of each country using forensic records of human genetic traits with automated information and search systems²⁸. Automated forensic records are designed to accumulate and store data obtained in the course of research, for the purpose of further verification by comparing them with those data that are already stored in the database. Automated accounting of human genetic traits operates at the central and regional levels. The creation of forensic records of human genetic characteristics contributed to the genetic analysis of biological samples obtained at the crime scene, which greatly simplified the work of investigators. They have received a reliable tool that allows you to identify the criminal or his victim, get irrefutable evidence and solve crimes.

CONCLUSIONS

The use of innovative digital technologies in the system of mechanisms for shaping the security environment in Ukraine is extremely appropriate. The conducted research allows us to determine the directions of using biometric systems:

- 1) in the system of national security and defense mechanisms of Ukraine;
- 2) in automated criminal registration systems for the purpose of accumulating criminally significant information for use in the future, including as materials for forensic examination;
- 3) in automated systems that ensure the use of biometric documents for identity cards (for example, a biometric passport);
- 4) in automated systems that ensure the use of biometric characteristics of a person for the search for persons;

²⁷ Вирок Хмельницький міськрайонний суд Хмельницької області від 22.12.2021 р. База даних «Єдиний реєстр судових рішень». URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/102204614>.

²⁸ Ірина Єпринцева Актуальні питання криміналістичних обліків генетичних ознак людини. *Молодий вчений*. 2020. № 9 (85). URL: <https://molodyivchenyi.ua/index.php/journal/article/view/703/679>.

5) when conducting certain types of identification forensic expert examinations (forensic phonoscopic examination, DNA analysis).

The use of digital technologies is a necessary condition for the formation of a secure environment in Ukraine.

SUMMARY

The article is devoted to the study of the possibilities of using digital technologies and innovations in the system of mechanisms for countering crimes and investigating criminal offenses. The possibilities of such technologies in activities both in the process of preventive activities of the police and other state bodies, and during pre-trial investigation of criminal offenses are considered. The article examines the history of the development and implementation of digital technologies in law enforcement activities. The correlation of biometrics as a science and information biometric technologies for identity identification and confirmation is given. Biometric technologies are a type of forensic information technologies and therefore should be used in the work of law enforcement officers and forensic experts. Thanks to the high level of automation, they increase the efficiency of research and the use of special knowledge, saving the time of a forensic expert. Opportunities for identification expert research are being expanded. A special feature of the use of biometric information systems in forensic examinations is the high level of technical equipment of laboratories and compliance with the requirements for the qualification of personnel. Another significant feature is the close integration of forensic records and biometric information systems. This expands the possibilities of access to criminally significant information not only by a forensic expert, but also by other law enforcement officers who have the appropriate right of access to it. Increases the speed and efficiency of Forensic Accounting. The possibilities of searching for and identifying criminals are being expanded.

References

1. Захаров В. П., Рудешко В. І. Біометричні технології в XXI столітті та їх використання правоохоронними органами : посібник. 2-ге вид., доп. / В. П. Захаров, В. І. Рудешко. Львів : ЛьвДУВС, 2015. 492 с.
2. Мороз А. О. Біометричні технології ідентифікації людини: огляд систем // Математичні машини і системи. 2011. № 1. С.39–45.
3. Велика українська юридична енциклопедія : у 20 т. Т. 20: Криміналістика, судова експертиза, юридична психологія / редкол. В. Ю. Шепітько та ін. Харків : Право, 2018. 952 с.
4. Швець В. А., Фесенко А. А. Основні біометричні характеристики, сучасні системи і технології біометричної аутентифікації. *Безпека*

інформації (Ukrainian Scientific Journal of Information Security). 2013. № 2. С.99–111.

5. Biometrics Research Group. URL: <https://biometrics.cse.msu.edu>.

6. Biometrics Institute. URL: <https://biometricsinstitute.org>.

7. Biometrics. URL: <https://biometrics.com/>.

8. Удовиченко О. А. Функціонування регіонального дактилоскопічного обліку в Науково-дослідному експертно-криміналістичному центрі при ГУМВС України в Харківській області. *Криміналістичний вісник*. 2010. № 2. С.140–144.

9. Хахановський В. Г. Автоматизація експертних дактилоскопічних досліджень. *Форум права*. 2011. № 1. С.1078–1084.

10. У рамках проекту «Безпечне місто» запущено новий аналітичний модуль відеоспостереження, що прискорить пошук правопорушників. URL: https://kyivcity.gov.ua/news/u_ramkakh_proektu_bezpechne_misto_zapuscheno_noviy_analitichniy_modul_videosposterezhennya_scho_priskorit_poshuk_pravoporushnikov/.

11. Мінсоцполітики відзвитувалося ГРЕТА про проведені у 2019 році Урядом України заходи щодо протидії торгівлі людьми. URL: <https://www.msp.gov.ua/news/18685.html>

12. Держприкордонслужба презентувала систему фіксації біометричних даних іноземців та осіб без громадянства. URL: <https://dpsu.gov.ua/ua/news/Derzhprikordonsluzhba-prezentuvava-sistemu-fiksacii-biometricnih-danih-inozemciv-ta-osib-bez-gromadyanstva/>.

13. Homeland Security Act of 2002. URL: <https://www.govinfo.gov/link/plaw/107/public/296?link-type=html>

14. United States Visitor and Immigrant Status Indicator Technology (US-VISIT). URL: <https://www.epic.org/privacy/us-visit/>.

15. Unique Identification Authority Of India. URL: <https://uidai.gov.in>.

16. Візу до Саудівської Аравії українцям необхідно отримати перед поїздкою. URL: <https://tourpoint.com.ua/ua/vizy/asia/saudi-arabia>.

17. Про Єдиний державний демографічний реєстр та документи, що підтверджують громадянство України, посвідчують особу чи її спеціальний статус : Закон України від 20.11.2012 № 5492-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/5492-17>.

18. Положення про національну систему біометричної верифікації та ідентифікації громадян України, іноземців та осіб без громадянства : Постанова КМУ від 27.12.2017 № 1073. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1073-2017-п#Text>.

19. Удовиченко О. А. Функціонування регіонального дактилоскопічного обліку в Науково-дослідному експертно-криміналістичному центрі при ГУМВС України в Харківській області. *Криміналістичний вісник*. 2010. № 2. С.140–144.

20. Що таке голосова біометрія: як працює і в чому переваги. URL: <https://psm7.com/uk/technology/chto-takoe-golosovaya-biometriya-kak-rabotaet-i-v-chem-preimushhestva.html>.

21. Види судових експертиз, які проводяться у лабораторії біологічних досліджень та питання які вони вирішують : Інформаційний лист. ДНДЕКЦ МВС України, Київський НДЕКЦ МВС України, 2017. URL: https://ndekc.kiev.ua/wp-content/uploads/2017/02/Інф.лист_ДНК-2017.pdf

22. Вирок Хмельницький міськрайонний суд Хмельницької області від 22.12.2021 р. *База даних «Єдиний реєстр судових рішень»*. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/102204614>.

23. Ірина Спринцева Актуальні питання криміналістичних обліків генетичних ознак людини. *Молодий вчений*. № 9 (85) (2020). URL: <https://molodyivchenyi.ua/index.php/journal/article/view/703/679>. DOI: <https://doi.org/10.32839/2304-5809/2020-9-85-50>.

24. Китайська поліція знаходить підозрюваних через окуляри. URL: <https://www.bbc.com/ukrainian/news-42979942>

Information about the author:
Nehrebetskyi Vladyslav Valerevych,

Ph. D. in Law,
Researcher at Academician Stashis Scientific Research Institute
for the Study of Crime Problems
National Academy of Law Sciences of Ukraine
49, Pushkinska str., Kharkiv, 61002, Ukraine,
Associate Professor at the Department of Criminalistics
Yaroslav Mudryi National Law University
77, Pushkinska str., Kharkiv, 61024, Ukraine

NOTES

The project was implemented with the support of

CENTER
for Ukrainian and European
Scientific Cooperation

The Center for Ukrainian and European Scientific Cooperation is a non-governmental organization, which was established in 2010 with a view to ensuring the development of international science and education in Ukraine by organizing different scientific events for Ukrainian academic community.

The priority guidelines of the Centre for Ukrainian and European Scientific Cooperation

1. International scientific events in the EU

Assistance to Ukrainian scientists in participating in international scientific events that take place within the territory of the EU countries, in particular, participation in academic conferences and internships, elaboration of collective monographs.

2. Scientific analytical research

Implementation of scientific analytical research aimed at studying best practices of higher education establishments, research institutions, and subjects of public administration in the sphere of education and science of the EU countries towards the organization of educational process and scientific activities, as well as the state certification of academic staff.

3. International institutions study visits

The organisation of institutional visits for domestic students, postgraduates, young lecturers and scientists to international and European institutes, government authorities of the European Union countries.

4. International scientific events in Ukraine with the involvement of EU speakers

The organisation of academic conferences, trainings, workshops, and round tables in picturesque Ukrainian cities for domestic scholars with the involvement of leading scholars, coaches, government leaders of domestic and neighbouring EU countries as main speakers.

Contacts:

Head Office of the Center for Ukrainian and European Scientific Cooperation:
88000, Uzhhorod, 25, Mytraka str.
+38 (099) 733 42 54
info@cuesc.org.ua

www.cuesc.org.ua

Izdevniecība «Baltija Publishing»
Valdeķu iela 62 – 156, Rīga, LV-1058
E-mail: office@baltijapublishing.lv

Iespiests tipogrāfijā SIA “Izdevniecība “Baltija Publishing”
Parakstīts iespiešanai: 2023. gada 29. novembris
Tirāža 150 eks.